

202

1950

06035000
202-000335

Կրամանուն մե. ոճ.
Տակալաբ. պիզցին.
թղթու թառըն.

XLI №41

№41

სტადინის სახელმწიფო
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გიგანტური

ართაცბი

ТРУДЫ

ТБИЛИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени СТАЛИНА

XLI

8 - 14 л.

სტადინის სახელმწიფო თბილისის სახელმწ.
უნივერსიტეტის გამოცემლება

Издательство Тбилисского государственного университета им. Сталина

თბილისი

1950

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

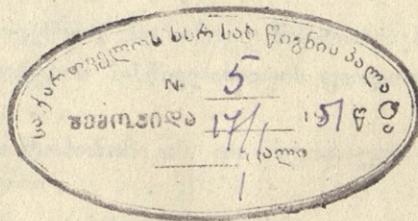
საქართველოს
გიგანტური ცენტრი

გრამატიკა

Т Р У ДЫ

ТБИЛИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени СТАЛИНА

XLI

სრული სახელმწიფო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
Издательство Тбилисского государственного университета им. Сталина

ღაიბეჭდა სტადინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოს ღაღგენილებით
გიმართული

პასუხისმგებელი რედაქტორი პროფ. ნ. კეცხოველი
საქ. მეცნ. აკადემიის ნამდვილი წევრი

XLI ტომი

პირაკსი

1. ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები	1
მარქსიზმის შესახებ ენათმეცნიერებაში. — ენათმეცნიერების ზოგიერთი საკითხის შესახებ. — პასუხი ამხანაგებს.	
2. ნ. ცხაკარია, ი. ბ. სტალინი მუშათა მოძრაობის ობიექტურ და სუბიექტურ მხარეთა შესახებ	35
3. დ. გვრიტიშვილი, ზემო ქართლის სადროშო	53
4. ე. თაყაიშვილი, პერევისის ძველი ეკლესია	69
5. შ. ბურჯანაძე, სოლომონ I-ის მეფობის პირველი პერიოდი (1752—1768 წ.წ.)	71
6. გ. კილურაძე, ინგლისის საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან (1904—1906 წ.წ.)	111
7. ჯ. ჭუმბურიძე, ბელინსკი და ჩერნიშევსკი და 60-იანი წლების ქართული სალიტერატურო კრიტიკა	119
8. გ. გაჩეჩილაძე, რუსთის ლიტერატურის გავლენა დასავლეთში: ტურკენევი და გოლუსუორთი	133
9. ნ. ორლოვსკაია, სატირა თეკერეის ძღრინდელ ნაწარმოებებში .	146
10. კ. ფალავა, რომანული ეპიზოდების შესწავლისათვის ფირდოუსის შავნამეში	163
11. ს. ჯიქია, სამცხე-საათაბაგოს ტოპონიმიკისა და ისტორიული გეო-გრაფიის ზოგიერთი საკითხი	185
12. ნ. კრემერი, ბელინსკის ენისა და სტილის შესახებ	203
13. ნ. ხიდეშელი, რუსული ენის შეკვეთილის კილოკავის ფონეტიკური თავისებურებანი	215
14. ვ. უილკო, რუსული ენის მანგლისის კილოკავის მორფოლოგიური თავისებურებანი	223

СОДЕРЖАНИЕ

1.	И. Сталин, Марксизм и вопросы языкоznания	1
	Относительно марксизма в языкоznании.—К некоторым вопросам языкоznания.—Ответ товарищам.	
2.	Н. Цхакая, И. В. Сталин об объективных и субъективных сторонах рабочего движения	35
3.	Д. Гврдитшвили, Земо-Картлийское Садроно	53
4.	Е. Такайшвили, Древний храм в Перевиси	69
5.	Ш. Бурджанадзе, Первый период царствования Соломона I-го (1752—1768 г.г.)	71
6.	Г. Кигурадзе, Из истории внешней политики Англии (1904—1906 г.г.)	111
7.	Дж. Чумбуридзе, Белинский и Чернышевский в грузинской литературной критике 60-тих годов	119
8.	Г. Гачечиладзе, Влияние русской литературы на западноевропейскую: Тургенев и Гольсуорси	133
9.	Н. Орловская, Сатира в ранних произведениях Теккерея . .	147
10.	К. Пагава, К изучению романических эпизодов „Шах-Наме“ Фирдоуси	163
11.	С. Джикия, Некоторые вопросы топонимики и исторической географии Самцхе-Саатабаго	185
12.	Н. Кремер, О языке и стиле Белинского	203
13.	Н. Хидешели, Фонетические особенности шекветилского говора русского языка	215
14.	В. Жидко, Морфологические особенности манглисского говора русского языка	223

ი. ს დ ე ლ ი ნ ი

მ ა ჩ ა ს ი ზ ა მ ი ს შ ე ს ა ხ ე პ ე რ ა ხ ა მ ა მ

მე მომმართა ახალგაზრდა ამხანაგების ჯგუფმა წინადაღებით — პრესაში გამომეტვეა ჩემი აზრი ენათმეცნიერების საკითხებზე, განსაკუთრებით იმ ნაწილში, რომელც შეეხება მარქსიზმს ენათმეცნიერებაში. მე ენათმეცნიერი არა ვარ და, რა თქმა უნდა, არ შემიძლია სავსებით დავაკმაყოფილო ამხანაგები. რაც შეეხება მარქსიზმს ენათმეცნიერებაში, ისევე როგორც ყველა სხვა ხაზოგადოებრივ მეცნიერებაში, ამ საქმესთან მე პირდაპირი დამოკიდებულება მაქსიმი ამიტომ დავთანხმდი პასუხი გამეცა ამხანაგების რამდენიმე კითხვაზე.

კ ი ტ ხ ე ვ ა . ს ე მ ი რ ი ს თ ა რ ა . რ მ ა ც ა ს გ ა ზ ი ს ს ზ ე დ ე ბ ა ნ ი ?

პასუხი. არა, არ არის სწორი.

ბაზისი არის საზოგადოების ექონომიკური წყობილება მისი განვითარების ამა თუ იმ ეტაპზე. ზედნაშენია საზოგადოების პოლიტიკური, უფლებრივი, რელიგიური, მხატვრული, ფილოსოფიური შეხედულებანი და მათი შესაბამისი პოლიტიკური, უფლებრივი და სხვა დაწესებულებანი.

ყოველ ბაზისს აქვს საკუთარი, თავისი შესაბამისი ზედნაშენი. ფეოდალური წყობილების ბაზისს აქვს თავისი ზედნაშენი, თავისი პოლიტიკური, უფლებრივი და სხვა შეხედულებანი და მათი შესაბამისი დაწესებულებანი, კაბილისტურ ბაზისს თავისი ზედნაშენი აქვს, სოციალისტურს — თავისი. თუ ცივლება და ისპობა ბაზისი, იცვლება და ისპობა მისი ზედნაშენიც, თუ წარმოიწვება იხალი ბაზისი, წარმოიშვება მისი შესაბამისი ზედნაშენიც.

ენა ამ მხრივ ძირებულად განსხვავდება ზედნაშენისაგან. ავილოთ, მაგალითად, რუსი საზოგადოება და რუსული ენა. უკანასკნელი 30 წლის მანძილზე რუსეთში მოიპოვა ძველი, კაბიტალისტური ბაზისი და აშენდა ახალი, სოციალისტური ბაზისი. ამის შესაბამისად მოიპოვა კაბიტალისტური ბაზისას ზედნაშენი და შეიქმნა იხალი ზედნაშენი, რომელიც სოციალისტურ ბაზისს შეესაბამება. მაშასადამე, ძველი პოლიტიკური, უფლებრივი და სხვა დაწესებულებანი შეიცვალა იხალი, სოციალისტური დაწესებულებებით. მაგრამ, მიუხედავად მისა, რუსული ენა ძირითადად ისეთივე დარჩა, როგორც იყო ოქტომბრის გურატრიიალებამდე.

რა შეიცვალა ამ პერიოდის მანძილზე რუსულ ენაში? შეცვალა რამდენადმე რუსული ენის ლექსიკური შედგენილობა, შეცვალა იმ აზრით, რომ შეიცსო ახალი სიტყვებისა და გამოთქმების მნიშვნელოვანი რაოდენობით,

რომლებიც წარმოიშვნენ ახალი სოციალისტური წარმოების წარმოშობასთან ახალი სახელმწიფოს, ახალი სოციალისტური კულტურის, ახალი ხაზიავლობის ებრძობის, მორალის გაჩენასთან დაკავშირებით, დასახულ, ტექნიკისა და მეცნიერების ზრდასთან დაკავშირებით; შეცვალა მოელი რიგი სიტყვებისა და გამოთქმების აზრი, რომლებმაც ახალი აზრობრძევი მნიშვნელობა მიიღეს; ლექსიკიდან მოვაღრდა გარკვეული რაოდენობის მოძველებული სიტყვები. რაც შეეხება რუსული ენის ძრითად ლექსიკურ ფონდს და გრამატიკულ წყობას, რომლებიც ენის საფუძველს შეადგენენ, ისინი კაბიტალისტური ბაზისს მოსპობის შემდეგ ძრათუ არ მოსპობილან და ენის ახალი ძირითადი ლექსიკური ფონდით და ახალი გრამატიკულ წყობით არ შეცვლილან, არამედ, პირიქით, ისეთივე დარჩენენ, როგორიც იყვნენ, და რამე სერიოზული ცვლილება არ განუცდით, — დარჩენენ სწორედ როგორც თანამედროვე რუსული ენის საფუძველი.

შემდეგ ზედნაშენს წარმოშობს ბაზისი, მაგრამ ეს სრულადაც არ ნიშნავს, რომ ზედნაშენი მხოლოდ ბაზისს ასახავს, რომ იგი პასიური, ნეიტრალური, გულგრილია თავისი ბაზისის ბედისადმი, კლასების ბედისადმი, წყობილების ხსიათისაღმი. პირებით, რაიმ გაჩნდა, ზედნაშენი უდიდესი ქტიური ძალა ხდება, ქტიურად უწყობს ხელს თავის ბაზისს ჩამოყალიბდეს და განმტკაცდეს, ყოველ დონეს ხმირობს იმისათვის, რომ დაეცმაროს ახალ წყობილების ბოლო მოუღოს და მოსპოს ძველი ბაზისი და ძველი კლასები.

სხვანაირად არც შეიძლება. ბაზისი სწორედ იმისათვის ქმნას ზედნაშენს, რომ ზედნაშენი მას ემსახურებოდეს, რომ იგი ქტიურად ეხმარებოდეს სას ჩამოყალიბებისა და განმტკიცებაში, რომ იგი ქტიურად იბრძოდეს ძველი, ღრმომოქმედული ბაზისის და მისი ძველი ზედნაშენის ლიკვიდაციისათვის. საჭმარისია ზედნაშენმა უძრი თქვას თავის ამ სამსახურებრივ როლზე, საკმარისია ზედნაშენი თავისი ბაზისის აქტიური დაცვის პოზიციიდან გადავიდეს მოსდომი გულგრილი დამოკიდებულების პოზიციაზე, კლასებისაგან თანაბრივი დამოკიდებულების პოზიციაზე, რომ მან თავისი თვისიობრიობა დაკარგოს და ზედნაშენი აღარ იქნეს.

ენა ამ მხრივ ძირეულად განსხვავდება ზედნაშენისაგან. ენას წარმოშობა არა ესა თუ ის ბაზისი, ძველი ან ახალი ბაზისი ამა თუ იმ საზოგადოების შიგნით, არამედ საუკუნეთა მანძილზე საზოგადოების ისტორიისა და ბაზისების ისტორიის მთელი მსვლელობა. ენა შექმნილია არა ერთი რომელიმე კლასის, არამედ მთელი საზოგადოების, საზოგადოების ყველა კლასის მიერ, ასეულ თაობათა ძალობრივით. იგი შექმნილია არა ერთი რომელიმე კლასის, არამედ მთელი საზოგადოების, საზოგადოების ყველა კლასის საჭიროების დასაქმარეფილებრად. სწორედ ამიტომ იგი შექმნილია როგორც საზოგადოებისათვის ერთიანი და საზოგადოების ყველა წევრისათვის საერთო საყოველობრივ-სახალხო ენა. ამის გამო ენის, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის საშუალების, სამსახურებრივი როლი ის კი არ არის, რომ ერთ კლასს ემსახურებოდეს სხვა კლასების საზიანოდ, არამედ ის, რომ თანაბრივ ემსახურებოდეს მთელ საზოგადოებას, საზოგადოების ყველა კლასს. სწორედ ამით აისწნება, რომ

ენას შეუძლია თანაბრად ემსახურებოდეს როგორც ძველ, მომაკვდაფ. წყუზმა ლებას, ისე ახალ, აღმავალ წყობილებას; როგორც ძველ ბაზისს, ტერაზეს, როგორც ექსპლოატაციებს, ისე ექსპლოატირებულთ.

არავასთვის სიღუმლება არ არის ის ფერი, რომ რუსული ენა ისევე კარგად ემსახურებოდა რუსეთის კაპიტალიზმს და რუსულ ბურჟუაზიულ კულტურას აქტომბრის გადატრიალებამდე, როგორც ახლა ემსახურება რუსი საზოგადოების სოციალისტურ წყობილებას და სოციალისტურ კულტურას.

იგივე უნდა ითქვას უკრაინულ, ბელორუსულ, უზბეკურ, ყაზახურ, ქართულ, სომხურ, ესტონურ, ლეტვურ, მოლდავურ, თათრულ, აზერბაიჯანულ, ბაშკირულ, თურქებულ და საბჭოთა ერების სხვა ენებზე, რომ ლებიც ისევე კარგად ემსახურებოდნენ ამ ერების ძველ, ბურჟუაზიულ წყობილებას, როგორც ემსახურებიან ახალ, სოციალისტურ წყობილებას.

სხვანაირად არც შეიძლება. ენა სწორედ ამისათვის ასესქობს, სწორედ ამისათვის არის შექმნილი, რომ ემსახურებოდეს მთელ საზოგადოებას, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის დარალი, რომ იგი საერთო იყოს საზოგადოების წევრებისათვის და ერთიანი — საზოგადოებისათვის, თანაბრად ემსახურებოდება საზოგადოების წევრებს მათი კლასობრივი მდგომარეობის მიუხედავად. საკმარისია ენა ასცდეს მა საერთო-სახალხო პოზიციას, საქმარისია ენა დადგეს რომელიმე სოციალური ჯგუფისათვის უპირატესობის მინიჭების და მხარდაჭერის პოზიციაზე. საზოგადოების სხვა სოციალური ჯგუფების საზიანოდ, რომ მან დაკარგოს თვისი თვისობრიობა, რომ იგი აღარ იყოს უაზოგადოებაში ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, რომ იგი გადაიცცეს რომელიმე სოციალური ჯგუფის უარგონად, დაქვეითდეს და მოსპობის გზას დაადგის.

ამ მხრივ ენა, რომელიც პრიცეპულად განსხვავდება ზეღნაშენისაგან, არ განსხვავდება წარმოების იარაღებისაგან, ვთქვათ, მანქანებისაგან, რომლებიც ასევე ერთნაირად ემსახურებიან კაპიტალისტურ წყობილებასაც და სოციალისტურსაც.

შემდეგ. ზეღნაშენი არის პროდუქტი ერთი ეპოქისა, რომლის განმავლობაშიც ცოცხლობს და მოქმედებს ესა თუ ის ეკონომიკური ბაზისი. ამიტომ ზეღნაშენი დღისანს არ ცოცხლობს, იგი ისპობა და ქრება ამ ბაზისის მოსპობასთან და გაქრობასთან ერთად.

ენა კი, პირექით, პროდუქტია მთელი რიგი ეპოქებისა, რომელთა მანძილზე იგი ყალიბდება, მდიდრდება, ვითარდება, იხვეწება. ამიტომ ენა გაცილებით უფრო დიდხანს ცოცხლობს, ვიდრე რომელიმე ბაზისი და რომელიმე ზეღნაშენი. სწორედ ამით იახნება, რომ არა მარტო ერთი ბაზისის და მისი ზეღნაშენის, არამედ ჩამდენიმე ბაზისისა და მათი შესაბამისი ზეღნაშენების წარმოშობა და ლეკვიდაცია არ იწვევს ისტორიაში ამა თუ იმ ენის ლიკვიდაციას, მისი სტრუქტურის ლიკვიდაციას და ახალი ლექსიკური ფონდისა და ახალი გრამატიკული წყობის შემთხვევა იხალი ენის წარმოშობას.

პლაზმის სცენდელის შემდეგ ას წელზე მეტი გავიდა. ამ ხნის განმავლობაში რუსეთში მოისპონ ფეოდალური წყობილება, კაპიტალისტური წყობილე-

. ჩა და წარმოიშვა მესამე, სოციალისტური წყობილება. მაშასადამეს, მოქალაქეთა ორი ბაზისი მათი ზედნაშენებიანად და წარმოიშვა ახალი, სოციალური განვითარების მისი ახალი ზედნაშენით. მაგრამ, თუ ავიღებთ, მაგალითად, რუსულ ენას, ამ დიდი ხნის განმავლობაში მას რაიმე რლვევა არ განუცდია, და თანა-შევლროვე რუსული ენა თავისი სტრუქტურის მხრივ ბევრით არაფრით გან-ცხვავდება პუშკინის ენისაგან.

რა შეიცვალა ამ ხნის მანძილზე რუსულ ენაში? ამ ხნის მანძილზე უ-რიობულად შეიცო რუსული ენის ლექსიკური შედგენილობა; ლექსიკური შედგენილობიდან ამოვარდა მრავალი მოძველებული სიტყვა; შეიცვალა ბევ-რი სიტყვის აზრობრივი მნიშვნელობა; გაუმჯობებდა ენის გრამატიკული წყობა. რაც შეეხება პუშკინის ენის სტრუქტურას მისი გრამატიკული წყობით და ძირითადი ლექსიკური ფონდით, იგი დარჩა მთელი თავისი არსით, როგორც თანამედროვე რუსული ენის საფუძველი.

და ეს საკებით გასაგებია. მართლაც, რა საჭიროა, რომ ყოველი გადა-ტრიალების შემდეგ ენის არსებული სტრუქტურა, მისი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი მოისპოს და ახლით შეიცვალოს, როგორც ეს ჩვეულებრივად ზედნაშენს მოსდის? ვის რად უნდა, რომ „წყალს“, „მრწას“, „მთას“, „ტყეს“, „თვეზეს“, „კაცის“, „სიარულს“, „კეთებას“, „წარ-ზოებას“, „ვაჭრობას და ა. შ. ეწოდებოდეს არა წყალი, მიწა, მთა და ა. შ. არამედ რაღაც სხვა? ვის რად უნდა, რომ ენაში სიტყვების ცვლილება და წი-ნადაშებაში სიტყვების შეთანხმება ხდებოდეს არა არსებული გრამატიკის, არამედ სრულიად სხვა გრამატიკის მიხედვით? რას არგებს რევოლუციას ასე-თი გადატრიალება ენაში? ისტორია საერთოდ რაიმე არსებითს ისე არ აუ-თებს, თუ ეს მაინც გრამატიკი საჭირო ირ არის. საკონხავია, რა საჭიროა ასეთი ქნიბრივი გადატრიალება. თუ დამტკიცებულია, რომ არსებული ენა თავისი სტრუქტურით ძირითადად სივსებით გამოსადეგია ახალი წყობის საჭიროების დასაყმაყოფილებლად? ძველი ზედნაშენის რამდენიმე წლის განმავლობაში მოსპობა და ახალი ზედნაშენით მისი შეცვლა შეიძლება და საჭიროც არის, რომ გასაქანი მცეცქს საზოგადოების საწარმოო ძალთა განვითარებას, მაგრამ როგორ შეიძლება რამდენიმე წლის განმავლობაში მოსპო არსებული ენა და შის ნაცვლად შექმნა ახალი ენა, ისე რომ ანარქია არ შეიტან საზოგადოებ-რივ ცხოვრებაში, საზოგადოების დაშლის საფრთხე არ შექმნა? დონ-კიხოტე-ზის მეტს ვის შეუძლია დაისახოს ასეთი ამცირა?

დასასრულ, კიდევ ერთი ძირეული განსხვავება ზედნაშენსა და ენას შო-რის. ზედნაშენი უშუალოდ დაკავშირებული არ არის წარმოებასთან, ადამია-ნის საწარმოო საქმიანობასთან. იგი წარმოებასთან დაკავშირებულია მხოლოდ არაპირდებირ, ეკონომიკის მეშვეობით, ბაზისის მეშვეობით. ამიტომ ზედნა-შენი საწარმოო ძალთა განვითარების ღონის ცვლილებებს ასახავს არა ერთ-ბეშად და არა პირზაპირ, არამედ ბაზისის ცვლილებათა შემდეგ, ბაზისის ცვლილებებში წარმოების ცვლილებათა ასახეს მეშვეობით. ეს იმას ნიშნავს, რომ ზედნაშენის მოქმედების სფერო ვიწრო და შეზღუდულია.

ენა კი, პირიქით, უშუალოდ არის დაკავშირებული აღამიანის საწარმონ
საქმიანობასთან, და არა მარტო საწარმოო საქმიანობასთან, არამედ და დამოუკიდებელ უკველ სხვა საქმიანობასთანაც მისი მუშაობის ყველა სფეროში წარმოებიდან
გამოიყოფა, გამოიყოფა ზედნაშენამდე. ამიტომ ენა წარმოების ცვლილებებს
სახავს ერთბაშად და უშუალოდ, არ ელოდება გაზისის ცვლილებებს. ამი-
ტომ ენის, რომელიც აღამიანის საქმიანობის ყველა ძარღს მოცცავს, მოქმე-
დების სფერო გაცილებით უფრო ფართო და მრავალმხრივია, ვიდრე ზედ-
ნაშენის მოქმედების სფერო. უფრო მეტიც, იგი თითქმის უსაჩლოვროა.

უწინარეს ყოვლისა სწორედ ამით აისხნება, რომ ენა, საკუთრივ მისი
ლექსიცური შეჯგენილობა, თითქმის განუწყვეტილივ იცვლება. მრეწველობი-
ნა და სოფლის მეურნეობის, კურობისა და ტრანსპორტის, ტექნიკისა და
შეცნერების განუწყვეტილი ზრდა ენისაგან მოითხოვს მისი ლექსიკის შევსე-
ბის ახალი სიტყვებითა და გამოთქმებით, რომლებიც საჭიროა, მათი მუშაობი-
სათვის. და ენა, უშუალოდ ასახავს რა ამ საჭიროებას, ავსებს თავის ლექსიკას
ახალი სიტყვებით, სრულყოფს თავის გრამატიკულ წყობას.

ამრიგად:

ა) მარქსისტი ენას ბაზისის ზეღნაშენად ვერ მიიჩნევს;

ბ) ენისა და ზეღნაშენის ერთმანეთში არევა სერიოზული შეცდომაა.

**კითხვა. ცოდნა თუ არა. რომ ენა გეღარ იყო და არის კლასობრივი. რომ
საზოგადოებისათვის საერთო და ერთიანი არაკლასობრივი.
საერთ-სახალხო ენა არ არსებობს?**

გასუნი. არა, არ არის სწორი.

ძნელი არ არის იმის გაგება, რომ იმ საზოგადოებაში, საღაც კლასები არ
არიან, ლაპარაკიც კი არ შეიძლება ქლასობრივი ენის შესახებ. პირველყო-
ფილმა-თემობრივმა გვაროვნულმა წყობილებამ არ ცოდდა კლასები, მაშასა-
დამე, იქ არც შეიძლებოდა ყოფილიყო კლასობრივი ენა,— იქ ენა იყო საერ-
თო, ერთიანი მთელი კოლექტივისათვის. საწინააღმდევო აზრი, რომ კლასად
უნდა გვესმოდეს აღამიანთა ყოველგვარი კოლექტივი, მთ შორის პირველ-
ყოფილ-თემობრივი კოლექტივიც, საწინააღმდევო აზრი კი არა, სიტყვების
თამაშია, რომელიც უარყოფადაც არა ღირს.

რაც შეეხება შემდგომ განვითარებას საგვარეულო ენებიდან ტომების
უნებამდე, ტომების ენებიდან ხალხების ენებამდე და ხალხების ენებიდან
ეროვნულ ენებამდე,— ყველგან განვითარების ყველა ეტაპზე ენა, როგორც
საზოგადოებაში აღამიანთა ურთიერთობის საშუალება, საერთო და ერთიანი
იყო საზოგადოებისათვის, იგი თანაბრად ემსახურებოდა საზოგადოების წევ-
რებს დამოკიდებლად მათი სოციალური მდგომარეობისა.

მე აქ მხედველობაში მაქვს არა მონობისა და შუა საუკუნეების პერიო-
დების იმპერიები, კოქვათ, კირისის და ილექსანდრე ღილის იმპერია, ან კეის-
რისისა და კარლოს ღილის იმპერია, რომელთაც არა ქვენიათ თავიანთი ეკონო-
მიური ბაზა და წარმოადგენდნენ დროებითსა და არამყარ სამხედრო-აღმინის-

ტრაციულ გაერთიანებებს. ამ იმპერიებს არათუ არა ჰქონიათ, არა მარტინ შეიძლებოდა ჰქონილათ იმპერიისათვის ერთიანი და იმპერიის ყველა წევრი-სათვის გასაგები ენა. ისინი წარმოადგენენ ტომებისა და ხალხების კანგ-ლომერიტს, რომლებიც ცხოვრობდნენ თავიანთი ცხოვრებით და ჰქონდათ თავიანთი ენები. მაშასადამე, მე მხედველობაში მაქვს არა ეს და მათი მსგავსი იმპერიები, არამედ ის ტომები და ხალხები, რომლებიც იმპერიის შემადგენლობაში ჟერიოდნენ, ჰქონდათ თავიანთი ეფონომიური ბაზა და ჰქონდათ თავისი დიდი ხნიდან ჩამოყალიბებული ენები. ისტორია გვეუბნება, რომ ამ ტომებისა და ხალხების ენები იყო არა კლასობრივი, არამედ მთელი ხალხის ენები, ტომებისა და ხალხებისათვის საერთო და მთელვის გასაგები ენები.

რა თქმა უნდა, ამასთან ერთად იყო დიალექტები, აღგილობრივი კილო-კავები, მაგრამ მათზე ბატონობდა და მათ იმორჩილებდა ტომის თუ ხალხის ერთიანი და საერთო ენა.

შემდეგში, კაპიტალიზმის წარმომასტან, ფეოდალური დაქუცხაცების ლიკვიდაციასთან და ეროვნული ბაზრის წარმოქმნასთან ერთად ხალხები განვითარდნენ ერებად, ხოლო ხალხთა ენები ეროვნულ ენებად. ისტორია გვეუბნება, რომ ეროვნული ენები არის არა კლასობრივი, არამედ მთელი ხალხის ენები, ერების წევრებისათვის საერთო და ერგბისათვის ერთიანი ენები.

ზემოთ ნათევები იყო, რომ ენა როგორც საზოგადოებაში აღამიანთა ურთიერთობის საშუალება, თანაბრივ უწევს სამსახურს საზოგადოების ყველა კლასს და ამ მხრივ ერთგვარ გულგრილობას იჩენს კლასებისადმი. მაგრამ ადამიანები, ცალკეული სოციალური ჯგუფები, კლასები. სრულიადაც არ არიან გულგრილნი ენსამბლი. ისინი ცდილობენ გამოიყენონ ენა თავისი ინტერესებისათვის, თავს მოახვიონ მას თავისი განსაკუთრებული ლექსიკონი, თავისი განსაკუთრებული ტერმინები, თავისი განსაკუთრებული გამოთქმები. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოიჩინებიან შეძლებული კლასების ზედაფენები, რომლებიც მოსწყონენ ხალხს და სხულთ იგი: თავადაზნაურული არისტოკრატია, ბურჟუაზიის ზედა ფენები. „იქნება „კლასობრივი“ დიალექტები, უარგონები, სალონის „ენები“. ლოტერატურაში ხშირად ეს დიალექტები და უარგონები არასწორად კვალიფიცირებულია როგორც ენები: „თავადაზნაურული ეს“, „ბურჟუაზიული ენა“, — „პროლეტარული ენსათვის“, „გლეხური ენიათვის“ დასაბირდაბირებლად. ამ საფუძვლზე, რა უცნაურიც უნდა იყოს ეს, ზოგი ჩვენი ამხანაგი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ეროვნული ენა არის ფიქცია, რომ რეალურად არსებობენ მხოლოდ კლასობრივი ენები.

მე ვფიქრობ, რომ იმ დასკვნაზე უფრო შემცდარი არა არის რა. შეიძლება თუ არა ეს დიალექტები და უარგონები ენებად მივიჩნიოთ? რა თქმა უნდა, არ შეიძლება. არ შეიძლება, ჯერ-ერთი, იმიტომ, რომ ამ დიალექტებსა და უარგონებს არა აქვთ თავიანთი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონი, — მაგრამ მათ სესხულობენ ეროვნული ენისაგან. მეორე, არ შეიძლება იმიტომ, რომ დიალექტებსა და უარგონებს აქვთ მოქმედების ვაშტრო სფერო ამა თუ იმ კლასის ზედაფენის წევრითა შორის და სრულიად გამოუსა-დეგარი არიან, როგორც აღამიანთა ურთიერთობის საშუალება, მთელი საზო-

იმოწმებენ მარქსს, მოჰყვათ ერთი ადგილი შესთ სტატიიდან „წმინდა მაქსი“, საღაც ნათქვამია, რომ ბურჟუაზის ძევით „თავიანთი ენა“, რომ ეს ენა „ბურჟუაზიის პროდუქტია“, რომ იგი გამსჭვალულია მერკენტილიზმისა და ყიდვა-გაყიდვის სულ-სკვეთებით. ამ ცოტატით ზოგიერთ ამხანაგს სურს დამტკიცოს, მარქსი თითქოს იმ აზრისა იყო, რომ ენა „კლასობრივია“, რომ იგი უარყოფდა ერთიანი ეროვნული ენის არსებობას. ეს ამხანაგები რომ თბიერებულად მოჰყვანდნენ საჭმეს, მათ უნდა მოეყვანათ სხვა ცოტატიც იმავე ჟატიიდან „წმიდა მაქსი“, საღაც მარქსი, ეხება რა ერთიანი ეროვნული ენის შექმნის გზების საკითხს, ლაპარაკობს „ერთიან ეროვნულ ენაში დაალექტიზოს კონცენტრაციაზე, რომელიც განპირობებულია უკანონობისა და პოლიტიკური კონცენტრაციით“.

მაშასადამე, მაჩქსი ლიაზებდა, რომ აუცილებელია ერთოანი ეროვნული ენა, როგორც უძლიერი ფორმა, რომელსაც ემორჩილებიან დიალექტები, როგორც დაბარი ფორმები.

Ճա՛մ ամ Շեմտեղյաց հաս Բառմռաջըն ծ ծորհյութն են, հռմքընց, մարյեսն սօնից պատ, „ծորհյութն է կռաջըն էր“. ովլութ ու առ մաս մարյես ուշտևաց ենադ, հռցուելու յհրացնուլո են, հռմելսաւ ուզուս ցանեցութեց-ծորհն յհրացնու սերութիւն այցե՞լու ու առ մաս ծորհյութն են այց յհրաց մարյենու? Հա ովմա սնճա, առա մարյես սնճութա, մեռլու յուժու, հռմ ծորհյութն մարյենու յհրացնուլո են Բառօլուն ուզունու հարհուլո լայ-նուբնու, հռմ ծորհյութն մարյես սնճա, այց ուզունու հարհուլո յանցունու.

გამოღის, რომ მმ ამხანევებმა დაამახინვევს მარქსის პოზიცია, ხოლო და-
პახინვეს იგი იმიტომ, რომ მარქსის იმოწმებდნენ არა როგორც მარქსისტები,
არამედ როგორც მედავთონები, არ სწორებოლნენ საქმის არს.

იმოწმებენ ენგელს, ბროშურიდან „მუშათა ქლასის მდგომარეობა ინ-
გლისში“ მოჰყვეთ ენგელსის სიტყვები იმის შესახებ, რომ „...ინგლისის მუ-
შათა ქლასი დროთა განმავლობაში სულ სხვა ხალხად გადაიქცა, ვიდრე ინ-
გლისის ბურჟუაზია“, რომ „მუშები ლაპარაფობენ სხვა დიօლექტით, აქვთ

სხვა იღები და წარმოდგენები, სხვა ზნე-ჩვეულება, და ზნეობრივი პრინციპები, სხვა რელიგია და პოლიტიკა, ვიდრე ბურჟუაზიაზე". ამ ციტატების უძლიერებელზე ზოგიერთ ამხანაგს გამოაქვს დასკვნა, რომ ენგელსი, უარყოფდა საერთო-სახალხო, ეროვნული ენის აუცილებლობას, რომ იგი, მაშასადამე, იმ აზრისა იყო, რომ ენა „კლასობრივია“. მართალია, ენგელსი აქ ლაპარაკობს არა ენის, არამედ დიალექტის შესახებ, სავსებით ესმის რა, რომ დიალექტი, როგორც ეროვნული ენის განშტოობა, ვერ შეცვლის ეროვნულ ენას. მაგრამ ეს აჩხანავები, ჩანს, დიდი თანაგრძნობით როდი ეკიდებიან ენასა და დიალექტს შორის განსხვავების არსებობას.

ცხადია, რომ ციტატი უადგილოდ არის მოყვანილი, რადგან ენგელსი აქ ლაპარაკობს არა „კლასობრივ ენებზე“, არამედ უმთავრესად კლასობრივ იდეებზე, წარმოდგენებზე, ზნე-ჩვეულებაზე, ზნეობრივ პრინციპებზე, რელიგიაზე, პოლიტიკაზე. საფსებით სწორია, რომ ბურჟუაზისა და პროლეტარების პირდაპირ საწინააღმდეგო იღები, წარმოდგენები, ზნე-ჩვეულება, ზნეობრივი პრინციპები, რელიგია და პოლიტიკა აქვთ. მაგრამ რა შეაშია აქ ეროვნული ენა, ან ენის „კლასობრიობა?“ განა საზოგადოებაში კლასობრივ ჭინააღმდეგობათა არსებობა შეიძლება საბუთი იყოს ენის „კლასობრიობის“ სასაჩუბლოდ, ან ერთიანი ეროვნული ენის აუცილებლობის ჭინააღმდეგ? წარქისზემი ამბობს, რომ ენის ერთობა ერთს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანების ინშანია, ამასთან კარგად იცის, რომ ერთს შიგნით არას კლასობრივი ჭინააღმდეგობანი. აღიარებენ თუ არა მოხსენიებული ამხანავები ამ მარქისისტულ თეზისს?

იმოწმებენ ლაფარგს, მიუთითებენ იმაზე, რომ ლაფარგი თავის ბროშუაში „ენა და რევოლუცია“ აღიარებს ენის „კლასობრიობას“, რომ იუ თოთქოს უარყოფს საერთო-სახალხო ეროვნული ენის აუცილებლობას. ეს მართლი არ არის. ლაფარგი მართლაც ლაპარაკობს „თავადაზნაურული“ ანუ „არისტოკრატული ენას“ შესახებ და საზოგადოების სხვადასხვა ფენების „უარგონების“ შესახებ. მაგრამ ამ ამხანავებს აუცილებათ, რომ ლაფარგი, რომელსაც არ აინტერესებს ენისა და უარგონის განსხვავების საკითხი და დიალექტებს ხან „ხელოვნურ მეტყველებას“ უწოდებს, ხან „უარგონს“, — თავის ბროშუაში გარკვეულად ცხადებს, რომ „ხელოვნური მეტყველებაა, რომელიც არისტოკრატიას განასხვავებს... გამოყო საერთო-სახალხო ენას, რომელზეც ლაპარაკობდნენ ბურჟუაცია, ხელოსნებიც, ქალაქი და სოფელი“. მაშასაუამე, ლაფარგი აიიარებს საერთო-სახალხო ენის არსებობას და აუცილებლობას, ამასთან ლაფარგს სავსებით ესმის „არისტოკრატული ენისა“ და სხვა დიალექტებისა და უარგონების დაქვემდებარებული ხასიათი და დამოკიდებულება საერთო-სახალხო ენისაგან.

გამოის, რომ ლაფარგის დამოწმება მიზანს ვერ ხვდება.

იმოწმებენ იმას, რომ ინგლისში ერთ დროს ინგლისელი ფეოდალები „საუკუნეთა განმავლობაში“ ლაპარაკობდნენ ფრანგულ ენაზე, მაშინ როცა ინგლისელი ხალხი ლაპარაკობდა ინგლისურ ენაზე, რომ ეს გარემოება თითქოს საბუთია ენის „კლასობრიობის“ სასაჩუბლოდ და საერთო-სახალხო

ენის აუცილებლობის წინააღმდეგ. მაგრამ ეს უაბუთი კი არა, რაღაც უფრო უძველესი დოკუმენტების დოკუმენტია. ჯერ-ერთი, მაშინ ფრანგულ ენაზე ლაპარაკობდა არა ყველა უფრო უძველესი დოკუმენტი, არამედ ინგლისელ ფეოდალთა უმნიშვნელო ზედაფენა მეცის კარზე და საგრაფოებში. მეორე, ისინი ლაპარაკობდნენ არა რაღაც „კლასობრივ ენაზე“, არამედ ჩვეულებრივ საერთო-სახალხო ფრანგულ ენაზე. მესამე, როგორც ცნობილია, ფრანგული ენის ეს სალაღობოდ ხშარება შემდეგ უკვალოდ გაქრა და ადგილი დაუთმო საერთო-სახალხო ინგლისურ ენას. ხომ არ ფიქრობენ ეს ამხანაგები, რომ ინგლისელი ფეოდალები და ინგლისელი ხალხი „საუკუნეთა განმავლობაში“ ერთმანეთს ელაპარაკობდნენ თარჯიმნების საშუალებით, რომ ისინი არ ხმარობდნენ ინგლისურ ენას, რომ მაშინ საერთო-სახალხო ინგლისური ენა არ აჩსებობდა, რომ ფრანგული ენა ინგლისში მაშინ წარმოადგენდა არამედ უფრო მეტს, ვიღებ სალონის ენაა, რომელიც ინგლისის არის ტორჩატის ზედაფენის მხოლოდ ვიწრო წრეში იხმარებოდა? როგორ შეიძლება მცეთი ანეგლოტური „საუბრების“ საფუძველზე საერთო-სახალხო ენის არსებობისა და აუცილებლობის უარყოფა?

რაც ის არის ტორჩატებიც ერთ დროს სალაღობოდ ხმარობდნენ ფრანგულ ენას მეფის კარზე და სალონებში. მათ იმით მოჰქმნდათ თვი, რუსულად რომ კლაპარაკობთ, ფრანგული ვუკიდებთ ენას, რუსულად ლაპარაკი მხოლოდ ფრანგული აქცენტით შეგვიძლია. განა ეს იმას ნიშნავს, რომ რუსეთში მაშინ არ იყო საერთო-სახალხო რუსული ენა, რომ საერთო-სახალხო ენა მაშინ ფიქცია იყო, ხოლო „კლასობრივი ენების“ — ჩვალობა?

ჩვენს ამხანაგებს აქ, სულ ცოტა, ორი შეცდომა მოხდით.

პირველი შეცდომა ის არის, რომ ისინი ერთმანეთში ურევენ ენასა და ზედნაშენს, ისინი ფიქრობენ, თუ ზედნაშენს კლასობრივი ხსიათი აქვს, ენაც არა საერთო-სახალხო, არამედ კლასობრივი უნდა იყოს. მაგრამ ზემოთ უკვე კოქი, რომ ენა და ზედნაშენი ორი სხვადასხვა ცნებაა, რომ მარქსისტი მათ ერთმანეთში არ უნდა ურევდეს.

მეორე შეცდომა ის არის, რომ ამ ამხანაგებს ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის ინტერესთა წინააღმდეგობა, მათი მძაფრი კლასობრივი ბრძოლა მიაჩნიათ საზოგადოების დაშლად, მტრულ კლასებს შორის ყოველგვარი კავშირის გაწყვეტად. ისინი ფრენებინ, რომ რამდენიმდე საზოგადოება დაიშალა და აღარ არის ერთიანი საზოგადოება, არამედ არიან მხოლოდ კლასები, საჭირო არ არის საზოგადოებისათვის ერთიანი ენაც, საჭირო არ არის ეროვნული ენა. ჩაღა ჩჩება, თუ საზოგადოება დაიშალა და აღარ არის საერთო-სახალხო, ეროვნული ენა? ჩჩებიან კლასები და „კლასობრივი ენები“. გასაგებებია, რომ თვითეულ „კლასობრივ ენას“ ექნება თავისი „კლასობრივი“ გრამატიკა, — „პროლეტარული“ გრამატიკა, „ბურჟუაზიული“ გრამატიკა. მართალია, ასეთი გრამატიკები ბუნებაში არ აჩსებობს, მაგრამ ეს არ აფიქრებს ამ ამხანაგებს: მათ სწამო, რომ ასეთი გრამატიკები გაჩნდება.

ჩვენში ერთ დროს იყვნენ „მარქსისტები“, რომლებიც მტკიცებდნენ, ჩვენს ქვეყანაში ოქტომბრის გადატრიალების შემჯეგ დაჩჩენილი რკინიგზები ბურჟუაზიული რკინიგზებია და ჩვენ, ძარებისტების, არ შეგვვერის ვისარ-

გებლოთ ამ რეინიგზებით, ისინი უნდა ავყაროთ და ახალი, „პროლეტარული“ რეინიგზები გავიყვანოთო. ამისათვის მათ „ტროგლოდიტები“ დასაქვეშამაცაა
გასაგებია, რომ საზოგადოებაზე, კლასებზე, ენაზე ასეთ პრამიტიულ-
ანარქიულ შეხედულებას მაჩქინიშმთან საერთო არა აქვს რა. მაგრამ იგი უთუ-
ოდ არსებობს და კვლავ ცოცხლობს ზოგიერთი ჩვენი თავგზააბნეული ამბანა-
გის გონებაში.

რა თქმა უნდა, მართალი არ არის, რომ მძაფრი კლასობრივი ბრძოლის
არსებობის გამო საზოგადოება თითქოს დაიშალა კლასებად, რომლებიც ერთ-
მანეთთან ეკონომიურად დაკავშირებული აღას არიან ერთ საზოგადოებაში.
პირიქით. სანამ კაპიტალიზმი არსებობს, ბურჟუაზი და პროლეტარები დაკავ-
შირებული იქნებიან ერთმანეთთან მუქალი ეკონომიკით, როგორც ერთიანი კა-
პიტალისტური საზოგადოების ნაწილები. ბურჟუაზი ვერ ცეხოვრებენ და ვერ
გამდიდრებიან თუ თავარანთ განკარგულებაში არ ეყოლათ დაქირავებული
მუშები; პროლეტარები ვერ იარსებებენ თუ კაპიტალისტებს არ მიექირავნენ.
მათ შორის ყოველგვარი ეკონომიური ურთიერთობის გაწყვეტა ნიშნავს ყო-
ველგვარი წარმოების შეწყვეტას, ხოლო ყოველგვარი წარმოების შეწყვეტა
აწევეს საზოგადოების დაღუპვის, თვით კლასების დალუპვის. გასაგებია, რომ
არც ერთი კლასი არ მოისურვებს თავის მოსპობას. ამიტომ კლასობრივი მა-
ბრძოლამ, არაიგ მწვავეც უნდა იყოს იგი, არ შეიძლება გამოიწვიოს საზოგა-
დოების დაშლა. მხოლოდ უმეცრებას მაჩქინების საკითხებში და ენის ბუნე-
ბის სრულ გაუგებლობას შეეძლო ეკარნანნა ჩვენი ზოგიერთი ამხანაგისათვის
ზღაპარი საზოგადოების დაშლის შესახებ, „კლასობრივ“ ენათა შესახებ, „კლა-
სობრივ“ გრამატიკათა შესახებ.

იმოწმებენ, შემდეგ, ლენინს და მოგვაგონებენ, რომ ლენინი აღიარებდა
კაპიტალიზმის დროს ორი კულტურის, ბურჟუაზიული და პროლეტარული
კულტურის, არსებობას, რომ კაპიტალიზმის დროს ეროვნული კულტურის
ლოზუნგი ნაციონალისტური ლოზუნგია. ყოველივე ეს სწორია და ლენინი აქ
აბსოლუტურად მართალია. მაგრამ რა შუაშია აქ ენის „კლასობრიობა?“ კა-
პიტალიზმის დროს ორი კულტურის არსებობის შესახებ ლენინის სიტყვებს
რომ იმოწმებენ, ამ ამხანაგებს, როგორც ჩანს, სურთ ჩაგონონ მკითხველს;
რომ საზოგადოებაში ორი კულტურის, ბურჟუაზიული და პროლეტარული
კულტურის, არსებობა ნიშნავს, რომ ენაც ორი უნდა იყოს, რაღაც ენა და-
კავშირებულია კულტურასთან, — მაშასადამე, ლენინი იმ აზრისაა, რომ ენები
„კლასობრივიათ“. ამ ამხანაგების შეცდომა აქ ის არის, რომ ისინი ენას აივი-
ვებენ კულტურასთან, ერთმანეთში ურევენ მათ. ამავე დროს კი კულტურა
და ენა სულ სხვადასხვა ჩამდეს. კულტურა შეიძლება ბურჟუაზიულიც იყოს
და სოციალისტურიც, ენა კი, როგორც ურთიერთობის საშუალება, ყოველ-
თვის სერით-სახილში ენაა და შეუძლია ბურჟუაზიულ კულტურასაც ემსე-
ხურებოდეს და სოციალისტურსაც. განა ფაქტი არ არის, რომ ჩუსული,
უკრაინული, უზბეკური ენები ამჟამად ისევე კარგად ემსახურებიან ამ ერების
სოციალისტურ კულტურას, როგორც ოქტომბრის გადატრანსფერის მათს

ბურჟუაზიულ კულტურებს ემსახურებოდნენ? მაშასადამე, ეს ამხატვები მარქსიზმის ლიან ცდებიან, როცა ამტკიცებენ, რომ ორი სხვადასხვა კულტურის არსებობა იწვევს ორი სხვადასხვა ენის შექმნას და ერთიანი ენის აუცილებლობის უარყოფას.

ლაპარაკობდა რა ორ კულტურაზე, ლენინი ეყრდნობოდა სწორედ იმ დებულებას, რომ ორი კულტურის არსებობა არ შეიძლება იწვევდეს ერთიანი ენის უარყოფას და ორი ენის შექმნას, რომ ენა ერთიანი უნდა იყოს. როცა ბუნდელებმა ლენინს ბრალი დასდეს, ეროვნული ენის აუცილებლობას უარყოფს და კულტურა „უეროვნებო“ მოვლენად მიაჩნია, ლენინმა, როგორც ცნობილია, ამის წინააღმდეგ სასტიკი პროტესტი გამოიტვა და განაცხადა, რომ იგი იბრძვის ბურჟუაზიული კულტურის წინააღმდეგ და არა ეროვნული ენის წინააღმდეგ, რომლის აუცილებლობაც მას უდავოდ მიაჩნია. უცნაურია, რომ ზოგიერთი ჩვენი ამხანაგი ბუნდელთა კვალს გაპყვა.

რაც შეეხება ერთიან ენას, რომლის აუცილებლობასაც ლენინი თითქოს უარყოფს, საჭიროა მოვიმინოთ ლენინის შემდეგი სიტყვები:

„ენა აღამანთა ურთიერთობის უმნიშვნელოვანესი საშუალებაა; ენის ერთიანობა და მისი დაუბრეკოლებელი განვითარება ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პირობაა ნამდვილად თავისუფალი და ფართო, თანამედროვე კაბიტალიზმის შესაბამისი, საფურო ბრუნვისა, ყველა ცალკეულ ჯლასად მოსახლეობის თავისუფალი და ფართო დაფარულებისა.“

გმოღის, რომ პატივცემულმა ამხანაგებმა დაამახინჯეს ლენინის შეხე- დულებანი.

იმოწმებენ, დასასრულ, სტალინს. მოპყავთ სტალინის ციტატი იმის შესახებ, რომ „ბურჟუაზია და მისი ნაციონალისტური პარტიები ამ პერიოდში ჰქონია ერების მთავარი ხელმძღვანელი ძალა იყვნენ და არიან“. ყოველივე ეს სწორია. ბურჟუაზია და მისი ნაციონალისტური პარტია მართლაც ხელმძღვანელობენ ბურჟუაზიულ კულტურას, ისევე, როგორც პროლეტარიატი და მისი ინტერნაციონალისტური პარტია ხელმძღვანელობენ პროლეტარულ კულტურას. მაგრამ რა შუაშია აქ ენის „კლასობრივობა“? განა ამ ამხანაგებმა არ იციან, რომ ეროვნული ენა ეროვნული კულტურის ფორმაა, რომ ეროვნულ ენას შეუძლია ბურჟუაზიულ კულტურასაც ემსახუროს და სოციალისტურსაც? ნუთუ ჩვენი ამხანაგები არ იცნობენ მარქსისტების ცნობილ ფორმულას იმის შესახებ, რომ ახლანდელი რუსული, უკარაინული, ბელორუსული და სხვა კულტურები სოციალისტურია შინაარსით და ეროვნული ფორმით, ე. ი. ენით? ეთანხმებიან თუ არა ისინი ამ მარქსისტულ ფორმულას?

ჩვენი ამხანაგების შეცდომა აქ ის არის, რომ ისინი ვერ ხელავენ განსხვავებას კულტურისა და ენის შორის და არ ესმით, რომ კულტურა თავისი შინაარსით ცვლება საზოგადოების განვითარების ყოველ ახალ პერიოდში, მაშინ როცა ენა ძირითადი იმავე ენად ჩეება რედენიმე პერიოდის განმავლობაში და თანაბრად ემსახურება როგორც ახალ კულტურას, ისე ძველს.

ამჩინება:

ა) ენა, როგორც ურთიერთობის საშუალება, ყოველთვის იყო ~~და~~ არის
ნაზოგადოებისათვის ერთიანი და მის წევრთათვის საერთო ენა; ურთიერთო
ბ) დიალექტებისა და ფარგლენების არსებობა კი არ უარყოფს, არამედ
ადასტურებს საერთო-სახალხო ენის არსებობას, რომლის განმტოებებსაც ისინი
ჭარმოადგენენ და რომელსაც ექვემდებარებიან;

გ) ფორმულა ენის „კლასობრიაბის“ შესახებ მცდარი, არამარქესისტული
ფორმულა.

პირველი რა ერთ დამასაციალებლის შემცირები

პასუხი. ერა ეკუთვნის იმ საზოგადოებრივ მოვლენათა რიცხვს, რომლებიც
საზოგადოების არსებობის მთელი ხნის განმავლობაში მოქმედებენ. იგი
ჭარმოიშვება და ვითარდება საზოგადოების ჭარმოშობასა და განვითარებას-
თან ერთად. იგი კვდება საზოგადოების სიკვდილთან ერთად. საზოგადოების
გარეშე ენა არ არსებობს. ამიტომ ენა და მისი განვითარების კანონები შეგ-
ვიძილია გავიგოთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას შევისწავლით განუყრელ
კავშირში იმ საზოგადოების ისტორიასთან, იმ ხალხის ისტორიასთან, რომელ-
საც შესაძლებლი ენა ეკუთვნის და რომელიც ამ ენის შემოქმედი და მატარე-
ბელია.

ენა არის საშუალება, იარაღი, რომლის შემწეობითაც ადამიანებს ურთი-
ერთობა აქვთ ერთმანეთთან, უზიარესებ ერთმანეთს აზრებს და აღწევენ ურ-
თიერთგაებას. რაკი უშუალოდ დაკავშირებულია აზროვნებასთან, ენა იიტ-
ყვებით და წინადაღებაში სიტყვათა შეკავშირებით აღნუსხავს და აღბეჭდავს
აზროვნების მუშაობას შედეგს, ადამიანის შემუცნებითი მუშაობის წარმატე-
ბას და, ამრიგად, შესაძლებელს ხდის აზრთა გაცვლას ადამიანთა საზოგადოე-
ბაში.

აზრთა გაცვლა მუდმივი და სამიცოცხლო საჭიროებაა, რადგან უამისოდ
შეუძლებელია მოეწყოს ადამიანთა ერთად მოქმედება ბუნების ძალებთან
ბრძოლაში, საჭირო მატერიალური დოკუმენტის წარმოებისათვის ბრძოლაში,
შეუძლებელია მიღწეულ იქნას წარმატება საზოგადოების საწარმო საქმია-
ნობაში, — მაშასადამე, შეუძლებელია საზოგადოებრივი წარმოების არსებო-
ბაც. მაშასადამე, თუ არ არსებობს საზოგადოებისათვის გასაგები და ყველა
ზის წევრისათვის საერთო ენა, საზოგადოება წყვეტის წარმოებას, იჩღვევა
და აღარ არსებობს, როგორც საზოგადოება. ამ გაგებით ენა, რომელიც ურთი-
ერთობის იარაღია, ამასთანავე საზოგადოების ბრძოლისა და განვითარების
იარაღს წარმოადგენს.

როგორც ცნობილია, ყველა სიტყვა, რაც ენაში მოიპოვება, ერთად შეად-
გებს ენის ეგრეთშოდებულ ლექსიკურ. შეღენილობას. ენის ლექსიკურ შეღ-
ენილობაში მთავარია ძირითადი ლექსიკური ფონდი, რომელშიც შედის ყვე-
ლა ძირებული სიტყვა, როგორც მისი ბირთვი. იგი გაცილებით უფრო ნაკლებ
ვრცელია, ვიდრე ენის ლექსიკური შეღენილობა, მაგრამ ცოცხლობს ძალიან
დიდხანს, საუკუნეთა განმავლობაში და არის ენის ბაზა ასალი სიტყვების წარ-
მოსაქმნელად. ლექსიკური შედგენილობა ასახავს ენის მდგომარეობის სუ-

ჩათვა: რაც უფრო მდიდარია და მრავალფეროვანია ლექსიკური შედგენილობა, მით უფრო მდიდარი და განვითარებულია ენა.

გვიპლიტიკა

მაგრამ ლექსიკური შედგენილობა, თავისთვალ აღებული, როდი შეაჭენს ენას; იგი უფრო ენის საშენ მასალის წარმოადგენს. ისე როგორც სამშენებლო საქმეში საშენი მასალა შენობა არ არის, თუმცა უმისოდ შენობის აგება შეუძლებელია, ენის ლექსიკური შედგენილობაც არ არის თვით ენა, თუმცა უმისოდ წარმოუდგენელია რაიმე ენა. მაგრამ ენის ლექსიკურ შედგენილობას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება, როცა იგი გადადის ენის გრამატიკის განკარგულებაში, რომელიც განსაზღვრავს სიტყვათა ცვლილების წესებს, წინადაღებაში სიტყვათა შეთანხმების წესებს და, ამრიგად, ენას შეყობრ, გააზრებულ ხსნათს ანიჭებს. გრამატიკა (მორფოლოგია, სინტაქსი) სიტყვათა ცვლილების და წინადაღებაში სიტყვათა შეკავშირების წესების კრებულია. მაშასადამე, სწორედ გრამატიკის წყალობით ენას შესაძლებლობა ეძღვადამიანის აზრი ჩამოაყენობოს მატერიალურ ენობრივ გარსში.

გრამატიკის დამახასიათებელი ნიშანი ისაა, რომ იგი გვაძლევს სიტყვათა ცვალებადობის წესებს, მხედველობაში აქვს რა არა კონკრეტული სიტყვები, არამედ საერთოდ სიტყვები, რომლებც მოკლებული არიან ყოველივე კონკრეტულობას; გრამატიკა გვაძლევს წესებს წინადაღებათა შესაძგენად, მხედველობაში აქვს რა არა ესა თუ ის კონკრეტული წინადაღება, ვთქვათ კონკრეტული ქვემდებარე, კონკრეტული შემასმენებლი და ა. შ., არამედ საერთოდ ყოველგვარი წინადაღება, მიუხედავად იმისა, თუ როგორია ამა თუ იმ წინადაღების კონკრეტული ფორმა. გაშასადამე, აბსტრაქციას აზღვნს რა კერძოსა და კონკრეტულისაგან, როგორც სიტყვებში, ისე წინადაღებებში, გრამატიკა იღებს იმ ზოგადს, რაც საფუძვლად უძევს სიტყვათა ცვალებადობას და წინადაღებებში სიტყვათა შეკავშირებას, და მისგან ქმნის გრამატიკულ წესებს, გრამატიკულ კანონებს. გრამატიკა აღამიანის აზროვნების ხანგრძლივი, აბსტრაქციას მომხდენი მუშაობის შედეგია, აზროვნების უდიდეს წარმატებათა მაჩვენებელია.

ამ მხრივ გრამატიკა მოგვაგონებს გეომეტრიას, რომელიც თავის განხენს იძლევა ისე, რომ იძლევა კონკრეტული საგნებისაგან, განიხილავს საგნებს, როგორც კონკრეტულობას მოკლებულ სხეულებს, და მათ შორის ურთიერთობას გამსაზღვრავს არა როგორც ამა და ამ კონკრეტული ჟანრის კონკრეტულ ურთიერთობას, არამედ როგორც საერთოდ სხეულთა, ყოველგვარ კონკრეტულობას მოკლებულ სხეულთა ურთიერთობას.

ზეჯნა შენისაგან განსხვავებით, რომელიც წარმოებასთან დაკავშირებულია არა პირდაპირ, არამედ კონომიკის მეშვეობით, ენა უშუალოდ დაკავშირებულია აღამიანის საწარმოო საქმიანობასთან ისევე, როგორც ყოველ სხვა კავშირობასთან მისი მუშაობის უკლებლივ ყველა სფეროში. ამიტომ ენის ლექსიკური შედგენილობა, როგორც ყველაზე ცვალებადი, თითქმის განუწყვეტილი იცვლება, ამასთან ენას, ზეჯნა შენისაგან განსხვავებით, არ უხდება ბაზისის ლიკვიდაციის ლოგინი, მას თავის ლექსიკურ შედგენილობაში

ცვლილებანი შეაქვს ბაზისის ლიკვიდაციამდე და იმის მიუხედავად, თუ როგორია ბაზისის მდგომარეობა.

მაგრამ ენის ლექსიკური შედგენილობა იცვლება არა როგორც ჰედნაშენი, არა ძველის გაუქმებისა და ახლის აშენების გზით, არამედ არსებული ლექსიების იმ ახალი სიტყვებით შევსების გზით, რომლებიც წარმოშვნენ სოციალური წყობილების შეცვლისთან, წარმოების განვითარებასთან, კულტურის, მეცნიერებისა და ა. შ. განვითარებასთან დაკავშირებით. ამასთან, მიუხედავად იმისა, რომ ენის ლექსიკურ შედგენილობას ჩვეულებრივად გარკვეული რაოდენობით აკლდება მოძველებული სიტყვები, მას ემატება გაცილებით მეტი ახალი სიტყვა. რაც შეეხება ძირითად ლექსიკურ ფონდს, იგი ძირითადად რჩება და ენა მას იყენებს, როგორც თავისი ლექსიკური შეღვენილობის საფუძველს.

ეს გასაგებიცაა. სულაც არ არის სპეირო მოისპოს ძირითადი ლექსიკური ფონდი, როცა იგი შეიძლება წარმატებით იქნას გამოყენებული მთელი რევისტორიული პერიოდების მანძილზე, თუ აღარას ვიტყვით იმაზე, რომ საუკუნეთა განმავლობაში დაგროვებული ძირითადი ლექსიკური ფონდის მოსპობას, რაც მოკლე ხნის განმავლობაში შეუძლებელია ახალი ძირითადი ლექსიკური ფონდის შექმნა, მოპერებოდა ენის დამდაბლუვება, ამასთან ურთიერთობის საქმის სრული მოშლა.

ენის გრამატიკული წყობა კიდევ უფრო ნელა იცვლება, ვიღრე მისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი. ეპოქითა განმავლობაში შემუშავებული გრამატიკული წყობა, რომელიც ენას შეუსისხლხორცილა, კადგვ უფრო ნელა იცვლება, ვიღრე ძირითადი ლექსიკური ფონდი. იგი, რა თქმა უნდა, იცვლება დროთა ვითარებაში, იგი უფრო სრულყოფილი ხდება, აუმჯობესებს და აზუსტებს თავის წესებს, იდენს ახალ წესებს, მაგრამ გრამატიკული წყობის საფუძვლები რჩება მეტად დიდი ხნის განმავლობაში, რაღაც ამ საფუძვლებს, როგორც ისტორია გვიჩვენებს, შეუძლიათ წარმატებით ემსახურონ საზოგადოებას მთელი რიგი ეპოქების მანძილზე.

ამრიგად, ენის გრამატიკული წყობა და მისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი შეადგენს ენის საფუძველს, მისი სპეციფიკას არსს.

ისტორია გვიჩვენებს, რომ ენა დიდ გამძლეობას იჩენს და კოლოსალურ წინააღმდეგობას უწევს ძალით ასიმილაციის. ზოგიერთი ისტორიული, იმის მაგივრად, რომ ახსნას ეს მოვლენა, გაეცირებას სჯერდება. მაგრამ გაკვირვებისათვის აქ არავითარი საფუძველი არ არსებობს. ენის გამძლეობა აიხსნება მისი გრამატიკული წყობისა და ძირითადი ლექსიკური ფონდის გამძლეობით. თურქი ასიმილატორები ასეული წლების მანძილზე ცლილობდნენ დამახინჯებით, დაერღვით და მოესპორ ბალკანული ხალხების ენები. ამ ხნის განმავლობაში ბალკანული ენების ლექსიკურმა შეღვენილობაში სერბოზული ცვლილებანი განიცადა. შეთვისებულ იქნა საქმაოდ ბევრი თურქული სიტყვა და ჯამთქმა, იყო „დაახლოებაც“ და „გათოშვაც“, მაგრამ ბალკანულმა ენებმა ძირის გაუძლეს და გადარჩენ. რატომ? იმიტომ, რომ ამ ენების გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი ძირითადად დარჩენ.

ყოველივე აქედან გამომდინარეობს, რომ აჩ შეიძლება ენა მისი ტრუქტურა განვიხილოთ როგორც ერთი რომელიმე ეპოქას პროდუქტია ენის სტრუქტურა, მისი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონ-ჯი მთელი რიგი ეპოქების პროდუქტია.

უნდა ვიყიდებოთ, რომ თანამედროვე ენის ელემენტები შეიქმნა ჯერ კა-ლევ უძველეს დროში, მონობის ეპოქაზე აღრე. ეს იყო არართული ენა, რო-მელსაც მეტად მცირე ლექსიკური ფონზი გააჩნდა, მაგრამ ჰქონდა თავისი გრამატიკული წყობა, მართალია, პრიმიტიული, მაგრამ მაინც გრამატიკული წყობა.

წარმოების შემდგომმა განვითარებამ, კლასების წარმოშობამ, დამწერ-ლობას წარმოშობამ, სახელმწიფოს ჩასხვამ, რომელსაც მართვისათვის ესაჭი-როებოდა ცოტად ოუ ბევრად მოწესრიგებული მიწერ-მოწერა, ვაჭრობის გან-ვითარებამ, რომელსაც კალევ უფრო ესაჭიროებოდა მოწესრიგებული მიწერ-შოწერა, საბეჭდავი დაზის გაჩენამ, ლიტერატურის განვითარებამ — ყოვე-ლივე ამან დიდი ცვლილებანი შეიტანა ენის განვითარებაში. ამ ხნის განმავ-ლობაში ტომები და ეროვნებანი ქუცმაცუდოდნენ და ითიშებოდნენ, ხდებო-და მათი ერთმანეთში შერევა და შეჯვარებინება, შემდგე კი გაჩნდნენ ეროვ-ნული ენები და სახელმწიფოები, მოხდა რევოლუციური გადატრიალებანი, ძველი საზოგადოებრივი წყობილებანი ახლებით შეიცვალა. ყოველივე ამან უფრო მეტი ცვლილებანი შეიტანა ენასა და მის განვითარებაში.

მაგრამ დიდი შეცდომა იქნებოდა, ოუ ვაფექტებდით, რომ ენის განვითა-რება ისევე ხდებოდა, როგორც ზელნაშენის განვითარება: არსებულის მოსპო-ზისა და ახლის შექმნის გზით, ნამდვილად ენის განვითარება ხდებოდა არა არსებული ენის მოსპობისა და ახლის შექმნის გზით, არსებ არსებული ენის ძირითადი ელემენტების გაშლისა და სრულყოფის გზით. ამასთან ენის ერთი თვისობრიობიდან მეორე თვისობრიობაში გადასცლა ხდებოდა არა აფეთქების გზით, არა ძველის ერთბაშად მოსპობისა და ახლის შექმნის გზით, არსებ ენის ახალი თვისობრიობის, ახალი სტრუქტურის ელემენტების თანაბათნო-ბითი და ხანგრძლივი დაგროვების გზით, ძველი თვისობრიობის ელემენტების თანაბათნობითი კვდომის გზით.

ამბობენ, რომ ენის სტადიური განვითარების თეორია მარქსისტული თეორიაა, რადგან მის აუცალებლად მიაჩნია უცარი აფეთქებანი, როგორც პირობა ენის გადასცვლისა ძველი თვისობრიობიდან ახალში. ეს, რა თქმა უნ-და, სტარი აჩ არის, რადგან ძნელია რაიმე მარქსისტული ვიპოვოთ ამ თეო-რიაში. და თუ სტადიურობის თეორია ნამდვილად იღარებს უცარ აფეთქე-ბებს ენის განვითარების ისტორიაში, მით უარესი მასთვის. მარქსიზმი არ ცნობს უცარ აფეთქებებს ენის განვითარებაში, არსებული ენის უცარ სიკვ-დილს და ახალი ენის უცარ შექმნას. ლაფარგი მართალი აჩ იყო, როცა ლა-პარაბოლა „უცარ ენობრივ რევოლუციაზე, რომელიც მოხდა 1789 და 1794 წლებს შეუა“ საფრანგეთში (იხ. ლაფარგის ბროშურა „ენა და რევოლუცია“). არავითარი ენობრივი რევოლუცია, ისიც უცარი, მაშინ საფრანგეთში არ მომხდარა. რა თქმა უნდა, ამ პერიოდში ფრანგული ენის ლექსიკური შედგე-

ნილობა შეიცხო ახალი სიტყვებითა და გამოთქმებით, ამოვარდა ზოგიერთი მოძევებული სიტყვა, შეიცვალა ზოგიერთი სიტყვას აზრობრივი მუსიკურის ლობა, — ეს იყო და ეს. მაგრამ ასეთი ცვლილებები სხულიადაც არ წყვიტს ენის ბეჭს. ენაში მთავარია მისი გრამატიკული წყობა და ძრითადი ლექსიკური ფონდი. მაგრამ ფრანგული ენის გრამატიკული წყობა და ძრითადი ლექსიკური ფონდი არა თუ არ გამქრალა საფრანგეთის ბურჟუაზიული ჩევოლუციის პერიოდში, არამედ დარჩა ისე, რომ არსებითი ცვლილებები არ განუცდია, და არა მარტო დარჩა, არამედ ამერიკაც ცოცხლობს თანამედროვე ფრანგულ ენაში. ოღარაფერს ვამბობ იმაზე, რომ არსებული ენის ლიკვიდაცია და ახალი ეროვნული ენის შექმნისათვის („უცარი ენობრივი ჩევოლუცია“!) ხუთი-ექვისი წლის ვადა ისე ცოტაა, რომ სასაცილოა ამაზე ლაპარაკი, — ამისათვის საუკუნეებია საჭირო.

მარქსიზმს მიაჩნია, რომ ენის გადასცვლა ძველი თვისობრიობიდან ახალში ხდება არა აფეთქების გზით, არა არსებული ენის მოსპობისა და ახლის შექმნის გზით, არამედ ახალი თვისობრიობის ელემენტების თანდათანობით დაგრძოვების გზით, მაშასადამე ძველი თვისობრიობის ელემენტების თანდათანობით კვლობის გზით.

საერთოდ უნდა ითქვას იმ ამხანაგების საყურადღებოდ, რომლებიც გათაცებული არიან აფეთქებებით, რომ ძველი თვისობრიობიდან ახალში აფეთქების გზით გადასცვლის კანონი არ შეესაბამება არა მარტო ენის განვითარების სტრონიას, არამედ ყოველთვის როდი შეესაბამება საბაზისო ან ზეჯანშენური ხსიათის სხვა საზოგადოებრივ მოვლენებსაც. იგი სავალდებულო მტრულ კლასებად დაყოფილი საზოგადოებისათვის. მაგრამ იგი სრულიადაც არ არის სავალდებულო ისეთი საზოგადოებისათვის, რომელშიც მტრული კლასები არ არის, 8—10 წლის მანძილზე ჩვენი ქვეყნის სოფლის მეურნეობაში განვითორცელეთ ბურჟუაზიული და ინდივიდუალურ-გლეხური წყობილებიდან სოციალისტურ, საკოლმეურნეო წყობილებაზე გადასცლა. ეს იყო ჩევოლუცია, რომელმაც სოფლად მოსპონ ძველი ბურჟუაზიული სამეურნეო წყობილება და შექმნა ახალი, სოციალისტური წყობილება. მაგრამ ეს გადატრიალება მოხდა არა აფეთქების გზით, ე. ი. არა არსებული ხელისუფლების დამხობის და ახალი ხელისუფლების შექმნის გზით, არამედ სოფლად ძველი ბურჟუაზიული წყობილებიდან ახალ წყობილებაზე თანდათანობითი გადასცლის გზით, ეს კი იმატომ მოხერხდა, რომ ეს იყო ჩევოლუცია ზევიდან, რომ გაგზით, ეს კი იმატომ მოხერხდა, არსებული ხელისუფლების ინიციატივით და გლეხობის ძარითადი მასების მხარდაჭერით.

ამბობენ, რომ ენების შეჯვარედინების მრავალი ფაქტი, რომელიც ისტორიში მომხდარია, საფუძველს იძლევა ვიფიქროთ, რომ შეჯვარედინების დროს აქმნება ახალი ენა აფეთქების გზით, ძველი თვისობრიობიდან ახალ თვისობრიობაში უცარი გადასცლის გზით. ეს სრულიადაც არ არის სწორი.

ენების შეჯვარედინება არ შეიძლება განვითლოთ ჩოგორუც გადამშევეტა დარტყმის ერთეული აქტი, რომელიც თავის შედეგებს იძლევა ჩამონიშვილის მანძილზე. ენების შეჯვარედინება ხანგრძლივი პროცესია, რომელიც

ასეულ წლობით გრძელდება. ამიტომ აქ არავითარ აფეთქებაზე ლაპარაკი გვიცილება.

შემდეგ, სრულიადაც არ იქნებოდა სწორი გვეფიქრა, რომ, ვთქვათ, არა ენის შეჯვარედინების შედეგად მივიღებთ ახალ, მესამე ენას, რომელიც არა ჰგავს არც ერთ შეჯვარედინებულ ენას და თვისობრივად განიჩევა თვითეული მათგანსაგან. ნამდვილად შეჯვარედინების დროს ერთ-ერთი ენა ჩვეულებრივად იმარჯვებს, ინარჩუნებს თავის გრამატიკულ წყობას, ინარჩუნებს თავის ძირითად ლექსიკურ ფონდს და განაგრძობს განვითარებას თავისი განვითარების შინაგანი კანონების მიხედვით, მეორე ენა კი თანდათანობით კარგავს თავის თვისობრიობას და თანდათანობით კვლება.

მაშასადამე, შეჯვარედინების დროს ვიღებთ არა რაღაც ახალ, მესამე ენას, არამედ რჩება ერთ-ერთი ენა, რჩება მისი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი და მას შესაძლებლობა ეძლევა განვითარდეს თავისი განვითარების შინაგანი კანონების მიხედვით.

მართალია, ამ დროს ხდება გამარჯვებული ენის ლექსიკური შედგენილობის ერთგვარი გამდიდრება დამარცხებული ენის ხარჯზე, მაგრამ ეს კი არ ასუსტებს, არამედ, პირიქით, აძლიერებას მას.

ასე მოვკიდა, მაგალითად, რუსულ ენას რომელსაც ისტორიული განვითარების პროცესში უჯვარედინდებოდნენ მთელი რიგი სხვა ხალხების ენები და რომელც მუდამ გამარჯვებული გამოდიოდა.

რა თქმა უნდა, ამასთან რუსული ენის ლექსიკური შედგენილობა ივსებოდა სხვა ენების ლექსიკური შედგენილობის ხარჯზე. მაგრამ ამან არათუ არ დასუსტა, არამედ, პირიქით, გამდიდრა და გააძლიერება რუსული ენა..

რაც შეეხება რუსული ენის ეროვნულ თვითმყოფობას, მას ოდნავი ზიანიც არ მოსვლია, რაღაც, შეინარჩუნა რა თავისი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი, რუსული ენა განაგრძობდა წრინვლას და სრულყოფას თავისი განვითარების შინაგანი კანონების მიხედვით.

სავსებით უეჭველია, რომ შეჯვარედინების თეორია სერიოზულს ვერაფერს მისცემს საბჭოთა ენათმეცნიერებას. თუ სწორია, რომ ენათმეცნიერების მთავარი ამოცანა ენის განვითარების შინაგანი კანონების შესწავლაა, უნდა ვალიაროთ, რომ შეჯვარედინების თეორია არა თუ არ წყვეტს ამ ამოცანას, არამედ არც კი აყენებს მას,—პირდაპირ ვერ ამჩნევს ამ ამოცანას ან არ ესმის იგი.

კითხვა. სწორად მოიცავ თუ არა „არაელა“, ენათმეცნიერების საქითხებზე თავისუფლი დისენასია რომ მოაწყო?

პასუხი. სწორად მოიცავ.

თუ რა მიმართულებით გადაწყვდება ენათმეცნიერების საკითხები, — ეს ნათელი გახდება დისკუსიის დასასრულს, მაგრამ უკვე ახლა შეიძლება ითქვას, რომ დისკუსიამ დადგინდება სარგებლობა მოიტანა.

დისკუსიამ, უწინარეს ყოვლისა, გამოარკვია, რომ ენათმეცნიერების ორგანოებში როგორც ცენტრში, ისე რესპუბლიკებში, გაბატონებული იყო მეც-

ნიერებისა და მეცნიერთათვის შეუფერებელი რეუმი. საბჭოთა ენათმეცნიერებული რებაში საქმის გითარების ოღნავ კრიტიკას, ენათმეცნიერებაში ეგზისტიციური ბული „ახალი მოძღვრების“ კრიტიკის სულ გაუბედავ ცდებისაც კი სდევნიდან ნენ და ახშობლნენ ენათმეცნიერების ხელმძღვანელი წრეები. ნ. ი. მარის მემკვიდრეობისათვის კრიტიკული დამოკიდებულებისათვის, ნ. ი. მარის მოძღვრების ოღნავი მოუწონებლობისათვის თანამდებობიდან ხსნილნენ ან დაბალ თანამდებობაზე გადაპყავდათ ენათმეცნიერების დარგის თვალსაჩინო მუშავები და მკვლევარები. ენათმეცნიერების მუშავებს პასუხსაგებ თანამდებობაზე აწინაურებლნენ არა საქმიანობას ნიშნის მიხედვით, არამედ ნ. ი. მარის მოძღვრების უსიტყვოდ აღიარების ნიშნის მიხედვით.

საყოველთაოდ აღიარებულა, რომ ერთაგითარი მეცნიერება ვერ განვითარდება და წარმატებას ვერ მიაღწევს, თუ არ არის აზრთა ბრძოლა, თუ არ არის კრიტიკის თავისისუფლება, მაგრამ ამ საყოველთაოდ აღიარებულ წესს ყოვლად უბორაშიოდ უგულაბელყოფულნენ და ფეხქვეშ თელავლნენ. შეიქმნა უცოდველ ხელმძღვანელთა კარისაუტილი ჯგუფი, რომელმაც თავი დაიზლვია ყოველგვარი შესაძლო კრიტიკისაგან და თვითნებობასა და უწესობას სჩადიოდა.

ერთი მაგალითი: ეგრეთწოდებული „ბაქოს კურსი“ (ნ. ი. მარის მიერ ბაქოში წაკითხული ლეციები), რომელიც თვით ავტორმა დაწუნა და ხელახლა გამოცემისათვის აკრძალა, ხელმძღვანელთა კასტის (ამხ. მეშჩანინვი მათ ნ. ი. მარის „მოწაფებს“ უწოდებს) განკარგულებით მაინც ხელახლა გამოიცა და სრულიად უშენიშვნოდ შეტანილ იქნა სტუდენტებისათვის რეკომენდუბულ სახელმძღვანელოთა რიცხვში. ეს იმას ნიშნავს, რომ სტუდენტები მოატყუეს, დაწუნებული „კურსი“ სრულფასოვან სახელმძღვანელოდ მიაწოდეს. დაწუნებული რომ არ ვიყო ამხ. მეშჩანინვისა და ენათმეცნიერების სხვა მუშავთა პატიოსნებაში, ვიტყოდი, რომ ასეთი ქცევა მავნებლობას უდრის.

როგორ მოხდა ეს? ეს მოხდა იმიტომ, რომ ენათმეცნიერებაში შექმნილი არაკჩეევის რეჟიმი ნერგავს უპასუხისმგებლობას და აქეზებს ასეთ უწესობას. დისკუსია ფრიიად სასარგებლო აღმოჩნდა უწინარეს ყოვლისა იმოტომ, რომ გან მზის სინათლეზე გამოიტანა ეს არაკჩეევის რეჟიმი და გააცამტვერა იგი.

მაგრამ დისკუსიის სარგებლობა ამით როდი ამოიწურება. დისკუსიამ არა მარტო გააცამტვერა ძველი რეჟიმი ენათმეცნიერებაში, არამედ კოლეგაც გამოავლინა შეხედულებათა ის წარმოუღვენელი არე-დარევა ენათმეცნიერების ყველაზე მნიშვნელოვან საკითხებში, რომელიც გამეცებულია მეცნიერების ამ დარგის ხელმძღვანელ წრეებში. დისკუსიის დაწყებამდე ისინი დუბლნენ და ჩქმალავდნენ იმ გარემოებას, რომ ენათმეცნიერებაში ყველაფერი ჩიგზე არ არის. მაგრამ დისკუსიის დაწყების შემდეგ დუმილი უკვე შეუძლებელი გახდა, — ისინი იძულებული გახდნენ პრესის ფურცელებზე გამოსულიყნენ. და რა გამოირკვა? აღმოჩნდა, რომ ნ. ი. მარის მოძღვრებაში არის მთელი რიგი ნაკლოვანებანი, შეცდომები, დაუზუსტებელი პრობლემები,

დაუმუშავებელი დებულებანი. საკონტავია, რატომ მხოლოდ ახლა, ფრანგულისტი დაწყების შემდეგ ალაპირაკდნენ ამაზე ნ. ი. მარის „მოწაფეები?“ რატომ უფრო ადრე არ იზრუნეს ამაზე? რატომ თავისი დროზე არა თვევს ეს გულახდოლად და პატიოსნად, როგორც ეს მეცნიერების მოღვაწეებს შეეფერებათ?

აღიარეს რა ნ. ი. მარის „ზოგიერთი“ შეცდომა, ნ. ი. მარის „მოწაფეები“ თურმე ფიქრობენ, რომ საბჭოთა ენათმეცნიერება შეიძლება შემდგომ განვავითაროთ მხოლოდ ნ. ი. მარის „დაზუსტებული“ თეორიის ბაზაზე, რომელიც მათ მარქსისტულ თეორიად მიჩნიათ. არა, გვაშორეთ ნ. ი. მარის „მარქსიზმი“, ნ. ი. მარს მართლაც სურდა და ცდილობდა მარქსისტი ყოფილიყო, მაგრამ მან ვერ შეძლო გამხდარიყო მარქსისტი. იგი მარქსიზმის მხოლოდ და მხოლოდ გამაუბრალობელი და კულგარიზატორი იყო, როგორც „პროლეტკულტურები“. ან „რაპელები“.

ნ. ი. მარმა ენათმეცნიერებაში შეიტანა ორაშორი, ორამარქსისტული ფორმულა ენის, როგორც ზედამე შენის, შესახებ და თავგზა აებნა, თავგზა აუბნია ენათმეცნიერებას. შეუძლებელია ორაშორი ფორმულის ბაზაზე განვავითაროთ საბჭოთა ენათმეცნიერება.

ნ. ი. მარმა ენათმეცნიერებაში შეიტანა მეორე, აგრეთვე ორაშორი და ორამარქსისტული ფორმულა ენის „კლასობრიობის“ შესახებ და თავგზა აებნა, თავგზა აუბნია ენათმეცნიერებას. შეუძლებელია ორაშორი ფორმულის ბაზაზე, რომელიც ხალხთა და ენათა ისტორიის მთელ მსვლელობას ეწინააღმდეგება, განვავითაროთ საბჭოთა ენათმეცნიერება.

ნ. ი. მარმა ენათმეცნიერებაში შეიტანა მარქსიზმისათვის შეუფერებელა კადნიერი, ყოყოჩა, ქედმაღლური კილო, რომელიც იწვევს ყოველივე იმის დაუსაბუთებლად და წინდაუხედვად უარყოფას, რაც ენათმეცნიერებაში ნ. ი. მარამდე იყო.

ნ. ი. მარი მყვირალა ფრაზებით დასცინის ისტორიულ-შედარებითს მეოთხს, როგორც „იდეალისტურს“, ამავე დროს კი უნდა ვთქვათ, რომ სტორიულ-შედარებითი მეთოდი, მიუხედავად მისი სერიოზული ნაკლოვანებებისა, მანც უკეთესია, ვიდრე ნ. ი. მარის მარტლაც იდეალისტური ოთხელემნტოვანი ანალიზი, რადგან პირველი ბიძგს იძლევა მუშაობისათვის, ენების შესწავლისათვის, მეორე კი მხოლოდ იმის ბიძგს იძლევა, რომ მხარეთეძოზე წამოწვე და ყბაღაღებული ოთხი ელემენტის გარშემო იმარჩიელო.

ნ. ი. მარი ენათა ჯგუფების (ჯვახების) შესწავლის ყოველ ცდას ქედმაღლურად იგდებს აბუჩად და „წინარე ენის“ თეორიის გამოვლინებად თვლის. ხოლო არ შეიძლება იმის უარყოფა, რომ უეჭველია ენობრივი ნათესაობა, მაგალითად, ისეთი ერებისა, როგორიც სლევი ერები არიან, რომ ამ ერების ენობრივი ნათესაობის შესწავლა დიდ სარგებლობას მოუტანდა ენათმეცნიერებას ენის განვითარების კანონთა შესწავლის საქმეში. აღარას ვამბობ იმაზე, რომ „წინარე ენის“ თეორიას ამ საქმესთან ორავითარი კავშირი არა აქვს.

ნ. ი. მარს და განსაკუთრებით მის „მოწაფეებს“ ყური რომ დაუყვდო, გეგონება, რომ ნ. ი. მარამდე ორავითარი ენათმეცნიერება არ ყოფილა, რომ ენათმეცნიერება მას შემდეგ დაიწყო, რაც გაჩნდა ნ. ი. მარის „ახალი მოძრ-

ვრება“. რაოდენ უფრო თავმდაბალი იყვნენ მარქსი და ენგელსი: ^{შპლი შიმაჩინა} დათ, რომ მათი დიალექტიკური მატერიალიზმი წინაპერით მეცნიერებათა, მათ შორის ფილოსოფიის განვითარების ნაყოფია.

ამრიგად, დისკუსია სასარგებლო იყო იმ მხრივაც, რომ გამოააშკარავა იდეოლოგიური ნაკლოვანებანი საბჭოთა ენათმეცნიერებაში.

მე ვფიქრობ, რომ რაც უფრო მაღლ განთავისუფლდება ჩვენი ენათმეცნიერება ნ. ი. მარის შეცდომებისაგან, მით უფრო მაღლ შეიძლება გამოვიყვანოთ იგი კრიზისიდან, რომელსაც ახლა განიცდის.

ენათმეცნიერებაში არაქჩევის ჩეიიმის ლიკვიდაცია, ნ. ი. მარის შეცდომების უარყოფა, ენათმეცნიერებაში მარქსიზმის დანერგვა, — ასეთია ჩემი აზრით ის გზა, რომლითაც შეიძლება გავაჯანსაღოთ საბჭოთა ენათმეცნიერება.

„პრაგრა“, 1950 წლის 20 ივნისი.

II. სტადიონი

ენეთმეცნიერების ზოგიერთ საკითხება

პასახი ამხანაგ ე. პარაშვილი

ახ. ქრისტენიკოვა

გიბასუხებთ თქვენს კითხვებზე.

1. კითხვა. თქვენს სტატიაში დამჯერებლად არის ნაჩვენები, რომ ენა, არც ბაზისია და არც ზედნაშენი. მართებული იქნებოდა თუ არა მიგვეჩნია, რომ ენა ისეთი მოვლენაა, რომელიც ბაზისსაც ახასიათებს და ზედნაშენსაც, თუ უფრო სწორი იქნებოდა მიგვეჩნია ენა შუალედურ მოვლენად?

პასუხი. რა თქმა უნდა, ენას, როგორც საზოგადოებრივ მოვლენას, ახა-სიათებს ის საერთო რამ, რაც აქვს ყველა საზოგადოებრივ მოვლენას, მათ შორის ბაზისსა და ზედნაშენს, სახელდობრ: იგი ისევე ემსახურება საზოგა-დოებას, როგორც ემსახურება მას ყველა სხვა საზოგადოებრივი მოვლენა, მათ შორის ბაზისი და ზედნაშენი. მაგრამ სწორედ ამით ამოიწურება ის საერ-თო რამ, რაც ყველა საზოგადოებრივ მოვლენას აქვს. შემდეგ იწყება სერიო-ჰული განსხვავებანი საზოგადოებრივ მოვლენებს შორის.

საქმე ის არის, რომ საზოგადოებრივ მოვლენებს, ამ საერთოს გარდა, აქვთ თავიანთი სპეციფიკური თავისებურებანი, რომლებიც მათ ერთმანეთი-საგან განასხვავებენ და რომლებსაც მეცნიერებისათვის ყველაზე მეტი მნიშ-ვნელობა აქვთ. ბაზისის სპეციფიკური თავისებურებანი ისაა, რომ იგი საზო-გადოებას ემსახურება ეკონომიკურად. ზედნაშენის სპეციფიკური თავისებუ-რებანი ისაა, რომ იგი საზოგადოებას ემსახურება პოლიტიკური, იურიდიული, ესთეტიკური და სხვა იღებით და საზოგადოებისათვის ქმნის შესაბამის პო-ლიტიკურ, იურიდიულ და სხვა დაწესებულებებს. რა არის ენის სპეციფიკუ-რი თავისებურებანი, რომლებიც განასხვავებენ მას სხვა საზოგადოებრივი მოვლენებისაგან? ეს თავისებურებანი ისაა, რომ ენა ემსახურება საზოგა-დოებას, როგორც აღამიანთა ურთიერთობის საშუალება, როგორც ისეთი საშუალება, რომელიც ადამიანებს შესაძლებლობას აძლევს გაუგონ ერთმანეთს და მო-აწყონ ერთობლივი მუშაობა ადამიანის საქმიანობის ყველა სფეროში, რო-გორც წარმოების დარგში, ისე ეკონომიკური ურთიერთობის დარგში, რო-გორც პოლიტიკის დარგში, ისე კულტურის დარგში, როგორც საზოგადოებ-რივ ცხოვრებაში, ისე ყოფაცხოვრებაში. ეს თავისებურებანი ახასიათებენ

მხოლოდ ენას, და სწორედ იმიტომ, რომ ისინი ახასიათებენ მხოლოდ ენას, დამოუკიდებელი მეცნიერების — ენათმეცნიერების — შესწავლაში მონაბეჭდით ექტია. ენას ეს თავისებურებანი რომ არ ჰქონდა, ენათმეცნიერება დამოუკიდებელი არსებობის უფლებას დაკარგავდა.

მოკლედ: ენა არ შეიძლება მივაყუთვნოთ არც ბაზისთა კატეგორიას, არც ზედნაშენთა კატეგორიას.

იგი არ შეიძლება მივაყუთვნოთ აგრეთვე ბაზისსა და ზედნაშენს შორის „შუალედურ“ მოვლენათა კატეგორიას, რადგან ასეთი „შუალედური“ მოვლენები არ არსებობენ.

მაგრამ იქნებ ენა შეიძლება მივაყუთვნოთ საზოგადოების საწარმოო ძალთა კატეგორიას, ვთქვათ, წარმოების იარაღთა კატეგორიას? მართლაც, ენასა და წარმოების იარაღებს შორის ერთგვარი ანალოგია არსებობს: წარმოების იარაღები, ისევე როგორც ენა, კლასებისადმით თავისებურ განუჩრევლობას ამეულებენ და შეუძლიათ თანაბრად ემსახურონ საზოგადოების სხვადასხვა კლასებს, როგორც ქველ, ისე ახალ კლასებს. იძლევა თუ არა ეს გარემოება იმის საფუძველს, რომ ენა წარმოების იარაღთა კატეგორიას მივაყუთვნოთ? არა, არ იძლევა.

ერთხანს ნ. ი. მარმა, რაკი დაინახა რომ მისმა ფორმულამ — „ენა ბაზისის ზედნაშენია“, — გამოიწვია საწინააღმდეგო მოსახურებანი, გადაწყვიტა „გარდაქმნილიყო“ და გამოაცხადა, „ენა წარმოების იარაღიათ“. მართალი იყო თუ არა ნ. ი. მარმა, ენა წარმოების იარაღთა კატეგორიას რომ მივაყუთვნა? არა, იგი უთუოდ არ იყო მართალი.

საქმე ის არის, რომ ენასა და წარმოების იარაღებს შორის მსგავსება იმ ანალოგით ამოიწურება, რომელზეც ეს არის ახლა ვილაპარაკე. მაგრამ სამაგიეროდ ენასა და წარმოების იარაღებს შორის ძირეული განსხვავებაა. ეს განსხვავება ძალა, რომ წარმოების იარაღები აწარმოებენ მატერიალურ დოვლათს, ენა კი არაფერს არ აწარმოებს ან „აწარმოებს“ მხოლოდ სიტყვებს. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, აღამიანებს, რომლებსაც წარმოების იარაღები აქვთ, შეუძლიათ აწარმოონ მატერიალური დოვლათი, ხოლო იმავე აღამიანებს, რომლებსაც ენა აქვთ, მაგრამ წარმოების იარაღები არა აქვთ, არ შეუძლიათ აწარმოონ მატერიალური დოვლათი. ძნელი გასაგები არ არის — ენას რომ შეეძლოს მატერიალური დოვლათი აწარმოოს, ლაქლაქა აღამიანები მსოფლიოში ყველაზე მდიდარი იქნებოდნენ.

2. კითხვა. მარქსი და ენგელსი ენას განსაზღვრავენ როგორც „აზრია უშუალო სინამდვილეს“, როგორც „პრაქტიკულ, ...ნამდვილ ცნობიერებას“. „იდეები, — ამბობს მარქსი, — ენისაგან მოწყვეტილად არ არსებობენ“. რამდენად უნდა მუშაობდეს, თქვენი აზრით, ენათმეცნიერება ენის შინაარსობრივ მხარეზე, სემანტიკაზე და ისტორიულ სემასიოლოგიასა და სტილისტიკაზე, თუ ენათმეცნიერების საგანი მხოლოდ ფორმა უნდა იყოს?

პასუხი. სემანტიკა (სემასიოლოგია) ენათმეცნიერების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია. სიტყვათა და გამოთქმათა შინაარსობრივ მხარეს სერიოზული მნიშვნელობა აქვს ენის შესწავლის საქმეში. ამიტომ სემანტიკისათვის

(სუმასიოლოგიისათვის) უზრუნველყოფილ უნდა იქნას მისი შესაფერის ადგილი ენათმეცნიერებაში.

მაგრამ სემანტიკის საკითხების დამუშავებისა და მისი მონაცემების გაციცენებას არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება გაზიადებულად შევაფარსოთ მისი მნიშვნელობა, და მით უმეტეს — არ შეიძლება ბოროტად გამოვიყენოთ იგი. მხედველობაში მყავს ზოგიერთი ენათმეცნიერი, რომლებიც, მეტასტრუქტურული არიან რა სემანტიკით, უგულებელყოფენ ენას, როგორც „აზრის უშუალო სინამდვილეს“, რომელიც განუყრელად დაკავშირებულია აზროვნებასთან, წყვეტენ აზროვნებას ენისაგან და ამტკიცებენ, ენა დრომოჭმული ხდება, შეიძლება უენოდაც იოლად წავიდეთ.

ყურადღება მიაქციეთ ნ. ი. მარის შემდეგ სიტყვებს:

„ენა არსებობს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც იგი ვლინდება შეერებით; აზროვნებას მოქმედება გამოუვლინებლადაც ხდება... ენა (ზეერთი) აქლა უკვე უთმობს თავის ფუნქციებს უახლეს გამოკინებებს, რომლებიც უეჭველად ძლიერებ სივრცეს, ხოლო აზროვნება აღმავლობის გზით მიღის წარსულში მის მიერ დაგროვებულისა და გამოუყენებლისაგან და ახალი მონახვებისაგან, და მომავალში იგი გარიყავს და მთლიანად შეცვლის ენას. მომავალი ენა ბუნებითი მატერიისაგან თავისუფალ ტექნიკაში მზარდი აზროვნება იქნება. მას ვერ გაუმჯლავდება ვერავითარი ენა, თუნდაც ბერითი, რომელიც მარნც დაკავშირებულია ბუნების ნორმებთან“ (იხ. ნ. ი. მარის „რჩეული ნაშრომები“).

ეს „შრომა-მაგიური“ აბდაუბდა ჩვეულებრივი ადამიანური ენით რომ გამოვთქვათ, შეიძლება იმ დასკვნამდე მივიღეთ, რომ:

ა) ნ. ი. მარი აზროვნებას წყვეტს ენისაგან;

ბ) ნ. ი. მარს მიაჩნია, რომ ადამიანთა ურთიერთობა შეიძლება განხორციელდეს უენოდაც, თვით აზროვნების შემწეობით, რომელიც თავისუფალი იქნება ენის „ბუნებითი მატერიისაგან“, თავისუფალი იქნება „ბუნების ნორმებისაგან“;

გ) წყვეტს რა აზროვნებს ენისაგან და „ათავისუფლებს“ რა მას ენის „ბუნებითი მატერიისაგან“, ნ. ი. მარი იდეალიზმის ჭაობში ეფლობა.

ამბობენ, ადამიანს თავში აზრები მანამდე ებადება, სანამ ისინი მეტყველებაში გამოითქმებოდეს, ებადება ენობრივი მასალის გარეშე, ენობრივი გარსის გარეშე, ასე ვთქვათ, შიშველი სახით. მაგრამ ეს სრულებითაც არ არის სწორი. ადამიანის თავში რა აზრებიც უნდა გაჩნდნენ, მათ შეუძლიათ გაჩნდნენ და იარსებონ მხოლოდ ენობრივი მასალის ბაზაზე, ენობრივი ტერმინებისა და ფრაზების ბაზაზე. ენობრივი მასალისაგან თავისუფალი, ენის „ბუნებითი მატერიიისაგან“ თავისუფალი შიშველი აზრები არ არსებობს, „ენა აზრის უშუალო სინამდვილეა“ (მარ ქ ს. ი). აზრის რეალურობა ენით მუღავნდება. მხოლოდ იდეალისტებს შეუძლიათ ილაპარაკონ ენის „ბუნებითს მატერიალთან“ დაუკავშირებელ აზროვნებაზე.

მოკლედ: სემანტიკის გაზიადებულმა შეფასებამ და მისმა ბოროტად გამოყენებამ ნ. ი. მარი იდეალიზმდე მიყყანა.

მაშასადამე, თუ სემანტიკას (სემანთოლოგიას) დავიცავთ ძირითადი და დაბრუნებული და ბოროტად გამოყენებისაგან, როგორსაც უშვებენ ნ. ი. შარი და მისი ზოგიერთი „მოწაფე“, მას შეუძლია დიდი სარგებლობა მოუტანოს ენათმეცნიერებას.

3. კითხვა. თქვენ სავსებით სამართლიანად ამბობთ, რომ ბურუუბშა და პროლეტარებს პირდაპირ საწინააღმდეგო იღები, წარმოდგენები, ზეჩვეულება და ზნეობრივი პრინციპები აქვთ. ამ მოვლენათა კლასობრივი ხასიათი უთუოდ დაეტყო ენის სემანტიკურ მხარეს (ხოლო ზოგჯერ მის ფორმასაც—ლექსიკურ შედეგენილობას, — როგორც სწორედ აღნიშნავთ თქვენს სტატიაში). შეიძლება თუ არა, როცა ანალიზ ვუკეთებთ კონკრეტულ ენობრივ მასალას და, პირველ რიგში, ენის შინაარსობრივ მხარეს, ვილაპარაკოთ მის მეტ გამოხატულ ცნებათა კლასობრივ არსებ, განსაკუთრებით იმ შემთხვევებში, როცა საქმე ეხება არა მხოლოდ აღამიანის აზრის ენობრივ გამოხატვის, არა მეტ სინამდვილისადმი აღამიანის დამოკიდებულებასაც, სადაც განსაკუთრებით მეტი მეტი იჩენს თავს მისი კლასობრივი კუთვნილება?

პასუხი. მოკლედ რომ ვთქვათ, თქვენ გსურთ იცოდეთ, — გავლენის ახლენ თუ არა კლასები ენაზე, შეაქვთ თუ არა მათ ენაში თავიანთი სპეციფიკური სიტყვები და გამოთქმები, არის თუ არა შემთხვევები, რომ აღამიანები ერთსა და იმავე სიტყვებსა და გამოთქმებს ანიჭებდნენ სხვადასხვა აზრობრივ მნიშვნელობას კლასობრივი კუთვნილების მიხედვით?

დიახ, კლასები გავლენას ახდენენ ენაზე, შეაქვთ ენაში თავიანთი სპეციფიკური სიტყვები და გამოთქმები და ზოგჯერ სხვადასხვანაირად ესმით ერთი და იგივე სიტყვები და გამოთქმები. ეს უეჭველია.

მაგრამ აქედან როდი გამომდინარებს, რომ სპეციფიკურ სიტყვებსა და გამოთქმებს, ისევე როგორც სემანტიკის სხვადასხვაობას, შეიძლება სერიზული მნიშვნელობა ჰქონდეთ ერთიანი საერთო-სახალხო ენის განვითარებისათვის, რომ მათ ძალუბთ შეასუსტონ მისი მნიშვნელობა ან შეცვალონ მისი ხასიათი.

ჯერ-ერთი, ასეთი სპეციფიკური სიტყვები და გამოთქმები, ისევე როგორც სემანტიკის სხვადასხვაობის შემთხვევები, ენაში იძლენად მცირეა, რომ ისინი საეჭვოა მთელი ენობრივი მასალის ერთ პროცენტს შეაღებენ. მაშასადამე, სიტყვებისა და გამოთქმების მთელი დანარჩენი უდიდესი მასა, ისევე როგორც მათი სემანტიკა, საერთო ასაზოგადოების ყველა კლასისათვის.

მეორე, სპეციფიკურ სიტყვებსა და გამოთქმებს, რომლებსაც კლასობრივი ელფერი აქვთ, მეტყველებაში იყენებენ არა რაღაც „კლასობრივი“ გრამატიკის წესების მიხედვით, რომელიც ბუნებაში არ აჩსებობს, არამედ არსებული საერთო-სახალხო ენის გრამატიკის წესების მიხედვით.

მაშასადამე, სპეციფიკური სიტყვებისა და გამოთქმების არსებობა და ენის სემანტიკის სხვადასხვაობის ფაქტები კი არ უარყოფენ, არამედ, პირიქით, აღასტურებენ ერთიანი საერთო-სახალხო ენის არსებობას და აუცილებლობას.

4. კითხვა. თქვენს სტატიაში თქვენ სავსებით სწორად ახსიათებთ მარტი როგორც მარქსიზმის ვულგარიზატორს. ნიშნავს თუ არა ეს, რომ ლინგვისტებმა, მათ შორის ჩვენც, ახალგაზრდობამ, უნდა უკუვაგდოთ მთელი რიგი მნიშვნელოვანი გამოკვლევები ენის დარგში (დისკუსიაში მათ შესახებ სწერდნენ ამს. ჩიქობავა, ამს. სანერევი და სხვები)? შეგვიძლია თუ არა ჩვენ, კრიტიკულად ვუდგებით რა მარს, მაინც ავიღოთ ის, რაც მას სასარგებლო და მნიშვნელოვანი აქვს?

პასუხი. რა თქმა უნდა, ნ. ი. მარის ნაშრომები მარტო შეცდომებისაგან როდი შედგება. ნ. ი. მარი ყოვლად უხეშ შეცდომებს უშევებდა, როცა ენათმეცნიერებაში დამახინჯებულად შეჰქონდა მარქსიზმის ელემენტები, როცა ცდილობდა შეექმნა ენის დამოუკიდებელი თეორია. მაგრამ ნ. ი. მარს აქვს ცალკეული, კარგი, ნიჭირად დაწერილი ნაწარმოებნი, საღაც იგი, ივიწყებს რა თავის თეორიულ პრეტენზიებს, კეთილსინდისიერად და, უნდა ითქვას, უნარიანად იჯვლევს ცალკეულ ენებს. სეთ ნაწარმოებებში შეიძლება საკმაოდ ბევრი რამ მნიშვნელოვანი და საგულისხმო ვიპოვოთ. გასაგებია, რომ ეს მნიშვნელოვანი და საგულისხმო, რაც ნ. ი. მარს აქვს, უნდა ავიღოთ და გამოვიყენოთ.

5. კითხვა. საბჭოთა ენათმეცნიერების ერთ წერტილზე გაყინვის ერთ-ერთ ძირითად მიზეზად ბევრ ლინგვისტს ფორმალიზმი მიაჩნია. ძალიან გვინდა ვიცოდეთ თქვენი აზრი იმის შესახებ, თუ რა არის ფორმალიზმი ენათმეცნიერებაში და როგორ დავძლიოთ იგი?

პასუხი. ნ. ი. მარი და მისი „მოწაფეები“ „ფორმალიზმში“ ბრალს სდებენ ყველა ენათმეცნიერს, ვინც ნ. ი. მარის „ახალ მოძღვრებას“ არ იზიარებს. ეს, რა თქმა უნდა, არ არის სერიოზული და ჭიდვის რიგი.

ნ. ი. მარი გრამატიკას თვლიდა ფუჭ „ფორმალობად“, ხოლო იმ ადამიანებს, რომლებსაც გრამატიკული წყობა ენის საფუძვლად მიაჩნიათ — ფორმალისტებად. ეს კი მთლიან სისულელეა.

მე ვფიქრობ, რომ „ფორმალიზმი“ გამოიგონეს „ახალი მოძღვრების“ აფრთხებმა ენათმეცნიერებში თვითათ მოწინააღმდეგებთან ბრძოლის გასაადვილებლად.

საბჭოთა ენათმეცნიერების ერთ წერტილზე გაყინვის მიზეზია არა ნ. ი. მარისა და მისი „მოწაფეებს“ მიერ გამოგონილი „ფორმალიზმი“, არა მედ არაგჩერევის რეუიძი და თეორიული ნაკლოვანებანი ენათმეცნიერებაში. არაკჩერევის რეუიძი შექმნეს ნ. ი. მარის „მოწაფეებმა“. ენათმეცნიერებაში თეორიული არევდარევა შეიტანეს ნ. ი. მარმა და მისმა უახლოესმა თანამებრძოლებმა. საბჭოთა ენათმეცნიერება ერთ წერტილზე რომ არ გაიყინოს, ამი-

სათვის საჭიროა ლიკვიდირებულ იქნას ოოგორუ ერთი, ისე მეორეს. მაგრამ ტებათა ლიკვიდაცია გააჯანსაღებს საბჭოთა ენათმეცნიერებას, გამოიყვანს მას ფართო გზაზე და საბჭოთა ენათმეცნიერებას შესაძლებლობას მისცემს პირველი ადგილი დაიყავოს მსოფლიო ენათმეცნიერებაში.

1950 წლის 29 ივნისი.

ეურნალი „ბოლშევიკი“, № 12.

II. სტატიი

პასუხი ამანაგებს

ამანაგ სანეროს

პატივურემულო ამხანაგო სანუელი

გიბასუხებთ თქვენს წერილზე დღი დაგვიანებით, რაღაც შეოლოდ გუშინ გადმომცეს თქვენი წერილი ცენტრალური კომიტეტის აპარატიდან.

თქვენ უკეთესად სწორად გესმით ჩემი პოზიცია დაალექტების საკითხში.

„ქლასობრივი“ დიალექტები, რომლებსაც უფრო სწორი იქნება უძრგონები ვუწოდოთ, ემსახურებიან არა ხალხის მასებს, არამედ ვაწრი სოციალურ ზედაფენას. ამასთან მათ არა აქვთ თავიანთი საკუთარი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. ამის გამო ისინი ვერასგზით ვერ განვითარდებიან დამოუკიდებელ ენებად.

აღვილობრივი („ტერიტორიული“) დიალექტები, პირიქით, ემსახურებიან ხალხის მასებს და აქვთ თავიანთი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. ამის გამო ზოგიერთი ადგილობრივი დიალექტი ერების შექმნის პროცესში შეიძლება საფუძვლად დაედოს ეროვნულ ენას და განვითარდეს დამოუკიდებელ ეროვნულ ენად. ასე მოხდა, მაგალითად, რუსული ენის კურსკ-ორიოლის დიალექტის (კურსკ-ორიოლის „მეტყველების“) მიმართ, რომელიც საფუძვლად დაედო რუსულ ეროვნულ ენას. იგივე უნდა ითქვას უკრაინული ენის პოლტავა-კიევის დიალექტზე, რომელიც საფუძვლად დაედო უკრაინულ ეროვნულ ენას. რაც შეეხება ასეთი ენების დანარჩენ დიალექტებს, ისინი კარგავენ თავისთავადობას, უერთდებიან ამ ენებს და ქრებიან მათში.

ხდება პირიქითი პროცესებიც, როცა იმ ეროვნების ერთიანი ენა, რომელიც ჯერ კიდევ ერი არ გამხდარა განვითარების აუცილებელი ეკონომიკური პირობების უქონლობის გამო, კრაბს განიცდის ამ ეროვნების სახელმწიფოებ.. რიგი დაშლის შედეგად, ხოლო ადგილობრივი დიალექტები, რომლებიც ჯერ კიდევ არ შედულებულან ერთ ენად, — ცოცხლდებიან და დასაბამს აძლევენ ცალკე დამოუკიდებელი ენების შექმნას. შესაძლებელია, რომ სწორედ ასეთი იყოს საქმის ვითარება, მაგალითად, ერთიანი მონლოლური ენის მიმართ.

II. სტატიი

კახეთის გ. გეღვინსა და ს. ვერაძის

၁၂၀

თქვენი წერილები მივიღე.

თქვენი შეცდომა ის არის, რომ ერთმანეთში აურიეთ ორი სხვადასხვა აამ და ამხ. კრაშენინიკოვასადმი ჩემს პასუხში განხილული საგანი შეცვალეთ სხვა საგნით.

1. მე ამ პასუხში ვარებითყებ ნ. ი. მარს, რომელც, ლაპარაკობს ჩა ენა-
სა (ზეტოითს) და აზროვნებაზე, ენას სწყვეტს აზროვნებას და მრიგად იღეა-
ლიზმში ვარდება. მაშასაღამე, ჩემს პასუხშიც ლაპარაკია ნორმალურ აღამია-
ნებზე, რომლებსაც ენა აქვთ. ამითან მე ვამტკიცებ, რომ ასეთ აღამიანებს
აზრები შეიძლება ღაებადით მხოლოდ ენობრივი მასალის ბაზაზე, რომ ენობ-
რივ მასალასთან ღაუკავშირებელი შრშველი აზრები ენის მქონე აღამიანებს
არა აქვთ.

ნაცვლად იმისა, რომ მიიღოთ ან უარყოთ ეს დებულება, თქვენ ლაპარაკობთ ანომალურ, უენო ადამიანებზე, ყრუ-მუნჯებზე, რომლებსაც ენა არა აქვთ და რომელთა აზრები, რასაკვირველია, არ შეიძლება წარმოიშვას ენობრივი მასალის ბაზაზე. როგორც ხელავთ, ეს სულ სხვა თემაა, რომელსაც მე არ შევხებივარ და ვერც შევეხებოდი, რადგან ენათმეცნიერებას საქმე აქვს ნორმალურ ადამიანებთან, რომლებსაც ენა აქვთ, და არა ანომალიურ, ყრუ-მუნჯებისაც ენა არა აქვთ.

ოქვენ განსახილველი თემა შეცვალეთ სხვა თემით, რომელზეც მსჯელობა არ ყოფილა.

2. ამს. ბელკინის „წერილოდან ჩანს, რომ იგი ათანაბრებს „სიტყვების ენას“ (ზეგრითი ენა) და „უესტების ენას“ (ნ. ი. მარის მიხედვით „ხელის“ ენას). იგი ალბათ ფიქრობს, რომ უესტების ენა და სიტყვების ენა თანაბარ-მნიშვნელოვანია, რომ ერთ დროს აღამიანთა საზოგადოებას არ ჰქონდა სიტყვების ენა, რომ მაშინ „ხელის“ ენა ცვლიდა სიტყვების ენას, რომელიც შეიმდგა წარმოიშვა.

მაგრამ თუ ამს. ბელკინი ნამდვილად ასე ფიქრობს, იგი სერიოზულ შეც-
დომას სჩადის. ბგერითი ენა ანუ სიტყვების ენა ყოველთვის იყო აღამიანთა
საზოგადოების ერთადერთი ენა, რომელსაც შეეძლო აღამიანთა ურთიერთო-
ბის სრულფქოვანი საშუალება ყოფილიყო. ისტორიას არ ახსოვს აღამიან-
თა არც ერთი საზოგადოება, თუნდაც ყველაზე ჩამორჩენილი, რომელსაც არ
ჰქონდა თავისი ბგერითი ენა. ეთნოგრაფია არ იცნობს არც ერთი ჩამორჩე-
ნილ მცირე ხალხს, თუნდაც ისეთს ან უფრო პირველყოფილს, ვიღრე,
ვთქვათ, გასული საუკუნის ავტორალიელები ან ცეცხლის მიწის მცხოვრებნი
იყვნენ, რომელსაც არ ჰქონდა თავისი ბგერითი ენა. ბგერითი ენა კაცობ-
რიობის ისტორიაში ერთ-ერთი ის ძალაა, რომელიც დაეხმარა აღამიანებს
გამოპყოფილნენ ცხოველთა სამყაროს, გაერთიანებულყოვნენ საზოგადოებე-
ბად, განვითარებინათ თავიანთი აზროვნება, მოეწყოთ საზოგადოებრივი
წარმოება, წარმატებით ებრძოლათ ბუნების ძალებთან და მიეღწიათ ამ
პროგრესისათვის, რომელიც ჩვენ ამჟამად ვვაჭვს.

ამ მხრივ ეგრეთწოდებული უკატების ენის მნიშვნელობა მისი ჟაკილუსი აქსი სიღარიბისა და შეზღუდულობის გამო — ბრულიად უმნიშვნელობა. არსებითად, ენა კი არ არის, ან თუნდაც ენის სუროგატი, რომელსაც შეეძლოს ასე თუ ისე შეცვალოს ბერითი ენა, არამედ უაღრესად შეზღუდულ საშუალებათა მქონე დამხმარე საშუალებაა, რომლითაც იღამინი ზოგჯერ სარგებლობს მისი მეტყველების ამა თუ იმ მომენტის ხაზისმისათვის. უესტების ენა ისევე არ შეიძლება გავუთანაბროთ ბერითს ენას, როგორც არ შეიძლება პირველყოფილი ხის თოხი გავუთანაბროთ თანამედროვე მუხლუხა ტრაქტორს, რომელზეც მიბმულია ხუთკორპუსიანი გუთანი ან ტრაქტორის მწკრივად სათვის მანქანა.

3. როგორც ჩანს, თქვენ უწინარეს ყოვლისა გაინტერესებთ ყრუ-მუნჯები, ხოლო შემდეგ — ენათმეცნიერების პრობლემები. როგორც ჩანს, სწორედ ამ გარემოებამ გაიძულათ მოგემართათ ჩემთვის მთელი რიგი კითხვებით. რას იზამ, რავი თქვენ დაუინებით მოითხოვთ, არაფერი მაქვს საჭინააღმდევო და-ვაკმაყოფილო თქვენი თხოვნა. მაშ ასე, რა შეიძლება ვთქვათ ყრუ-მუნჯებზე? მუშაობს თუ არა მათი აზროვნება, ებადებათ თუ არა მათ აზრები? დიახ, მათი აზროვნება მუშაობს, მათ აზრები ებადებათ. ტბადია, რავი ყრუ-მუნჯები მოკლებული არიან ენას, მათი აზრები არ შეიძლება წარმოიშვას ენობრივი მასალის ბაზაზე. ხომ არ ნიშნავს ეს, რომ ყრუ-მუნჯთა აზრები შიშველია, დაკავშირებული არ არის „ბუნების ნორმებთან“ (ნ. ი. მარის გამოთქმა)? არა, არ ნიშნავს. ყრუ-მუნჯთა აზრები წარმოიშვება და მათ არსებობა შეუძლიათ მხოლოდ იმ სახეთა, აღქმათა, წარმოდგენათა ბაზაზე, რომლებიც მათ მხედველობის, შეხებრის, გემოვნების, ყნოსვის გრძნობათა მეოხებით უყალიბდებათ ყოფა-ცხოვრებაში გარესამყაროს საგნებისა და მათი ურთიერთობის შესახებ. ამ სახეთა, აღქმათა, წარმოდგენათა გარეშე აზრი ცარიელია, მოკლებულია რაიმე შინაარსს, ე. ი. იგი არ არსებობს.

ი. სტალინი

1950 წლის 22 ივნისი.

ამხანაგ პ. ხოდოვიცე

თქვენი წერილი მივიღე.

პასუხი ცოტა დავაგვიანე მუშაობით მეტად დატვირთულობის გამო.

თქვენი წერილი მღუმარედ ეყრდნობა ორ ვარაუდს: ვარაუდს, რომ შესაძლებელია ამა თუ იმ ავტორის ნაწარმოებთა ციტირება იმ ისტორიული პერიოდისაგან მოწყვეტით, რომელსაც ციტატი ეხება, და, მეორე, ვარაუდს, რომ მარქსიზმის ესა თუ ის დასკვნა და ფორმულა, რომლებიც მიღებულია ისტორიული განვითარების ერთ-ერთი პერიოდის შესწავლის შედეგად, სწორია განვითარების ყველა პერიოდისათვის და ამიტომ უცვლელი უნდა დარჩეს.

უნდა ვთქვა, რომ ორივე ეს ვარაუდი დიდად მცდარია.

რამდენიმე მაგალითი.

1. გასული საუკუნის ორმოციან წლებში, როცა მონოპოლისტური ფაბრიკა ტალიზმი ჯერ არ იყო, როცა კაპიტალიზმი მეტად თუ ნაკლებად უმტკიცებულ ულოდ ვითარდებოდა აღმავალი ხაზით, ვრცელდებოდა მის მიერ ჯერ კიდევ ღაუკავებელ ახალ ტერიტორიებზე, ხოლო განვითარების უთანაბრობის კაშინს ჯერ კიდევ არ შეეძლო მთელი ძალით ეროქმებოდა,—მარქსი და ენგელსი მივიღნენ დასკვნამდე, რომ სოციალისტურ რევოლუციას არ შეუძლია გაიმარჯვოს ერთ რომელიმე ქვეყანაში, რომ მას შეუძლია გაიმარჯვოს მხოლოდ ყველა ან მეტწილ ცივილიზებულ ქვეყნებში საერთო დარტყმის შედეგად. ეს დასკვნა შემდეგ ყველა მარქსისტისათვის სახელმძღვანელო დებულება გახდა.

მაგრამ XX საუკუნის დამდეგს, განსაკუთრებული პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში, როცა ყველასათვის ცხადი გახდა, რომ წინამონაბოლისტური კაპიტალიზმი აშერად გადაიზარდა მონოპოლისტურ კაპიტალიზმად, როცა აღმავალი კაპიტალიზმი მომყვადავ კაპიტალიზმად გადაიქცა, როცა ომმა გამოამტება მსოფლიო იმპერიალისტური ფრონტის განუკურნებელი სისუსტენი, ხოლო განვითარების უთანაბროების კანონმა წინასწარ განსაზღვრა, რომ სხვადასხვა ქვეყნებში პროლეტარული რევოლუცია სხვადასხვა დროს მწიფდება, — ლენინი მარქსისტული თეორიის საფუძველზე მცირდა დასკვნამდე, რომ განვითარების ახალ პირობებში სოციალისტურ რევოლუციას სავაჭით შეუძლია გამარჯვოს ერთს, დალა აღებულ ქვეყანაში, რომ ყველა ქვეყანაში ან მეტწილ ცივილიზებულ ქვეყნებში სოციალისტური რევოლუციის ერთსა და იმავე დროს გამარჯვება შეუძლებელია ამ ქვეყნებში რევოლუციის მომზადების უთანაბროების გამო, რომ მარქსისა და ენგელსის ძველი ფორმულა აღარ შეესაბამება ახალ ისტორიულ პირობებს.

როგორც ვხედავთ, აქ გვაქვს ორი სხვადასხვანაირი დასკვნა სოციალიზმის გამარჯვების საკითხებზე, რომლებიც არა მარტო ეწინააღმდეგება ერთიანების, არამედ კიდევაც ერთიმეორეს გამორიცხავს.

რომელიმე მედავითნესა და თალმუდისტს, რომლებსაც ცოტატები მოჰყავთ ფორმალურად, საქმის არსში ჩაუწვდომლად, ისტორიული პირობების—გან მოწყვეტით, — შეუძლიათ თქვან, რომ ერთ-ერთი ეს დასკვნა, როგორც უთუოდ მცდარი, უნდა უკუვაგდოთ, ხოლო მცორე დასკვნა, როგორც უთუოდ სწორი, უნდა გავავრცელოთ განვითარების ყველა პერიოდზე. მაგრამ მარქსისტებს არ შეუძლიათ არ იცოდნენ, რომ მედავითნები და თალმუდისტები ცდებიან, მათ არ შეუძლიათ არ იცოდნენ, რომ ორივე ეს დასკვნა სწორია, მაგრამ არა უთუოდ, არამედ თვითეული თავისი დროისათვის: მარქსისა და ენგელსის დასკვნა — წინამონაბოლისტური კაპიტალიზმის პერიოდისათვის, ხოლო ლენინის დასკვნა — მონოპოლისტური კაპიტალიზმის პერიოდისათვის.

2. ენგელი თავის „ანტი-დიურინგში“ ამბობდა, რომ სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ სახელმწიფო უნდა მოკვდეს. ამ საფუძველზე, ჩვენს ქვეყანაში სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ, მედავითნებმა და თალმუდისტებმა, რომლებიც ჩვენს პარტიაში მოიპოვებოდნენ, იწყეს იმის მოთხოვნა, რომ პარტიას მიეღო ზომები ჩვენი სახელ-

შეიფოს უსწრაფესი კვლიმისათვის, სახელმწიფო ორგანოების დაწყლობითი განვითარების, მუდმივ არმიაზე ხელის აღებისათვის.

მაგრამ საბჭოთა მარქსისტები, ჩვენს ხანაში მსოფლიო ვითარების შესწავლის საფუძველზე, მივიღნენ დასკვნამდე, რომ, როცა არსებობს კაბიტალისტური გარემოცვა, როცა სოციალისტურმა რევოლუციმ გაიმარჯვა მხოლოდ ერთ ქვეყანაში, ყველა სხვა ქვეყანაში კი ბატონობს კაბიტალიზმი, გამარჯვებული რევოლუციის ქვეყანამ კი არ უნდა შეასუსტოს, არამედ ყოველმხრივ უნდა გააძლიეროს თავისი სახელმწიფო, სახელმწიფოს ორგანოები, დაზეგერვის თრავნები, არმია, თუ ამ ქვეყანას არ სურს, რომ იგი გაანადგუროს კაბიტალისტურმა გარემოცვამ. რუსეთის მარქსისტები მივიღნენ იმ დასკვნამდე, რომ ენგელსის ფორმულას მხედველობაში ქვეს სოციალიზმის გამარჯვება ყველა ქვეყანაში ან მეტწილ ქვეყნებში, რომ ეს ფორმულა არ შეეფარდება იმ შემთხვევას, როცა სოციალიზმი იმარჯვებს ერთს, ცალკე აღებულ ქვეყანაში, ხოლო ყველა სხვა ქვეყანაში კაბიტალიზმი ბატონობს.

როგორც ვხედავთ, აქ გვაქვს ორი სხვადასხვანაირი ფორმულა სოციალისტური სახელმწიფოს ბედის საკითხზე, რომლებიც ერთიმეორეს გამორიცხავს.

მეღავითნებსა და თალმუდისტებს შეუძლიათ თქვან, რომ ეს გარემოება ქმნის აუტანელ მდგომარეობას, რომ საჭიროა ერთ-ერთი ფორმულა უკუვაგზოთ, როგორც უთუოდ მცდარი, ხოლო მეორე, როგორც უთუოდ სწორი, — გავავრცელოთ სოციალისტური სახელმწიფოს განვითარების ყველა პერიოდზე. მაგრამ მარქსისტებს არ შეუძლიათ არ იცოდნენ, რომ მედავითნები და თალმუდისტები ცდებიან, რაღაც როივე ეს ფორმულა სწორია, მაგრამ არა აბსოლუტურად, არამედ თვითეული თავისი დროისათვის: საბჭოთა მარქსისტების ფორმულა — ერთს ან რამდენიმე ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების პერიოდისათვის, ხოლო ენგელსის ფორმულა — იმ პერიოდისათვის, როცა ცალკეულ ქვეყნებში სოციალიზმის თანმიმდევრობით გამარჯვება გამოიწვევს სოციალიზმის გამარჯვებას მეტწილ ქვეყნებში და როცა, ამრიგად, შეიქმნება აუცილებელი პირობები ენგელსის ფორმულის გამოსაყენებლად.

ასეთი მაგალითების რიცხვი შეიძლებოდა გაგვედიდებინა.

იგივე უნდა თქვას ენის საკითხზე ორი სხვადასხვანაირი ფორმულის შესახებ, რომლებიც აღებულია სტალინის სხვადასხვა ნაწარმოებიდან და რომლებიც ამს. ხოლოპოვს მოჰყავს თავის წერილში.

ამს. ხოლოპოვი იმოწმებს სტალინის „მარქსიზმის შესახებ ენათმეცნიერებაში“, სადაც გაკეთებულია დასკვნა, რომ, ვთქვათ, ორი ენის შეჯვარედინების შედეგად, ერთ-ერთი ენა ჩვეულებრივ გამარჯვებული გამოდის, ხოლო მეორე კვლება, რომ, მაშასადამე, შეჯვარედინება. იძლევა არა რომელიმე ახალ, მესამე ენას, არამედ ამკვიდრებს ერთ-ერთ ენას. შემდეგ იგი იმოწმებს მეორე დასკვნას, რომელიც აღებულია სტალინის მოხსენებიდან საკაშშირო კ. ბ. (ბ) XVI ყრილობაზე, საღაც ნათქვამია, რომ მსოფლიო მასშტაბით სოციალიზმის გამარჯვების პერიოდში, როცა სოციალიზმი განტკიცდება და ყოფაცხოვრებაში დამკვიდრდება, ეროვნული ენები გარდუვა-

ლად უნდა შეერთდნენ ერთ საერთო ენად, რომელიც, რასაკვირვებული იქნება არც ველიკორუსული, არც გერმანული, არამედ იქნება რაჭაც ახალი ენა. ეს ორი ფორმულა ერთმანეთს რომ შეადარა და დაინახა, რომ ისინი არა-თუ არ ემთხვევიან ერთმანეთს, არამედ გამორჩეავნ ერთიმეორეს, ამხ. ხოლოპოვი სასოწარკვეთილებს ეძლევა. „თქვენი სტატიიდან, წერს იგი წე-რილში, მე გავიგე, რომ ენათა შეჯვარედინებით არასოდეს არ შეი-ლება შეიქმნას რომელიმე ახალი ენა, სტატიამდე კი მტკიცედ ვიყავი დარ-წმუნებული, საკავშირო კ. პ. (ბ) XVI ყრილობაზე თქვენი გამოსვლის თა-ნახმად, რომ კომუნიზმის ღროს ენები ერთ საერთო ენად შეერთდე-ბიან“.

აშკარაა, რომ ამხ. ხოლოპოვი, რაյი აღმოაჩინა წინააღმდეგობა იმ ორ ფორმულას შორის და რაი ღრმად სწამს, რომ წინააღმდეგობა ლიკვიდირე-ბულ უნდა იქნას, საჭიროდ თვლის თავიდან მოიშოროს ერთ-ერთი ფორმუ-ლა, როგორც მცდარი, და ხელი ჩასჭიროს მეორე ფორმულას, როგორც ყვე-ლა ღროისა და ქვეყნისათვის სწორს, მაგრამ სახელდობრ რომელ ფორმულას ჩასჭიროს ხელი, — ეს მან არ იცის. გამოდის რაღაც გამოუვალი მდგომარეო-ბა. ამხ. ხოლოპოვი ვერც კი მიმხდარა, რომ ორივე ფორმულა შეიძლება სწორი იყოს, — თვითეული თავისი ღროისათვის.

ასე მოსდით ყოველთვის მედავითნებსა და თალმუდისტებსა, რომლე-ბიც, რაი ვერ სწვდებიან საქმის არს და ციტატები მოჰყავთ ფორმალურად, იმ ისტორიულ პირობებთან დაუკავშირებლად, რომლებსაც ციტატები ეხება, მუდამ ვარდებიან გამოუვალ მდგომარეობაში.

ამავე ღროს კი, თუ საკითხში არსებოთად გავერკვევით, გამოუვალი მდგომარეობასთვის არაეითარი საფუძველი არ არის. საქმე ის არის, რომ სტალინის ბროშურა „მარქსიზმის შესახებ ენათმეცნიერებაში“ და სტალინის გამოსვლა პარტიის XVI ყრილობაზე გულისხმობენ ორ სრულიად სხვადასხვა ეპოქას, რის შედეგადაც ფორმულებიც სხვადასხვა გამოდის.

სტალინის ფორმულა მის ბროშურაში, იმ ნაწილში, რომელიც ენების შეჯვარედინებას ეხება, გულისხმობს ეპოქას სოციალიზმის გა-მარჯვებამდე მსოფლიო მასტერაბით, როცა ექსპლოატატორული კლა-სები მსოფლიოში გამატონებულ ძალის წარმოადგენენ, როცა ეროვნული და კოლონიური ჩავრა ძალაში ჩაება, როცა ეროვნული განკურძობულობა და ერთა ურთიერთუნდობლობა განმტკიცებულია სახელმწიფოებრივი განსხვა-ვებით, როცა ჯერ კიდევ არ არის ეროვნული თანამშრომულებიანობა, როცა ენათა შეჯვარედინება ხდება ერთ-ერთი ენის ბატონობისათვის ბრძოლის ვზით, როცა ჯერ კიდევ არ არის პირობები ერთა და ენათა მშვიდობიანი და მეგობრული თანამშრომლობისათვის, როცა დღის წესრიგში დგის არა ენათა თანამშრომლობა და ურთიერთ-გამდიდრება, არამედ ზოგი ენის ასიმილაცია და სხვა ენების გამარჯვება. გასაცემია, რომ ასეთ პირობებში შეიძლება იყოს მხოლოდ გამარჯვებული და დამარცხებული ენები. სწორედ ამ პირობებს გუ-ლისხმობს სტალინის ფორმულა, როცა იქ ნათქვამია, რომ, ვთქვათ, ორი ენის

შეჯვარედინება შედეგად იძლევა არა ახალი ენის შექმნას, არამედ ერთ-ერთ ენის გამარჯვებას და მეორის დამარცხებას.

შეეხება სტალინის მეორე ფორმულას, რომელიც აღებულია გამოსვლიდან პარტიის XVI ყრილობაზე, იმ ნაწილში, რაც ეხება ენათა შეერთებას ერთ საერთო ენად, აქ იგულისხმება სხვა ეპოქა, სახელდობრ — მსოფლიო მასშტაბით სოციალიზმის გამარჯვების შემდგომი ეპოქა, როცა მსოფლიო იმპერიალიზმი აღარ იქნება, ექსპლოატაციული კლასები დამხობილი იქნებიან, ეროვნული და კოლონიური ჩავრა ლიკვიდირებული იქნება, ეროვნული განკურძოებულობა და ერთა ურთიერთუნდობლობა შეიცვლება ერთა ურთიერთნდობითა და დაახლოებით, ეროვნული თანასწორუფლებიანობა განხორციელდება, ენათა ჩამობისა და ასიმილაციის პოლიტიკა ლიკვიდირებული იქნება, ერთა თანამშლომლობა მოგვარდება, ხოლო ეროვნულ ენებს შესაძლებლობა ექნებათ თავისუფლად გააძილდონ ერთმანეთი თანამშრომლობის გზით. გასაგებია, რომ ამ პირობებში ლაპარაკიც არ შეიძლება ზოგი ენის ჩამობასა და დამარცხებაზე და სხვა ენების გამარჯვებაზე. აქ საქმე გვექნება არა ორ ენასთან, რომელთაგან ერთი მარცხდება, მეორე კი ბრძოლაში გამარჯვებული გამოდის, არამედ ასობით ეროვნულ ენასთან, რომელთაგან ერთა ხანგრძლივი ეკონომიური, პოლიკური და კულტურული თანამშრომლობის შედეგად გამოიყოფა ჯერ ყველაზე მეტად გამზირებული ერთიანი ზონალური ენები, შემდეგ კი ზონალური ენები. შეერთდებიან ერთ საერთო საერთაშორისო ენად, რომელიც, რასაცვარველია, არც გერმანული ენა იქნება, არც რუსული, არც ინგლისური, არამედ იქნება ახალი ენა, რომელმაც შეითვისა ეროვნული და ზონალური ენების საუკეთესო ელემენტები.

მაშავადამე, ორი სხვადასხვანაირი ფორმულა შეესაბამება საზოგადოების განვითარების ორ სხვადასხვა ეპოქას, და სწორედ იმიტომ, რომ ისინი მათ შეესაბამებიან, ორივე ფორმულა სწორია, — თვითული თავისი ეპოქისათვის.

იმის მოთხოვნა, რომ ეს ფორმულები ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგებოდნენ, რომ ისინი ერთმანეთს არ გამორიცხავდნენ, — ისეთივე უაზრობაა, როგორი უაზრობაც იქნებოდა იმის მოთხოვნა, რომ კაპიტალიზმის ბატონობის ეპოქა არ ეწინააღმდეგებოდეს სოციალიზმის ბატონობის ეპოქას, რომ სოციალიზმი და კაპიტალიზმი ერთმანეთს არ გამორიცხავდნენ.

მეზავითნებს და თაღმულისტებს მარქსიზმი, მარქსიზმის ცალკეული დასკვნები და ფორმულები მიაჩნიათ დოგმატების კრებულად, რომლებიც „არასოდეს“ არ იცვლება, მიუხედავად სახოგადოების განვითარების პირობების ცვლილებისა. მათ ჰგონიათ, რომ თუ დაიზებირებენ ამ დასკვნებსა და ფორმულებს და შეულგებიან მათს წალმა-უკულმა ციტირებას, შეეძლებათ გადაწყვიტონ ყოველი საკითხი, იმ ვარაუდით, რომ დაზებირებული დასკვნები და ფორმულები ყველა დროისა და ქვეყნისათვის, ცხოვრების ყველა შემთხვევისათვის გამოადგებათ. მაგრამ ასე ფიქრი შეუძლიათ მხოლოდ ისეთ ადამიანებს, რომლებიც ხედავენ მარქსიზმის ასოს, მაგრამ ვერ ხედავენ მის

არსს, იზეპირებენ მარქსიზმის დასკვნებისა და ფორმულების ტექნიკურ შემთხვევაში რამ არ ესმით მათი შინაარსი.

მარქსიზმი არის მეცნიერება ბუნებისა და საზოგადოების განვითარების კანონთა შესახებ, მეცნიერება ჩიგრული და ექსპლოატირებული მასების რევოლუციის შესახებ, მეცნიერება ყველა ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესახებ, მეცნიერება კომუნისტური საზოგადოების მშენებლობის შესახებ. მარქსიზმი, როგორც მეცნიერება, არ შეიძლება ერთ აღგილზე იღეს, — იგი ვითარდება და სრულყოფილი ხდება. თავის განვითარებაში მარქსიზმი არ შეიძლება არ მდიდრდებოდეს ახალი გამოცდილებით, ახალი ცოდნით, — მაშესადამე, ცალკეული მისი ფორმულები და დასკვნები არ შეიძლება არ ცვლებოდეს დროთა განმავლობაში, არ შეაძლება არ შეიცვალოს ახალი ფორმულებითა და დასკვნებით, რომლებიც შეესაბამება ახალ ისტორიულ აშოცანებს. მარქსიზმი არ ცნობს უცვლელ, ყველა ეპოქისა და პერიოდისათვის სავალდებულო დასკვნებსა და ფორმულებს. მარქსიზმი ყოველგვარი დოგმატიზმის მტერია.

o. სტალინი

1950 წლის 28 ივნისი.

ნიკ. მხატვარი

ი. ბ. ცეკვისი გუგათა მოქაობის რიცხვების და სეპიეჩში მხატვათა შესახებ¹

თავის შესანიშნავ შრომებში „რუსი კომუნისტების პოლიტიკური სტრატეგიისა და ტაქტიკის შესახებ“ და „რუსი კომუნისტების სტრატეგიისა და ტაქტიკის საკითხისათვის“ ი. ბ. სტალინგა საგანგებოდ განიხილა მუშათა მოძრაობის ობიექტურ და სუბიექტურ პროცესთა საკითხი.

ჩვენი შრომა უმთავრესად იფარგლება ი. ბ. სტალინის ორი იქ დასახელებული თხზულებით. მას არა იქვს პროტენზია გადმოსცეს ი. ბ. სტალინის შვა შრომებში აღნიშნული საკითხის გამოყენება.

საზოგადოებრივ განვითარებაზე დღემდე ადგილი ჰქონდა და დღესაც შურეულაზიულ ქვეყნებში ადგილი იქვს მთელ რიგ ყალბ, ანტიმეცნიერულ შეძელებას. ზოგიერთების აზრით საზოგადოებრივი ცხოვრება მხოლოდ თბიერებური პროცესების შემცველია, იქ ყველაფერი სტიქიურად, თავის-თავად ხორციელდება, სადაც შეუძლებელია ამ პროცესების დაჩქარებასა ან შენელებაზე ლაპარაკი.

ასეთ თვალსაზრისის იზიარებდნენ II ინტერნაციონალის პარტიები, ეკონომისტები, მენშევიკები, რომლებიც ქედს იძრიდნენ ობიექტური პროცესების წინაშე, სრულიად უგულვებელყოფდნენ პარტიას, მისი სტრატეგიას — საერთოდ, სუბიექტური ფაქტორის როლს მუშათა მოძრაობაში, თხზავდნენ „საჭარბო ძალთა თეორიას“, კმაყოფილდებოდნენ ჰქონებითი მეთოდით და ციტატებისა და ისტორიული პარალელების მეთოდით, მოგონილი გეგმებისა და უსიცოცხლო ფორმულების შედეგნით.

მეორე მხრივ „მემარცხენე“ დოქტრინორები სრულიად უგულვებელყოფდნენ ობიექტური პროცესების როლს, წინა პლანზე იყენებდნენ ცალკეულ პიროვნებათა ნებასურვილსა და განწყობილებას.

ორივე შეხედულება რეაქციულია და მავნე, რადგან არც ერთი მათგანი არ ზრუნავდა და არ ზრუნავს მუშათა მოძრაობის ნამდვილ გამარჯვებაზე; პირიქით, ისინი აფერხებდნენ, დაღუპვას უქადღნენ მუშათა რევოლუციურ მოძრაობას.

¹ ჭავითხულ იქნა მოხსენებად 1949 წელს დეკემბერში ი. ბ. სტალინის დაბადების 70 წლის თავისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო სესიაზე.

მხოლოდ ლენინ-სტალინის პარტიამ, მისმა ბელადებმა მოგვციურის მიზნები ნული საკითხის ერთადერთი სწორი, მეცნიერული გადაწყვეტა, როდესაც შევათა შოძრაობაში გაარჩიეს ობიექტური და სუბიექტური მხარეები.

მუშათა მოძრაობის ობიექტურ, სტიქიურ ელემენტებს, აღნიშნავს
ი. ბ. სტალინი, შეადგენენ ის პროცესები, რომლებიც მიმღინარეობენ პრო-
ლეტარიატის შეგნებული და მოვწესრიგებელი ნებისყოფისაგან დამოკიდებ-
ლად; კვეყნის ეკონომიკური განვითარება, კაპიტალიზმის განვითარება, ძველი
ხელისუფლების დაშლა—ყოველივე ეს ისეთი მოვლენებია, რომელთა განვი-
თარება, პროლეტარიატის ნებისყოფისაგან არ არის დამოკიდებული. ეს არის
მოძრაობის ობიექტური, უცილებელი მხარე, იუცილებლობის სამულობელო.

შეიძლო მხრივ არსებობას მოძრაობის სუბიექტური მხარე, — მოძრაობის სტიქიური პროცესების ასახვა მუშათა აზროვნებაში, პროლეტარიატის შეგნებული და გეგმაშეწონილი მოძრაობა გარკვეული მიზნისაკენ. აქ უკვე უდიდესი სარჩიელი ეძღვევა ჩვენს ნებისყოფას, ჩვენს საქმიანობას. აქ შეგიძლია დაგააჩიროთ ან შევანელოთ მოძრაობა.

უაღრესად საგულისისმოა აჩხანვ სტალინის მითითება, რომ, თუ კა
მოძრაობის ობიექტურ მხარეს სწავლობს პარქსიზმის თეორია და პროგრამა,
სუბიექტურ მხარეს სწავლობს პარტიის სტრატეგია და ტაქტიკა.

შრომის გეგმის გაცნობის მიზნით, მეტი სიცხადისაფილის, საჭიროდ მიგვაჩნია აღვინიშნოთ, რომ შევეცდებით საკითხები გადმოვსცეთ და თანამდევრობით, როგორც ეს დალიანებული და გაშუქებული აქვს ამხანაგ სტალინს. ეს კი იმას ნიშნავს — დავიწყოთ თეორიისა და პროგრამისა, კერძოდ თეორიის საკითხიდან, ხოლო შემდეგ კი შევეხოთ სტრატეგიისა და ტაქტიკის საკითხებს.

პარტიის თეორია-პროგრამისა და სტრატეგიას შორის დიალექტიკური ერთიანობა მთლიანად ასახავს იმ მჭიდრო კავშიოს, რაც არსებობს მარქსისტული პარტიის თეორიასა და პრატიკას შორის.

არც ერთ კლასს წარსულში არ დასჭირებია თავისი მოღვაწეობის წარმართვა მწყობრი მეცნიერების თეორიის საფუძველზე.

არც ერთ კლასს წარსულში პროლეტარიატმდე არ შეეძლო ისტორიული პროცესის ნამდვილი სურათი მოეცა; არ შეეძლო ის ბურჟუაზიის ყველაზე გამოჩენილ იდეოლოგებს, მაშინაც კი ორდესაც კაპიტალიზმი განიცდიდა აღმავლობას, აყვავების პერიოდს.

მარქსი, ორდესაც „კაპიტალში“ ეხება საქონლის ფეტიშიზმს, აღნიშნავს, რომ ეს ფეტიშიზმი უაღრესად აძნელებს სინამდვილის სწორად ასახვას, რომ „ცხოვრების საზოგადოებრივი პროცესის, ე. ი. წარმოების ჩატერიალური პროცესის სახე, მხოლოდ გამინ მოხსნის თავის მისტიკურ საბურველს, ორდესაც იგი, ორგორც შედევრი თავისუფლად გაერთიანებულ აღმიანთა, მათ შეგნებულ გეგმაშეწონილ კონტროლს დაქვემდებარება“¹.

Digitized by srujanika@gmail.com

ბურუჟაზიული იდეოლოგია იხედება წარსულისაკენ, მას ეშინება მომავალის. ბურუჟაზია თვალს ვერ უსწორებს სინამდვილეს, რადგან ცოდნობის, რომ ამ სინამდვილეს მოაქვს მისი განაღვეურება და დალუბევა.

თეორია მხოლოდ მაშინ წარმოადგენს ნამდვილს, მეცნიერულს, როდე-
საც ასახავს ყველაზე პროგრესული კლასის ძლიერებას, როდესაც მისი მხედ-
ველობის არ ვრცელდება არა მარტო წარსულზე, არამედ იშმუოზე და მომა-
ვალზე, როდესაც იგი ცდილობს გადასჭიოს ღროის ფარდა და დაინახოს მომავა-
ლი, როდესაც იგი მიიღო მასებისაკენ და ამდენადვე განამდვილებისაკენ.

ბურეუაზიული თეორია თავს ვერ აღწევდა საკუთრივ თეორიის ფარგლებს, იგი ვერ გადაუიღდა პრაქტიკის სფეროში, რეალურ წინააღმდეგობათა ნამდვილად, რეალურად გადაწყვეტის სფეროში. იგი უმთავრეს შემთხვევაში ობიექტივიზმის წუმბეში ეფულებოდა, აპოლოგეტიკას ასახიერებდა.

აპოლოგეტიკა დამახასიათებელია ბურუუზისული იდეოლოგიისათვის,— აპოლოტუნიზმისათვის მენშევიზმისათვის, თანამედროვე მემარჯვენე სოციალისტებისათვის.

ლენინი და სტალინი გადაჭრით იღოშვრებდნენ მოვლენებისადმი მანური მორჩილებისა და კულტი მაჩანჩალობის წინააღმდეგ. პროლეტარიატის კლასი, რომელიც ქედს არ იხრის არსებულის წინაშე, იგი თვალს უსწორებს სინამდვილეს, — თამამად შეკურებს მომავალს. მისთვის უცნობია პესიმიზმი, რწმენის დაკარგვა, უიმედობა. „მსოფლიო სევდის ფილოსოფია ჩვენი ფილოსოფია არ არის, — აღნიშნავ ამხანაგი სტალინი; — და ისევდიანონ მამავლებმა და დრომებზეულებმა. ჩვენი ფილოსოფია საკმაოდ მოხდენილად გადმოსცა ამერიკელმა უიტმენმა „ჩვენ ცოცლები ვართ, დუღს აღისფერი ჩვენი სისხო დაუხარჯავი ძალების ცეცხლით“².

ამ შეიძლება პროლეტარული კლასი და მისი პარტია თრთონენენ მომავლის წინაშე: ეს მხოლოდ დრომოქმული, რეაქციული კლასების და პარტიების თამაზასიათებელი თვისებაა.

პროლეტარიატის კლასი, რომლის გამარჯვებაში უმნიშვნელოვანესი როლი გვთვალისწინობარი მისა.

Ցաշվես օ առա յրտեցլ օլնութեազգա, հռմ տյոռնուլ ձածնուսէնիրեցառ
ցալա՛չպարա Շըսօծլեցելու մեռլուր პրայրիցուլո ցնոտ, մեռլուր օլամիանու
პրայրիցուլո յեղացուս մշոնեցնու և հռմ ամուրոմ մատո ցալա՛չպարա սրուլու-
ճապ առ ֆարմուացցնես մեռլուր Շըմեցնենուս ամուրանաս, հռմլուս ցալա՛չպարա է
ծուրեցանուլմա ցուլուսուցնամ զըր Շըսէլու սթորեց օմուրոմ, հռմ ուս մասնու
մեռլուր տյոռնուլ օմուրանաս եցուազգա.

მარქსისა და ენგელსისათვის თეორია არ აჩვებობდა ოროვორც თვითმიზანი; მათ თეორიის საკითხი ორგანული დაუკავშირეს სოციალური განთავისუფლების საკითხს, მიუთითეს რა იმ კლასზე, რომელიც არა მარტო თეორიული სახევდა კლასობრივ წინააღმდეგობათა დაძლევის საკითხს, არამედ ძალაც შესწევდა პრაქტიკული გადაჭრა ეს წინააღმდეგობანი; ეს კლასი იყო პროლეტარიატი, ხოლო წინააღმდეგობის გადაჭრის საშუალების მიზანი.

ლება კი—მისი დიქტატურა, რაც სხვადასხვა ქვეყანაში განსხვავებული განვითარებულ უნდა ყოფილიყო მიღწეული.

მარქსისტულ თეორიაში ასახვა პრინციპიალურად განსხვავდება მარქსიზმის ამდელი თეორიებისაგან, რომლებშიც წინა პლანზე იდგა მოვლენების მხოლოდ ახსნა, და არა რევოლუციური გარდაქმნის ამოცანა.

მარქსისტულ-ლენინური თეორია არ კმაყოფილდება „კრიტიკის იარაღით“, არამედ ემსახურება სამყაროს გარდაქმნის ამოცანას, სადაც წინა პლანზე დგება „იარაღით კრიტიკა“, პრაქტიკულ-რევოლუციური საქმიანობა, რომელსაც უნდა დაექვემდებაროს „კრიტიკის იარაღი“, ე. ი. თეორიული საქმიანობა.

მარქსისტული თეორია თავისთავში იერთიანებს მეცნიერულობას რევოლუციურობასთან. ამ აზრით წერდა ლენინი, რომ მარქსიზმი „...უმაცრეს და უმაღლეს მეცნიერულობას (როგორც საზოგადოებრივი მეცნიერების უკანასკნელ სიტყვას) იერთიანებს რევოლუციონერობასთან, და იერთიანებს არა შემთხვევით, არა მარტო იმიტომ, რომ დოქტრინის დამფუძნებელი პირადად მეცნიერიც იყო და რევოლუციონერიც, არამედ იერთიანებს თვით თეორიაში შენაგნად და განუყრელად“¹.

ჩვენი თეორია დასაბუთებულია მეცნიერულად, აგებულია მეცნიერებაზე; სწორედ ამიტომ ყოველი შეცდომა დაშვებული თეორიის დარგში, რა გინდ უმნიშვნელოდაც არ უნდა გვეჩვენებოდეს იგი,—თუ დროშე არ იქნება შემჩნეული და გამოსწორებული,—აუცილებლად იწვევს შეცდომის დაშვებას პრაქტიკულ საქმიანობაში. ისტორიამ არ იცის სხვა მეორე შემთხვევა ასეთი ორგანული კავშირისა თეორიისა და პრაქტიკის შორის. პრაქტიკა უყვენებს თეორიის ზედმიწევნით სიზუსტისა და სისწორის მოთხოვნილებას.

ამით იხსნება ის გარემოება, რომ მარქსისტული პარტიის თეორიული საქმიანობა უაღრესად შეურიგებულია. იგი ვერ ითმენს ამ სფეროში თუნდაც უმნიშვნელო კომპრომისსაც კი. მაღალი პრინციპულობისა და პარტიულობის დაცვის პირობებში ჭარმოებს მარქსისტულ-ლენინური თეორიის განვითარება.

მარქსისტული ფილოსოფიური შეხედულებანი, პოლიტიკური თეორიები შეადგინდნენ ერთეულების კუთვნილებას,—ატარებდნენ პვრეტით ხასიათს, უგულებელყოფლნენ ხალხთა მასების როლს, მოწყვეტილი იყვნენ პრაქტიკისაგან, რაც დაღს ასვამდა თვით თეორიის—არ აძლევდა მას დასრულებულ მეცნიერულ სახეს.

საზოგადოება, რომელიც ვითარდებოდა სტიქიურობის საფუძველზე, აღარ საჭიროებდა თეორიის, შეგნების გარდაქმნელ ზემოქმედებას.

სულ სხვა როლი დაეკისრო თეორიას სოციალისტურ საზოგადოებაში, სადაც უკვე მოხდა ნახტომი აუცილებლობის სამეფოდან თავისუფლების სამეფოში, სადაც დაიწყო კაცობრიობის ნამდვილი ისტორია.

დიდი ხნით იდრე სოციალიზმამდე, სადაც პირველად კაცობრიობის ისტორიაში შეგნებულობამ დაძლია სტიქიურობა, — ერთი საზოგადოებრივი

ფორმაციიდან,—კაპიტალიზმიდან გადასვლა სოციალიზმში უაღრესად შემნახული იყო რევოლუციური მოძრაობის თეორიით აღჭურვის გარეშე. სწორედ ამ გადასვლისათვის განსაკუთრებით საჭირო იყო რევოლუციური თეორია.

ბარქსისტული პარტიის ბელადების დაუცხრომელი სურვილი—შეერთებინათ მუშათა მოძრაობა და სოციალიზმი, აიხსნება იმით, რომ პროლეტარული კლასის მოძრაობის სასიცოცხლო ამოცანები რეინისებური აუცილებლობით კარნახობდნენ მასების მიერ თეორიის დაუფლებას.

„არაა საკმარისი, რომ აზრი განამდვილებისაკენ ისწრაფვის,—თვითონ სინამდვილე თავად უნდა ისწრაფვოდეს აზრისაკენ“¹.

მარქსის ეს გენიალური დეპულება შეიძლება ასე გამოვხატოთ: პროლეტარულ მასებს არ შეუძლიათ იარონ ალაბედზე, ბრძალ, შემთხვევიდან შემთხვევამდე; თვითონ სინამდვილე, მუშათა მოძრაობა, მასების პრაქტიკული მოძრაობა მოითხოვს თეორიით აღჭურვას.

აქ არის პრაქტიკისა და თეორიის შეხვედრის პუნქტი. პარტია თავისთვითობით და ტაქტიკით ახორციელებს ამ ერთიანობას.

შრომიაში „ანარქიზმი თუ სოციალიზმი?“ ამხანაგი სტალინი მატერიალურ მხარეს, გარეშე პირობებს, მდგომარეობას შინაარსად სოვლის, ხოლო იდეურ მხარეს, შეგნებას კი—ფორმად.

ამის შესაბამისად მუშათა მოძრაობის ობიექტური პროცესები შეიძლება შინაარსად ჩაითვალოს, ხოლო მისი ასახვა მუშათა კლასის საზოგადოებრივ ცნობიერებაში—ფორმიდ.

წარსულში, ფეოდალური და ბურჟუაზიული კლასების გამარჯვება იწყებოდა შინაარსის შეცვლით, მდგომარეობის შეცვლით, სადაც ფორმა, კლასობრივი თვითშეგნება, საერთოდ თეორია არ თამაშობდა გადამწყვეტ როლს.

არსებითი, შინაარსეული ცვლილებები ხდებოდა ზელანშენის, იდეოლოგიის, თეორიის უმნიშვნელო, თითქმის შეუმნიჩველი ზემოქმედების პირობებში.

ცხადია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ამ კლასებს არ სჭირდებოდა დახმარებისათვის მიემართოთ თეორიისათვის. როგორც ამას ენგელსი აღნიშნავს „ლუდვიგ ფეირბაში“, თეორიაში რევოლუციები წინ უძლოდნენ პოტიურ რევოლუციებს.

მაგრამ საქმე ხარისხს და უმთავრესად ხარისხში.

თეორიის, შეგნების, ასახვის როლი პრინციპიალურად იცვლება პროლეტარული კლასის და მისი პარტიის მოღვაწეობაში.

აქ თეორია აღარ წარმოადგენს მოვლენების უბრალო კატალიზატორს, არამედ გამარჯვების ერთ-ერთ გადამწყვეტ პირობათაგანს.

ბურჟუაზიულ კლასს იმისათვის, რომ დაამხოს კაპიტალიზმი, სრულებრივ სჭირდება სტრატეგიისა და ტაქტიკის მეცნიერების შექმნა, რადგან საზოგადოებრივი პროცესები მაინც გამარჯვებას მას არგონებდნენ, რამდენიმე მის ხელშია ეკონომიკური ძლიერება, რაც ფეოდალიზმის დახსნერების პროცესში ერთ-ერთი მთავარი ბერკეტის როლს ასრულებს.

პროლეტარიატი და მისი პარტია ქმნიან სტრატეგიისა და ტუტიფროჭის მწყობრ მეცნიერებას, რაც დიალექტიკური მატერიალიზმის, საერთო ურთის რის მკვიდრ საფუძველზეა აგებული.

კოველივე ზემოთქმულიდან არამც და არამც არ შეიძლება იმ დასკვნის გაკეთება, თითქოს პროლეტარული მოძრაობა შეუძლებელი იყოს თეორიით შეიარაღების გარეშე.

მარქსიზმის კლასიკოსებს არასოდეს არ უარყვიათ, რომ ობიექტურ პროცესებს, მუშათა სტიქიურ მოძრაობას შეიძლება მოყვეს სოციალური რეეთლუცია. „რდესმე, კარგა ხნის მერე, ეკონომიური განვითარება აუცილებლად მიიყვანს მუშათა კლასს სოციალურ რევოლუციასთან და მაშასადამე, ყოველივე კავშირს შეაწყვეტინებს ბურჟუაზიულ იდეოლოგიასთან“¹. მაგრამ ეს ხომ საძნელო გზაა პროლეტარებისათვის, რომელისთვისაც სულ ერთი არ არის ახლო ხანში მიაღწევენ მიზანს, თუ ხანგრძლივი პერიოდის შემდეგ, ადგილად თუ გაჭირვებით.

ჩვენს ქვეყნაში ბოლშევიკურმა პარტიამ დააჩქარა ყოველგვარი ჩაგვრისაგან მშრომელთა მილიონების განთავისუფლება, დააჩქარა სოციალიზმისა და სოციალიზმიდან კომუნიზმისაკენ მოძრაობის პროცესი.

მეორე მხრივ მრავლად მოგვეპოვება იმის მაგალითები, თუ როგორ კნინდება მუშათა მოძრაობა, თუ იგი ბურჟუაზიული იდეოლოგიის, სტიქიურობის თეორიის ტყვეობაშია მოქცეული.

თუ კი დღემდე, ვთქვათ, ინგლისის პროლეტარიატს თავი ვერ დაუღწევია ექსპლოატაციის მძიმე უღლისაგან, კვლავინდებურად უმუშევრობისა და სიმშილის რეალშია მომწყვდეული, ეს მხოლოდ ტრედუნიზმის, მემარჯვენე სოციალისტების წყალბით, რომელთაც გზა გადაუღლობეს ინგლისის პროლეტარიატის შეიარაღებას რევოლუციური თეორიით და ამით ინგლისის მერიალიზმი გადაარჩინეს დაღუპვას.

სოციალ-დემოკრატია, რომელიც ფაშიზმის ანტიპოდს კი არ წარმოადგენს, არამედ მისი ტყუპია, — დიდი ხანია იქცა ბურჟუაზიის აგენტურად მუშათა კლასში.

მემარჯვენე სოციალისტები შეუერთდნენ იმპერიალიზმის ფრონტს. ისინი ემსახურებიან ფინანსური კაპიტალის, პირველ რიგში ამერიკის შეერთებული შტატების მონოპოლისტურ რეაქციული წრეების ინტერესებს.

მემარჯვენე სოციალისტებს ამოძრავებას სიძულვილი საბჭოთა კავშირისა და სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებისადმი, ყოველივე პროგრესულისადმი, სიძულვილი მშრომელი მასებისადმი. ისინი ამაოდ ცდილობენ ისტორიის ჩარხის უკულმა შეტრიალებას, დალუბვისაგან იმპერიალიზმის გადარჩენას; კომუნისტები და მუშათა პარტიიები, შეიარაღებული ლენინიზმის ძლევამოსილი თეორიით, პროლეტარულ მასებს და გის მრავალრიცხვოვან რეზერვებს ამზადებენ კაპიტალთან გადამწყვეტი ბრძოლებისათვის, რაც უკვე მიღდინარეობს, რამდენადაც იმპერიალიზმი პოზიციას პოზიციაზე კარგავს.

¹ ი. ბ. სტალინი, თბილებანი, ტ. I, გვ. 101.

მსოფლიო კომუნიზმისაკენ მოძრაობა გარდაუვალი პროცესისათვის ისეთ ეპოქაში ვცხოვრობთ, როდესაც ყველა გზებს კომუნიზმისაკენ მიღწეული იყო (მოლოოვი). მაგრამ ეს ძლევამოსილი მოძრაობა არ წარმოებს თვისისთვის, ავტომატურად, თვითდინების წესით.

მსოფლიოს რევოლუციურ მოძრაობას, სოციალიზმისა და დემოკრატიის აურაცხელ ძალებს, რომელთაგანაც გადამწვეტ ძალას საბჭოთა კავშირი შეადგინს, ყველა მიმერვება მოეპოვება იმისათვის, რათა ალგორითმის ჩავალის შევმოვარობის მაღალი ძალები.

მაგრამ იბივეტური პირობები, შესაძლებლობები — ჯერ კიდევ არ არის სინამდვილე. შესაძლებლობა რომ სინამდვილედ იქცეს, საჭიროა შეუნელებელი, განუხრელი ბრძოლა მსოფლიოს ყველა ქვეყნებში მუშათა მოძრაობის რევოლუციური, ლენინურ-სტალინური თეორიის საფუძველზე წარმართვისათვის, მუშათა კლასის ერთიანობისათვის.

ამ ამოცანას წარმატებით ახორციელებენ მოძმე კომისარები, რომელთაც გზას უშესებს ლენინ-სტალინის დიალი მოძღვრება, ჩვენს ქვეყანაში კომუნიზმისაკენ, ხოლო სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებში სოციალიზმისაკენ მოძრაობის დამაჩქრებელი მოძღვრება.

პროლეტარული მოძრაობის ახლებური პირობები განსაკუთრებულ მოთხოვნებს უყენებს, თეორიას. თუ კი წინათ, წარსულში, მარქსამდელ ფილოსოფიაში თეორიის სრულყოფილობის კრიტიკიუმად ცხადდებოდა მისი აბსოლუტური ნასიათი, ყოვლის შემცველებელ, საბოლოოდ დასრულებულ სისტემათა შექმნა — ეს სრულებით არ შეაღვენდა მარქსისტული თეორიის მიზანს.

თეორია, რომელიც ცდილობდა მოეცა მხოლოდ საბოლოო, უცვლელი, ამომწურავი დებულებაზი, — არ გამოდგებოდა სამყაროს რევოლუციურად გარდაქმნის საქმეში.

პირიქით, პროლეტარული კლასის თეორია არ წარმოდგენს ერთხელ და სამუდამოდ დადგენილ დებულებათა უბრალო ჯამს, არამედ იგი იცვლება ცოცხალი სინამდვილის, პრაქტიკის შეცვლასთან ერთად. ამის გარეშე თეორიას აღარ შეუძლია უხელმძღვანელოს პრაქტიკულ მოძრაობას. მოძრაობის ძირითადი პრინციპების უცვლელობის პირობებში პარტიის თეორია იცვლება, ახალი შინაარსით იცემდა. სოციალური მოვლენები რთულია; აქ თეორიას და პროგრამას არ შეუძლიათ თავიდანვე განსაზღვრონ განვითარების ყოველი ზიგზაგი. მარქსისტული თეორია ვითარდება და მდიდრდება ახალი პრაქტიკის პირობებში. ყოველი თეორია უკეთეს შემთხვევაში გვისახავს ძირითადს, უმთავრესს.

როდესაც ლენინი 1917 წლის პრილში ხანგრძლივი ემიგრაციიდან რუსეთში დაბრუნდა, აღნიშნავდა, რომ ორხელისუფლებიანობა ისეთს თვისისბურებას შეადგენდა, რის წინასწარ თეორიულად გათვალისწინება შეუძლებელი იყო. უკვე აღარ შეიძლებოდა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის დამთვრების საკითხის ტელებურად დასმა. ძველი ფორმულა „უკვე მოძეველი, ცხოვრებამ იგი ფორმულების სამყაროდან სინამდვილის სამყაროში შეიტანა, შეასხა მას სისხლი და ხორცი, კონკრეტულად ჩამოაყალიბა და მით სახე შეუცვალა“.

რევოლუციურ მოქმედებას ლენინი და სტალინი წარმოიღენდნენ ცუკი-
ხალ საზოგადოებრივ ძალთა ბრძოლად, სადაც წინასწარ შეუძლებელობა ყველ-
ა დეტალის გათვალისწინება. პარტია სახავს რა თეორიულად მო-
რიანობის საერთო პერსპექტივის, წინასწარ არ იძლევა ყველა ტაქტიკური ნა-
ბიჯის დახასიათებას. „...რამდენადაც აქ საქმე ეხება არა ზოგად თეორიულ
წინასწარ განცემებას, არამედ უშუალო პრაქტიკულ ხელმძღვანელობას —,
მმართველ პარტიას, რომელიც ხელისუფლების საჭესთან დგას... შესაძლებლობა
არა აქვს მაშინვე შეამჩნიოს ცხოვრების სილრმეში მიმღინარე პროცესები“¹.

სინამდვილეში აქ საქმე გვაქვს არა ჩამორჩენასთან ჩვეულებრივი გაგებით,
არამედ პროცესის გააზრებასთან, განვლილი ნაბიჯების ანალიზთან, აწმუნა-
და მომავლის ამოცანებში გარკვევასთან, რაც შესაძლებელია მხოლოდ პრაქ-
ტიკისთან მცირდო კავშირის პირობებში.

„... საქმე აქ ჩამორჩენა არ არის, არამედ ის, რომ გავიგოთ მოვლე-
ნათა აზრი, ახალი პროცესების აზრი და მერე მოხერხებულად ვმართოთ
ესინი განვითარების საერთო ტენდენციის შესაბამისად“².

მარქსისტულ-ლენინური თეორიის მარტგანიზებელი, დამრაზ-
მავი და გარდა მქმნელი მუშაობის გარეშე შეუძლებელი იყო პროლეტა-
რიატისა და მშერომელი ხალხის წინაშე დასმული ამოცანების გადაჭრა.

მარქსისტულ-ლენინური თეორია გაადა რა ხალხის მასების კუთვნილებად,
მან გააღვილა ბრძოლა საზოგადოების მომაკვდავი ძალების წინააღმდეგ, ამა-
ლი საზოგადოების შენება.

მხოლოდ მარქსისტული პარტიის თეორიასა და პრაქტიკაში ნამდვილ გა-
დაწყვეტას ჰპოლობენ ისეთი საკითხები, როგორიცაა აუცილებლობისა და
თავისუფლების, ობიექტურისა და სუბიექტურის ურთიერთდამოკიდებულება.
თავისუფლების, მნიშვნელოვანი საკითხებია, რომ სცილდება ჩვენი მოხ-
ეს იძლენად დიდი და მნიშვნელოვანი საკითხებია, რომ სცილდება ჩვენი მოხ-
ეს სენების ფარგლებს. იგი საგანგებო ვრცელი მონოგრაფიების კვლევის საგან-
გენის ფარგლენს, რის დაძლევა საბჭოთა ფილოსოფოსების კოლექტიური, ხანგრძლი-
ვი კვლევის შედეგად შეიძლება მიღწეულ იქნეს.

მარქსიზმი ბოლოს უდებს აუცილებლობის და თავისუფლების გათავას,
ობიექტურისა და სუბიექტურის დაპირისპირებას.

მეცნიერული სოციალიზმის თეორია ისტორიულ განვითარებას იხილავს,
როგორც ბუნებრივ-ისტორიულ პროცესს. მარქსიზმის თეორიამ აღიარა, რომ
გარდაუვალია ბურეუაზის დამზობა, ხელისუფლების აღება პროლეტარიატის
მიერ, გარდაუვალია სოციალიზმის, კომუნიზმის აშენება, მსოფლიო კომუნის-
ტური მოძრაობის გამარჯვება.

მაგრამ პროლეტარული პარტია არ ქმაყოფილდება აუცილებლობის უშრო-
ლო აღიარებით. პარტიამ თეორიის მეცნიერული მონაცემების საფუძველზე,
აგრეთვე მოცემული ქვეყნის შეინით ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარებ-

¹ ი. ბ. სტალინი, თბილებანი, ტ. 6. გვ. 44—45.

ბის გათვალისწინებით, მსოფლიო ვითარების გათვალისწინებით უნდა. შევძლება შეას მოძრაობის ნათელი პროგრამა.

მარქსისტულ-ლენინური პარტიის პროგრამა, გამოდის რა თეორიის მონაცემებიდან, განსაზღვრავს პროგრამის პუნქტებში მეცნიერულად ფორმულირებულ პროლეტარული მოძრაობის მიზნებს.

„პროგრამა... არის მუშათა კლასის ბრძოლის შიზნებისა და ამოცა-ნების მეცნიერულად ჩამოყალიბებული მოქლე გადმოცემა. პროგრამა განსაზღვრავს როგორც პროლეტარიატის რევოლუციური მოძრაობის საბოლოო მიზანს, ისე იმ მოთხოვნებს, რომლებისთვისაც იბრძვის პარტია საბოლოო მიზნისაკენ მიმავალ გზაზე“¹.

არ შეიძლება თეორიის, პროგრამის, სტრატეგიისა და ტაქტიკის ერთ-მანეთისაგან დაშორება, მათ შორის ჩინური კედლის აღმართვა; ისინი დროში და სივრცეში განუყოფელნი არიან. „განსხვავება პროგრამასა და ტაქტიკას შორის ძნოლოდ შედარებითია“². „არის საკითხები, სადაც პროგრამა უახლოედება ტაქტიკას და კიდევ გადადის მასში“³.

პროგრამა გვიჩვენებს იმას, თუ რა უნდა იქნეს შესრულებული; იგი ემყარება მოცემულ მომენტში კლასობრივი ბრძოლის მიმღინარეობის ანალიზს. იგი უნდა იყოს თავისებური აზრით პირველადი, რათა გააშუქოს მთელი სოციალური ბრძოლის ფრონტი მთლიანად.

პარტიის VII ყრილობაზე აკრიტიკებდა რა გარეწარ ბუხარინის ყალბს შესტორულებას, რომ პროგრამიდან უნდა ამოელოთ ის, რაც კაპიტალიზმის პირველ საფეხურებს შეეხმარდა, ლენინი აღნიშნავდა, რომ საკითხის ასეთ დაყენებას აუცილებლად მოყვება მოძრაობის მიზნის დაკარგვა, რადგან არ შეიძლება პროგრამა პირდაპირ დაწყებულ იქნეს იმპერიალიზმის ანალიზიდან და არაფერი ვთქვათ სამრეწველო კაპიტალიზმის ეპოქაზე.

ლენინი აღნიშნავდა, რომ ისტორიული განვითარება მიმღინარეობს არა სწორაზობრივად, არამედ ზიგზაგებით; ამ ზიგზაგებში რომ არ დავიბნეთ, უნდა გვქონდეს საერთო პერსპექტივი, რათა ხელისგულივით ვხედავ-დეთ კაპიტალიზმის განვითარების მთელ გზას.

„იმისათვის, რომ ისტორიის ამ ზიგზაგებში, ტეხილებში არ დავიბნეთ და შევინარჩუნოთ საერთო პერსპექტივა, რომ დავინახოთ წითელი ზოლი, რაიც აკავშირებს კაპიტალიზმის მთელ განვითარებას და მთელ გზას სოციალიზმისაკენ, გზას რომელიც ჩვენ, ბუნებრივია, წარმოდგენილი გვაქვს, როგორც სწორი და ჩვენ იგი უნდა წარმოვიდგინოთ როგორც სწორი, რათა დავინახოთ დასაწყისი, გაგრძელება და ბოლო,—ცხოვრებაში იგი არასოდეს სწორი არ იქნება, იგი არაჩვეულებრივად რთული იქნება“⁴.

სიცადე, მკაფიობა—აი ძირითადი თვისება ლენინ-სტალინის პარტიის საბრძოლო პროგრამისა. პროგრამა ვალდებული იყო ნათლად წარ-

¹ საკ. კ. ბ. (ბ) ისტორიის „მოქლე კურსი“. გვ. 47.

² ლენინი, თხელებანი ტ. IX, გვ. 62 რუს. III გამოცემა.

³ ლენინი, ტ. XV, გვ. 420, ქართ. გამოც.

⁴ ლენინი, ექსტრომეული, ტ. IV, გვ. 633 ქართ. გამოც.

მოედგინა მთელი გზა კაპიტალიზმიდან სოციალიზმამდე, კომუნიზმამდე. მთელი მოძრაობა მისი დასაწყისიდან საბოლოო მიზნამდე. მიზნის გარეშემოწვევის კი აიარალებდა პარტიის უდიდესი რწმენით თავისი საქმის გამარჯვებისადმი.

პროლეტარიატის მოძრაობას ის თავისებურება მოეპოვება, რომ ის ვერ შეჩერდება შუა გზაზე, იგი აწარმოებს სამკედლო-სასიცოცხლო ბრძოლას ხელისუფლებისათვის, პროლეტარიატის დიქტატურის მოპოვებისათვის, ხოლო დიქტატურის მოპოვების შემდეგ, რევოლუციის მონაპოვართა განწრიყიცებისა და მსოფლიო რევოლუციური მოძრაობის დაჩქარებისათვის.

პროლეტარიატს არ შეეძლო ებრძოლა თავისი საბრძოლო მიზნის წინას წარ დაუსახავად; პროლეტარული მოძრაობა მხოლოდ მაშინ გაიმარჯვებდა, თუ კი ის ყოველდღიური ბრძოლით არ დაკმაყოფილდებოდა და უასლოეს მიზნებს გაარჩევდა საბოლოო მიზნისაგან, იბრძოლებდა ამ საბოლოო მიზნისათვის. ვინც იბრძოდა ყველაფრისათვის, მთლიანი გამარჯვებისათვის, მას არ შეეძლო მხედველობაში არ ჰქონდა, რომ დროებითმა მიღწევებმა არ უნდა შეაჩეროს მოძრაობა საბოლოო მიზნისაკენ, რადგან საბოლოო მიზნის გარეშე მცირე უმნიშვნელო მიღწევანი ყველგვარ აზრს დაკარგავდნენ.

ლენინი და სტალინი მოითხოვდნენ, რომ პროგრამა არ ყოფილიყო გადატვირთული უახლოესი ნაბიჯების დეტალური გარჩევით. ცნობილია, თუ როგორ გაამათრახა ლენინმა „ჩრდილოეთის კავშირის“ პროგრამა იმისათვის, რომ მასში სხვა შეცდომებთან ერთად პროგრამულ საკითხებში არეული იყო ტაქტიკის საკითხები. მოპყავდა რა ამ პროგრამიდან ცალკე მუხლები, სადაც ლაპარაკი იყო მოძრაობის ტაქტიკურ ნაბიჯებზე, ლენინი აღნიშნავდა, რომ ტაქტიკური საკითხები ცალკე უნდა იქნეს გამოყოფილი. ასევე, პლენარული მიერ წარმოდგენილი პროგრამის მეორე პროექტის კრიტიკისას ლენინი აღნიშნავდა, რომ დაუშვებელია პროგრამის გადატვირთვა სხვადასხვა კომენტარებითა და წერილმანებით, რადგან ყველაფერი ის, რაც ზედმეტი იყო პროგრამაში, ამცირებდა მის როლს.

ლენინი ამ შემთხვევაში ემყარებოდა ფრ. ენგელსის შენიშვნას ერთურტის პროგრამაზე, სადაც „ენგელსი ხაზს უსვამდა, რომ „ყველაფერი, რაც ზედმეტია პროგრამაში, ასეუსტებს მას“¹.

ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ ბოლშევიკები პროგრამაში სეამდნენ მხოლოდ საერთო და ზოგად საკითხებს? ცხადია, რომ არა. ამაში დაგვარუშებუნებს პლეხანვის მიერ წარმოდგენილი პროგრამის პროექტის ლენინური კრიტიკა. ლენინის თქმით, პლენარული მიერ წარმოდგენილი, პარტიის პროგრამის მეორე პროექტი არარებდა „მოწაფურ“ ხასიათს; ნაცვლად იმისა, რომ მოეცა რუსეთის ეკონომიკური და პოლიტიკური ცხოვრების დაწერილებითი ანალიზი, პლენარული ხასიათის მითითებით; პროგრამის პროექტში არ იყო რუსეთის კაპიტალიზმის დახასიათება, მასში სიტუაც კი არ იყო დაძრული რევოლუციის ძირითად საკითხზე—პროლეტარიატის დიქტატურაზე; ცხადია, ასეთი

¹ ის. ლენინი, თხულებანი ტ. V, გვ. 19, III გამოც.

პროგრამა საფუძვლად ვერ დაედებოდა პროლეტარული პარტიის ბრძოლების დამსახურების მოღვაწეობას.

ნათელი მიზნის გარეშე წარმოუდგენელია რევოლუციური მოძრაობა; მაგრამ თეორიისა და პროგრამის მიერ დასახული მიზანი ჯერ კიდევ არა განხორციელებული სინამდვილე. მიზანი და სახულობა მხოლოდ დასაწყისია, მართალია, ფრიად დიდმნიშვნელოვანი დასაწყისი.

მიზანი დასახული თეორიისა და პროგრამის მიერ შემდგომ განვითარებას და რეალიზაციას ჰქონდობს პარტიის სტრატეგიასა და ტაქტიკაში; თავისი მხრივ სტრატეგიული მიზნების შემდგომი კონკრეტიზაცია წარმოებს რევოლუციური პრაქტიკის სფეროში.

პოლიტიკური სტრატეგიის ამოცანა უწინარეს ყოვლისა მდგომარეობს იმაში, რომ მარქსიზმის თეორიისა და პროგრამის მონაცემებზე დაყრდნობით და ყველა ქვეყნის მუშათა რევოლუციური ბრძოლის გამოცდილების გათვალისწინებით სწორად განსაზღვროს მოცემული ქვეყნის პროლეტარული მოძრაობის შერიცხვითადი მიმართულება მოცემული ისტორიული პერიოდისათვის.

სტრატეგიამ უნდა დაგეგმოს მთავრი დარტყმა მოწინააღმდეგზე, პროგრამით ნაკარნახევი მიზნის მისაღწევად. სტრატეგიის გეგმა არის გადამწყვეტი დარტყმის მოწყობის გეგმა იმ მიმართულებით, რომელშიც დარტყმა იძლევა ყველაზე მეტ დადებითს შედეგს.

სტრატეგია ანგარიშს უწევს და ამოდის საზოგადოებრივი ცხოვრების ობიექტური პროცესებიდან. სტრატეგიამ მაქსიმალურად ხელი უნდა შეუწყოს მოძრაობის პროგრამული მიზნების განხორციელებას.

პარტიის სტრატეგია სწორედ იქითვენ იყო მოწოდებული, რომ დაეჩარებინა ძველი სამყაროს დალუბეა და ახალის აღმოცენება, გაუაღვილებინა და შეემოკლებინა გზა კაპიტალიზმიდან სოციალიზმად.

პროგრამა და თეორია გარკვეულ მაზანს უსახავენ სტრატეგიის, მაგრამ არ შეიძლება უშუალოდ პროგრამიდან დედუქტიის გზით სტრატეგიის და ტაქტიკის გამოყვანა, მოძრაობის ყველა ზიგზაგების გათვალისწინება.

პროგრამა — წერს ლენინი, — განსაზღვრავს საერთო, ძირითად, მუშათა კლასის სხვა კლასებთან დამოკიდებულების საკითხს, — ტაქტიკა კი კერძო და დროებით დამოკიდებულებას¹.

პროგრამას არ შეუძლია ასახოს და სრულიად არაა გაღლებული იცოდეს მოძრაობის ყველა წვრილმანი, ყველა კონკრეტული ფორმა. სინამდვილეში პროგრამისა და თეორიის კონკრეტიზაცია წარმოებს თვით ცხოვრებაში, მათი განხორციელებისას, სადაც არსებითთან, ძირითადთან, აუცილებელთან ერთად მოცემულია არა არსებით, აუნება კონკრეტულიცა და აბსტრაქტულიც, მოვლენაც არის და არსებოც, მყისიცა და მიმართებაც².

ყოველგვარი მიზანი, რაც არ უნდა კონკრეტული და ცხადი იყოს იგი, ყოველთვის გამოხატავს მხოლოდ განვითარების საერთო ტენდენციას. პოლი-

¹ ლენინი, თხზულებანი ტ. IX, გვ. 68, III რუსული გამოც.

² ლენინი, ფილოსოფ. რეალიზმი, გვ. 199.

ტრიუმ სტრატეგიაში კი მარტო მიზნის დასახვა ჯერ კიდევ არაა საქმარისი, თუ არ მივუთითებთ მის განხორციელებისათვის საჭირო პირობებზე მარტივი ჯერ კიდევ არაა გეგმა. მხოლოდ მაშინ, როდესაც პოლიტიკური ბრძოლის მიზანი უკვე ცხადია, ამ პირობების სტრატეგიული გეგმის არსი მდგომარეობს მთავარი დარტყმის მიმართულების გამომუშავებაში.

სტრატეგიული დარტყმის მიმართულება უპირველესად ყოვლისა პასუხობს სკიოთხებს, თუ რა გზით შეიძლება განახორციელოს სტრატეგიამ თეორიისა და პროგრამის მიერ დასახული მიზანი. პოლიტიკურმა სტრატეგიამ უნდა გაითვალისწინოს განსხვავება გამარჯვების გადამწყვეტ და მეორეხარისხოვან პირობათა შორის, რადგან წარმატებას მთავარ ფრონტზე თამამად შეუძლია დაჰუროს ნაკლოვანება ბრძოლის მეორეხარისხოვან ფრონტებზე.

ბუნებრივად ისმება ახალი კიოხება, თუ როგორ უნდა გავიგოო სტრატეგიული დარტყმის მიმართულების არჩევა; ცხადია, სტრატეგიულ გეგმაში ირჩევენ იმ მიმართულებას, რომელიც უკეთესად, კეშმარიტად, სწორად ასახავს სინამდვილეს, რომელიც აადვილებს უმიკლესი გზით მიზნის მიღწევას. მაგრამ სტრატეგიული „დარტყმის მომენტს მოვლენები კი არ მოგვახვევენ თავს, არამედ მართლაც შეარჩევს პარტია“¹.

თავისუფალი მხოლოდ მაშინაა ჩვენი ნება, როდესაც ის განსაზღვრულია, როდესაც ის ანგარიშს უწევს ობიექტურ გარემოებას, როდესაც ის ემყარება სინამდვილეს. ისტორიული სუბიექტი, განსახიერებელი კლასში და მის პარტიაში, მხოლოდ მაშინ აღწევს წარმატებას წარმატებაზე, თუ კი მისი ნებასურვილი ემთხვევა ისტორიულ აუცილებლობას.

ჰარტია, ირჩევს რა მრავალ შესაძლებლობიდან სტრატეგიული დარტყმის ერთ მიმართულებას, ასრულებს აუცილებელი ისტორიული პროცესის დამჩქარებლის როლს. გადასვლა „აუცილებლობის სამეფოდან“ „თავისუფლების სამეფოში“ არ წარმოებს ავტომატურად, ჩვენი აქტიური ჩარევის გარეშე; პირიქით, შევიმცნებთ რა პოლატიკაში ამა თუ იმ ნაბიჯის აუცილებლობას, ჩვენ უნდა ვიზრობოთ ცხოვრებაში მისი გატარებისათვის.

უსაფუძვლო იქნებოდა იმის მტკიცება, რომ თითქოს ყველა შესაძლებელი გზა და საშუალება დასახული მიზნის განსახორციელებლად გონივრული ყოფილიყო და ნამდვილი, მაშინ, როდესაც სწორი და გამართლებული შეიძლება იყოს მხოლოდ ერთი მიმართულება, მხოლოდ ერთი გადამწყვეტილება.

ამხანაგმა სტალინმა გენიალურად უჩენენა, რომ მიუხედავად ამ დიდი რაღიასისა, რაც მოეპოვება პოლიტიკურ სტრატეგიას, უკანასკნელი მაინც შემოფარგლულია გარკვეული ჩარჩოებით:

„მოძრაობის დაქარება თუ შენელება, მისი გაადვილება თუ შეფერხება, — ასეთია პოლიტიკური სტრატეგიისა და ტაქტიკის გამოყენების სფერო და ფარგლები“².

მარქსიზმ-ლენინიზმი კი არ უპირდაპირებს ერთიმეორეს თავისუფლებას და აუცილებლობას, არამედ მათ განიხილავს დიალექტიკურ ერთიანობაში.

¹ ი. სტალინი, თხზულებან, ტ. 5, გვ. 81.

² ი. სტალინი, რუსი კომუნისტების სტრატეგიისა და ტაქტიკის სკიოთხისათვის: თხზულებანი ტ. V, გვ. 178.

მარქსიზმის თანახმად წარმოუდგენელია ისეთი თავისუფლება, რომელიც კავშირის წილში არ შეიცავდეს აუცილებლობას, რომელიც არ ამოღილდეს მბიჯებური სინამდვილის ანალიზიდან. სკრობენ რა სუბიექტური ფაქტორის უდიდეს როლს კაცობრიობის განვითარებაში, ამით მარქსისტები სრულებათ არ უარყოფნ ისტორიული კანონმიერების აუცილებლობას. კაცობრიობა, როგორც ამის აღნიშვნავს მარქსი, ყოველთვის მხოლოდ ისეთ ამოცანებს ისახავს, რომელთა გადაჭრა მას შეუძლია, ვინაიდან, თუ დავუკეთდებით, ყოველთვის ვნახავთ, რომ თვით ამოცანა მხოლოდ მაშინ წამოიქობა, როდესაც მატერიალური პირობები მისი განხორციელებისათვის უკვე სახეზეა, ან ყოველშემთხვევაში წარმოშობის პირობებში იმყოფება.

სუბიექტური ფაქტორის როლისა და მნიშვნელობის კიდევ უურო გაზრდა მუშათა კლასის და მშრომელების თანამედროვე ბრძოლაში აუცილი წუთით არ ამცირებს ობიექტურ პირობათა მნიშვნელობას; პირიქით, შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ სათანადო ობიექტურ პირობათა არსებობა აძლევს უდიდეს გასეანს სუბიექტურ ფაქტორს.

„ადამიანის მიზნები, აღნიშვნავს ლენინი, ნამდვილად წარმოშობილია ობიექტური სამყაროს მიერ და მას გულისხმობენ, როგორც მოცემულს, როგორც ხელშესახებად არსებულს. მაგრამ ადამიანს ეჩვენება, რომ მისი მიზნები აღებულია სამყაროს გარეშე, სამყაროდან დამოუკიდებელია („თავისუფლება“)¹.

ამრიგად, საკითხი თავისუფლებისა და აუცილებლობის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ ერთადერთ სწორ გადაწყვეტის პოლშევიკურ პარტიაში პროგრამისა და სტრატეგიის ურთიერთ დამოკიდებულების საკითხში.

პროლეტარიატის რევოლუციურ ბრძოლაში ამა თუ იმ სტრატეგიული დარტყმის მიმართულება განისაზღვრება აუცილებელ ისტორიული ტენდენციებით, მაგრამ პარტია არჩევს, აღმოაჩენს და ახდენს ბრძოლის ორგანიზაციას იმ მიმართულებით, რომელიც აჩქარებს ჩვენს მოძრაობას დასახული პროგრამული მიზნისაკენ.

ბოლშევიკებისათვის უცხო იყო სინამდვილისაღმი, როგორც მონური მორჩილება და პასიური შემგუებლობა, ასევე „საპარტიო კომიტეტის“ იშენება და ფანტასტიკური გეგმის თხზვა. ბოლშევიკებმა დაასამარტინო როგორც ნარიდნიკულ-ესერული სუბიექტივიზმი, ასევე მენშევიკურ-ბუშუაზიული „ობიექტივიზმი“.

სუბიექტური ფაქტორის, კერძოდ პარტიის სტრატეგიისა და ტაქტიკის გაქანება დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად მოვალოიცხვანი მასები არიან ჩაბმული მოძრაობაში.

იმისღა მიხედვით, მიჰყვება თუ არა იგანგარდს პარტიის მილიონიანი მასები, იცვლება ლოზუნგების ხასიათი. საპროპაგანდო ლოზუნგიდან გა-

¹ ლენინი, ფილოსოფ. რევულები, გვ. 182.

დავდივართ აგიტაციის ლოზუნგზე, აქედან—მოქმედების ფონზუნგზე დირექტივაზე;

ამ გადასვლის ძირითადი შინაარსი ერთია: პარტიის ლოზუნგის გადაქცევა ლოზუნგად მასებისათვის.

აქ ჩევნ განსაყუთრებით გვაინტერესებს ერთი საკითხი, თუ როგორ ხდება ამ შემთხვევაში თავისებური მოძრაობა თეორიიდან პრაქტიკისაკენ, ამოცანიდან, რომელსაც თეორია უსახავს მოძრაობას, მისი განხორციელებისაკენ.

ლოზუნგი ძირს თვითმპურობელობა—აღნიშნავს სტალინი,—გასული საუკუნის ოთხმოციან წლებიდან რესეტ-იაპონიის ომამდე, შეადგენდა პროპაგანდის ლოზუნგს, ვინაიდან მას მიზნად პქნიდა პარტიის მხარეზე გადმოყვანა ყველაზე უფრო გამოწრობილი და მტკიცე მებრძოლთა ერთეულები და ჯგუფები.

1904—1905 წლებში ეს ლოზუნგი აგიტაციის ლოზუნგად იქცა, ვინაიდან იგი უკვე მიღინდებით მშრომელთა მასების მიმხრობას ისახავდა მიზნად, 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის წინაპერიოდში იგი ჯერ მოქმედების, ხოლო რევოლუციის დღეებში პარტიის დირექტივად იქცა.

ი. სტალინი გვასწავლის, რომ პროპაგანდის ლოზუნგის არევა მოქმედების ლოზუნგში ისევე სახიფათოა, როგორც სახიფათოა ნაადრევი ან დაგვიანებული გამოსვლა.

ახლანდელ ვითარებაში, როდესაც ბოლშევიკური პარტიის ძალა და ავტორიტეტი ხალხთა მასების თვალში განუზომლად გაიზარდა, პარტიის მოწოდება ძალიან სწრაფად ეუფლება მასებს, იქცევა მასების მოწოდებად, ცხადია გარკვეული საორგანიზაციო მუშაობის ჩატარების შემდეგ.

მაგრამ ასე არ იყო იმ პერიოდში, როდესაც პარტია ჯერ კიდევ სუსტი იყო, წარმოადგენდა თვითმარ ძალის, როდესაც ჯერ კიდევ ძნელი იყო მუშათა და გლეხთა მიღინდინი მასების გადმოყვანა პარტიის მხარეზე.

დეინი და სტალინი არაერთხელ უთითებდნენ, რომ პოლიტიკას საქმე ქვეს არა ერთეულებთან და ათასებთან, არამედ მასების მიღიონებთან პოლიტიკა იწყება იქ, სადაც ხალხთა მიღინდებია.

სუბიექტური ფაქტორის როლი და მნიშვნელობა იზრდებოდა მოძრაობაში ხალხთა მიღინდების ჩაბმასთან ერთად, რაც ძნელი მისაღწევი იყო მარტო პროპაგანდით და აგიტაციით; ამისათვის საჭირო იყო თვით მასების საკუთარი პოლიტიკური გამოცდილება; ასეთ შემთხვევაში პარტიას უნდა დაეცადა მოვლენების განვითარებისათვის, რაღაც „იმით—როგორც ამას აღნიშნავს სტალინი—რომ ზოგიერთი მოუთმენელი აზხანაზი ნერვიულობს და სწრაფ შედეგებსა და ეფექტურ ოპერაციებს მოითხოვს, აუკილებლობა მაინც არ მოისპობა“¹.

¹ ი. ბ. სტალინი, თაულებანი, ტ. 5. გვ. 119.

„პირველად სთქვა“ სრულებით არ არის საკმარისი—აღნიშვნის უზრუნველყოფას ნავი სტალინი,—მასებს რომ უხელმძღვანელო საჭიროა თავის დღონე თქვა. არ შეიძლება „გადაახტე“ მოვლენების ობიექტურ განვითარებას.

„მიზნის (ადამიანის მოქმედების) შეუსრულებლობას—წერდა ლენინი ჰეგელის „ლოგიკის“ ქონსპექტში—მიზეზად ისა აქვს, რომ რეალობა აღიარებულია აზარსებითად, რომ არ სცნობენ მის (რეალობის) ობიექტურ სინამდვილეს“¹.

ამავე დროს პარტია გულხელდაკრეფილი კი არ ელოდება მოვლენების განვითარებას; კი არ მისდევს მოვლენებს კუდში, არამედ მასების სტიქიურ მოძრაობას შეგნებულ ორგანიზაციულ მოძრაობად გადააქცევს. სწორედ ამიტომ უთმობლენ ლენი ნი და სტალინი დიდ უფრო დღებას მუშათა მოძრაობისა და სოციალიზმის თეორიის შეერთებას,—რომ ამის გარეშე წარმოუდგენელია მარქსიზმ-ლენინიზმის ქმედითი, სამყაროს რევოლუციურად გარადაქმნელი ძალა.

რევოლუციური მოძრაობის ობიექტური პირობების გაფართოვებასთან ერთად იზრდება სუბიექტური ფაქტორის როლი და მნიშვნელობა. რაც უფრო მეტ მასებს ეფულება, რევოლუციური თეორია, მით უფრო ძლიერდება მისი გარდამემნელი ძალა, მით უფრო იზრდება სტრატეგიისა და ტაქტიკის გამოყენების სფერო და ფარგლები.

პირველ ხანებში, როდესაც პარტია ჯერ კიდევ სუსტია (1900 წ. დასაჩული—1905 წლის დასაწყისი), მას არ შეუძლია გამოიყენოს ყველა რეზერვები და შესაძლებლობანი.

„პარტიის ყურადღებისა და ზორუნვის ცენტრს ამ პერიოდში წარმოადგენს თვითონ პარტია, მისი არსებობა, მისი შენარჩუნება“².

აქ პოლიტიკური სტრატეგია იუვარგლება სტრატეგიული გეგმის შედგენით. ტაქტიკის ზოგადი საფუძვლების მოხაზვით. ამ პერიოდში პარტია, როგორც მამოძრავებელი ძალა, როგორც სუბიექტური ფაქტორი—სუსტია. აქ სუბიექტური ფაქტორის გაქანებას უმთავრესად ზღუდვს ის გარემოება, რომ ობიექტური პროცესები ჯერ კიდევ განუვითარებელია. მუშათა მოძრაობა ხშირად იფარგლება ეკონომიკური ბრძოლით ან საერთო პოლიტიკური გაფიცვით, გლეხები სლუბან ან ყრუ დრტვინვას არ სცილდებიან.

შეძლევ პერიოდში (1905 წ. ობიექტური—1917 წ. ოქტ.) უკვე ამოძრავებულია ოუსეთის ყველა კლასები. პარტიის სტრატეგიას ამ პერიოდში მეტი გასაჭანი ეძლევა.

1917 წლის ოქტომბრიდან პროლეტარიატისა და კომპარტიის ძალისა და საშუალებათა კოლოსალური ზრდის შესაბამისად გაძლიერდა კომპარტიის სტრატეგიული მუშაობის გაქანება.

თუ კი ოქტომბრიამდე ჩეუნი პარტია უმთავრესად წარმოადგენდა ნაციონალურ ძალას, ოუსეთის შიგნით გადატრიალების პარტიას, რევოლუციის

¹ ლენინი, 9 ქრებ., გვ. 130.

² ი. სტალინი, თანამდებობის ტ. 5, გვ. 111.

პარტიას, რომლის მუშაობაშიც ჭარბობდა ძელის კრიტიკისა და ამ ამოცანები,—დიდმა ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ დასახამი მისცა ჩეგნი პარტიის ნაციონალური ძალიან საერთაშორისო ძალად გადაქცევას. პარტიას დაეკისრა ქვეყნის შეინია სოციალიზმის, კომუნიზმის აშენება, საერთაშორისო პოლიტიკიაზისადმი დახმარების აღმოჩენა იმპერიალიზმთან ბრძოლაში.

პარტიას დაეკისრა გაატაროს „იმის მაქსიმუმი, რის განხორციელებაც ერთ (თავის) ქვეყანაშია შესაძლებელი, ყველა ქვეყანაში რევოლუციის განვითარების, მხარდაჭერის, გაღვივების მიზნით“¹.

პოლიტიკული კლასის თეორიას საფუძველი იქვეს პრაქტიკაში; თეორია არის პრაქტიკის განზოგადება; მაგრამ თეორიის საბოლოო მიზანსაც ისევ პრაქტიკის შეცვლა შეადგენს. თეორია უბრუნდება თავის საფუძველს.

უაღრესად საინტერესოა პასუხი გაეცეს კითხვაზე: როგორ ხდება გადასვლა თეორიიდან პრაქტიკაში?

თუ თეორია და პოლიტიკამა უშოთვრესად პასუხობენ კითხვაზე—რა, თუ რა მიზანი მოვპოვება მოძრაობას,—სტრატეგიამ და ტაქტიკამ უნდა უპასუხონ კითხვაზე—როგორ, რა გზებით, რა საშუალებებით უნდა იქნეს შესრულებული თეორიით და პოლიტიკით დასახული მიზანი.

აյ ადგილი აქვს თავისებურ გადასვლას ზოგადიდან ქრისტიან და კერძოდან ინდივიდუალურზე, ცალკეულზე.

ჯერ თეორია სახავს განვითარების საერთო ტენდენციას, ვთქვათ ალიარებს კაპიტალიზმის დახმობის აუცილებლობას, შემდეგ ეს მიზანი კონკრეტდება პოლიტიკური, ხოლო სტრატეგია და ტაქტიკა უშუალოდ ახორციელდება დასახულ მიზნებს.

თუ კი თეორია კმაყოფილდება მოძრაობის საერთო ტენდენციების გარკვევით, ხოლო ტაქტიკას კი საქმე აქვს ცალკეული ამოცანების პრაქტიკულ გადაწყვეტასთან,—არსებობს ისეთი საკვანძო პუნქტი, ძირითადი რეოლი, რომელიც თავისითავში ასახიერებს განვითარების იმ საფეხურს, სადაც მოცემულია როგორც განვითარების საერთო გზა, ასევე ზრუნვა ამ გზის პრაქტიკულად განხორციელებისათვის, როგორც მიზანი, ასევე საშუალება, როგორც რა,—ისე როგორ.

ეს საფეხურია პოლიტიკური სტრატეგია.

პოლიტიკური სტრატეგია არ კმაყოფილდება მხოლოდ ბრძოლის მიზნის დასახვით, ან და გეგმის შედგენით, ვთქვათ ძირითადი დარტყმის მიმართულების არჩევით, არამედ სწორედ ამის შემდეგ აქტიურ მონაწილეობას. იღებს გეგმის შესრულებაში, მოქმედებს ტაქტიკასთან მჭიდრო კავშირში.

რევოლუციური მოძრაობისათვის სრულებით არ არის საქმარისი თეორიის შემუშავება, პოლიტიკის შედგენა; მართალია, ეს ყველაფერი უაღრესად საჭიროა, მაგრამ ამის შემდეგ მოელი სიმძიმის ცენტრი

¹ ი. სტალინი, თხულებანი, ტ. 5, გვ. 197.

გადაღის შესრულებაზე, ამც სტრატეგიისა და ტაქტიკის შეადგინს; აქ უკვე სიმძიმის ცენტრი გადაღის ორგანიზაციულ საქმიანობაზე.

მმანაგი სტელინი არაერთხელ ჩერდება სტრატეგიისა და ტაქ-
ტიკოსის ოსტატობაზე, იმ კონკრეტულ პრაქტიკულ მუშაობაზე ძალთა
განლავება-განატილებისათვის, რასაც ისინი ერთიან ეწევიან.

ჩვენი პარტიისათვის უცხოა ჩინური კედლის აღმართვა საერთო პოლი-
ტიკურ ხაზსა და უშუალო ტაქტიკურ, ორგანიზაციულ ხელმძღვანელობას
შერის.

პოლიტიკური ხაზისა და ორგანიზაციული ხელმძღვანელობის ერთიანობაში გლობალური თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობა.

პარტიის XVII ყრილობაზე ი. სტალინი საგანგებოდ შექრდა ორგანიზაციული ხელმძღვანელობის პოლიტიკურ ხელმძღვანელობის დონემდე ამაღლების საჭითხეზე.

მას შემდეგ რაც მოცუმულია სწორი პოლიტიკური სტრატეგიული ხაზი, საქმის წარმატება დამოკიდებულია საორგანიზაციო მუშაობაზე; ეს უკანასკნელი სწყვეტს ყველაფერს, მათ შორის თვით პოლიტიკური ხაზის ბეღილობასაც, მის შესრულებას ან ჩაშლას.

ბოლშევკური პარტიის გამარჯვებათა ერთ-ერთი მიზეზი უნდა ვეძიოთ მისი ოქროს, პროგრამის, ტაქტიკის და ორგანიზაციის მჭიდრო, განუყრელ ერთიანობაში. ნათელი პროგრამა ის შექურა იყო, რომელიც გზას უნათებდა პარტიას, ხოლო მტკიცე სტრატეგიული წაზი, —ერთ-ერთი ძირითადი პირობათაგანი, რამაც იგი წაიყვანა გამარჯვებისაკენ.

ბოლშევკური პარტიის სტრატეგიასა და ტაქტიკაში ყველაზე ნათლად ჩანს მარქსისტულ-ლენინური თეორიის ქმედითი ძალა, რაღაც სწორედ აქ ხდება თეორიის გადასვლა პრატიკაში, მისი განხორციელება.

პარტიის სტრატეგია და ტაქტიკა უშუალოდ მიმართულია სამყაროს რევოლუციურად გარდაქმნისაკენ. ამ აზრით წერდა ლენინი: „მატერიალიზმის ამ მხარის გარეშე (ლაბარაკია ტაქტიკის საქითხებზე. ნ. ც.) მარჯვე სისამართლიანად სთვლიდა მას ნახევრულად, ცალმხრივად, ცვლდრად. პროლეტარიატის ტაქტიკის ძირითად ამოცანას მარჯვი განსაზღვრავდა თავისი მამატერიალისტურ-დიალექტიკური მსოფლმხელველობის ყველა დებულების შეაცრად შესაბამისად“¹.

მესამედ საუკუნეს ითვლის სოციალიზმის ქვეყანა. მის ბრწყინვალე გა-
მარჯვებათა პირობებს შორის საპატიო აღვილი უჭირავს ბოლშევიკური პარ-
ტიის ნათელ პროგრამას და მტკიცე ტაქტიკას, რომელთაც შესაძლებელი

¹ ՀՅ Ե 6 0 6 0, ԿՐԵՑՑՈՂՈ ՄԱՐՔԸ Հ, ԵՆՑԵԼՍ Հ, ԹԱՐԳՄԱՆԻՑ Հ, ՑՎ. 42.

გახადეს იმდენად ძლიერი და პროგრესული მოძრაობა, რომელზედაც უცველე
ბაც კი არ შეეძლოთ წარსულში.

საბჭოთა კავშირი პირველი სახელმწიფოა, სადაც პირველად კაცობრიონო
ბის ისტორიაში თეორია შეუერთდა პრაქტიკას, ქვეყანა, სადაც გაიმარჯვა
კეშმარიტებამ, სიმართლემ.

გამარჯვებული სოციალიზმი ჩვენს ქვეყანაში, სახალხო დემოკრატიის
ქვეყნების გაფურჩქვნა და აყვავება ბოლშევიზმის თეორიისა და ტაქტიკის
ტრიუმფია, ლენინიზმის ტრიუმფია, სტალინური გენის ტრიუმფია.

სტალინის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
დიალექტიკური მატერიალიზმის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1950. IV. 5).

04136340
2020090935

2030m 83608023050

მეცნიერება საქართველო

საღროშო თავისებური სამხედრო ტერიტორიული ერთეული იყო. როდე-
ჲაც საქართველო ერთ მთლიან ფეოდალურ შონარქიად იქცა, თუ გახუშტი-
ბაგრატიონის ცონბას დავუკერებთ, საქართველო გაყოფილ იქნა ოთხ საღ-
როშოდ. ამის შესახებ გახუშტის სიტყვა-სიტყვით ნათევამი აქვს: „ხოლო წე-
თა ამათთა იყო ყოველი ივერია ანუ გიორგია ოთხ საღროშოთ განყოფილი,
რამეთუ წინამძრძოლნი იყუნენ თორელნი, ციხის ჯვარელნი და ახალციხელნი,
და მიმყოლნი მათნა სრულიად მესხნი და კლარჯნი, და სომხითისა, რომელნი
უყრათ; ხოლო მემარჯვენე მიმსულელმცემელნი სრულიად ლიხთ იქითი აფ-
ხაზ-ჯიქითურ; მემარცხენეთ მიმსულელმცემელნი სრულიად ჰერ-კახნი; ხოლო
შეფისა ალამის მპყრობელნი ქართველნი და რომელნი როჭთ სპანი ეპყრნეს
მეფესა¹.

როგორც ვხედავთ, ასეთ ღაყიფებს თემობრივ-ტერიტორიული და სამხედრო სტრატეგიული პრინციპი უნდა ჰქონოდა დადგებული საფუძვლად.

სამხედრო წყობის ასეთ დაყოფას, ფეოდალური ურთაერთობის პირობებში, ქვეყნის თავდაცვისათვის უთუოდ ერთგვარი დაღებითი მნიშვნელობა პქონდა, ჯერ ერთი, გარკვეულ ტერიტორიაზე მცხოვრებნი რომ ერთ სადარიშოს პქმნიდნენ, ის უპირატესობა პქონდა, რომ ამ ტერიტორიის მოსახლენი ერთმანეთს იცნობდნენ, საგზაო მიმოსვლა, თუ თავდაცვითი სიმაგრეების განლაგება უკეთ იცოდნენ, ნათესაური თუ სხვა მონაცემი აკავშირებდათ, და, მოლოს, ჩაც მთავარია, ჩვენის აზრით, ქვეყნის თავდაცვისა თუ სხვა საჭირო ზემთხვევაში ასეთი დანაწილების შედეგად ჯარის შეყრა ერთგვარად გაადგილდებოდა.

როდესაც ერთიანი საქართველო სამეფო-სამთავრობად დაიშალა, ცალკეულ სამეფო სამთავროში სახელმწიფობრივი წყობა ძველი წესის მიხედვით კინძართა და სამხედრო ორგანიზაციაც ძველი წესის თავისებურ მიმსგავსებას წარმოადგენდა.

ქართლის სამეფოში, მეოქენესმეტე საუკუნეში, ჩამოყალიბდა ოთხი საღ-როშო. ერთი ამ ოთხთაგანი იყო „წემო ქართლის საღროშო“, რომლის მეღ-

⁸ აღწერა სამეცნისა საკართველოსა, ნ. ბერძნიშვილისა და თამ. ლომოურის რედ., გვ. 22 ქვემოთ ყველან „აღწერა“ გვერდზე ნახსრი).

როშე, ანუ სარდარი, ამილახორი იყო. ამ საღროშოს ფარგლების ვრცელდა შემორილობა მოცემული ქვეს ვახუშტის: „ვაწყებთ მეორე ს სასპაზურულება, მემარჯვნეს, შიდა ქართლის ნაკუთხა, რომელი არს აწის ზემო-ქართლი. ხოლო საზღვარი ამისი არს: აღმოსავლით, რომელი დავსწერეთ ხაზი კისძინდამ წარსული ჩრდილოს, გამჭრელი წლევისა, შავტყისა და მისრული კინის კიდემდე და ბოლომდე; სამხრით მდინარე მტკვარი; ჩდილოთ, რომელი აღვსწერეთ ქვნის მამულის საზღვარი, და მერმე კავკასი; დასავლით ძირულას იქთ მთა კოლბეურისა, მცირე; რომელი მაჰკვება ჩრდილოეთ კერძ პერანგამდე, მუნიდამ ერთ-კუდარამდე და ესევ მთა კოლბეურისა, ხეფინის-ხევსა და ამაშუკეთ შუა, მიჰყვების სამხრით ვერტყვილამდე; ვერტყვილიდამ ხაზი ჩერიმელის დაბის ქვაბამდე, და მუნიდამ მახვილოს მთის გამჭრელი დვირამდე და ბაკურიანის მთამდე¹.

აქ მოცემული საზღვრები ახლანდელი დარაიონების მიხედვით შემდეგ რაიონებში თავსდება: კასპიის (ნაწილობრივ), ლენინგრადის (ნაწილობრივ) კორის (ნაწილობრივ), სტალინისრაის, ჯავის, ზნაურის, ქარელის (ნაწილობრივ) ბაშურის (ნაწილობრივ), ხარაგაულის (ნაწილობრივ), ბორჯომისა და იხალცისის (ნაწილობრივ), გარდა საამილახორისი, ილექსანდრე ამილახორის ცნობით, ზემო ქართლის საღროშოში შედირდა შემდეგი სათავადოები:

1. აბაშიძეებისა

2. ფალავანიშვილებისა

3. ფავლენიშვილებისა²

4. ხერხეულიძეებისა

5. დავითაშვილებისა

6. ამირაჯიძეებისა

7. ავალიშვილებისა

8. ხიდირბეგიშვილებისა

9. მხეიძეებისა

10. დიასამიძეებისა

11. სიამარავჭილებისა

12. თაქთაქიშვილებისა

13. შალიკაშვილებისა

14. მაჩაბელებისა.

აქვეა საბატონო მეფის მემკვიდრისა, რომელიც ამილახვრების სარდლობის ქვეშ უნდა იყოს მომზადების დროს³.

¹ აღწერა, გვ. 71—72.

² ფავლენიშვილები გამოტოვებული აქვს თარგმანში გ. ქიქოძეს. იხ. მნათობი, 1939 წ., № 8, გვ. 128.

³ ალ. ამილახვარი, გეორგიანული ისტორია, გ. ქიქოძის თარგმანი, მნათობი 1939 წ., № 8, გვ. 128.

ალექსანდრე ამილახორის მიერ ჩამოთვლილ სათავადოთა ნუსხა არ უნდა /
იყოს სრული. რომ აქ ჩამოთვლილ სათავადოებს გარდა სხვა მფლობელთა შედება
პოფლებიც შედიოდა ზემო ქართლის სადროში, ჩანს ერთი, მე-17 საუკუ-
ნის, საბუთიდან, რომელიც საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერ-
თა განყოფილებაში არის დაცული. „ქ. არის ბატონის ამილახორის დროშა-
ზედა; ბატონიშვილი გიორგი, ერთობილი ზევდგინიანი, ფავლენიანი, მაჩაბ-
ლიანი, თუმანიანი, ბატონი მრუელი, ავალიშვილი ქაიხოსრო, ბატონი უბნე-
ლი, ფალავანდიანი, ბატონი მთავარ ეფისქოპოზი, რაც გორს ზეით ან საღე-
ღოფლო არის, ან სუეტის ცხოველისა და იელუსაჩემისა, ერთობილი ამი-
რეჯიბიანი, თვალდამწერიანი, დიასამიძე, ელიზბარ; როსტომ ქავთარაძე,
შალვა თუხარელი, ამუან (?) თაქთაქიძე, თაქთაქ ტატიანი, და წერეთლის შა-
მული, აბაშიძის მამულები, ისტორის წინამძღვარი, აბაზაძე, დამლაშაშვილი,
ავალიშვილი გულბათ, ფაფინა ოლხუზიშვილი“¹.

ამ ორ ცნობას შორის, როგორც ვხედავთ, არსებითი განსხვავებაა. უნდა
ვითქმიროთ, რომ მუზეუმში დაცული საბუთი უფრო სწორია, რაღაც რო-
გორც ვიცით, ალ. ამილახორი თავის ისტორიას სწერდა იმ ცნობებზე დაყრდ-
ნობით, რაც მას ახსოვდა, საბუთის შემჭერელი კი, ცნობებს კრეფიდა, რო-
გორც ვთით საბუთიდან ჩანს, „საღლოს წიგნიღან“; თუმცა ისიც უნდა გავი-
თვალიშონოთ, რომ ამ ორ ცნობას შორის განსხვავება მთელი საუკუნეა და
ვეგბის სადროშის შემაღებელობაში ცვლილებები მოხდა. თუ ამ ორი წყაროს
ცნობებს ერთმანეთთან შევჯვამებთ, მივიღებთ შედარებით სრულ სიას იმ
სამფლობელოებისას, რომლებიც ზემო ქართლის სადროში შედიოდა.

• ზემო ქართლის სადროში შემავალ სათავადოთა და სხვა მფლობელთა
სამფლობელოების სია.

1. საამილახორო
2. სააბაშიძეო
3. საფალავანდიშვილო
4. საფავლენიშვილო
5. ხერხეულიძეების სათავადო
6. ლავითაშვილების „ ”
7. ამირაჯიბების „ ”
8. საავალიშვილო
9. ხიდირბეგაშვილების „ ”
10. მხეიძეების „ ”
11. დიასამიძეების „ ”
12. სიამარდაშვილების „ ”
13. თაქთაქიშვილების „ ”
14. შალივაშვილების „ ”

¹ საქ. მუზეუმი, ხელშაწერთა განყოფილება, ფ. ჩd, საბ. 2124 (ქვემოთ ყველგან ფონდი
და ნომერი იქნება აღნიშნული).

15. სამაჩაბლო
16. ბატონიშვილის საუფლისწულო
17. ზეღვენიძეთა სახლი
18. თუმანიანთ სახლი
19. მროველის ყმა-მაშული
20. ურბნელის ყმა-მაშული
21. მთავარეპისკოპოზის ყმა-მაშული ზემო ქართლში
22. სადელოფლო ყმა-მაშული ზემო ქართლში
23. სვეტიცხოველის ყმა-მაშული ზემო ქართლში
24. „იელუსარემის“ ყმა-მაშული ზემო ქართლში
25. თვალიამწვრავათ სამფლობელო
26. ქავთარაძეები
27. თუხარელები
28. ტატიანი
29. წერეთლის მამული
30. იტრის წინამძღვარი
31. აბაზაძეების მამული
32. დამლაწაშვილები
33. იალღუზიშვილები.

აქ ჩამოთვლილი სათავალო-სამფლობელოები ყოველთვის ამილახორების დროშაზე შეიძლება არ იღენენ და იმისდა მიხედვით, თუ რა დამოკიდებულებაში იყვნენ ისინი მეფესთან ან როგორი იყო ქვეყნის პოლიტიკური სისტემაცია, ამილახორები ჰკარგავდნენ, ან აფართოებდნენ თავიანთ სახელოს, განსაკუთრებით ცვალებადი უნდა ყოფილიყო სადროშოს დასავლეთი მხარე. თუ მე-17 საუკუნეში საწერეთლო ზემო ქართლის სადროშოში ჩანს, ეს აღარ თოვების მე-18 საუკუნეზე. ამ აზრის დასამტკიცებლად მრავალ დოკუმენტთა შორის მხოლოდ ერთ დოკუმენტს მოვიტან. 1744 წელს გივი ამილახორება ხეფინისხეველთა, ვერტყვილელთა და სხვებს პირობის წიგნი მისცა „ძველთაგანვე ქართველთა ბატონის სახასო და მცვილრი ყმანი ყოფილიყვათ და ჩვენი სახელო და სასარდლო იყვათ. ცოტას ხანს ქართველმა ბატონმა ოქვენი თავი აბაშიძეს უბოძა. ახლა მეფემ თქვენი თავი სევ ჩვენ გვიბოძა“¹.

ზემო ქართლის სადროშოს რაც უნდა ტერიტორიული ცვლილებები განეცადა, მაინც ოთხ სადროშოთა შორის ს ერთი მთავარ სადროშოთაგანი იყო.

ზემოთ აღნიშნეთ, რომ სადროშო სამხედრო ტერიტორიული ერთეული იყო, რომელიც სრულიად გარევეული პრინციპების საფუძველზე გამოიყოფოდა. ეს პრინციპი არც გვიან ფეოდალურ საქართველოს სადროშოებს ჰქონდათ გამორიცხული.

სომხით-საბარათიანო, რომელიც მეწინავე სადროშოდ იწოდებოდა, ქართლის სამეფოს სამხრეთ სანაპიროს შეაღენდა. ამ სადროშოს ტერიტო-

¹ 6. ბერძენიშვილი, დოკუმენტები, გვ. 135.

რიაზე არსებული ციხე-სიმაგრეების საბრძოლო მზადყოფნის მდგრადი მოწყვეტილები უთუოდ სადროშოს სარდლის ზედმხედველობის ფუნქციას შეაღენდა¹—შესრულებულ თაღია, იგი, ე. ი. სარდალი, ამ ტერიტორიის მხოლოდ მოხელე იყო და სათავის ფაქტიურ მფლობელად თვით თავადი ითვლებოდა, მაგრამ მას ცენტრალური ხელისუფლების მიერ უფლებამოსილება ჰქონდა მიცემული, და ჯარის შეკრა, საჭირო შემთხვევაში, მისი კითხული იყო.

ზემო ქართლის სადროშო სამ მთავარ მაგისტრალს მეოთვალყურეობდა:

1. სამხრეთ-დასავლეთიდან ბორჯომის ხეობით მამდინარე მაგისტრალს,
2. ლიხითიმერეთიდან მომავალ გზებს და 3. დიდი ლიახვის ხეობით მომდინარე გზებს. თუ კაცი დაუკვირდება, შეამჩნევს, რომ გარდია—თმოვგი—ხერთვისი — ახალინა—ახალიცხე—აწყური—ბორჯომი—ახალდაბა — სურამი — გორი — სხვილო ერთ მთლიან მაგისტრალს ჰქონის. გარკვეულ სამხედრო სტრატეგიულ კიმიაგრებს წარმოადგენდნენ დასახელებული ციხე-სიმაგრეები, ქართველები ცდილობდნენ ნიაღა მზადყოფნის მდგრადი მობაზი ჰქონიდათ ეს სიმაგრეები. როცა ქართველები ახალციხის მშანეს პკარგავენ, კიდევ უფრო მწვავედ ისმის ქართლის ციხე-სიმაგრეების მოკლა-შენახვას საკითხი. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ერეკლეს „ანდერძიდან“ ერთი დეტალი: „ციხეებისაც ასე დაგვიწერა: ქალაქის თბილისის ციხეები, გორის ციხე, სურამის ციხე, წირქოლის ციხე, ანანაურის ციხე, ბოჭორმის ციხე და გრემის ციხე, რომ ამ ციხეებს ნარყალის ციხეებიცა იქვს და ნარყალები ცოტის კაცით შეინახება. ამ შვიდს ალაგს ნარყალებში საერთოდ კაცნი უნდა ეყენოსთ, რა ერთიც მოუნდესთ მცველათ და სხვა ციხეები და გალავნები, რომ დიდრონი არიან, ქართლში თუ კახეთში, ისინი ცოტის კაცით ხომ არ შეინახება, ის საომშო არის“².

რათა სადროშოს, როგორც გარკვეული ორგანიზაციის, სრული სახე წარმოვიდგინოთ, სარდლის უფლება-მოვალეობა გავითვალისწინოთ და სადროშოში შემავალ თავადებთან საჩდრის ურთიერთობა დავადგინოთ, საჭიროა, უპირველეს ყოვლისა, ჯერ სათანადო დოკუმენტებს მოვუყაროთ თავი და შემდეგ ამ დოკუმენტების ანალიზი გავაკეთოთ.

1644 წელს როსტომმა ბერებან ამილახვარს წიგნი მასცა: „მას უამსა ოდეს ლიახვს ზედათ და ლიახვს (?) ქვეშეთ ქართლის ქვეყანა თქვენის სახლის კაცის სასარდლო ყოფილა, აწე ჩუენცა შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თავადის, აზნაურშვილისა, ბერისა და ერთობრილთ ყოვლის კაცის. რა რიგადაც ამას წინათ თქვენი სახლის კაცი საჩდრი ყოფილა, იმავე რიგითა და წესითა სარდრობა თქვენთვის გვიბოძებია, როდისცა ჩვენი წიგნი და ბრძანება მოგივიდეს, რა რიგადაც მოგახსენოთ, იმ რიგად შეყარეთ და სადაც ჩვენი ბრძანება³ იყოს იქ შემოგვეყარენით. რაც კაცი დაგაკლდეს და ჩუენი ბრძანება გატეხოს რითაც სამართლით ემართლდებოდეთ გაუწყერით გარდააზდევინეთ და ჩუენი ბრძანება და სამსახური გაათავეთ“⁴.

¹ საქართველოს სიძველენი, ტ. I, გვ. 205.

² აქ ბეჭედია სპარსული წარწერით.

³ ფონდი Hd, 2125.

კიდევ უფრო საინტერესოა ჩვენი მაზნისათვის როსტომ მეფის შევრა მშენებლებისათვის 1656 წელს მიცემული საბუთი. „ეს წყალობისა და უსახლისა რო გარიგებისა წიგნი და სიგელი დაგიმკვიდრეთ და გიბოძეთ თქვენ ტახტის ჩვენისათვის თავგარდადებით სიკვდილისა დაურიდალსა, — ერთგულობისა მომჭირნესა და მებრძოლთა ჩვენთა ფეხთა ქვეშა მომქუდვარსა ამილახორს პატრიონს გივსა, ძმათა თქვენთა და მომავალსა სახლისა თქვენიათა, ყოველთავე მას უამსა ოდეს მამა-პაპანი თქვენი ტახტისა და მეფობისა ჩვენისა გამაძლიერებელი ყოფილიყვნენ, რადგან წესისაბრ გარდა ქედეს, სიგლითა პირველითაცა განგიახლეთ ამილახორობისა დროშა შემოგარტყით ხმალი მოსურად მებრძოლთა და ორგულთა ჩვენთა. კულაცა პირველითაცა სასარდოს საქმე გარიგებული ქონიდათ, აწცა გაგირიგეთ და დაგიმკვიდრეთ სარგო სარდობისა, ასრე რომე, როდისაცა თემი აიწერებოდეს, ერთის კარის ჩვენის მდივნითა თქვენს სასარდროს აქვენ ასწერდეთ, რაც თქვენი ღროშის კაცი საშოარის იქმოდეს და ჩვენი მეფანჯიაქენი ფანჯიექს აიღებდეს, რაც ათის თავი ერგებოდეს, მისი ნახევარი თქვენი უნდა იყოს და ნახევარი მეფანჯიერეთ გაყიონ. თქვენის ღროშის კაცი უთქვენოდ ვერ გაიყრებოდეს. ვისაც თქვენის ღროშის კაცს სასამართლო საქმე პქონდეს, ჩვენს კარზედ მოვიდოდენ, თქვენც ღახუდებოდეთ და რასაც თქვენის და რასაც თქვენის სასარდროს კაცს ლაშქრობის ბარობაზედ მამულს წაგართუემდეთ, იმასაც შემოგვეკითხებოდეთ და თუ უბოძებდეთ, თქვენისავ შემოკითხულობით წყალობას უზემდეთ. ესე ჩვენგან წყალობა არაოდეს არ მოეშალოს და რა რიგათაც თქვენგან თქვენის ღროშის კაცი აიწერებოდეს, ლაშქარსაც იმ ანაზე შერზედ შემოგუყრიდეთ“¹.

როსტომ მეფის სხვა საბუთებიდანაც ჩანს, რომ ამილახორებისათვის მიცემულია სარდლობა და რომ ამის გამო „ლაშქრობა, ნადირობა კაცის დაყენება სამართლი და ან გარიგება“ მათი ხელისა არის².

კიდევ უფრო სრულ ცნობების გვაძლევს ოთარ ამილახორის მოხსენება პაგლე ციციანოვის სახელზე.

მართალია, ეს მოხსენება შეღარებით გვიანდელია მაგრამ აღრინდელ საბუთებთან შეევერების დროს ირკვევა, რომ ამ მოხსენებაში დაცული ცნობება ძირითადში სწორია და ამიტომ ნდობის ღირსიც.

„ა.—მეონდა ამილახორობა, ესე იგი მეფის მემარჯვენე სარდლობა, და შეონდა შემოსავალი ამისი. როდესაც მტრის ქვეყნიდამ ჩემი სასარდლო ნაშოვარის მოიტანდა, იმ ნაშოვრიდამ სამეფოთ ფანჯიექი აიღებოდა, ესე იგი ზურზედ ერთი, და რაც სამეფოთ დადგებოდა ოთხი. შეფასა იყო და მეხუთე ჩემი იყო, ამაში მქონდა სარგებლობა.

„ბ.—როდესაც ქვეყანა მეფის ბრძანებით აიწერებოდა და ჩემის სასარდლოც დაწერებოდოდა, სამწერლო კოლმზედ აბაზი იყო იმ ჩემის სასარდლოსა-

¹ საქ. ცენტრალური ფ. 227, საქმე 285.

² Hd. 2127.

რაც სამწერლოდ დადგებოდა, ნახევარი ჩემი იყო და ნახევარი მდივნებისა—^{უკრაინულისა—} ამაში მქონდა სარგებლობა.

„გ.—ჩემს სასარდლოში თავადი თუ აზნაური რომ გაიყრებოდნენ და ამათი ყმა თუ მამული რომ აწერებოდა მდივნისაგან, რამდენიც საკომლო დადგებოდა და ან გლეხი კომლათ, კომლზედ თოთხმეტი შაური აიღებოდა, ნახევარი ჩემი იყო და ნახევარი მდივნებისა, ამაში სარგებლობა მქონდა.

„დ.—გლეხი კაცი ერთი მეორეს რომ თავს გაუტეხდა ხარი და მარჩილი წაერთოდა ჩემთვის და ამაში მქონდა სარგებლობა.

„ე.—როდესაც მეფე ლაშვარს დაუძიხებდა და ჩემი სასარდლო ვინც დაკლდებოდა, იმას მეფე დაარბევდა, რაც სარგევი დადგებოდა სამეფოთ იქიდამ ხუთზე ერთი ჩემი იყო, ამაში მქონდა სარგებლობა.

„ვ.—ჩემს სასარდლოში რომელიც მსუბუქი სასამართლო იყო, სამართალა ჩემგან უნდა მისცემოდათ და ამაში სარგებლობა მქონდა, და თუ ვინმე ჩემი სასარდლო ქალაქის საჩივლელად ჩიმოვიდოდა, მეფესთან თუ მდივანბეგთან იჩივლებდნენ და სამართალი მიეცემოდა იმის სამდივანბეგოშიც წილი მქონდა”¹.

თუ ყველა ზემოთ მოტანილ ცნობებს ანალიზს გაფუკეთებთ, მიგილებთ, რომ საღროშოს უფროსი დიდი ხელისუფალი იყო და ლაშვერობა-ნადირობის გარდა, იგი სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საქმეების მოწესრიგებაშიც იღებდა მონაწილეობას.

მართალია, ბრძოლის ველზე გამოყვანილ ჯარის ნაწილს ის თავადი ხელ-მძღვანელობდა, რომელიც ამ მებრძოლთა უშუალო ბატონი იყო, მაგრამ მისი ადგილი ამ ბრძოლის ველზე მაინც განსაზღვრული იყო, იგი იმ ღროშაზე დადგებოდა, რომლის საუცყებოშიც ითვლებოდა.

თუმცა ამა თუ იმ სარდლის უფლება-მოვალეობა წინასწარ მტკიცედ იყო განსაზღვრული, მაგრამ იმისდა მიხედვით თუ ვინ იყო სარდლად, ან ქართლის შეფეხდ, სარდლის ადგილი მოსადმი რწმუნებულ საქმეებში დიდად ან შემცირებულად მოჩანდა.

საღროშოს თავისი ნიშანი ჰქონდა. ეს ნიშანი იყო ღროშა. საღროშოს დროშის შესახებ წარმოდგენას გვაძლევს 1745 წელს თეიმურაზ მეორის შეკვეთით საგანგებოდ გაფეთებული ღროშა. რომელიც აკად. ე. თ. ა. ყ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ს აქვთ გამოქვეყნებული. ე. თაყაიშვილს იმ ოთხ ღროშათაგან, რომელიც თეიმურაზს გაუკეთებია, მხოლოდ ერთი, კონსტანტინე მუხრან ბატონის (იგი მეორე ღროშის სარდარი იყო) ღროშა უნახავს. უფრო ძარე პ. უ. მ. ი. კ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ს ორბელიანების სახლში უნახავს მეწინავე საღროშოს ღროშაც (იმავე თეიმურაზის განკარგულებით 1745 წ. გაფეთებული), ასე რომ ოთხ ღროშათაგან ორი ღროშა ჩვენს ღრომდე შემონახულა.

¹ შ. მ ე ს ხ ი ა, მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისა—თვის; მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1948 წ., ნაკ. I, გვ. 85—86.

ამ დროშების შესახებ ლტერატურული წყაროც მოგვეპოვება. პატინა/ ორბელიანი წერს: თეიმურაზ მეორემ ბრძანა „დროშათა გაფეთება¹; ქართული ვითაც ძველად რიგი ყოფილიყო დროშა ოთხი ჯვარითა მოცული, ერთი უბო- და ორბელიანს ქახოსროს, მეორე მუხრანბატონს კონსტანტინეს, მესამე ამი- ლათორს ღიმიტრის და მეოთხე ბატონის კერძო ვლიდა... ვინ ვისა დროშაზე ჯარი ყოფილიყო, ისევ ძველსა რიგზე განაწესეს და შემოეხვივნეს თვისთვისი ჯარი დროშათა“.

როგორც აღნიშნული იყო, ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ს სოფ. დიღომში, კონსტან- ტინე მუხრანსკის ბინაზე უნახავს ეს დროშა. იგი წერს: -

„Несколько лет тому назад в доме покойного кн. Константина Ивановича Мухранского в сел. Диоме я видел серебряное знамя, пожалованное царем Теймуразом II Мухранскому владетелю Константину в 1745 г. Знамя пред- ставляет из себя круглую серебряную пластинку, в 12,5 сантиметра в диа- метре, надетую на древко серебряной же трубкой. На обоих сторонах зна- мени изображение св. Георгия верхом на коне, поражающего дракона, с надписями имени святого წერი. Сверху круг венчался крестом кото- рый теперь отбит. Знамя, как видно, не раз было в жарком деле и испы- тало удары врагов“².

ქვე ვ. თაყაიშვილს მოჰყავს ის წარწერა რომელიც დროშაზე ყოფილა დაწერილია: „ქ: ჩვენ კეთილმსახურმან .მეფემან: თეიმურაზ: მიუბოძეთ. დრო- შა ეს: დიდად ჩინებულსა: და ერთგულად ნამსახურსა ნატომსა მეფეთასა: მუხრანის: ბატონს. კონსტანტინეს თრისავე საერისთოს წინა საძღვანად ოდეს ცხებულ ვიქმნენით. საცხებელითა მეფეთთა. ნებითა ღ-თისათა თთვესა აკტონ- ბერსა: პირველსა დღესა, დღესასწაულისა. სვეტისა ცხოველისა ქ(რისტ)ეს აქეთ ჩრმე ქეს უ(ლგ)“.

უმიკაშვილს ორბელიანთ სახლში უნახავს დროშა. მას დასტურლამალის ლექსიკონში მოჰყავს დროშის წარწერა. „ჩვენ კეთილმსახურმან მეფემან თეი- მურაზ მიუბოძეთ დროშა ეს წინამდლოლსა ჩვენსა ამირბასალარს ქახოსრო ორბელიანს, ოდეს ცხებულ ვიქმნენით საცხებელითა სამეფოთა, თვესა ოკ- დონბერსა, ა. დღესასწაულსა კათოლიკე ეკლესიისა სვეტისაცხოვლისასა, ქრისტეს აქეთ ჩრმე, ქორონიკონსა ულგ“³.

აქ მოტანილი ცნობები, ვფიქრობთ, საქმარისია იმის ნათელსაყოფად, რომ გვიანდეოდალური ხანის სადროომოებს ჰქონდათ. სახელმწიფო ნიშანი—დროშა, რომელზედაც ეწერა არამარტო მბოძებელის ვინაობა, არამედ მიმღების ვი- ნაობაც. ყოველი მეფე, როცა იგი მეფობას იწყებდა, სარდალს სასარდლოს უმტკიცებდა, და დროშას და ხმალს უბოძებდა ხოლმე.

¹ ტექსტში გადებება სწერია. ა, პრბელიანი: ქ. ცხ. II, გვ. 383.

² Такой памятник, Серебряное знамя Мухранского владетеля Константина 1745 г., Известия Кавк. Отделения Имп. Московск. Арх. общества. Выпуск, II, 1907 г., стр. 117.

³ დასტურლამალი, გვ. 168.

სულხან თრთელიან ს დროშა განმარტებული აქვს შემდეგი ჭირულებული „მწყობრთა ნიშანი. ფერად-ფერადი, გუნდთა და გუნდთა საცნობელოს უფრო უკანა პირის მიერ მონაცემს არ ვაცნობო) დავუშვათ, რომ ბის ამ ცნობის საფუძველზე (სხვა მონაცემს არ ვაცნობო) დავუშვათ, რომ სხვარის სხვა საიროშის სხვადასხვა ფერის დროშა ჰქონდა.

სარდლის მოვალეობა, რა თქმა უნდა, ნათქვამით არ განისაზღვრებოდა. მე-18 საუკუნის მთელ სიგრძეზე ლეკთა საკითხი ერთ-ერთი მთავარი საკითხი იყო. არაერთხელ ყოფილა საამილახორო ლეკთა თავდასხმის ობიექტი. 1723 წელს „მოვილენენ ლეკნი და მოსტყვევნეს საამილახორო და უკუნ შეცელნი შევითნენ შთოს უბანს“².

ვახუშტივე გაღმოგვცემს, რომ 1728 წელს „მოადგნენ ლექნი ჭალას, მოკლეს ამილახორი ჩევაზიშვილი ერასტი და შემუსრეს ჭალა, გამოიყვანეს ჩ (1000) სული ტყვედ და წარვიდნენ“³.

თუ რა შედეგისა იყო ქართლისათვის ღეკთა თარეშები, ჩანს გივი ამი-
ლახორის სახელზე გაგზავნილ დიმატრი ქარუმიძის წერილიდან. ეს წერილი
1740 წლის 2 აპრილით თარიღდება და იქ ნათქვამია: „ქ. ლმერთმან ბატონის
ამილახორის ჭირი მისცეს ქარუმიძეს დებეტრეს, კალთას კოცნას. მოვახსე-
ნებთ. ჩვენთვის წიგნი გებბათ და გებრძანებინათ: კასპას შენობას ვაპირობოთ,
დაგებარებინენით: აქ ჩამოლიო, მოურავი ხარო, საჩქრობა ქენიო, მართებუ-
ლიც შენი არისო, თუ რომა არ ჩამოხვალო, მოურაობას სხვას უბოძებო. ჩვენ-
ცა ეს მოვგიხსენებია: ჩემი ჩამოსვლა მანდ არ იქნება, ვერც გეახლები დაიღი-
ტანში, ვერც დავდგები, ვისაც გინდოდეს იმას უბოძეთ კასპის მოურაობა.
ლმერთმან მშვიდობაში მოახმარის. კასპელი კაცი საღლა არის, სულ ამო-
წყვეტილია. თითო ბიჭი საღლაც გადარჩომილია, იმათი პოვნა ვის შეუძლია?
ვერცა იმათ ცოდოში ჩაგდები“⁴.

ამირინდო ამილახორი, ერთ-ერთ შარწერაში 1760 წელს ლინიშვნავდა: „მოოხრდებოდა რა ქართლი ცოდვითა ჩვენითა, ლეპნი რა წარსტყვენიდნენ ქართველთა ერთა, მათის განჩინებისათვის ჩვენ ძემან ამილახორის ავთანდილისამან ამილახორგან ამირინდო აღვაშენე გალავანი და ქარის ბჭე ესე მოსახუებულად ჩვენდა“⁵.

აკად. 6. ბერძენიშვილი სამარ ლიანალ შენიშნავს, რომ „ყველაზედ უმძიმესი ძნელბეღობა ეს ლექთა თარეული იყო. აღნიშნულ ოცდახუთ წლეულში (ლაპარაკია 1723—1747 წ.) ქათ ახეთში არ დარჩენილა არც ერთი ლოფელი, არც ერთი კუჯხე, რომ ლეკებს არ იყოჩრებიათ, არ გაეძარცვათ. გრიგორის ქვეყნების სარბევალ ლეკები მოჰყავდათ ქართველ ფეოდალებს, აჯანყებულ ქართველთა დასასჯელად ლეკები მოჰყავდათ ოსმალებს; და, ბოლოს, უპატრონოდ ქცეულ ქვეყნაში ლეკები დაუპატიუებლადაც მოდიოდნენ,

ლექსიკონი, 1928 წ. გამოცემა. გვ. 102.

² ვა ხუმრი, საქ. ცხოვრება, ქართლის ცხოვრება, II, ჩუბინაშვილის რედ. გვ. 86.

3 000 000 000
3 000 000 000

⁴ Ibid. Hodson *op. cit.* III 22. 456.

కృష్� రావు 1881 № 217

თავს ესხმოდნენ მხარეებს, სოფლებს და თან მიჰყავდათ და მიპერადულებულებრივი ლაფერი, რასაც კი მოახელებდნენ: აღამიანები, ოთხფეხი საქონელთ; შესრულებული, იარაღი, ავეჯი და სხვა¹.

ლეკთა საკითხის გადაჭრას ერეკლე მეორე ენერგიულად შეუდგა. საამი-სოდ მან მრავალი ღონისძიება ჩაატარა. ერთ-ერთი ასეთ ღონისძიებათაგანი იყო ლეკების წინააღმდეგ ბრძოლის გარევეული ფორმების გამომუშავება.

1772 წლის 28 აგვისტოს, ერეკლემ ზემო ქართლის საღროშობი შემდეგი შინაარსის, ინსტრუქციის მსგავსი, მიწერილობა გაგზავნა².

1. „ქ. როდესაც რომ მუხრანიდამ ყარაული მოვიდეს, ცხენიანი ჯარი წამოვიდათ, ყველანი გაფრთხილდენ. თუ მხურვალეთში შევიდეს ლეკის ჯარი, როგორც გაეხნილი არის, მდევარი შეიყაროს, თავი და ბოლო გაუჩხრიკონ, ყარაულები გაგზავნონ, თავს დააყენონ, მდევარს დაუძახონ, მეჯვრის-ხევს შეიყარენ; თუ თავს დასხმა ამჯობინონ, თავს დაესხან, თუ გზის შეკვრა ამჯობინონ გზა შეუკრან, თუ წინ დახვედრა ამჯობინონ წინ დაუხვდნენ, რომელიც ამჯობინონ, იმ გზით ეცადნენ მტრის პასუხის გაცემასა და გაყრასა.

2. „ქ. თუ ცხენიანი ლეკის ჯარი იყოს, ერთმანეთს ნუ მოუცდიან, ყველანი სირბილით გამოიქცნენ; თუ ქვეითი ჯარი იყოს, სოფელი და სოფელი ერთად შეიყარენ, დამრგვალდენ და ისე მივიდნენ საღაც სარქარდებმა დაუძხონ.

3. „ქ. ბელოთიდამ მოყიდებული საცხენისი, დიდი ვანათი, არბო, ქოჩიდი, დიცი, და პატარა ლიახვის გამოღმართი, გვერდის ძირი და ვაკე, გორით ბერშოეთამდის, რაც ამათ შუა სოფლებია, ესენი ერთ სამდევროდ უნდა იყვნენ შეპირებულინ.

4. „ქ. თუ რომ დიდის ჯარის ამბავი მოვიდეს რა საქრადბემა დაუძახონ, ორისავ მხარის მდევარი უნდა საჩქაროდ სირბილით წამოვიდნენ. ცხენიანი ულ ჭინებით გამოიქცენ და ქვეითი სოფელ და სოფელ შეიყარენ, დამგრგვალდენ და საღაც სარქარდებმა ამჯობინონ და დაუძახონ იქ მოცივდენ.

5. „ქ. თუ სამაჩაბელოსაცენ გაჩნდეს ლეკის ჯარი, ან დიდის ლიახვის გაღმა საღმე, იმ დიდის ლიახვის მდევარი და პატარა ლიახვის გაღმართი მდევარი, რომელიც მეორე მდევრად მიგვიჩნია, საჩქაროდ გაცვილნენ და, როგორც სარქარდებმა ამჯობინონ, ისე შეებნენ, თუ, რომ კიდევ მოუნდესთ მდევარი და სარქარდებმა დაუძახონ, გამოღმა მხარის მდევარიც წავიდეს და ღვთით პასუხი გასცენ.

6. „ქ. თუ ქარელიდამ მდევარი დაიძახონ, მაშინვე ქცევილვანს ქვეით კაცი დიდის ლიახვისა, პატარა ლიახვისა გაღმართი კაცი და დირბის წყლის სოფ-

¹ 6. ბერძენი შვილი, XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1944 წ. ნაკვეთი I, გვ. 178.

² ფ. Hd 13714, დაკუმენტი დაყოფილია ხაზებად, ყოველი ხაზის შემდეგ ახალი აზრი იწყება, ნუმერაცია ჩვენ გვეკუთვნის.

ლები, ყველანი შეიყარნენ და გაცვივდნენ, ცხენიანი და ქვეითი ნურაფინი და კატეპელი გადასახლდება.

7. „ქ. ვინც დააკლდეს მღვერის ასე გარდაპეტესთ: თუ თავადის შეიძლი დააკლდეს საჭაფოდ წაართვან შემძლებელს ხუთი მინალთუნი, ღარიბს სამი შინალთუნი; თუ აზნაურიშვილი დააკლდეს საჭაფოდ წაართვან ერთი საკლავი, ერთი კოკა ღვინო და ოცი ჯოხი დაპერან ბეჭებში.

8. „ქ. თუ შემძლებელი გლეხი კაცი დააკლდეს, ამავე აზნაურიშვილისა-გვით გარდაპეტეს და, თუ ღარიბი იყოს, ერთი კოკა ღვინო წაართვან და ორ-შოცი ჯოხი დაპერან.

9. „ქ. თუ ამილახორი და ერისთავი ზემო ქართლში იყვნენ, იმათ უნდა წერიყორონ მდევრი და ისე იმდევრონ.

10. „ქ. თუ ესენი არ იყვნენ ყულარაღაღამა გორჩგიმ და მდივანბეგმა ია-სემ ქმნან.

11. „ქ. თუ არც ესენი იყვნენ, აღაბაბამ და ან შალვამ, ბეჟან და ან ომან-მა ქმნან და იმდევრონ.

12. „ქ. რომელიც ერისთვისშვილი და ამილახორისშვილი დაეწისროს მდევ-რობა გვიბრძანებია, ამათ შემოყარნენ და როგორც ამჯობინონ, ისე მოიყვა-ნონ, დიდად ბეჯითად იყვნენ ერისთვისშვილები და ამილახორისშვილები მდევრობისა, რომ ეს მდევრობა ამათ აძვესთ.

13. „ქ. ეს მდევრობა ჩეხურას წყლიდამ მოკიდებული ალის წყლამდის და გორიდამ საღამდისაც მოპყვებოლენ და ქარელიდამ საღამდისაც მოპყვე-ბოლენ უნდა იმდევრონ.

14. „ქ. გაღმა მხრისა გარიგებულია, ოქმი გვიბოძებია და კარგადაც მდევ-რობენ, მაღრიელიც ვართ და წყალობასაც დაგემრთობთ.

15. „ქ. ეს იცოდეთ თავადიშვილებმაც, აზნაურშვილებმაც, გლეხმაკაცმაც, ამის უკეთეს ვერცარას ღმერთს აძმებთ, ვერცარას ჩვენ გვამებთ და ვერცა-რას ქვეყანას შემატებთ, რომ ქრისტეს მტერნი თქვენის ცოლისა და შვილის სასატყვევებლად დარჩიან, ამათ პასუხი მისცეთ და ღვთის მოწყალებით დაპ-ჭოცოთ და სირცხვილეულნი გააბრუნოთ.

მარიამბის კტ, ქქს უდ

16. „ქ. ეს იცოდეთ, რომელიც ჩვენგან საქმენელი საქმეა, პატრონები-სა, მოვლისა, გარჯისა, წყალობისა და ჩემის ქვეყნისათვის თავის დადებისა ღვთით არ დავზოგავთ, თქვენ ასე ეცადენით და ჩვენ კიდევ უფრო ძლიერისა და მტეიცეს საქართველოს შეუწენას ვცდილობთ“.

ასეთია ამ ფრიად მნიშვნელოვანი დოკუმენტის ტექსტი.

როგორც ამ დოკუმენტის ერთი ადგილიდან ჩანს, მსგავსი შინაარსის ინსტრუქციები დაუგავნია სხვა საღროშოებშიც: „გაღმა მხარისა გარიგებუ-ლია, ოქმი გვიბოძებია და კარგადაც მდევრობენ, მაღრიელიც ვართ და წყა-ლობასაც დაგვართობთ“.

ინკვევა, რომ ერეკლემ ლექთა წინააღმდეგ საბრძოლველად თავის სამე-ფო გარკვეულ გეოგრაფიულ ზოლებად, სამხედრო ოლქებად დაპყო. ამავე დროს, თითოეული ასეთი ზოლი თავის მხრივ ცალკეულ სამოქმედო უბნად

იქნა დანაწილებული. ჩანს, ერეკლე, ქვეყნის ოლქებად დანაწილების მდგრად ხელმძღვანელობდა ერთი პრინციპით: რომელი გზით იყო მოსალოდნელი¹ მარტო თარეშე ლეკთა თავდასხმა.

ჩვენი დოკუმენტის მიხედვით იჩვევა, რომ იმ ოლქს, რომლის დაცვის შესახებ აქ არის საუბარი, ლეკები თავს ესხმოდნენ აღმოსავლეთიდან. არაგვის ხეობიდან ილიტოზა-ქსოვრისის გზით ლეკები შიდა ქართლში გადმოდიოდნენ².

სამოქმედო ოლქი იწყებოდა ლეხურის ხეობიდან და ალის ხეობამდე გრძელდებოდა. ამ ოლქის აღმოსავლეთით ასეთივე ოლქი უნდა ყოფილიყო, რომლის დაცვა მუხრანბატონებს ევალებოდათ. ოოგორუ დოკუმენტიდან ჩანს, ოლქებს შორის არსებობდა გარკვეული კავშირი. ოლქები ერთმანეთს აცნობებდნენ მოთარეშე ლეკთა მოძრაობას, რას საფუძველზედაც შესაძლებელი ხდებოდა თავდაცვისა თუ თავდასხმის ღონისძიების მიღება. რადგან ჩვენთვის საინტერესო ოლქს უმთავრესად თავდასხმა აღმოსავლეთიდან ელოდა და ლეკთა ბრძო ჯერ სამუხრანოს მოაღებოდა, მუხრანბატონი ვალდებული იყო ამილახორებისა და ერისთავებისათვის ეცნობებინა ლეკთა მოძრაობის შესახებ (იხ. მუხლი 1.).

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ერეკლემ თავისი სამეფო ლეკთა თარეშის საწინააღმდეგოდ გარკვეულ გოგრაფიულ ზოლებად დაჭყო. იითოვეული ასეთი ზოლი თავისებური სამხედრო ოლქი იყო, რომელთაც იმისდა მიხედვით, თუ ამ ოლქში როგორი განლაგებით მდებარეობდნენ სოფლები, ცალკეულ უბნებად ანუ, როგორც ტექსტშია ნათქვამი, სამდევროებად ნაწილდებოდა. ჩვენთვის საინტერესო ოლქში შემდეგი უბნები გამოიყოფებოდა:

მ ხ უ რ ვ ა ლ ე თ — მ ე ჯ ვ რ ი ს ხ ე ვ ი 0. ამ უბანში შედობდა ტირიფონის გელზე არსებული სოფლები: მხურგალეთი, საკორინთელო, ბერშოეთი, მეჯვრისევი და სხვა. აღმოსავლეთიდან მოსულ ლეკთა ბრძო პირველად მხურგალეთში მივიღოდა, ამიტომ იყო, რომ ერეკლე რჩევას იძლეოდა: „თუ მხურვალეთში შევიდეს ლეკის ჯარი, როგორც გაჩენილი არის, მდევარი შეიყაროს, თავი და ბოლო მოუღრიკონ, ყარაულები გაგზავნონ, თავს დააყენონ, მდევარს დაუძახონ, მეჯვრისხევს შეიყარენ“.

როგორც ვხედავთ, ამ უბანის „თავად“ და „ბოლოდ“ განსაზღვრულია მხურვალეთი და მეჯვრისხევი: ამ უბანში მოთარეშე ლეკების წინააღმდეგ მოქმედებისათვის მთავარი ტაქტიკური ხერხია, რომ „თავი და ბოლო მოუღრიკონ“. მეჯვრისხევი ბოლო იყო, ხოლო მხურვალეთი თავი, მეჯვრისხეველებს ევალებათ მტერს საშუალება არ მისცენ წინ წაწევისა, ხოლო მხურვალეთმა უკან დასახევი გზები უნდა შეუქრას, შექმნას ქვაბის მდგომარეობა.

¹ მე-18 საუკუნის 70-იან წლებში, სწორედ იმ ხანებში, როცა ჩვენი დოკუმენტი იწერებოდა, გრულფეტატი მოგზაურობდა ამ მარეში და ილიტონის გზით ლეკების თარეშის შეახევა მას ალიტიშული აქვს შემდეგი: „B i Jitossa geht zwischen dem Khssant und Narekwawi der gewöliche Weg der Lesginer, wenn sie von Aragwi über Mschadis-dshwati, nach Lamiss-chana und bis Ktzchinwall auf der Höhe herumziehn (იხ. Güldenstädt, Reisen, გვ. 107—108, კლაპოთის გათცემა).“

მაგრამ ერეკლე არ უზღუდაგს ქართველ მეომრებს მოქმედებას. საფუძვლის და ჩევეს აძლევს, რომ ოუკი ბრძოლის თავისებურება მოთხოვს სწრანების იხმარონ. იგი წერს: „თუ თავს დასხმა ამჯობინონ, თავს დაესხა, თუ გზის შეკვრა ამჯობინონ გზა შეუკრან, თუ წინ დახვედრა ამჯობინონ წინ დაუხვდენ, რომელიც ამჯობინონ, იმ გზით ეცადნენ მტრის პისუხის გაცემასა და გაყრასა“.

ერეკლე ითვალისწინებს აგრეთვე მტრის ჯარის გვარობას. მეორე მუხლით გათვალისწინებულია, რომ მტრის ჯარი თუ ცხენოსანია, მაშინ რადგან ლეკებს მანევრების მეტი საშუალება აქვს, საჭიროა, მცხოვრები „ერთმანეთს ნუ მოჟცდიან, ყველანი სირბილით გამოიქცენ“ და წინასწარ მეთაურთაგან მათვის მიჩნეულ ადგილზე მივიღნენ. ხოლო „მტრის ჯარი თუ ქვეითად მოდის, მაშინ სოფელი და სოფელი ერთად შეიყარნენ, დამგრგვალდნენ და ისე მოვიდენ, სადაც სარქარდებმა დაუძახონ“. მეორე უბანში შემდეგა სოფლები შედიოდა: ბელოთი, საცხენისი, დიდი ვანათი, არბო, ქორდი, დიცი, „პატარა ლიახვის გამოლმართი“ (აქ რამდენიმე სოფელი იგულისხმება), გვერდისძირი და ვაკე. ამ უბანში შედიოდა აგრეთვე „გორით ბერშუათამლის რაც ამათ შუა სოფლებია. ესენი ერთ სამდევროდ უნდა იყვნენ შეპირობებულნი“.

ბრძოლის ტაქტიკა ძირითადად იქაც ისეთია, როგორც პირველ უბანში, ოლონდ იმ განსხვავებით, რომ „თუ რომ დიდის ჯარის ამბავი მოვიდეს და სარქარდებმა დაუძახონ ორისავ მხარის მდევარი უნდა საჩეაროდ სირბილით წამოვიდნენ. ცხენიანი სულ ჰენებით გამოიქცნენ და ქვეითნი სოფელ და სოფელ შეიყარნენ, დამგრგვალდენ და სადაც სარქარდებმა ამჯობინონ და დაუძახონ იქ მოცვივდნენ“.

მესამე უბანში სამაჩაბლო და „პატარა ლიახვის გამოლმართი“ შედიოდა. საჭიროების შემთხვევაში ამ უბანს პატარა ლიახვის გამოლმა მხარის მდევარიც მიეშველებოდა.

მეოთხე უბანში ქარელისა და ცხინვალის შუა მოთავსებული ტერიტორია იგულისხმებოდა, პატარა ლიახვის, დიდი ლიახვის და დირბის ხევის სანაპირო სოფლებითურთ.

აქ ჩამოთვლილი უბნები, ანუ როგორც მას ერეკლე უწოდებს სამდევროები, ერთიან გეოგრაფიულ ზოლში—სამხედრო ოლქში ერთიანდებოდა¹. რადგან ეს ოლქი გეოგრაფულად ქსნის საერისოსა და საამილახოში შედიოდა ამ ოლქის ხელმძღვანელობაც ერისთავებსა და ამილახორებს ჰქონდათ შინდობილი. ჩვენი დოკუმენტი, როგორც დავინახეთ, 14 მუხლის, ანუ პარაგრაფისაგან შედგება. შინაარსის მიხედვით ეს დოკუმენტი შეიძლება შემდეგ შირითად ნაწილებად დაიყოს:

I ნაწილი. პირველი ნაწილი (§ 1—6) უბნებს ორგანიზაციასა და ბრძოლის ხერხებს შეეხება.

¹ ეს ოლქი ზემო ქართლის სადროშოს ერთი ნაწილთაგან იყო.

II ნაწილი. მეორე ნაწილი (§ 7-8) დეზერტირების, ანუ როგორც ტექსტშია ნათქვამი „საჭაოდ“ დამნაშავეთა სასჯელს ითვალისწიფებულის სიღიღე და ფორმა სოციალურ კუთვნილების პრინციპზეა დამყარებული. განსაზღვრულია, რომ „თუ თავადიშვილი დააკლდეს საჭაოდ წაართვან შემძლებელს ხუთი მინალთუნი, ღარიბს სამი მინალთუნი; თუ აზნაურიშვილი დააკლდეს საჭაოდ წაართვან ერთი საკლავი, ერთი კოკა ღვინო და ოცი ჯოხი დაპკრან ბეჭებში (§ 7), თუ შემძლებელი გლეხი ქაცი დააკლდეს, ამავ აზნაურიშვილისავით გარდახდეს და, თუ ღარიბი იყოს ერთი კოკა ღვინო წაართვან და ორმოცი ჯოხი დაპკრან“. (§).

III ნაწილი. მესამე ნაწილი (§ 9—13) ხელმძღვანელობის საკითხები, ლექთა წინააღმდეგ ბრძოლის ორგანიზაცია მინდობილი აქვს ერისთავებსა და ამილახვრებს.

IV ნაწილი. მეოთხე ნაწილში (§ 14—16) განმარტებულია ამ ღონისძიების მნაშვნელობა ქვეყნის დაცვის საქმეში „ეს იცოდეთ თავაღიშვილებმაც, აზნაურიშვილებმაც, გლეხმა კაცმაც, ამის უკეთოს ვერც არას ღმერთი აამებთ, ვერცარას ჩვენ გვამებთ და ვერცარას ქვეყანას შემატებთ, რომ ქრისტეს მტერნი თქვენის ცოლისა და შვილის დასატყვევებლად დარბიან, ამათ ჰასუხი მისცეთ და ღვთის მოწყალებით დახოცოთ და სიჩუქვილეულნი გააბრუნოთ“.

ჩვენს დოკუმენტში მოცემული ბრძოლის ფორმა მხოლოდ ერთ-ერთი სახე იყო ლეკთა თარეშის აღმოსაფხვრელად და რაღაც ბრძოლის ეს ფორმა საქმარისი არ აღმოჩნდა, ერეკლემ, როგორც ცნობილია, ახალი უფრო რაღი კალური, ღონისძიება მიიღო და 1774 წ. 4 იანვრის განჩინებით მორიგი ჯარის სისტემა დააწესა.

როგორც აღნიშნული იყო, ერეკლემ 1774 წელს ლეკების წინააღმდეგ მოქმედების მთელი წესდება გამოიმუშავა. ლეკთა წინააღმდეგ ბრძოლის წარმოება საღრმოში სარდალს ევალებოდა, მას ციხე-სიმაგრეები მზად უნდა პქონოდა, მეზობლებთან კავშირი დაემყარებინა. ამ დებულების დასამტკიცებლად არა ერთი საბუთი მოგვეპოვება. „მერმე ამხანად, სწერდა ერეკლე რევაზ ამილახვარს 1772 წელს, ჩვენი შვილი გიორგი გამოვგზავნეთ მანდედებენ და თქვენ უნდა იახლოთ, იმათთვისაც მოგვიწერია და მაგ ქვეყნის ბინა—სიმაგრე, ჯარისა და მღევრობის გარიგება, ციხეებისა და სიღნაღების გარიგება და გამაგრება, როგორც სამჯობინარი იყოს ისე უნდა გაარიგოთ და ისე მოიქცეთ მაგრად და ფრთხილად და მტერს არა დააწებოთ რა“¹.

ყუარდებას იძყობას იგრძეთვე ერეკლეს ერთი წერილი, მიწერილი რევაზ ამილახვრის სახელზე 1772 წლის 28 იანვარს: „...ზემოთ მომავლის ქვეითის დიდის ჯარის კვალი ენახათ და ერთი ცხენიანი კაცი რეოდათ. ეს ამბავი ზემო ქართლში ყველას შეატყობინეთ, გაფრთხილდნენ, რომ არა წაახდინონ-

რა. ხუმრობა საქმე არ არის, ეს ამბავი ახლავ ყველას აცნობე, როგორ ხუმრობა ხილებლობით არა წახდინონჩაა¹.

ანდა: „ქ. ჩვენ მაგიერად დარბაზ ბატონს ამილახორ რევაზს ასე მოახსენეთ, მერე ჩვენ რომ აცვალას მოვეფით, ქაიხოსრო მარტყოფის მოურავის წიგნი მოვივიდა. უჯარმაში ქვეითი ლექის ჯარი შემოსულა, ცოტა და ბევრობა კი არ ეწერა. ეს ამბავი სოფლებს აცნობეთ, ხმა დააგდეთ და გააფრთხელეთ“² წერილი ერეკლესია და 1772 წლის 28 აგვისტოთი თარიღდღება.

ჩანს, სარდალი მოვალე იყო არა მარტო ციხე ჰერონდა მზად ან ჯარით მეფის დაძახილზე მზად ყოფილიყო, არამედ მტრის მოძრაობისათვის თვალყურის დღევნებინა და მოსახლეობა თავდაცვის მდგომარეობაში პყოლოდა. სარდალი ვალდებული იყო აგრეთვე თავის სასაჩლოში ზომები მიელო და პანიკორ ჭორიკანების წინააღმდეგ ბრძოლა ეწარმოებინა. ერეკლე აფრახილებდა: ამილახორს „შენი სშსარდლე თავადი და აზნაური შემოპერიბე და ეს ჩვენი წიგნი ისე წაუკითხე. ჩვენ ბელადნი ვართ და ვიცით, რომ ჭორიკანობა შეიქმნება, მაგრამ, უბრალოს ჭორს ნურავინ აჰყვება თორემ ვინც უნდა იყოს ენას მოვასტრით“³.

სარდლის მოვალეობის კიდევ ერთი მხარე იპყრობს ჩვენს ყურადღებას. ეს არის მეზობლებთან (ახალციხის საფაშო, იმერეთის სამეფო) სადაზვერვო მუშაობა. 1765 წელს ერეკლე სწერდა რევაზ ამილახორს: „ბატონიშვილის არჩილის ავად ყოფნის ამბავი მოვივიდა, მეტად შეწუხებულნი ვართ. ქართლში ჩაც იმისი ამბავი იყოს, დიდათ მალე გვაცნობეთ“⁴.

უფრო ადრე, 1761 წლის 21 დეკემბერს, ერეკლე სხვა ამბებთან ერთად რევაზ ამილახორს მოაგონებდა: „თუ იმერული ამბავი გაგეგონოსთ რამე გვაცოდინენ“⁵.

საყურადღებოა, რომ ამილახორი არა მარტო იმერეთის საქმეებს აცნობებს ერეკლეს, არამედ თავისებურ ინფორმაციას აძლევს ქართლის ამბების შესახებ იმერეთის მეფესაც. „ქ. მის ბრწყინვალებას სარდანს ამილახვარს. ძმას, ბატონს ოთარს მეფე იმერეთა, სოლომონ მრავალს მოკითხვას და უპერებლად ბრძანების სიხარულს მოგახსენებ, მერმეთ წიგნი მოგეწერა, რაც ამბავი შამოგეთვალა კარგათ ვისმინე, დიალ მაღლობელი ვარ, მეფე ირაკლი ნუ მოგიკვდება და თუ ჩემი ძმობა გწამდეს, მანდეური ამბავი როგორც იცოდე, ან ომან ხანის, ან სხვა ყოვლისაფერი საჩქაროთ მომწერე და ან აწ როგორ რამე ამბავი შეიტყო, მალმალე გვიბრძანე, ამბავს ნუ დაგვაკლებ, ჩვენც მაგიერს გარდაგიხდით და გაამებთ“⁶.

¹ ფ. Hd 13709.

² ფ. Hd 13715.

³ ფ. Hd 13716.

⁴ საქ. ცენტრალური, ფ. 226, საბ. 386.

⁵ ფ. Hd 13710.

⁶ საქ. ცენტრ. არქივი. ფ. 226, საბ. 1751.

ასეთივე ხასიათის დანასაქმი, ქვეს დავალებული ამილახორს, უკიდურეს უშლილობას, ახალციხის ფაშისადმიც.

1788 წლის 8 ივნისს ოთარ ამილახორს სწერდა ერეკლე:

„...შენი წიგნი მოგვიყიდა, ახალციხის მხრის ამბავი მოგეწერა ჩვენც
იქით აქეთ კაცნი გვყვანან, რომ იმათი ამბავი არ გვატლია, არიან კაცნი ქრის-
ტიანენი და თათარნიცა, რომ ამბავს წვრილათ ძერებიან. შენის მოწერილის
ამბისა ზოგი რამ კიღეც ემოწმება და დიალ კარგსა იქ, რომ იქაურს ამბავს კი-
თხულობ. იქ, ახალციხეს რაც ლექს ჯარია, ჩვენ სარწმუნოთ ვიცით ხათრი-
ჯამის კაცისაგან, რომ სულ ხუთს კაცს ათნაცლები კაცნი არიან, იქაური ამ-
ბავი არც ჩვენ გვაკლია, მაგრამ მაინც კარგათ იქ, რომ იქაურს ამბავს კითხუ-
ლობ და კიღევაც ნუ მოიშლია“².

ერეკლე მსგავს დავალებას აძლევდა იმავე ოთარ ამილახორს 1790 წლის 10 მარტს: „ბატონო ამილახორო ოთარ, მერმე ქაიხოსრო ლევანანიშვილის ქალი რომ არის მანდ, თქვენ კარგად უნდა გაფრთხილდეთ, რომ ახალციხიდამ იმასთან მამსვლელი კაცი იყოს ვინმე, და ან მაგისტაგან გაგზავნილი კაცი იყოს ვინმე და გზავნიდეს, კარგათ, ფრთხილათ, უნდა... ის კაცი ჩაიგდოთ, კარგათ გაჩ(ხრის)თ, ან აქედამ გაგზავნილი წიგნი ეჭნება და ან იქიდამ მოსული წიგნები—ასე კარგათ უნდა გაფრთხილდეთ, რომ ახალციხიდამ მოსული კაცი, მანამ მაგასთან მოვიღოდეს, თქვენ ჩაიგდეთ, წიგნებიცა და კაცათ სიჩეროთ ჩვენთან გამოგზავნეთ“¹. მოტანილი საბუთები მრავალ მხრივ საინტერესო ცნობებს შეიცავს. როგორც დავინახეთ, ერეკლე უკელა ლონისძიებას წმართმები მოუთოვნილი თავათსხმიბი ააკრინოს თავის ქვეყანას.

გაწვრთნილი დიპლომატი სადაზერგო ორგანიზაციას დღიდ მნიშვნელობაზე
აძლევს.

ასეთია მასალები სარდლისა და საღროშოს უფლება-მოვალეობის შესახებ. როგორც ვხედავთ, სარდალი დიდი ხელისუფალი იყო. მისი ხელისა იყო: აღვიზზე ციხე-სიმაგრეების დაცვა-პატრონობა, ჯარის ორგანიზაცია, საღროშოში შემავალ თავადთა ურთიერთობის მოწესრიგება, როგორიცაა: გაყრა, შეჩიგება, სხვა მცირე სამართლის ქმნა; მისი საღროშოს სამეზობლო ქვეყნების ამბების კოდნა და სხვა.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველოს ისტორიის კათედრა

(ଶ୍ରୀମତୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଶ୍ଵର ୧୯୫୦, I, ୨)

Digitized by srujanika@gmail.com

Digitized by srujanika@gmail.com

21. ၂၁၄၂၀၃၀ၯၦ

3263304-01 833/3 25/3 2002

თავის დროზე ჯრუჭის მონასტრის წინამდლაპირმა ჯაფარიძემ მაცნობა, რომ ჭიათურის თავზე, სოფ. ბერევისაში, არის პატარა ეკლესია. იგი მოხატული იყო, მაგრამ რავი ახალი ეკლესია დაშენეს, ძველს სახურავი მოხადეს და ფრესკებიც ჩამოიჩეცხა. ფრესკებზე თითქოს წერეთლები ყოფილიყვნენ გამოხატული.

1920 წლის 7 სექტემბერს გავემგზავრე ამ ეკლესის სანახავად ჭიათურიდან. ახალი ეკლესია, თლილი ქვით აგებული, არაფერს წარმოადგენდა სიყრისათვებს არც შენობის რიგისა და არც მასში დაცული ნივთების მხრივ.

ამ ეკლესიაში იყო ნაჭედი ხატი, ორმელზედაც გამოხატული იყო ცხენო-
სანი წმ. გიორგი, დიოკლეტიანე მეფის მგმირავი. ამ უკანასკნელის ამობურ-
ცული გამოხატულება წელს ზევით-და იყო დაცული. ხატს 12 უბრიალო ქვა
უჯდა; აშია ვერცხლისა ჸქონდა, ტლანქი ხელობის ვაზის ხლართულებით
შემკული. წმინდანის გამოხატულებას ეწერა: «წ’ი გ’ი». ქვედა აშიაზე ორ-
პწყარიანი, კულგარული მხედრული წარწერა:

«ქ. ქაიხოსრომ არქიმანდრატრიას (sic) ძმა (sic). გავაკეთებინ[ე]: ჩემს
შოსაბესენინ[ბლად]».

ხატი ძალზე დაზიანებული იყო და ვერცხლის სამოსელის ქვეშ თეთრი კილოს სარჩეული უჩინდა. ხელობა XVIII საუკუნისას ჰგავდა.

მეორე ხატიც იყო, მიქელ მთავარანგელოზისა, აგრეთვე მღარე ნახელავი,
თრთიბ-მოძარ/კული. შერჩენილი პეტონდა წარწერა: «მიქ-ლ ან-ზი».

პერეგისის ძველი ეკლესია მომცრო იყო, თლილი ქვით ნაგები, სიონური რიგისა, ოთხკუთხედი, ჩემი იქ ყოფნისას უკვე ძლიერ დანგრეული. ჩრდილო-ეთით ეკვდერი ჰქონდა. შესასვლელი ორი იყო (აღმოსავლეთით და დასავლეთით), სარკმელი — სამი (აღმოსავლეთით, დასავლეთითა და სამხრეთით). შიგნით მომრგვალებულ საკურთხეველში ტრაპეზი შუაში იდგა. საკურთხეველის მარცხნა კადელში ღრმა და დაბალი უბე იყო, ამბობნი ერთი საფეხურით იყო შემალებული იატაკის მიმართ. კანკელი ხისა ჰქონდა. ჩრდილო ეპიდერში შესასვლელი კარი საკურთხეველის ახლო იყო.

ექლესია მართლაც სულ მოხატული ყოფილიყო, მაგრამ მე ფრესკების უმეტესი ნაწილი ჩამორეცხილი დამხედა, ხოლო რადგან ეკლესის სახურავი აღარ ჰქონდა, დანარჩენიც სწრაფად წახდებოდა. შედარებით უკეთესად იყო შენახული ფრესკები საკურთხეველში.

საკუროთხევლის კამარაზე იყო ასომთავრული წარწერა:

«წ: მზისა: . აღმოსავლითგნ: გე: დასავალამდი: . ქებულ არსეთასულო
ოსა».

ეკლესია ორჯერ მაინც ყოფილა მოხატული, თუ მეტჯერ არა. გვიანდელი
ფრესკების ქვეშ უფრო ძველი და უფრო კარგი ფრესკები მოჩანდა, აგრეთვე
სულ გაფუჭებული.

საკუროთხევლის თახზე დახატული იყო ღვთისმშობელი ჩვილედი. მას
ეწერა: M.P. მარტინ; მის კალთაში მჯდომ ყრმას — I.C. X.C. მარჯვნივ ედგა
გაბრიელ მთავარანგელოზი, მარცხნივ — მიქელი, რომელთაც სახელები ხუცუ-
რად ეწერათ. ამას ზემოთ, კონქში, მედალიონში ეხატა ქრისტე ემანუელი.
მედალიონს ირგვლივ ბერძნული წარწერები ყოფილიყო, თეთრ ფონზე შვი
ასოებით. ღვთისმშობელს ქვემოთ, წრეში გამოხატული იყო ჯვარიანი ფილო-
ნებით შემოსილი მღვდელ-მოწესენი, რომელთაც ხელში ასომთავრულად ნა-
წერი ეტრატები უჭირავთ. ისინი სამ-სამი იყვნენ, სარკმელს ძევთ-იქით, და
მას შემდეგაც, ორივე მხრივ. იკითხებოდა მხოლოდ ზოგი წარწერა: „წე თქრო-
პირი“, „წე სტეფანე“, „წე ბასილი“, „წე ეპიფანე“, „წე გრიგოლი“
„...ნოსელი“, „...მთავარ დიაკონი“. სარკმელის მარჯვნივ და მარცხნივ გამო-
ხატული იყო მთავარანგელოზები, რომელთა ლაბარუმებს ეწერა: „წე არს,
წე არს“. სარკმელს ზემოთ სერაფიმი იყო; სამხრეთ კედელზე, საკუროთხევლის
მახლობლად, ოთხი წმიდა მხედრის სურათი; დასავლეთ კედელზე, კარს ზე-
მოთ — ჯვარცმა, წინამდვრმებითურთ. ჩრდილო კედელზე გამოხატული ყოფილა
წმ. გიორგის წამება — ჩემ დროს უჩინის თვალი-ლა ჩანდა. ეკლესიის თაღს
შუაში ჰქონდა ერთი სარტყელი, რომელზედაც მოჩანდა ორი წინასწარმეტყვე-
ლის ფრესკები, ხოლო მათ შუა — ქრისტეს თავი. ჩანდა წარწერა: „მოსე“.

სამხრეთ კედელზე ჩანდა ნაშთები ძველი ფრესკული ასომთავრული წარ-
წერისა:

... მევედრ

... სა

(ჩ)ევენსა.

სამხრეთ-დასავლეთ ყურეშიც იყო ასეთივე წარწერის ნაწყვეტი: «...აფც-
ხვითა».

ჩრდილო კედელზე გამოხატული ყოფილი აღგილობრივ ღიღებულთა —
აღბათ მართლაც წერტილების — წყება. მაგრამ ეს ფრესკები ჩემ დროს სულ
ჩამორცხილი და ჩამონგრეული იყო. შეიმჩნეოდა აგრეთვე სხვა ფრესკათა
ნაშთები, რომლებზედაც ქართული ტანისამოსი ჩანდა.

დასავლეთ კედელზე ჩანდა სრულტანოვანი ფიგურები: მამაკაცი, დედა-
კაცი და მათ შორის პატარა ქალ-ვაჟი; კარს მარჯვნივ კი უბრალოდ შემო-
სილი მამაკაცი და შემდეგ კვლავ დედაკაცი. წარწერები წაშლილი იყო.

სტალინის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

საქართველოს ისტორიის კათედრა

გ. ბერებეგი

ცოლომინ I-ის გეორგის პირველი ვარიონი * (1752—1768 წ. ნ.)

I. დასავლეთ საქართველოს საეპისკოპოზო მღვარე გეორგი პირველი V-ის გეორგი.

ცოლომინ I-ის განებზე ასელა და მისი გეორგის პირველი ცლანი

იმერეთის სამეფო იყო ქვეშევრდომი თურქეთისა, რომელსაც იგი ყოველ-წლიურად უხდიდა, ხარკის სახით, ქალ-ვაჟებს, თუ არა და ფულსა და ტილოს. ამასთანავე, იმერეთი მოვალე იყო ევაჭრა ადამიანებით თურქებთან.

იმერეთში უწესრიგობა სუვერენიტეტის მოსახლეობა მოკლებული იყო მფარველობასა და უშიშროებას. ბატონობდა ძარცვა, დატყვევება, მკვლელობა და სიღატავე.

იმერეთის მთავარი ციხეები — ქუთაისი, ბაღდადი, შორაპანი და ცუცხვათი — ეჭირათ თურქებს, რომლებიც მათში გამაგრებული იყვნენ ქვემენებით. შევი ზღვის სანაპიროც მათი იყო და საზღვისპირო ციხეებში — გონიასა, ბათუმსა, ფოთისა, რუსისა, ანაკლიასა, სოხუმში — მათი იყნიჩრები იდგნენ. ბათუმის, ფოთისა და სოხუმის ციხეები, რომლებშიც ფაშები ისხდნენ, თურქების ბატონობის დასაყრდენს წარმოადგენდნენ შევი ზღვის სანაპიროზე საქართველოდან. გურია, ოდიში და აფხაზეთი გადაქცეული იყვნენ თურქების იარაღდ იმერეთის სამეფოს წინააღმდეგ.

დასავლეთ საქართველოს ეროვნული ბედი მძიმე საფრთხეში იყო. იმერეთის მეუე ალექსანდრე V, მამა სოლომონ I-ისა, თავს ვერ ართმევდა არსე-

* ქვემოთ, ლიტერატურის დასახელების დროს, შემდეგნაირად ვამოკლებთ გამოცემათა და გამოყვლევათა სათაურების.

Грамоты I, II = Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, под редакцией А. А. Цагарели, т. I, СПБ 1891; том II, СПБ 1898.

საექლესიო რეფ. = ს. კაკაბაძე, საექლესიო რეფორმებისათვის სოლომონ პირველის დროს. თბილისი, 1913.

საეკლ. საბ. = ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, I და II. თბილისი, 1921.

Gld. Reisen = Güldenstadt, Reisen durch Russland und im caucasischen Gebürg, I, SPB 1787.

Hammer = Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches. 1836.

ქ. ცხ. ჩუბ. = ქართლის ცხოვრება II, ჩუბინაშვილის რედაქციით, სპბ. 1854.

ბულ სიძნელეებს, თავისდა უნებურად დამხმარე ძალა ხდებოდა დამპურობელი თურქისა და ამით კიდევ უფრო ასუსტებდა თავისი ქვეყნის თავდაცუმშა! წრმინა აღმდეგობას.

ალექსანდრე V იმპერიის საერთო მდგომარეობის შემდეგნაირად ახასიათებდა 1732 წელს ანა ივანეს ასულ რუსეთის იმპერატორისათვის გაგზავნილს თხოვნის წიგნში: „... წარიწირა... ქრისტიანობა ყოველსა საქართველოსა და მივეცენით... ხარჯსა და ზვერსა¹ აგარიანთასა. და, ვითარება სისრა² სასტიკი, ალტებილ არს უსჯულოთა ლექთა მძლავრება... მონასტერნი არიან სადგურ აგარიანთა და ეკლესიანი იქმნენ ქვაბ აეაზეთა. გვირგვინშემოსილნი, კათალიკონი და ეპისკოპოზნი არიან ტუკეობასა შინა...“.

„... წარმოემართენენ, — განაგრძობს იგი იქვე, — საბრძანებელნი ხონთ ქრისანი — ფაზანი და მთაგარნი მათნი — და ჩვენი სამშლვრები ზლვით, პონტოთ კერძო პირები, ციხითა და გოდლებითა აღავსეს და მოუთმენელს კარჯს და ტუკეობას ქვეშე დაგვაწყვდის“³.

დასავლეთ საქართველოში თურქი მცხოვრებლები თანდათანობით მრავლდებოდნენ. მათ სოციალური უპირატესობაც მოიპოვეს დამხედურ ქართველებთან ურთიერთობაში (რა თქმა უნდა, ძალმომრეობის საშუალებით). ქართველი, მაგალითად, მოვალე ხდებოდა ჩამოსახლებული თურქისა, რომელიც მას აღატავებდა, ათურქებდა ან ჰყიდდა. ყურადღებას იქცევს ამ მხრივ ხონის მთავარებისკოპოსის ანტონის ნათქვამი სიტყვები (ალექსანდრე V-ის მეფობაში): „... თათრის გალი დაგვედვა ცხრაას და ჩვილმეტი მარჩილი⁴. მერმე იმ ჩვენმა მოვალე თათარმა დაგვიპირა, ცუცხვათელმა თათარმა: ეკარგვებოდით და რჯული გვეშლებოდა... გაურჯულებას მამულის გაყიდვა ვარჩიეთ“⁵.

როდესაც მთავარებისკოპოსი ასეთ დღეში ვარდებოდა, რაღა უნდა დამართოდა მწარმოებელი კლასის წევრებს!

ასეთი მექვიდრეობა დაუტოვა ალექსანდრე V-მ თავის შეილს, სოლომონ I-ს.

სოლომონ I გამეფდა 1752 წ., როგორც ამას თვითონ სოლომონი აღნიშნავს თავის სიგელში: «დაიწერა სიგელი ესე ქრისტეს აქეთ 1759..., ინდიპიონისა 7...»⁶.

¹ გადასახადი.

² ისარი.

³ Переписка... грузинских царей с российскими государями, от 1639 г. по 1770 г. под ред. Б. р о с с е, СПб, 1861, стр. 195—6.

⁴ 550 მან.

⁵ ავ. ცენტრ. არქივი, ფ. 227 № 55.

⁶ ს. კავაბაძე, საეკლესიო რეფორმებისათვის სოლომონ პირველის დროს, თბ., 1913, გვ. 5—6).

ალექსანდრე V-ის სიკვდილის თარიღის შესახებ ორგვარი ცნობა მოიპოვება. განუზის ქორონიკონებისა და ისტორიის მიხედვით, იგი მომვდარა 1752 წ. (იხ. საქ. ცხოვრება, II, ჰიმინაძის გამოც., თბ., 1913, გვ. 349—50, 392), მაგრამ ავსტრიის სრამბოლები ელჩის პენტერისა და ერთი ქართული მინაჭერის მიხედვით, — 1751 წ. (H a m p e r, Geschichte des osmanischen Reiches, IV, 1886, გვ. 476 და E. თაკაშვილი, Материалы

სოლომონის წლოვანების შესახებ ორი ცნობა გვაქვს: მოურავთ და უკარგრი გიულდენშტეტის. ბირველის გაღმოცემით, 1769 წელს მეფე 35 წლისა ყველა¹, ე. ი. 1734 წ. დაბადებულა. მაგრამ მეორე პირი მეფის დაბადების თარიღად 1735 წელს ხვასს².

სოლომონი თავის ძეგში უფროსი უნდა ყოფილიყო, იმიტომ რომ იგი, დაბადებული 1734—35 წ.წ., ნაშობია 1732 წ. გათხოვილი ქალისაგან³.

მეფის აღზრდის შესახებ მარტო ის ვიცით, რომ მისი ძიძა ვინმე ნაფინავად ყოფილა, როგორც ეს ჩანს სოლომონის 1754 წ. 15 ოქტომბრის წყალობის წიგნში⁴.

გამეფდა თუ არა სოლომონი, მისი ხელისუფლება მაშინვე აჯანყების მსხვერპლი გახდა. ახალგაზრდა მეფე ტახტიდან გადმოაგდეს იმერეთის თავადებმა, რომელთაც მეფის დედა და ორი ბიძა მეთაურობდნენ.

ეს აჯანყება გაგრძელება იყო იმ სამოქალაქო ბრძოლისა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ალექსანდრე V-ის მეფობაში თავადება და მეფის ხელისუფლებას შორის. წერეთლებისათვის მიცემულს 1805 წ. 25 აპრილის წყალობის წიგნში სოლომონ II ამ აჯანყების შესახებ წერს: ერთიანობას როსტომბან, ძემან შოშიტასამან, მოიბირა აბაშიძის გიორგის შვილი ლევან და შეებენ მეფე სოლომონს და გარდააგდეს ახალციხეს და დაატყვევეს ქვეყანა და დაყიდეს⁵.

სოლომონ I-ის მემკვიდრე მეფის თვალში აღნიშნული აჯანყება თავადური ხასიათისა ჩანდა, და ეს საქსებით ბუნებრივიცა.

მაგრამ სახლვარგარეთ ამ აჯანყებას მისი ორგანიზატორების მიხედვით აფასებდნენ. აქატრიის კონსტანტინებოლელი ელჩი პერკლერი 1752 წ. ოქტომბრის რაპორტში სოლომონ მეფის შესახებ ამბობს: „იმერეთის ახალგაზრდა შთავარი... რომელიც... თავისი ორი ბიძისა და დედისაგან გაძევებულ იქნა, ახალციხეში აღმოჩნდა, მთხოვნელი სამალეთის მფარველობისა“⁶.

ექ ლაპარაკია მამუკა და გიორგი ბაგრატიონებზე, სოლომონ მეფის ბიძებზე, რომელთაც არაერთხელ მოუწყვიათ აჯანყება თავიანთი მმისათვის, ალექსანდრე V-ისათვის, ტახტის დაჭრის მიზნით. როგორც ჩანს,

для истории Грузии, Тифл., 1895, стр. 16). ამათგან მართალია პირველი, რომელიც ეთანხმება სოლომონ მეფის ცხოვბას.

¹ Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, т. I, с 1763 по 1774, под ред. А. А. Цагарели, СПб, 1891, стр. 72.

² Gülden städt, Reisen durch Russland und im caucasischen Gebürge, I, 338—339, herausg. von Pallas, SPb, 1787.

³ შდრ. ვარუშტი, საქართველოს ცხოვრება, II, 353, 387—8, გიგინაძის გამოცემა, თბ. 1913.

⁴ საქ. მუხ., Hd, 1531.

⁵ ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, I, 1914 თბილისი, გვ. 91.

⁶ Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, IV, 476, Pesth, 1836.

მათ იარაღი არ დაუყრიათ და, ალექსანდრე მეფის სიკვდილის გამო, მარჯვენა შემთხვევა მისცემიათ ტახტი ახალგაზრდა სოლომონისათვის წარმომართვა იმერეთში თავადთა ბატონობა დაემყარებინათ. მათ თავიანთ მხარეზე სოლომონის დედაც მიუმხრიათ, რომელიც ასული იყო აჯანყების ერთ-ერთი მთავარი მონაშილის ლევან გიორგისე აბაშიძისა.

ახალგამეფებული სოლომონის წინააღმდეგ აჯანყებულმა თავადებმა დროებით მიზანს მიიღწიეს: მათ სოლომონი გადაგდეს და იმერეთში თავადების მტაცებლობა დაამყარეს¹.

სოლომონ მეფემ დახმარებისათვის ახალციხის ფაშას მიმართა. ახალციხის ფაშა დამპყრობელი ძალა იყო. ეს კარგად იცოდა იმერეთის მეფემ, მაგრამ მან ისიც იცოდა, რომ ახალციხის ფაშა ერთადერთი ძალა იყო, რომელიც იმ შემთხვევაში მას სამხედრო დახმარების გაწევაზე უარს არ ეტყოდა.

ახალციხის ფაშას, როგორც თურქეთის ექსპანსიის დასაყრდენს დასავლეთ საქართველოში, მოხერხებული შემთხვევა მიეცა თავის გავლენაში მოექცია იმერეთის მეფე და იგი ახალ-ახალ დათმობებზე დაეყოლებინა თურქეთის ბატონობის სასარგებლოდ.

ახალციხის ფაშის დახმარებას თურქეთისა და იმერეთისათვის, რა თქმა უნდა, სხვადასხვანაირი მნიშვნელობა ჰქონდა: ფაშა ითვალისწინებდა სამოქალაქო წესრიგის მიღწევას იმერეთში, საიდანაც, თურქეთის მთავრობის აზრით, უფრო მეტი ხარჯისა და ტყვევების გაყვანა გახდებოდა შესაძლებელი. სოლომონ მეფე კი, თურქული ძალის გამოყენების გზით, თავისი ტახტის პოზიციებს იცავდა და ამით ნიადაგს ამზადებდა თავადების წინააღმდეგ ბრძოლისათვის.

სოლომონ მეფისათვის მთავარი მტერი დამპყრობელი თურქი იყო. მაგრამ მისი დამარცხება მტკიცე სამეფო ხელისუფლების შექმნას მოითხოვდა. ხოლო ხელისუფლების შექმნა სათანადო სოციალური დასაყრდენის მოპოვებას საჭიროებდა. ამან სოლომონ I-ლს უკარნახა დროებით უკან დახვა, და დამპყრობელი ძალისაგან მან „დახმარება“ მიიღო.

იმერეთის მეფის ეს ნაბიჯი იყო წინდახედული და პოლიტიკურად გამართლებული.

სოლომონ მეფემ «ფაშა ჩიმოიყვანა, — სწერია ვახუშტის ქორონიკონში, — და დაიპურა კვალად იმერეთი².

მეფემ პირველ რიგში აჯანყების მეთაურები დასაჯა. თავისი დედა მან იმერეთიდან გააძევა. კაპიტანი ლვოვი, რომელიც კარგად იცნობდა იმერეთის საქმეებს, წერს: „... სოლომონ მეფემ... თავისი ლვიძლი დედაც, როცა იმას სოლომონ მეფის მტრული პარტიის მხარე რამდენადმე ეჭირა იმერეთში

¹ შრ. პ. ორბელი იანი, ამბავნი ქართლისანი, ჭიგნში: ქართლის ცხოვრება, II 443, ჩუბინაშვ. რედ., სპპ, 1854.

² საქართველოს ცხ., II, 392, ჭიგნაძის 1913 წ. გამოცემა.

ყოფილი დიდი უწესრიგობის დროს, იმერეთიდან გააძევა, რომელიც კულტურული და სამეგრელოში ცხოვრობს¹.

ასევე მოექცა სოლომონ I მამუკა ბაგრატიონსაც; თურქეთის ჯარის დახმარებით იგი მეფეს იმერეთიდან გაუძევებია. «მამუკა, იმერელ მეფის შეილი, — წერს პ. ორბელიანი, — გარდმოგდეს თვისის მამულით ურუმთა².

რაც შეეხება გიორგი ბაგრატიონს, სავარაუდებელია, რომ მეფის მიერ ისიც დასჯილ იქნა. იგი უნდა ჩავთვალოთ იმ „ახლობელი ნათესავების“ რიცხვში, რომელიც „სოლომონ მეფე — „ლვოვის სიტყვით, — ყოველგვარი მოწყალების გარეშე, საპყრობილეში ჩამწყვდევით დასაჯა, მათი ურჩობის გამო“³.

მეფის რისხვის მსხვერპლი შეიქმნა ლევან აბაშიძეც; იგი და მისი თანა-განშროანი გვარისკაცები სოლომონმა დამცირა. ამან, წინააღმდეგობისათვის თვისისა, — ამბობს ნ. დადიანი სოლომონ I-ის შესახებ, — დაამდიბლა სახლი თავადთა აბაშიძეთა⁴.

ლევან აბაშიძე შეილი იყო გიორგისა, რომლის საკუთრებას კაცხი წარმოადგენდა, საღაც იგი, 1722 წ. ქართლში გარდაცვლილი, დამარხულ იქნა⁵. მაშასადამე, კაცხი ლევანმაც მემკვიდრეობით მიიღო. მაგრამ სოლომონ II-ის დროს იგი უკვე სამეფო სახლის საკუთრება ყოფილა⁶. შეუძლებელია ლ. აბაშიძის სამკვიდრეობელი სოლომონ II-ის საკუთრება გამხდარიყო, თუ იგი სოლომონ I-ს არ წაერთმია მისი პატრონისათვის.

ამრიგად, კაცხის წარმომედით სოლომონ I-ს ლევან აბაშიძისათვის მძიმე ლახვარი ჩაუკია.

მეფეს დაუსჯელად არ ვაუშენა არც მამია გურიელი, რომელსაც, როგორც ჩანს, მონაწილეობა მიუღია აჯანყებაში. ფაშის ჯარის გამოყენებით სოლომონი გურიაში შეიჭრა, მამიას შთავრობა წაართვა, გურიიდან გააძევა და მის ადგილზე მისი უმცროსი ძმა, გიორგი დასვა⁷.

დასჯას გადარჩა აჯანყების მთავარი მონაწილე როსტომ რაჭის ერის-თავი. ... შეიწყალა ერისთავი როსტომ, — წერს სოლომონ II სოლომონ I-ის შესახებ, — და დაადგინა ერისთავად⁸. „მოწყალება“, გამოჩენილი ერისთავის მიმართ, წარმოადგენდა მეფის პოლიტიკურ ნაბიჯს, რომელიც ნაკარნახევი იყო მისი იძროონდელი სისუსტით.

სოლომონ მეფის მოქმედებიდან აშკარად ჩანდა, რომ იგი იბრძოდა თავისი ხელისუფლების გასამტკიცებლად. ამ პოლიტიკური პროგრამის განხა-

¹ ქ. ი. 1772 წ. 29 სექტემბრამდე.

² გრამოთი, I, 362.

³ ქ. ცხ., II, ჩუბ., 451.

⁴ გრამოთი, I, 362.

⁵ ს. კაგაბაძე, წერილ და გას. საქ. ისტორიისათვის, I, 85.

⁶ ვახუშტი, საქ. ცხ., II, 351, კიჭ. რედ.

⁷ იხ. სოლ. II-ის 1804 წ. 3. X წყალობის წიგნი, მიცემული სოლომონ ლიონიშისა-ოფის, წიგნში: საქართვ. სიბ., III, 569. ე. თავაიშვილის რედ.

⁸ ქ. ცხ., II, ჩუბ., 468—9.

⁹ ს. კაგაბაძე, წერ. და მას. საქ. ისტ., I, 91.

ხორციელებლად ერთადერთი საშუალება იყო ქვეყნის შიგნით საჭიროებული ბრივი ძალების შემოკრება და მათზე დაყრდნობა. მაგრამ არც ერთი პიროვნეული ძალა მეფეს მხარში არ ამოუღებოდა, თუ კი არ გამოირკვევოდა ტახტის დამოკიდებულება დამპყრობელ თურქთან, რომელიც იმერეთის საზოგადოებრივ ურთიერთობაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა (ერთი მხრით, თავადების თავისკენ გადაბირებით, მეორე მხრით, აზნაურების დათრგუნვით და აგრეთვე ეკლესიის დასუსტებით).

სოლომონ მეფის დამოკიდებულება კი თურქებთანაც მტრული იყო. მან გამეფებისთანავე ბრძოლა დაუწყო იმას, რაც ოსმალთა ექსპანსიამ იმერეთში მოიტანა: ტყვის სყიდვას და მაჰმადიანობის გავრცელებას.

ასეთი პოლიტიკის გატარებით სოლომონ I თავის ქვეშვრდომებს არწმუნებდა იმაში, რომ იგი იბრძვის დამპყრობელი თურქებისა და მაჰმადიანობის წინააღმდეგ იმერეთში.

თურქების ბატონობის წინააღმდეგ ბრძოლით „მეფემ თავის მოლვაწეობას... — აღნიშნავს აკად. ნ. ბერძნიშვილი, — მტკიცე იდეური დასაყრდენი მოუპოვა: ის ქართველობისათვის ბრძოლის მეთაურად გამოდიოდა“¹.

იქმნებოდა საიმედო პოლიტიკური ნიადაგი იმერეთის მოწინავე საზოგადოებრივი ძალების მეფის გარშემო დარაზმევისასავის.

იმერეთი, როგორც თურქეთის ქვეშვრდომი, ფულად ხარქს იხდიდა, რაც, ტყვის საგალდებულო გაყიდვასთან ერთად, მოსახლეობას აუტანელ ტვირთად აწევებოდა.

„გადასახადი, — წერს ჰამედი, — რომელსაც იმერეთის... მცხოვრები პორტას უხდიდნენ, გამოიხატებოდა სამასი ქისის გაღებასა და ტყვების გაყიდვაში, რომელთა რიცხვს ახალციხის ფაშა... აწესებდა“².

სამასი ქისა იმდენად დიდი თანხა იყო, რომ მისი გადახდა თითქმის შეუძლებელი ხდებოდა³.

ამიტომ სოლომონის გამეფებამდევე ფულის გადახდა შემცირდა და ნატურით გამოლების სახე მიიღო. „... სოლომონის წინაპრები, — აღნიშნულია რუსეთის საგარეო საქმე. კოლეგის მიერ მაქსიმე აბაშიძის ჩვენების მიხედვით შედგენილ 1768 წლის ჩანაწერში, — ... ხარქს გარდა, რომელშიც ისინი თურქეთის კარს ყოველ სამ წელიწადს თვითონეული კომლიდან... თითო სახალათე

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, I, 1948, თბ., გვ. 390.

² Hammer, IV, 545.

³ ვახტანგ VI-ის „სამართლის“ მიხედვით, ერთი ქისა 30 თუმანს უდრის (იხ. ქართული კრისტონათა, 400, დ. ჩიბინაშვილის გამოცემა, სპბ, 1846). აქედან 300 ქისა = 90.000 მანებთს.

მაგრამ მოიპოვება იმერეთის კათალიკოსის მაქსიმეს წერილი, დაწერილი პეტერბუგში 1785 წ. 12 იანვარს და გამოგხავნილი დავით იმერეთის შეფისათვის, რომელშიც იმერული ქისის შესახებ შემდეგია აღნიშნული: ერთი... კაცი მობარძდა და პელმიტიფს წყალობა რვა ათასი რუბლი მოიტანა; ქართულად ათასი თუმანა და იმერულად — ოცი ქსა (კუთაისის ისტ.-ეთნოგ. მუნ., № 936). აქედან 300 ქისა = 150.000 მან.

ტილოს ან... 20-20 კაპიკს უხდიდნენ, — არ უკრძალავდნენ თავიანთ დომებს ქართველების გაყიდვას თურქეთში...”¹.

„და თურქები, — ნათქვამია იქვე, — ამით უფრო იყვნენ კმაყოფილი, ვიდრე თვით ხარკით“².

მაგრამ სოლომონის გამეცებისას ფულის გადახდა საესებით გადაერთიანდნილა. „უკვე რამდენიმე ხანია, — წერს ჰამერი სოლომონის დროის იმერლებზე, — ამ ხალხს ფულადი გადასახადი... არა ჰქონია...“³.

რა თქმა უნდა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ იმერეთი თავისუფალი იყო ხარკისაგან. საქმე ისაა, რომ ფული და ტილო იმერეთში, საღაც ძალიან სუსტი იყო სასაქონლო მეურნეობა. და რეწვა, ძნელი საშოვარი ხდებოდა. ამიტომ თურქებსაც ის მიჰყავდათ აქედან, რაც იშოვებოდა. ეს იყო ადამიანები. „...თვითთ ქვეყანა, — აღნიშნულია იმერეთის შესახებ 1769 წ. 28. V. ერთ რუსულ დოკუმენტში, — უხდიდა ხარკში პორტას აღამიანებს, განსაკუთრებით, ქალთა სქესიდან“⁴.

თურქების ხანგრძლევამ ბატონობაში ჩოშალი იმერეთში ტრადიციული საზოგადოებრივი ურთიერთობა, აღმოცენებული ფეოდალურ წესწყობილებაზე. თურქი ჩამოსახლდა იმერეთში, დაიპყრო ციხე, გახდა ქვეყნის ბატონი. მოზალი მეფის ცენტრალური ხელისუფლება. ატყდა თავადთა ქიშბობა. დაეცა ეკლესია. ქვეყანა გაუთავებელმა ბრძოლებმა მოიცვა. შეწყდა ვაჭრობა. მინელდა შრომა. გამეფდა შიში, შიმშილი და სილატაკე. იყიდა ყმა-გლეხობა და ყიჩალობას მიჰყო ხელი. ტყვევების დატაცება და გაყიდვა ან ვაჭრობა აღამიანებზე ჩვეულებრივ მოვლენებად იქცნენ.

იძერეთმა თურქებთან დამოკიდებულებაში დაპქარება თავისი ფულადი მეურნეობა და მოქცა სამალური ფულის მიმოცევის სფეროში.

დამპყრობელი ძალა ამ გარემოებით ზარჯვედ სარგებლობდა და იმერეთს ფულის ხარჯს აწერდა. ამით იგი აიძულებდა იმერეთის თავადაზნაურობას გადასახდელი ფულის საშოვნელად ყმა-გლეხები თურქებისათვის მიეციდა.

ასეთი „წესრიგი“, დამყარებული აგრესორის ძალმომრეობაზე, სასარგებლო იყო იმერეთის თავადებისათვის, რომლებიც მეფის ხელისუფლების გაუქმებისათვის იძრმოდნენ და ქვეყანას თავთავისთვის იტაცებდნენ. მათი „პატრიოტიზმი“ საკუთარი მამულის დაცვისა და გაფართოების ფარგლებს არ შორდებოდა და ამიტომ ისინი სიამოვნებით ურიგდებოდნენ დამპყრობელ თურქს, რომელიც მეფის ხელისუფლებას ლაგანვდა და ქვეყნის გამაერთიანებელ ძარღვებს სწყვეტდა. მათი მძლავრობის მსხვერპლს წარმოადგენდნენ ეკლესია. და აზნაურები. რომლებიც მათთან ფინიკურ ბრძოლაში მარცხდებოდნენ და ყმა-მამულებს ჰქონდნენ.

¹ გრამოთი, I, 14—15.

² იქვე, 15.

³ Намет, IV, 545.

⁴ გრამოთი, I 39.

სამოქალაქო ჩხუბი, რომელიც თურქების მძლავრობისა და ფაშაფაშისკენ ქიშპობის შედევს წარმოადგენდა, მძიმე მდგომარეობაში აყენებდა უშიშრუტებობას, რომლის დიდ ნაწილს სახლ-კარი ეკარგებოდა, ტყველ იყიდებოდა ან თავადის ხელში გარდებოდა.

ამრიგოდ, აზნაურობა, ეკლესია და ყმა-გლეხობა წარმოადგენდნენ იმ სოციალურ ძალებს, რომელთათვისაც თურქებისა და თავადების ბატონობისა განადგურება მოჰქონდა. ამიტომ ისინი თურქებისა და თავადების წინააღმდეგ იბრძოდნენ.

მაგრამ მათი ბრძოლა ატარებდა სტიქიურსა და ცალკეულ ხასიათს, როს გამოც ისინი ყოველთვის დამარცხებული გამოდიოდნენ ბრძოლიდან.

საჭირო იყო მათი დარაჯმევა ერთი საქმის გარშემო, მათი ბრძოლაში ჩამდი იმერეთიდან თურქების განდევნისა და თავადთა ბატონობის მოსპობის მიზნით.

აი, ეს ამოცანა შეასრულა სოლომონ I-მა და ამით დიდი წვლილი შეიტანა საქართველოს განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში.

სოლომონ მეფემ პოლიტიკური მოღვაწეობა ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ ბრძოლით დაიწყო. რუსეთის საგარეო საქმ. კოლეგიის ზევით აღნიშნულ ჩანაწერში ვკითხულობთ: „... სოლომონ მეფემ..., გარდაიცვალა თუ არა მამა მისი..., ქართველი ტყვების თურქებისათვის მიყიდვა ყველა თავის ქვეშევრდომებს მეაცრი ჯარიმით და თვით სიკვდილის სასჯელით აუკრძალა“¹.

მეფის ამ ნაბიჯზე იმერეთის თავადების უკმაყოფილება გამოიწვია, იმიტომ რომ მათ ხელიდან ეცლებოდა „შემოსავლის წყარო“. 1770 წელს იმერეთში მყოფი იაზიკოვი წერს, რომ, ტყვის სყიდვის აკადვის გამო, სოლომონ მეფე „გადაიქცა... თავადებისათვის არასასიამოგნო პირად, რადგან მათ ამით თავიანთი შემოსავალი მოაკლდათ“².

რა თქმა უნდა, მეფის მოქმედება თურქებისათვის კიდევ უფრო მიუღებელი იქნებოდა, იმიტომ რომ ტყვის სყიდვის აკრძალვა ნიშნავდა ქვეშევრდომულ მოვალეობაზე ხელის იღებას და, მაშასადამე, თურქეთის წინააღმდეგ აჯანყებას.

ამნაირად ესმოდა სოლომონს თავისი დამოკიდებულება თურქებთან, როცა 1770 წ. 19 სექტემბერს რუსეთის იმპერატორს სწერდა: «აოექვსმეტი წელი სრულ იქმნა, რომ ოსმანთ ბრძოლაში გიგირვი და გშტრებით»³.

ტყვის სყიდვის აკრძალვას სოლომონ მეფე ახორციელებდა ძალის საშუალებით. საზოგადოების იმ ნაწილის წინააღმდეგ, რომელიც უარს ამბობდა ბრძანების შესრულებაზე, მეფე იძულებითს ზომებს ხმარობდა, „მიმართავდა რა ხან სიმკაცრეს, ხან ძალას“ — აღნიშნულია 1769 წელს შედგენილ რუსულ დოკუმენტში⁴.

¹ Грамоты, I, 15.

² იქვე, 191—192.

³ Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, т. II, вып. 1, 57, под ред. А. А. Чагарели, СПб, 1898 („Грамоты, II“).

⁴ Грамоты, I, 34.

სოლომონ მეფე თავისი ბატონობის ძალას საზოგადოების იმ კულტურულ და ფუნქციურ იკრებდა, რომელთათვისაც სარგებლობა მოჰქმნდა ტუფლის სყიდვის აკრძალვას. ესენი იყვნენ აზნაურები, ეკლესია და ყმა-გლეხობა.

მართალია, ისინი მეტად სუსტ ძალებს წარმოადგენდნენ მოცემულ პერიოდში, მაგრამ მათი კავშირი მეფესთან მაინც ჰქონდა ძალის იმ მინიმუმს, რაც საჭირო იყო ძლიერი მტრის წინააღმდეგ ბრძოლის დასაწყებად. შემდგომ კი, ბრძოლის პროცესში, ძალის გაზრდა სოლომონისათვის სავსებით შესაძლებელი იყო, იმიტომ რომ ბრძოლა განმათავისუფლებელ ხასიათს ატარებდა.

თავისი სოციალური პოლიტიკის გატარებაში მეფე სერიოზულ ყურადღებას აქცევდა ყმა-გლეხის მდგომარეობას. მიწის მუშა, რომელიც თურქების ბატონობისაგან აუტანელ ქონებრივ და უფლებრივ პირობებში იმყოფებოდა, საჭიროებდა ყმა-გლეხის მდგომარეობაში აღდგენას, თუ არა და იგი მონად იყო გადაქცეული და თურქეთის ვაჭრობის საგანს წარმოადგენდა.

დამპყრობელი თურქის წინააღმდეგ ბრძოლა უნიადაგო იქნებოდა ქართული ფეოდალური პოზიციებიდან, უკეთუ მწარმოებელი კლასი შესაფერის, ყმაგლებურ, მდგომარეობაში არ აღდგებოდა.

ყმა-გლეხის მდგომარეობაში ყოფნა იმას ნიშნავდა, რომ მიწის მუშას ჰქონდა სახლ-კარი და ბატონისათვის შესაძლებელი ოდენობით ეხადა გადასახადი, ხოლო ბატონის დამოკიდებულებისათვის ყმა-გლეხთან კონტროლი გაეწია მეფეს, ერთი სიტყვით, ბატონიური ურთიერთობა წინასწარდადგენილ წესდებულებაზე დამყარებულიყო მეფის ხელისუფლების მეშვეობით.

მოცემული პერიოდისათვის იმერეთის სამეფოში ყმა-გლეხს მძიმე ტკირთად აწვა საურისა და საუდიეროს გადახდა. ერთი იყო მონგოლების დროიდან დამკვიდრებული გადასახადი, რომელსაც ამერეთში „სათათრო“¹ და იმერეთში „სახვანოქრო“² ეწოდებოდა, მეორე კი დასავლეთ საქართველოში თურქების ბატონობის დროს უნდა იყოს გაჩენილი და ნიშნავს „საძალოდ სათხოვარს“.

დამპყრობლებს თავიანთი „საგადასახადო წესი“ მოჰქმნდათ საქართველოში. მაგრამ ამ „წესს“ ითვისებდა ქართული ფეოდალური სისტემაც, და, საბოლოო ანგარიშში, ყმა-გლეხს გადასახადი უმძიმდებოდა.

სოლომონ მეფე ხედავდა, რომ პირველ რიგში საჭირო იყო უცხოური წარმოშობის გადასახადებისა და „საძალოდ სათხოვარი“ გამოსალების აღკვეთა.

1755 წ. 25 აპრილს სოლომონმა სამეფო კარის მწირველ მღვდელს სიმონ წერეთელს წყალობის წიგნი მისცა, რომელშიც შემდეგია აღნიშნული: «ჩემის ქვეყნაში აგარიანთ ძალდატანებისაგან საურავი გაჩნდა და ჩვენი ქვეყნა ნამეტნავად შეაწუხა. ახლა შენ წყალობა [გ]იყავით, და..., საცა რომ

¹ საქ. სიძვ., III, 150 (ამ ცონბაზე ჩემი ყურადღება მიაჭირა პატივც. ე. მეტრევა მარტი, რომელსაც ვმადლობ).

² ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, VIII, 1948, 122—3.

შენი გლეხები გყავს, არცეთს საურავი და საუდიერო] სახორცე, მრავალი არასოდეს სათხოვარი ჩვენგან... გეთხოვოს»¹.

საური და საუდიერო, როგორც ამ სიტყვებიდან ჩანს, ის გადასაწადები უნდა იყოს, რომელთაც მეფე ჰქონდა ყმა-გლეხებში თურქებისათვის მისაცემად ხარჯის ანგარიშში.

მაგრამ საურისა და საუდიეროს ამოკვეთი მარტო თურქების ბატონობის საწინააღმდეგო ონისიძებას კი არ წარმოადგენდა, არამედ იყო იყო აგრეთვე ფეოდალების წინააღმდეგ გადადგმული ნაბიჯიც.

როგორც ითქვა, საურიც და საუდიეროც შეითვისა ქართულმა ფეოდალურმა სისტემამ და, სხვა გადასახადებთან ერთად მოქმედებაში დასტოვანისინი გადაიქცნენ ქართველი ფეოდალების შემოსავლის წყაროდ და ყმა-გლეხობის გაძარცვის საშუალებად.

და როცა სოლომონ მეფე ჰქვეთდა ამ გადასახადებს, ამით იყო ბატონისა და ყმის ურთიერთობაში იქრებოდა და ყმა-გლეხების მდგომარეობას რამდენიმდე აუმჯობესებდა. ეს იყო სოლომონ მეფის რეფორმატორული პოლიტიკა გლეხთა საკითხში. მეფე საურისაგან თვის საქუთარ ყმებსაც ათავისუფლებდა. მაგ., მან ერთ 1750-იანი წლების წყალობის წიგნში სამტრედიელებს ჩაუწერა: «...უსჯულოთაგან... ნამეტნავად რომ გაგვიჭირდა, მოგონედით, შეგესიერ. ბევრი ავის დაგემართათ ჩვენგან. ჩენც, ამისად ნუქად, ეს წყალობა გიყავით: თქვენ... ჩვენგან... არასოდეს საური არ გეთხოვოთ»².

საურის გადასახადმა იმდენად მოიკიდა ფეხი საქართველოში, რომ მისი ერთი გამოცხადებით ამოქვეთა ზოგიერთ შემთხვევაში შეუძლებელსაც წარმოადგენდა და მაგნებელიც იყო თუნდაც იმავე რეუისათვის. ასეთ შემთხვევაში სოლომონს საურის რაოდენობის დაწესებისათვის მიუყვა ხელა. მან, მაგ., ხონელებისათვის შემდეგი (უთარილო) ბოძანება განისცა: «... დიდი თათრის ძალი და გადასახადი თუ არ მომდგეს, ჩემთვის წრეულს იქით, მის-დღემიჩ, წელიწადში, თითო მარჩილის მეტი, არ გადაგახდევით საური»³.

ამის შემდეგ, რა თქმა უნდა, ყმა-გლეხებისათვის ცხადი ხდებოდა, თუ ვინ იყო სოლომონ მეფე, და იგი თურქებისა და თავადების წინააღმდევ ბრძოლაში მის მხარეზე დგებოდა. გლეხი იბრძოდა მეფის გვერდში და მის სიმსახურს ერთგულად ასრულებდა. ასეთ ყმებს სოლომონი ააზარქდა, ე. ი. ყოველგვარი გამოსაღები გადასახადისაგან ათავისუფლებდა.

1762 წ. 5 აპრილს სოლომონმა შემდეგი წყალობის წიგნი დაამტკიცა: «... მეფებან... სოლომონ ეს თავისი უფლების წიგნი გიბოძე თქვენ, ჩემს სამსახურში ერთგულ ულთ ყმებთ, ვანს მცხოვრებელსა გლუნჩაძეს... მახარობელსა, სკომონს, ნიკოლოზს და გიორგის ეს ვითარი სახითა: ... გადასახად თქვენ არ გეთხოვოს და არც სხვა რამე ჩვენგან...»⁴.

¹ ს. ქ. როვ მუხ., ჩ. 2. 308.

² იქვე, ჩ. 10. 143.

³ ს. კავაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, II, 36–37, თბ., 1921 (საკლ საბ. II").

⁴ საქ. მუხ., ჩ. 8. 397.

სოლომონ I კანონმდებლობის გზით ყმა-გლეხის გაყიდვის წესის საფუძვლები ნასაც შეუდგა. მან ბრძანება გამოსცა, რომლის მიხედვითაც ვერც თვითონ მეფე და ვერც სხვა მოხელე (მეფის „ნებამყოფელი კაცი“) ყმა-გლეხებსა და აზნაურებს¹, დანაშაულის ჩადენის გარეშე, ვერ გაჰყიდდა. 1756 წელს, მაგ., სოლომონ მეფემ გეგუთელ აზნაურებსა და გლეხებს იმედის წიგნი დაუღო, რომელშიც დაბირებას იძლეოდა, რომ «დღეის იქით არას გაჭირვებით და არც გაჟუჭირვალათ და უნაშაურათ (!) თქვენ... ჩვენგან... არ გეიყიდოთთა». ²

ყმის გაყიდვის დაწესება დანაშაულის ჩადენის მიზეზით ნიშნავდა ბატნის ნების შეზღუდვას და წარმოადგენდა ცდას, მიმართულს ყმა-გლეხის უფლებრივი მდგომარეობის ღლდგენისაკენ.

ყმა-გლეხობა ფეოდალიზმში არ არის კომპაქტური ერთეული; იგი დაქსაჭულია თავადებსა, ეკლესია-მონასტრებსა, აზნაურებსა, მეფესა და სეფერწულებს შორის. ყმა-გლეხი თავისი ბატონისაგანაა დამოკიდებული და მისი გამოყენება მეფეს უბატონოდ, რა თქმა უნდა, არ შეუძლია.

ამიტომ სოლომონ I-ის მიერ ჩატარებული საგადასახადო და უფლებრივი ღონისძიებები ეხებოდნენ, მეფის ყმებს გარდა, მხოლოდ ექლესიისა და აზნაურების ყავ-გლეხობას.

ეკლისიის შესახებ მომღევნო თავში იქნება საუბარი. ამჯერად კი შევ-
ხები მეტის დამოკიდებულებას აზნაურებთან.

სოლომონ I-ის პოლიტიკას იმერეთის აზნაურები მხარს უქერდნენ. ისინი შევიწროებული იყვნენ თავადებისაგან და იარაღით ხელში იბრძოდნენ მეფის მხარეზე, რომელიც იყავდა მათ თავადების ხელყოფისაგან.

ქაიხოსრო აგიაშვილისათვის სამკვიდრო მამული პატრიკეთი და საციხის-თაო წაურომევიათ იმ დროს, როცა მეფე მტერთან ბრძოლით ყოფილი დაკა-ვებული. იმ აგიაშვილს სოლომონთან „ერთგულად და თავდადებით“ უშისახუ-რია, რის გამოც მეფისაგან „პატივ-საფაროველი“ გამრავლებია და ქეშიკთ-უხუცესობაც მიუღია. ამის შემდეგ სოლომონმა აკიაშვილს სამკვიდრო მამუ-ლიც აღუდგინა და საციხისთაოც. «...შენი სამკვიდრო წართმეული პატრიკე-თის წყალობას დაგვეჯვეთ... ამოგიგეთ და გიბოძეთ...», მიმართავს მეფე აგიაშვილს. ხოლო მეორევან აღნიშნავს: ჩევენს უდროობაში მტერს წეერთმია საციხისთაო; ძირით თქვენი ყოფილიყო... ჩევენს მტერს ესძლიერთ. ისევ, როგო-რათაკ ძველთაგან გქონია..., იხლაკ ჩევენ... გიბოძეთ საციხისთაო»⁴.

აქ ჩვენ საქმე გვაქვს თავალისა ან დამპყრობელი თურქისაგან გაძარ-
ცხლ წვრილ ფეოდალთან, რომელსაც მეცნისათვის შეუფარებია თავი.

აგიაშვილის წრის წარმომადგენელია ვახტანგ იაშვილიც, რომელიც „ერთგულად ნამსახური“ ყოფილა მეცნისათვის „ძველადაც და ახლადაც“. ამის

¹ აზნაურის გაყიდვა დასაცლეთ საქართველოში ხდებოდა.

² ქუთაისის ისტ.-ეთნ. მუზ., № 913.

⁸ ଶାହୀ ପ୍ରିଣ୍ଟିଙ୍ଗ, ଅଲ୍ପଚିତ୍ର, ପୃ. 227, № 66.

4 0130, № 51.

გამო სოლომონის პირველი ცოლისაგან¹ მან ხელახლა მიიღო თურქეთში გადასახლება
კვიდრო გეგუთი, რომელიც წინათ წარმეტყვლი ჰქონია. «გეგუთი... თევენი
სამცვიდრო ყოფილია, — მიმართავს დედოფალი იაშვილს. — და ცოტახანს
უდროობით გამოვერთვათ და სხვას ქონდათ. ახლა... მოგვიცემია თქვენთვინ
სახელოთ...»².

საიმედო პირებს მეფე ფულად ჯამაგირსაც უნიშნავდა და ამით თავის ერთგულებად ინარჩუნებდა. ასე, მაგ., 1755 წ. 11 ნოემბრის თავისი კარის მოხელეებს სოლომონმა უბრძანა: «...ჩვენის ერთგულობისა და სამსახურის გულისათვის ამ თომაშვილს... თომას წელიშადში ორმოცი მარჩილი თეთრი გაგვიჩნია; უნდა მისცემოდეს! თუ ჩვენი ერლგული იყოს, არაოდეს მოქმა-ლოს...»⁴. და ეს თომა ბოლომდე მეტის გვერდში მდგარა. მოვზაურმა გიულ-დე ნურეტიმა 1772 წ. ივლისში იგი იმერეთში ნახა და ოღნიშნა, რომ „ის ჯავახეთიდანაა და თურქებისაგან იმერეთში გამოძევებული“, საღაც მეფეს თავის მრჩეველად დაუყენებია.⁵

სოლომონ მეფეები იმთავითვე ყურადღება შიაქცია ციხეების დაჭრის. ფეოდალურ ცხოვრებაში ციხე არის ბატონობის ნიშანი; ვინც ფლობს ციხეს და იყენებს მას ადგილობრივი მოსხლეობის დასამორჩილებლად, ქვეყნის შთაალიც ისაა.

იმერეთის თითქმის ყველა ციხები თურქებისა და თავადების ხელში იყო მოქცეული.

სოლომონ I გულმოლგინედ შეუდგა სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი კიბეგების ხელში ჩაგდებას და მათ გამაგრებულ პუნქტებად გადაჭივევას.

„దాన థంబేర్ కెబ్బులుండ సిసార్గెబ్లా అధిశిద్జీబ్స శొర్లిస అర్ట్రెబోల్లా స్త్రీరంబిత దా మాన గ్వార్లస బార్యాగ్రంథుల్లిస ప్రింక్ క్రెల్లిండాన గామొంప్రాల్లా. «... స్క్రోస మియిండ్గాస ట్యుర్లెన్ గార్హింగ్, — మింబార్తాగ్స గ్రింర్గి మామ్చుకాస ఏ అంధింగ్ సెంల్మమ్మం మెఫ్ఫేస బార్యాగ్రంథుల్లిస ప్రింబ్ శ్లేసాక్షేథ, — దా మంగ్యుండ్రెత ప్రింక్ బార్యాగ్రంథుల్లిస»⁶.

სოლომონ მეუეს მეორე აბაშიძისაგან ჩხერეს ციხეც შეუსყიდია. 1762 წ.
19 იანვარს ნიკოლოზ ფინეზისძე აბაშიძემ სოლომონს შემდევი პირობის წიგნი
მისცა: «... ჩხერის ციხე მოგყიდე მისის შემომავალის კაცით — რაც ჩემი სახასო
გლეხი ესახლა... — უკლებლათ...»⁷.

ჩხერეს ციხის შესყიდვით სოლომონი თავის სამეფოს უშიშროებას აღმო-
სავალეთიდან სამხედრო სიმაგრით განამტკიცებდა.

¹ ეს არის თინათი შარვაშიძის ასული, უწოდი საისტორიო ლიტერატურაში. მეცნ მას თავის წიგნებში შემდეგნაირად მოიხსენიებს: «თანამეცხელრე ჩვენი, შარვაშიძის ასული, დედოფალთ-დედოფალი, ბატონი თინათი» (საქ. ცენტრ. არქ., ფ. 227, № 66); «დედოფალთ-დედოფალი, თანამეცხელრე ჩვენი, შავრაშიძის (I) ასული თინათი» (ქუთ. ისტ-ეთ. მუზ., № 842).

² ମୂଲ୍ୟ. ମୁଦ୍ରା, № 1753.

³ 24 ମାର୍ଚ୍ଚ, ୨୦୧୫ ଶକ୍ତିପତ୍ର

* Կաժ. ՅՈՒՆԻԼ ԱՐԺ. Պ. 231, ՀԱՐՑԵԼԱՇՎՈՂՈՎԻ ԱՐԺՈՎՈ, ԹԵ-6 Իշ. № 4.

⁵ Reisen I. 983.

* საკ. მუხ., ს. № 2971//5161. ს. გაფაბაძის გამოცემაში (საექლ. საბ., II, 3) შეცდომით
მართვასთან დაკავშირდება.

⁷ Կ. 32326259. Տարբեկ. Տաթ., II, 17.

მოცემული პერიოდისათვის სოლომონ მეფის ოჯახურ ცხოვრებაში ცეკვა ლეგბა მოხდა: პირველი ცოლის ადგილზე მეორე, მარიამ დადიანის ასული ვაჩნდა. 1754 წ. ნოემბრითან ეს უკანასკნელი ცნობილია¹.

სოლომონის შესახებ ნ. დადიანი წერს: «...ვინათგან იხილა, თვინიერ დადიანისა მეფობა მისი შეუძლებელ არს, ამისათვის განუტევა ინალისშვილის ასული და შეირთო ოტია დადიანის ასული, მარიამ...»².

გამოდის, რომ მეფე პოლიტიკური მოსაზრებით დამოყვრებია დადიანს. იმის მიუხედავად, რომ მემატიანე ფაქტიურ შეცდომას აკეთებს, შესძლებელია ჩენ მას დავთანხმოთ სოლომონის მოქმედების შეფასებაში. მართლაც და, მეფის ხელისუფლებას ოდიშის მთავართან კავშირის დამყარება³ ამ დროს მეტისმეტად ესაჭიროებოდა.

1755 წ. 29 ოქტომბრის გელათის სიგელში მეფე თავის სიმამრს შემდეგი გამოთქმით ამკობს: «კეთილმეგობარი და ნებამყოფლობით მორჩილი სიტყვისა ჩენისა, მამად სახადი ჩემი, დადიანი ოტია»⁴.

რა თქა უნდა, მეფე არ ამბობს მართალს; დადიანი მისი „ნებამყოფლობითი მორჩილი“ არასდროს არ ყოფილა. მაგრამ ამ შემოხვევაში მნიშვნელობა იმას აქვს, რომ მეფესა და დადიანს შორის დროებით მშვიდობა და კავშირი დამყარდა, რამაც სულ მაღლ იმერეთის საქმეებში ღიდი როლი ითამაშა.

სიძეს სიმამრისათვის მაღლ სამხედრო დახმარებაც გაუწევია აფხაზების წინააღმდეგ. «დაღიანს აფხაზისაგან საქმე გაუჭირდა, — წერს სოლომონი 1767 წ., — და შემოგვეხვეწა. და გავიღაშქრე და წევედ. აფხაზეთი დავლაშქრე»⁵.

სოლომონ მეფის პოლიტიკას თვალყურს აღვნებდა ახალციხის ფაშა. იმერეთის მეფისათვის დახმარების გაწევა მან სამართლიანად ჩასთვალა თავის შეცდომად, რომლის გამოსწორებისთვისაც იგი მოხერხებულ გზას დაადგა. ასე, მაგ., მამუკა ბაგრატიონს, რომელიც სოლომონმა იმერეთიდან გააძევა, ახალციხის ფაშამ კვლავ მამული დაუბრუნა და იმერეთს გაგზავნა. ფარდოვიდა, — წერს პ. ორბელიანი მამუკას შესახებ, — შემოეხვეწნა ქართველ ბატონს და კას ბატონს. გაგზავნეს ელჩად ახალციხის⁶ მოურავი იორამ, შეარიგეს ისევ ფაშას. და მამული, რომელი წაერთმივა, უშვეს ისევ. და გაისტუმრეს ისევ ქვეყანასა თვისსა. მოვიდა⁷ ელჩი ახალციხის ფაშისა. მოეწერა⁸ წიგნი ერთობისა და სიყვარულისა»⁹.

¹ იხ. საქ. ცენტრ. არქ., ფ. 227, № 51.

² ს. გაკაბაძე, წერ. და მას. საქ. ისტ., I, 84 (მემატიანე შეცდომით ასახულებს პირველი ცოლის გვარს).

³ ამ დროს იმერეთისაგან ოდიში ჩამოშორებული იყო.

⁴ ს. გაკაბაძე, საეჭ. სტ., II, 5.

⁵ საქ. მუხ., სტ. 1. 190.

⁶ ქართლისა.

⁷ ობილისს.

⁸ თემურას და ორაკლი მეფეებისათვის.

⁹ ქ. ცხ., II, ჩუბ., 451—2.

აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეების შუამავლობას ენერგიულად უჭირს მხარს ფაშა იმ მიზნით, რომ ექსპანსიისათვის სახითათ იმერეთის შუამავლენის თულ პოლიტიკურ ასპარეზზე განმარტოებულ მდგომარეობაში ჩაიყენოს.

მოხერხებული პოზიცია დაიკავა ფაშამ გურიელებთან ურთიერთობაშიც-მან კვლავ გურიელად დაამტკიცა შამია გურიელ-ყოფილი, რომელიც, სოლო-მონისგან გამოძევებული, თავშეფარებული იყო რაჭის ერისთავის სახლში, საიდანაც შუამდგომლობას სთხოვდა თეიმურაზ და ირაკლი მეფეებს ფაშის წინაშე თავისი სამფლობელოს დასაბუნებლად¹.

როგორც ირკვეოდა, ახალციხის ფაშა საბრძოლოდ ემზადებოდა სოლო-მონ მეფის წინააღმდეგ და თავის მომხრე ძალებს იმერეთშივე აგროვებდა მამუქა ბაგრატიონის, მამია გურიელის, როსტომ ერისთავისა და მისთანათა სახით.

სოლომონის ლონისძიებებმა იმერეთის თავადებიც ერთ ბანაკად დარაზმა. მათ კავშირი შეჰქრეს ახალციხის ფაშასთან და გადასწყვიტეს მეფის დამხობა შეიარაღებული ბრძოლით. «...წარვიდა... ლეონ აბაშიძე ახალციხეს, — წერს ნ. დადიანი, — და მოიცა ძალი ოსმალთაგან. და მოვიდა აბაშიძე იმერეთს დიდითა სერესკლებითა»².

ახალციხეში აბაშიძეს მისი „თანამებრძოლი“ როსტომ ერისთავი ჰელებია. 3. ორბელიანი წერს: «დაუმარცხა იმერეთის მეფეშ სოლომონ ურუშის ჯარს, რომ ლევან აბაშიძეს და რაჭის ერისთავს მოეყვანათ მის წისახენათ»³.

თავადების მხარეზე ვინძე წულუკიძეც ყოფილა. უძ-გულანის 1757 წლის მინაწერში აღნიშნულია: «თაორებ(ი)ს ვეზირის ჯარს ახლდენ ერისთავი და აბაშიძე, წულუკიძე...»⁴.

იმერეთში შემოჭრილი მტერი დაბანაკდა ხრესილის მინდორზე.

მეფებ დახმარება სთხოვა ოტია დადიანს, რომელმაც მას თავისი შვილი კაცია გაუგზავნა ოდიშელთა, ლეჩხუმელთა და აფხაზთა ლაშქრით⁵.

მთელი ზემო იმერეთი ლევან აბაშიძეს გადაებირებინა. სოლომონ მეფე იმერეთის დანარჩენი ნაწილის ამარა დარჩენილიყო. რა თქმა უნდა, მეფის მფლობელობა მძიმე იყო, რომ მისთვის დახმარება არ გაეწია დადიანს.

მეფისა და დადიანის შეერთებული ლაშქარი მოულოდნელად თავს და-ესხა ველზე დაბანაკებულ მტრის ჯარს, რომელიც ნაწილობრივ გაელიტა, ნაწილობრივ დაატყვევა და ნაწილობრივ გაძეცია.

მტრის რაოდენობა, როგორც ნ. დადიანი ამბობს, რამდენჯერმე აღე-მატებოდა მეფისა და დადიანის ლაშქარს.

გულეტილ იქნა თურქეთის ლაშქრის მხედართმთავრები გოლა-ფაშა, ქემხა ახალციხის ფაშისა, და ბაშალა⁷.

¹ ქ. ცხ., II, ჩუბ., 468—9.

² ს. კაკაბაძა ძე, წერ. და მას. საქ. ისტ., I, 85.

³ ქ. ცხ., II, 473, ჩუბ.

⁴ ე. თაყაიშვილი, ძველი საქართველო, II, განც. III, 72.

⁵ ს. კაკაბაძა ძე, წერ. და მას. საქ. ისტ., I, 85.

⁶ იქვე.

⁷ ე. თაყაიშვილი, ძვ საქ., II, განც. III, 72.

მოკლეს ლეგან აბაშიძე. დატყვევებული იქნა გედევან აბაშიძე¹ და წულუკ კიძე². გაიცა რაჭის ერისთავი³.

უძგულანის დასახელებული მინაწერი ხრესილის ბრძოლის დროიდ ასახელებს 1757 წ. 14 დეკემბერს. პ. ორბელიანიც ამ წელს აღნიშნავს.

მაგრამ თვითონ სოლომონ მეფე ხრესილის ომის თარიღიდ 1756 წელს ასახელებს. იგი, მაგ., 1768 წ. წერდა: «ათორმეტი წელიწადი არის, რომ ხვანითერის ჯარსა და ჩვენ ძლიერი ბრძოლა გვაქვს»-ო⁴. რა თქმა უნდა, აქ ლაპარაკია სამხედრო ბრძოლაზე, რომელიც სოლომონ მეფესა და სულთანს შორის მართლაც ხრესილის ომით დაიწყო⁵.

უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ამ უკანასკნელს.

ხრესილის ბრძოლა დასაწყისი იყო დასავლეთ საქართველოს გნმათავისუფლებელი ომისა; სოლომონ მეფე სამხედრო იარაღით პირველად აქ შეხვდა დამპყრობელ ძალას.

სოლომონ მეფისათვის აშკარა გახდა, რომ თავადების დასამარცხებლად „დამდაბლებაზე“ მეტი ლონისძიება იყო საჭირო, და ლევან აბაშიძის „თანამებრძოლი“ სახლისკაცები იმერეთიდან გააძევა. «... განდევნილნი... აბაშიძენი, — წერს დავით მეფე 1784 წ. 26 აპრილს თავის ფიცის წიგნში, — რომელიც ორგულნი იყვნენ... ჩვენის მეფისა, — ისინი მეორედ ამ ქვეყანაში ჩვენის მიზეზით... აღარ შემევიდნენ»⁶.

ამ ხანებში სოლომონ I-ის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ერთი მნიშვნელოვანი შემთხვევა მოხდა. 1758 წელს იმერეთის მეფემ გორგაში თავდაცვითი ქაუშირის ხელშეკრულება დასდო ქართლისა და კახეთის მეფეებთან: «რომელსაც ქვეყანაში მტერი შემოვიდესო, — ნათქვამი ყოფილა პირობაში, — ერთმანეთს მიერთებულნეთო»⁷.

აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეებს სოლომონ მეფესთან ამ ღროს კარგი დამკიდებულება ჰქონიათ, რაც თუნდაც იქიდან ჩანს, რომ თეომურაზ II 1757 წ. 29 აგვისტოს მოკითხვის წიგნში იმერეთის მეფეს „საიმედოვნოს“, „ყოვლის სიკეთის მქონებებლს ძმას“ უწოდებს⁸.

2. სოლომონ I-ის საექლესიო კოლიზიე

თურქების ბატონობა იმერეთში ანადგურებდა ეკლესიას. დამპყრობელი ხალა თავის სარწმუნოებას ნერგავდა, აგებდა მეჩეთებს, იტაცებდა საეკლესიო მამულებსა და ყმებს და ანგრევდა ეკლესიებს.

¹ ს. კაგაბაძე, წერ. და მას. საქ. ისტ., I, 85.

² ე. თაყაიშვილი, ძვ. საქ., II, განყ. III, 72.

³ იქვე

⁴ გრამოთი, II¹, 1—2.

⁵ 1756 წ. იმეორებენ ნ. დადიანიც და სოლომონ II-ც (იხ. ს. კაგაბ., წერილ... I, 85 და 92).

⁶ ქუთ. ისტ.-ეთნ. მუზ., № 327.

⁷ ქ. ცხ., II, 474, ჩუბ.

⁸ საქ. ცენტრ. არქ., ფ. 229, დავთ. 38, № 107.

მოგზაური გიულდენშტერი, რომელმაც 1772 წ. ნახა იმპერიუმი, ქუთაისის ქალაქის, ციხისა და ეკლესიების შესახებ შემდეგს აღნიშნული იყო: „ სის შეაგულში წინათ ქართული ქრისტიანული ეკლესია მდგარა, რომლის ადგილზე თურქებს მეჩეთი აუშენებიათ...”; „თურქებს, როცა მათ ქალაქი დაიპყრეს, ეს ეკლესია დაუნგრევიათ” (ნათქვამია ბაგრატის ტაძრის შესახებ); „თურქებს ქუთაისი 120 წელიწადს ეჭირათ, რის გამოც ახლა აქ ყველაფერი აოხრებულია. კედლის ჩრდილოეთითა და დასავლეთით ორი ეკლესის ნარჩენებით გარეუბნის ნაკვალევი შეიმჩნევა”¹.

დაცემულ ეკლესის კიდევ უფრო აჩანაგებდნენ თავადები, რომლებიც იტაცებდნენ საეკლესიო მამულებსა და ყმებს.

ეკლესია საფეოდალო იყო, მაგრამ უმეტესი დრეო საფეოდალო ამიტომ, კანონის მიხედვით, მისი ქონების ხელში ჩაგდება საერო ფეოდალს არ შეეძლო. სამაგიეროდ იგი, როგორც ასეთი, სასარგებლო იყო მეფის ხელისუფლებისათვის, რომელიც მის ხელშეუხებლობას იცავდა.

თავის მხრივ ეკლესია თამაშობდა ხალხის კულტურული გამართიანებელის როლს საერთო ენისა და სარწმუნოების შენარჩუნების საშუალებით. ეს ეროვნულ-კულტურული როლი ეკლესიამ შეინარჩუნა გვიანეულდალურ პერიოდშიც. მაგრამ დაეცა რა მეფის ხელისუფლება, ეკლესია გადაიქცა დამპყრიობელი თურქებისა და თავადების მტაცებლობის საგნად. დაეცა ეკლესიის გავლენაც. დამახსიათებელია იმერეთის კათალიკოსის, გრიგოლის, სიტყვები თავადებთან: «ან ტყვის სყიდვა გარდააგდეთ და ან მე დასტური მიბოძოთ, რომ სხვა ქვეყანას წავიდეო»². ცარიელ რჩევაზე დამყარებული უწევო კათალიკოსი ტყვის სყიდვას თავისი გადადგომის მუქარით „კრიძალავს”!

ეკლესია პოლიტიკური მიმართულების მხარეზე იდგა: ებრძოდა თავადების მძღვარობას და მაჰმადიანობის გავრცელებას, კრძალავდა ტყვის სყიდვას. ამიტომ სოლომონ მეფემ იმერეთის ეკლესიის საკითხი თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობის საგნად გადაიქცა. საეკლესიო პოლიტიკა სოლომონმა დაუკავშირა იმერეთის განთავისუფლების საკითხს თურქებისაგან და ამით გადაიქცია იგი სახალხო საქმედ.

სოლომონ მეფემ იცოდა, რომ ქართული ეკლესიის დაცემის მიზეზი დამპყრიობელი ძალაა, რომელიც უნდა განადგურდეს, რათა ეკლესია კელავ აღდგეს. თურქების დღომა იმერეთში, მეფის აზრით, მიზეზი იყო საეკლესიო ორგანიზაციის მოშლისა. «ქუთაისის ეკლესია..., — წერს იგი 1759 წ. 4 დეკემბერს, — კელთ ეგდო მძღინარეს იგარიანს და მიზეზითა ამით საქუთათლო მამული და სამრემლო მიმობნეულიყო, და რომელიმე დაშთომილიყო, საერთო გამხდარიყო. და ქუთათელი აღარ იჯდა»³.

თავის საეკლესიო პოლიტიკას მეფე შემდეგნაირად ახასიათებდა: «...პირველთა მეფეთაგან შეწირული გლეხნი რომელნიმე თუ მამული სოფლისა

¹ R. I, 299—300.

² ს. კაკაბაძე, საეკლ. საბ., I, 1717 წ. 25 ნოემბრის საბუთი).

³ ს. კაკაბაძე, საეკლ. რეფ., 4.

მიმოკვეთებითა მიერ განებნიათ. და ერის კაცთ სამკვიდრებელად თვისად განედები საკუთრიათ. ოდეს... ესძლიერ უშულოთა მატმადიანთა..., შემდგომად უჩისს გიშევ მოსწრაფებით მოძიბად(!) გლეხთა და აგარაკთა... ეპელესიათა და ტრფიალ ვიყავ, რათა სამეფოსა ჩემისა ეპელესიანი ყოველნი თავისუფალ მექმნეს »¹.

მაშასადამე, სოლომონ მეფეს გადაუწყვეტია დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ეკონომიური და უფლებრივი აღდგენი, რათა ხელახლა დაემტკიცებინა ეკლესიისათვის დაკარგული და დატაცებული ყმა-მამულები და მიერიშებინა მისთვის იურიდიული ხელშეუხებლობა.

თავისი საეკლესიო პოლიტიკა სოლომონ მეფემ შემდეგი ღონისძიებებით განახორციელა: 1) ერისკაცთაგან მიტაცებული ყმა-მამულები ეკლესიის დაუმტკიცა; 2) საეკლესიო ყმები განათავისუფლა ზედმეტი გადასახადებისაგან და საეკლესიო გადასახადები დაკანონია; 3) ეკლესიის ეკონომიური მეურნეობის საქმეებში ჩარევა ერისკაცებს აუკრძალა; 4) საეკლესიო თანამდებობებიდან უღირსნი გადამყენა და ღირსეული პირები მიიწვია; 5) ეკლესია-მონასტრები ააგო და შეამკო.

1759 წ. 4 დეკემბერს სოლომონ მეფემ დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელსაც საქუთათლო აღადგენინა და ქუთათელი დაასმევინა. კრებამ საქუთათლოს დაუმტკიცა ყველა მისი მამულები, რომელთაც ერისკაცი უერ შეეხებოდნენ და რომელებშიც მოურავსა და უფროს კაცებს ვეღარავინ დანიშნავდა. საქუთათლოს ყმები არავითარ საერო გადასახადს აღარ გადაიხდიდნენ, თუკი ქუთათელის დასტური არ იქნებოდა. საეკლესიო საქმეებში ჩარევა ერისკაცთ ეკრძალებოდა.

კრების ოქმში სწერია: «...განვიწევებთ..., რათა შეუცვალებელად ეგოს საქუთათლო ესე. და დავაჯდინეთ(!) ქუთათელი ესე და გაურჩებინეთ, ქუთათლიდ აბაშიძე მაქსიძე. და აწ გაწევებთ, რათა... საქუთათლო სახასო მამული, სადაც იყოს ან ვისაც ქონდეს, ყველა უკლისად საქუთათლოდ ეგოს... რაც ხელმწიფის სამართალი იყოს..., თორემ სხვა არა ეთხოვებოდეს რა, თვინიერ ქუთათლის უდასტუროდ; არც ძალი და უსამართლობა დაემართოს; არცავინ მოურავი და უჭროსი დაუღვეს მას მამულშიდ, თვინიერ მისის ყმის მეტი: — ასე ხელშეუალათ საქუთათლოდ იყოს. ამას გარდა... რაც ამის სამრემლო იყოს და, სჯულიანი სამართლის² რიგით, საკანონო საქმე მოიკითხოს, წინ არავინ აღუდგეს და შლად არა ხელ-ყოს...»³.

ეს იყო საკანონმდებლო აქტი. საქირო იყო მისი განხორციელება. და მომდევნო წლებში კრების გადაწყვეტილება სინამდვილეში შესრულებული.

¹ ს. კაგაბაძე, საეკლ. საბ., II, 74.

² მეფე შიმართავს კრებას.

³ სწერია: სამართალს.

⁴ ს. კაგაბაძე, საეკლ. რეც., 4—5.

1773 წ. 9 იანვრის ქუთაისის ეკლესიის გუჯარში მეცე წერს; კ... ძიება ვყავა... მამულისა, მოსახლე გლეხისა და აგარაკისა შენისა... ყოველწლიურად ვნახეთ... და ერთობით განვიახლეთ...»¹.

საეკლესიო პოლიტიკის წარმატება სავსებით დამოკიდებული იყო მეფის გამარჯვებაზე თურქებისა და თავადებთან ბრძოლაში. ამიტომ სოლომონის მეფობის მოელს მანძილზე გასტანა ეკლესიის აღდგენისათვის ბრძოლამ ცვალებადი წარმატებით. მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს, სოლომონის პოლიტიკურ და სამხედრო გამარჯვებებს შედეგად მოჰყვა ეკლესიის აღდგენაც.

ზემოთ აღნიშნულ იყო, რომ ეკლესია თავისი მორალური ძალით დახმარებას უწევდა მეფის ხელისუფლებას ქვეყნის გაერთიანებასა და დამპყრობელი ძალის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

მაგრამ იყო მომენტიც, რომელიც უფრო მეტად მნიშვნელოვანი იყო სოლომონ I-ისათვის. ეს გა ა ხლდათ ნივთიერი და ადამიანური ძალები, რომელთაც ეკლესია მეფის ხელისუფლებას აძლევდა სავალდებულო სახელმწიფო გადასახადებისა და ჯარისკაცების სახით.

ზემოთ მოტანილ ოქმში, მაგილითად, შემდეგიც იყო აღნიშნული: «რაც ხელმწიფის სამართალი იყოს — ლაშქრობა, ნაირობა, ქვეყნის² მოსავალი საქმე, რომელიც რიგი იყოს —, თორემ სხვა არა ეთხოვებოდეს რა...»³.

მეფის ხელისუფლებისათვის ორიეგ საქირო იყო, განსაკუთრებით თავადთა მძლავრობის დროს. ამიტომ სოლომონ I-მა მტკიცედ მოჰყიდა ხელი ეკლესიის აღდგენის საქმეს.

საეკლესიო კრებების გადაწყვეტილებები თითქმის მთელ დასავლეთ საქართველოს ეკლესიებს შეეხო: ბიჭვინტისას, ჭყონლიდისას, გელათისას, შემოქმედისას, ხონისას და სხვ.⁴.

იმრეთის ეკლესიის დაუსტება მარტო ყმებისა და მამულების დაკარგვაში არ გამოიხატებოდა; საეკლესო ხელისუფალნი თავიანთ კანონიერ ფუნქციებს არ ასრულებდნენ და საერო საქმეებში იჭრებოდნენ. ეს ეკლესიის გავლენას ვნებას აყენებდა.

ამ გარემოებას სოლომონ მეფემ ყურადღება შიაქცია და გაფუჭებული საქმის გამოკეთებას შეუდგა. ხონის ეკლესიის დეკანოზი ვინმე ქუთათელაძე, რომელიც ეკლესიას რომ ეკადრებოდა, ისე არ მსახურობდა, «რიგს არ ათავებდა და სხვას რა გინდა რა საქმეში იყო», — მეფემ, მაგ., გადაყენა და მის ადგილზე სხვა, უფრო შესაფერისი პირი, დანიშნა, იმიტომ რომ «ეკლესია, — აღნიშნავს სოლომონი, — უმართებულოს რიგით დასაყენებელი არ იყო». ⁵

¹ საქ. მუხ., ჩ. 2. 222.

² სწერია: ქვე და ყინის.

³ ს. კაკაბაძე, საეკლ. საბ., II: 11—12, 16, 78; საქ. ცენტრ. არქ., ფ. 227, № 7

ფ. 226, № 2. 195; საქ. მუხ., საბ. 2. 98გ; ქუთ. მუხ., № 359, 131.

⁴ საქ. მუხ., ჩ. 2. 257.

საკულტურული თანამდებობებზე დასანიშნავი პირების შერჩევა, სამცხე-ჭარბაზე განვითარებული გამარჯვობის და ითვალისწინებული ცეკვების სისადმი მრევლის დამორჩილების საჭიროებას. ეს აზრი კარგად გამოხატა როსებ გენათელმა 1766 წ. 23 აგვისტოს ანდერძში სოლომონ მეფისადმი, როცა იგი, როგორც საფიქრებელია, იმერეთის პოლიტიკურ საქმეებზე თურქეთში ელჩად მიღიოდა: «ჩემს სიკვდილს უკან... გენათლათაც, რომელიც ჩვენი მოგახსენეთ, თუ თქვენმა გონებამაც ქნას მის ყაბული, — ის დასვით, ამის-თვის რომ... თქვენი ერთგული იქნება. რათგან დასვით, ძალი და ლონე და სიბრალული თქვენგან ასე უნდა ქონდეს, რომ არც თავისმა სამლენდელომ და საერომ კრებულმა არ აიგდოს და უმსახურობა ვერ გაუბედონ თქვენი წყალობით»¹.

აქ აშეარადაა გამოთქული უძლურება ეკლესიისა, რომელიც მფარველობას მეფეს სთხოვს. ზევით აღნიშნულ იქნა, რომ სოლომონმა ასეთი მფარველობა თავისი მოღვაწეობის საქმედ გაიხადა, იმიტომ რომ ეკლესიისაგან იგი მნიშვნელოვან დახმარებას მოელოდა.

ეკლესიისათვის ყმა-მამულების განახლება და ღირსეული ხელმძღვანელების შერჩევა არ კმაროდა, თუ კი საგადასახადო სისტემა სამრევლოში მტკიცე დადგენილებით არ მოწყვიტებდა.

1761 წ. 23 აპრილს სოლომონ მეფემ მორიგი საკულესიო კრება მოიწვია. კრება შეეხო გადასახადების გაწერისა და აქრეფის საკითხს და დადგენილება გამოიტანა ხონის ეკლესიის შესახებ, რომლის დაკარგულიყო და სადაც «არც სამრემლოსი შემოსავლის, არც ნიშნის, არც სახუცისი — არცეთის წიგნი აღარ იყო». «ამაზედ შემოვკრიბეთ... ერთობით ლიხთამერთა კრებული, — წერს მეფე, — და ეკლესიის ნიშანი, სამრემლო და გამოსავალი და სახუცო მოვიკითხეთ. და წმინდამ ამ კრებამ ასე დაამტკიცეს და ბრძანეს: როგორათაც გერიცხვის სამწყსოშიდ იყოს, გენათლისა და ქუთათლის სამწყსოშიდ, — იმასაც ეგრეთ განუწესოთთავ»².

კრების ერთ-ერთი ამოცანა იყო „სარჯულო და საკანონო საქმის“ „სამართლის გზით მოკითხვის“ დაწესებაც³. ეს ღონისძიება მიმართული იყო კანონიერების აღდგენისაკენ ეკლესიაში.

ეკლესიის ყმები მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ საურისა და საუდიეროს გადასახადებისაგან. ყოვლად შეუძლებელი იყო ეკლესიის ეკონომიური აღდგენა, თუ საკულესიო ყმას უნარი აღარ ექნებოდა დაწესებული გადასახადები ეხადა თავისი ორი ბატონისათვის: ეკლესიისათვის, ერთი მხრით, და საერო ფეოდალისათვის (რომლისგანაც იგი ეკლესიას შეეწირა), მეორე მხრით.

¹ საქ. მუზ., Qd 6940 (გამოცემულია ს. კაკაბაძის მიერ, წერ. და მას. საქ. ისტ., I, 54—57).

² ს. კაკაბაძე, საეკლ. რეფ., 7. როგორც აქედან ჩანს, უფრო აღრე მეფეს საგადა-მახადო სისტემა საგენათლოში, საჭუთათლოსა და საჭყონდიდლოში მოუწესრიგებია.

³ იქვე.

ამ გარემოებას კარგად ხელავდა სოლომონი. მეფის აზრით, თუ გელექტროდი ყმა განთავისუფლებოდა საურისა და საუდიეროს გადასახადებისგან, იგი აღდგებოდა ყმა-გლეხის მდგომარეობაში, ე. ი. შეინარჩუნებდა გადასახადის გამომღებისა და ჯარში გამსვლელის უნარს.

ეკლესიის ყმები მეფემ საურისა და საუდიერო გადასახადისგან განათავისუფლა. «... გელათის... სახასო ყმა... საღაც იყოს, არსად ჩვენგან... საურის გარდასახადი კარაჯა არ ეთხოებოდეს», — აღნიშნავს სოლომონი 1755 წ. 29 ოქტომბრის დადგენილებაში¹.

1764 წ. 9 იანვარს სოლომონმა ხონის ეკლესიის ყმებს ასეთი წყალობა უბოძა: «ამოგვიკვეთია საუდიერო — სახალოდ სათხოვარი — ხონის წმინდის გიორგის ყმისათვის; რომ ჩვენგან არა ეთხოებოდეს რა, თვით დაჭირვება თუ რამე ექნეს შეპატრონისა: თქვენის ნებით² ემსახურონ... რისაც შეძლებელი იყვნეთ»³.

საყურადღებოა, რომ საერო ფეოდალის ჩარევა თავისი შეწირული ყმის საქმეში, მისი ექსპლოატაციის მიზნით, სოლომონ მეფეს დაუშვია მხოლოდ ეკლესია-პატრონის მეთვალყურეობისა და ნება-სურვილის პირობით. ვინაიდან თავის დადგენილებას მეფე რეალიზაციის გარანტიას აძლევდა, ეკლესიის ნება-სურვილი სავსებით უზრუნველყოფდა საერო ფეოდალებისათვის საეკლესიო მამულებში კარების დახშვას — ვერ მიელოთ საუდიერო თავიანთ შეწირული ყმებისაგან.

პრინციპულად ამაში არათერი ახალი არ არის, მაგრამ მისი გადაქცევა ოფიციალური დადგენილების საგნად მაშინ, როცა ეკლესიის თავისი ყმებისა და მამულების უფლება დაკარგული ჰქონდა, საეკლესიო კანონმდებლობაში განმახასლებელ ნაბიჯს წარმოადგენდა.

მეფის წყალობა ებოძა გამოჩინებულის საწინამძღვროსა და ქუთაისის ეკლესიის ყმებსაც⁴.

რაღაც აღდგენილ იქნა საეკლესიო ყმა-მამულები და დაკანონდა საგადასახადო სისტემა მრეველში, ეკლესია დამოუკიდებელი ეკონომიური ერთეული გახდა, რამაც თავისი იურიდიული გამოხატულება სოლომონ მეფის იმ გადაწყვეტილებებში ჰპოვა, რომლებიც ეკლესიის სამურნეო ხელშეუხებლობას აკანონებდნენ.

ამ მხრივ საყურადღებოა 1778 წლის ერთი სიგელი, საღაც სოლომონი აღნიშნავს, რომ ხონის «ეკლესიის მამულისათვის მეფეთა და სხვათა მოურავი და მებაჟე დაეყენებიათ. ახლა... ჩვენი მოურავი და მებაჟე გაღმოგაცალეთ»⁵. იქვე მოსდევს დადგენილება, რომ მეფეს ყველა ფეოდალისათვის („მეპატრონისათვის“) აუკრძალავს მოურავისა და მებაჟის დაყენება ეკლესიის მამულში, „თვითიერ მთავარებისკოპოსისა“⁶. საერო ფეოდალებისაგან ჩაყენებული მოხე-

¹ ს. კაკაბაძე, საეკლ. საბ., II, 5.

² ე. ი. ეკლესიის მეთაურის, ეპისკოპოსის.

³ ს. კაკაბაძე, საეკლ. რეფ., 11.

⁴ იბ. საქ. ცენტრ. არქ. ფ. 226 № 2. 197; ს. კაკაბაძე, საეკლ. რეფ., 9.

⁵ ს. კაკაბაძე, საეკლ. საბ., II, 66.

ლეგის გამოძევება ექლესიის მამულიდან¹ ხელს უწყობდა ექლესია-ტატრანები უფლების აღდგენას თავის ყმა-გლეხზე.

ექლესიის ეკონომიური შეუვალობის აღდგენა რეალური გახდა; მეფის დადგენილებები ძირითადად სრულდებოდა. ასე, მაგ., 1760 წ. 10 ოქტომბერის მანია გურიელმა ბესარიონ კათალიკოსს ფიცი მისცა, რომ «რაც... გურიას... ბიჭინიტისა ღვთის-მშობლის შეწირული ყმა... იყოს..., ჩვენის მოხვეჭითა და ძალით, ... უსამართლობა არა უყოთ რა» შენს დაუკითხავადო. ეს დადგენილებაო, — აღნიშნავს გურიელი, — «რომ კათალიკოზის მეტს კაცს შენს ხატის ყმაზედ კელი არა ჰქონია», — გამოიტანა საეკლესიო და საერო კრებამ, რომელიც «თავათ ბატონმან მეფემან სოლომონ შემოკრიბინა»-ო².

სოლომონ I ნაყოფიერ მოღვაწეობას ეწყოდა ექლესია-მონასტრების აგების საქმეშიც. მან ააშენა კაცხის³, ჭალატყის⁴, გოგნის⁵ ტაძრები, გადახურა გელათის დიდი ექლესია „რკინის ყავრულით“⁶, შეამკო გელათის მონასტერი⁷ და ასე შემდეგ. მაგრამ ამ საკითხის დაწვრილებით განხილვას მე აქ არ შევუძღვები.

აღორძინებული ექლესია თვითონ განაგრძობს თავისი უფლებებისათვის ბრძოლას; იგი მოითხოვს, რომ მისი მამულებიდან მთლიანად ამოიკვეთოს საერო ფეოდალების მიერ ჩაყენებული მოურავები. ექლესია არ მორიდებია არც მეფეს. მაგრამ მისი მოთხოვნილება წინააღმდეგობას წააწყდა მეფის შხრივ. მეფეს უკირს დასთმოს ექლესიისათვის მამული, რომელშიც მას თავისი მოურავები ჩაყენებია და რომლითაც თვითონ სარგებლობს.

მეფეს თავისი წინააღმდეგობა იმით გამოხხატას, რომ ეკვი შეუტანია ექლესიის უფლებაში ერთ-ერთი მამულის მიმართ, რომელიც, მაშასადამე, და-კი საგანი გამხდარა. მაგრამ, როგორც კი ექლესიას მოუხერხებია „ძველი გუჯრების“ წარდგენა, მეფეს უკან დაუხევია და მამული დაუთმია.

ეს საინტერესო მოვლენა გადმოცემულია 1776 წ. 26 აგვისტოს სიგელში. იქ შემდეგია მოთხოვნილი: «... ესე... წიგნი მოგართოთ ჩვენ... მეფემან... სოლომონ... თქვენ... აფხაზ-იმერთი... კათოლიკოს... მაქსიმეს; ესრეთ... რომ ბიჭინიტისა... ექლესიის მამულები სამოურაოდ ჩვენს კაცებს ჰქონოდა... ძველთა გუჯრებთა შინა ბიჭინიტისა ექლესიისათ ესრედ განცხადებულად ვპოვთ, რომ ექლესიის მამულშიდ სხვის მოხელე და მოურავი არ შევიდეს და არცავინ ფლობდეს, თვითონ კათოლიკოზისა ბრძანებისა და მის მიერ დადგინდებულისა მოხელისა. აწ რადგან ესრეთ ნათლად ვიხილეთ, დაიხსნა ყოველი იჭვი წინააღმდეგთა»⁸.

¹ ს. კაგაბაძე, საეკლ. საბ., II, 11—12.

² საქ. ცენტრ. არქ., ფ. 226 № 3. 412.

³ იქვე, № 2. 175.

⁴ იქვე, ფ. 230, მე-16 დავთ. № 251.

⁵ ქუთ. მუხ., № 703. ამ დოკუმენტის არსებობაზე მიმოთხოვთ იმავე მუხეუმის დირექტორმა მითავოთ გორგაძემ, რომელსაც ამისათვის ვმადლობ.

⁶ Г. Е. Шеретели, Полное собрание надписей... гелатского монастыря, 1891. Тбилиси.

⁷ ს. კაგაბაძე, საეკლ. საბ., II, 51.

ამრიგად, დასავლეთ საქართველოს ეკლესია აღდგენილ იქნა თავისი ეკლესია ნომიურ და უფლებრივ მდგომარეობაში მეფის ხელისუფლების მფლეობრივ მეფის ხელისუფლების მფარველობა გახდა გარანტიაც ეკლესიისათის მოპოვებული მდგომარეობის შესანარჩუნებლად.

იმერეთის ეკლესიის მორალური გავლენაც სათანადო სიმაღლეზე დადგა. იგი ალარ არის ის, რაც XVIII საუკუნის დასაწყისში იყო¹. «აწ უწყოდეთ ყოველთა, — აღნიშნავდა თავის გადაწყვეტილებაში 1776 წ. იმერეთის ეკლესიის მეთაური კაცია ჩიჩუას შესახებ, რომელსაც ბიჭვინტის ეკლესიის ყმები მოუტაცია და ოსმალებისათვის მიუყიდია, — ... შევაჩვენებ წყეულსა მას კაცია ჩიჩუას და განვახვამ ამ ეკლესიისაგან...»². შეჩვენება და ეკლესიიდან გარიცხეა ამ დროს დიდ დასჯად ითვლებოდა, იმიტომ რომ ქვეყნის უმრავლესობის («უწყოდეთ ყოველთა») მხარდაჭერით (რომელიც უკვე ეკლესიის გავლენაშია მოქლეული) საეკლესიო ხელისუფალი აღვილად ახერხებს მოწინააღმდეგე ერთეულებზე მორალურ ზემოქმედებას. და ეკლესია თანთანობით ასეთ ელემენტებსაც იმორჩილებდა.

ამ მხრივ საინტერესოა ორი პირობის წიგნი, მიცემული იმერეთის კათალიკოსისათვის: ერთი თავად მერაბ ლორთქიფანიძისაგან 1777 წ. 26 იანვარს და მეორე მთავარ გიორგი გურიელისაგან იმავე წლის 10 იანვარს.

პირველ წიგნში ვკითხულობთ: «... ტყვის გაყიდვისათვის გამიშყურით და კილევაც შემაჩვენე... მერჩე თქვენ... ტყვის გაუყიდველობის პირობა გვთხოვთ. და მე ასე პირობა მომირომევია: ჩემს სიცოცხლეში ქრისტიანი კაცის-შვილი არც მივყიდო თათარს, არც სხვას უსჯულო კაცსა და არც მეგრელს, და ეგების დიდის გაჭირვებისათვის ჩემს მეზობელს ან ჩემი ქვეყნის კაცს გლეხობით მივყიდო და ან ცოლქმარი. სხუა, ამას გარდა, ჩემგან საუსჯულეთ ტყვე არ გაიყიდოს... ესეც მოგვიხსენებია: თუ ვისმე ჩემის ქვეყნის კაცს მივყიდო, იმასაც პირობა დავადებით ძალიანი, რომ უსჯულოს ხელში არ ჩავარდეს»³.

შეორე წიგნში აღნიშნულია: «...თქვენ მიერ შეჩვენებულის ტყვის-მყიდველი კაცის შეუწყნარებლობის პირობა გვთხოვთ. და ჩვენ ეს პირობა მოგვირთმევია...: რომელიცაც... ტყვის-მსყიდველი კაცი თქვენგან სახელდობ შეიჩენოს, ის კაცი ჩვენთან არ მოუშეათ... და რომელიც შევიძლო, მისს მტერობისა და ავათ-მოპყრობასაც ვეცადო. და უკეთუ აღთქმა ესე... ვერ სრულ-ყველა თქვენგან და თქვენის კრებისაგან შეუნდობელი ვიყო»⁴.

ორსავე მაგალითში ყურადღებას იქცევს შემდეგი გარემოებანი. კათა-
ლიკოსის პიროვნებისა და საეკლესიო კრების გავლენა ტყვის
სყიდვის აკრძალვის შენარჩუნების პირობას წარმოადგენს.

¹ გავისსენოთ გრიგოლ კათალიკოსის სიტყვები.

³ Ա. ՀԱՅԱԲԵԿԻ, ՏԱՐԱՎՈՒՄ. ՏԱԾ., II, 52.

१३७

੧੫੮

ტყვის სყიდვის აკრძალვა სარწმუნოებრივსა და პოლიტიკურ ხასიათს დატანილების: ქრისტიანისა და „იმერელის“ გაყიდვა მავმადიანსა და „მეგრულწერებას“ (რომელიც იმერეთის სახელმწიფოს მოქალაქე არ არის) და-გმობილია. ეს გარემოება საინტერესო იმ მხრივაც, რომ, როგორც ვხედავთ, ეკლესია მხარში ამოსდგომია სოლომონ მეფეს იმერეთისათვის ოდიშის სამ-თავროს შეერთების საქმეში.

შემდეგ, მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ ეკლესია ტყვის სყიდვას კრძალავს ფერდალთა შორის თანაბაკუხის მგებლობის პირობით. ეს მაჩვენე-ბელია ეკლესიის ორგანიზატორული მოქმედებისა ქვეყანაში, იმისა, რომ ეკლესიის ბრძოლა ტყვის სყიდვის წინააღმდეგ სახალხო საქმე იყო, რომელსაც მხარი დაუჭირა ფერდალური საზოგადოების დიდმა ნაწილმა.

დასასრულ, არ შეიძლება ყურადღება არ მივაჭირო იმას, რომ ეკლესია მარჯვედ ჩატონისა და ყმის ურთიერთობის საქმეში. ბატონისათვის მას სიტყვა დაუდებინებია, რომ ყბა-გლეხი მარტო ორი პირობით გაყიდოს: ან ცოლ-ქმარი ერთად, ან მამაკაცი გლეხად (ეს იგი კაცი გაყი-დულიყო ისე, რომ ახალ ბატონთანაც აუცილებლად მიწაზე ემუშავა).

ორივე ეს ღონიძიება მიმართული იყო იქინვენ, რომ ყმა-გლეხებს ოჯახი არ დანგრეოდათ, მიწის მოქმედნი გამრავლებული-ყვნენ და მიწასთან მიჯაჭვული ყოფილიყვნენ.

როგორც ვხედავთ, სოლომონ მეფეს თავის საგლეხო პოლიტიკაში ძლი-ერი თანამშრომელი გასჩენია დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის სახით.

მეფის ხელისუფლებისა და ეკლესიის კაშშირი ჰქმნიდა ისეთ პოლიტიკურ და მორალურ ძალას, რომლის წინაშე თავადები ქედს იხრიდნენ.

1759 წ. დეკემბერში სოლომონ მეფემ დასავლეთ საქართველოს ფერდა-ლებს ფიცი დაადგებინა, რომ მათ ერთობით უარ-ეყოთ ახალციხის ფაშის მო-თხოვნა ტყვის სყიდვის დაშვების შესახებ და დამორჩილებოდნენ ტყვის სყიდ-ვის აკრძალვას. ამ საყურადღებო აქტში მონაწილეობდა ეკლესიაც; ფერდალე-ბის ხელშერილი მეფემ მიიღო „კათალიკოზის... დამტკიცებით“¹. და ტყვის სყიდვის აკრძალვამ თავისი შედეგიც გამოიღო; 1760-იან წლებშივე იგი მოგონების საგანი გახდა. ასე, მაგ., ზაალ გურიის ერისთავისათვის მიცემულს პირობის წიგნში მისი ყმები ტყვის სყიდვას შემ-დეგი სიტყვებით მოიგონებენ: «ავის დროვობისაგან და ქვეყნის არეულობისა-გან ტყვის ყიდვა ყოფილიყო»².

3. სოლომონ I-ის თავდაცვითი როი თარეპი ინგერვენების მინაღვდებ

თურქებისათვის ცხადი გახდა, რომ სოლომონ მეფე — ეს ისეთი „ქვეშე-ვრდომი“ იყო, რომელიც არ სცნობდა ოსმალეთის უფლებას იმერეთზე და-თავისი ქვეყნის პოლიტიკური განთავისუფლებისათვის ემზადებოდა.

¹ Акты К. А. К., I, 56—7.

² გ. თაყაიშვილი, საქ. სიძვ., II, 521—522.

და „ჰაჯი-აქმედ ფაშამ, ახალციხის... მმართველმა,—წერს ჰამერი და ლევანის მოშველიებით, იმერეთის წინააღმდეგ გაილაშქრა და მცირვლებით დაიმორჩილა, რომ დაწესებული გადასახადი ეხადათ“¹.

გადასახადის ხელმეორე დაწესება იმას ნიშნავდა, რომ იმერეთს თურქეთისათვის, საგალდებულო ხარკის სახით, ადამიანები უნდა ეძლია. იგივე ჰამერი ახალციხის ფაშის შესახებ ამბობს: „იმორჩილებს იმერეთს ხარკის გადახდაზე ტყვეებით“².

იმერეთში ჩამოსულმა თურქებმა და ლევებმა ქვეყანა გასძარცეს, დაატყვევეს, დასწვეს და დაანგრიეს, დიდი ვნება მიაყენეს გელათის ეკლესიასც. მტერი უკან დაბრუნდა ოლაფით. ახალციხეში დასცურა ფაშამაც ბევრი ლევთა და გაისტუმრა დალისტანსა შინა» (პ. ორბე ლიანი). ამ მძარცველობითს ლაშქრობას ლევების მხრივ მეთაურობდა ხუნძახის ბატონი. ეს მოხდა 1758 წელს³.

ხარკის აკრეფასაც ძარცვის ხასიათი მიუღია. ამ ფუნქციას ასრულებდნენ იმერეთში მყოფი თურქი მეციხოვნები, რომელთა წინააღმდეგაც ახალციხის ფაშის წინაშე იმერეთის მცხოვრებლებს საჩივრები შეუტანიათ. „ამის შემდეგ, — აღნიშნავს ჰამერი 1758 წ. ლაქრობის შესახებ, — ახალციხეში ბატონიშვილი სოლომონი მოვიდა საჩივრებით, რომლებიც იმერეთის მცხოვრებთ ბალდადისა და ქუთაისის (ცუცხვათის ან შორაპანის) გარნიზონების მიმართ ჰქონდათ“⁴.

ფაშიმ სოლომონის საჩივარი დააკმაყოფილა და ამასთანავე სამიათას-კაციანი ლაშქარი გამოგზავნა მეციხოვნების დასასჯელად. მაგრამ თურქებს იმერეთიმდე არც კი ჩამოუღწევიათ, რომ სოლომონ მეფემ ისინი გზაშივე გაანადგურა თავისი ჯარის საშუალებით, რომელიც მან იმერეთიდან საიღუმლოდ გამოიწვია⁵. ამ შემთხვევის გამო თურქეთის მთავრობამ ახალციხის ფაშა, ჰაჯი-აქმედი, სიკვდილით დასაჯა⁶. სამშობლოში დაბრუნებული მეფე წამოწყებული ბრძოლის განვრჩობას შეუდგა.

1759 წელს იგი თავის სამხედრო მოკავშირეებთან (თეიმურაზ და ერეკლე მეფებთან) ერთად ქართლში იბრძოდა დალესტნელი ლევების წინააღმდეგ, რომლებიც ქართველთა შეერთებულმა ძალებმა კიდევაც დაამარცხეს⁷. სოლომონი თხუთმეტიათას-კაციანი ჯარით ეხმარებოდა ირაკლი მეფეს 1760 წელ-

¹ Hammer, IV, 545.

² იქვე, 727, მე-2 სვეტი.

³ ქ. ცხ., II, ჩუბ., 474,

⁴ «Hierauf kaim Prinz Salomon nach Achiska, um größere Forderungen, welche die Bewohner Imirette's an die Besetzungen von Bagdad und Tokat hatten, zu berichtigen» (Hammer, IV, 545). აქ დასახელებული ციხე თოკატისა თურქეთის გულში მოთავსებულია ადგილია. რა თქმა უნდა, ჰამერი ცდება ქართული სახელის გადმოცემაში, და თოკატის ადგილზე უნდა მივიჩნიოთ ცუცხვათ-შორაპან-ქუთაისიდან ერთ-ერთი.

⁵ Hammer, IV, 545.

⁶ იქვე, 546.

⁷ ქ. ცხ., II, ჩუბ., 489.

საც განჯის ლაშქრობაში¹. ამ ლაშქრობაში იმერეთის მეფის გვერდში იმყოფებოდა, დაღიანთან ერთად, რაჭის ერისთავიც.

თურქეთის მთავრობის კონფლიქტის საგანი სოლომონ მეფესთან იყო ტყვის სყიდვის საკითხი. იაფასიან ტყვებს თურქეთი ფართოდ იყენებდა იანიჩართა რიგების შესავებად. ამასთანავე, ქართველი გოგოები და ბიჭები ძეირადაც ფასობდნენ მაპმადიანურ ბაზარზე, სადაც თურქეთის მთავრობა დიდ მოვებასაც ნახულობდა მათში. რამდენჯერმე მიმართა თურქეთის მთავრობამ სოლომონ მეფის წინადადებით ტყვის სყიდვის აკრძალვის გაუქმების შესახებ, მაგრამ ამაოდ: სოლომონ I კიდევ უფრო მკაცრად ატარებდა თავის დადგენილებას ცხოვრებაში². თურქეთმა თავისი წინადადება უკანასკნელად 1759 წელს გაიმეორა სოლომონ მეფეს, რომელმაც მას ამის თაობაზე, როგორც წინა თავში ითქვა, კვლავ უარი შეუთვალა.

დაიწყო ომი. 1760 წელს იმერეთში ილაშქრია მოლა-აბდულა ფაშამ. მისი მიზანი იყო სოლომონის დამორჩილება, მისთვის ხარკის გადახდევინება და ტყვის სყიდვის აკრძალვაზე უარის თქმევინება. მაგრამ თურქეთის ჯარი სოლომონ მეფემ იმერეთში დაამარცა³. 1761 წელს სულთანია თავისი ჯარების მეორე ტალღა შემოუსია იმერეთის მეფეს, მაგრამ ამ ჯერადაც ქართველების გაიმარჯვეს⁴. ერთი წლის შემდეგ, 1763 წელს, თურქეთის მთავრობამ იმერეთში უფრო დიდი ჯარი გამოგზავნა (13 ათასი კაცის რაოდენობით), რომელსაც იბრაჰიმ ფაშა სარდლობდა⁵. მტერი ორ ტალღად იმერეთში შემოიწრა და შეება სოლომონ მეფეს. მეფის ლაშქარმა უკან დაიხია და შიგნით შემოიტყუა მტერი, რომელმაც დროებით იმერეთის სამხრეთი უბანი დაიკირა (სებეკას მხარე). ძარცვით გატაცებული იგრესორის საბრძოლო დისკიპლინა შეიიყა: დაგა ატყდა იანიჩართა, ლევანდთა და ქურთთა შორის. მტერის მრავალრიცხვანებამ თვისობრივი ძალა დაკარგა. გაუვალ დღილებში შეტყუებული მტერი სოლომონ მეფის თავდასხმებმა ერთიანად დასუა; მტერის გადარჩენილმა ნაწილმა დროშები და ცხენები მიატოვა და თოვლში ახალციხისაკენ გაიქცა, მაგრამ ისიც მთლად გაიყლიტა დადევნებული ქართველებისაგან⁶.

„...იმერლებმა, რომლებიც ხუთ ათასზე მეტი არ იყვნენ, — აღნიშნულია 1768 წ. ჩანაწერში, მაქსიმე აბაშიძის მონათხრობის მიხედვით, — აზნაურთაგან მარტო ორი კაცი დაკარგის მოკლულის სახით“⁶.

ეს ცნობა საყურადღებოა იმ მხრივ, რომ მის მიხედვით სოლომონის ლაშქრი შედგებოდა აზნაურებისა და ყმა-გლეხებისაგან⁷. ასეთი სოციალური შემადგენლობა იყო მთავარი მიზეზი მეფის ლაშქრის მაღალი ბრძოლისუნა.

¹ მ. თამარა რაზვილი, ისტორია ქათოლიკისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, 378 (ლეონარდოს 1760 წ. 18 აგვისტოს წერილი).

² გრამოთი, I, 15.

³ იქვე.

⁴ Hammer, IV, 546.

⁵ იქვე.

⁶ გრამოთი, I, 15.

⁷ 5 ათას კაცში, აჩნაურების გარდა, რა თქმა უნდა, ყმა-გლეხები უნდა ვივარაუდოთ.

რიანობისა. აზნაური და ყმა-გლეხი გაბედულად და თავგანწირულოდ დატესტირდნენ მეფის მხარეზე, ვინაიდან იცოდნენ, რომ სოლომონის გამოწვევებაზე იყო დამოკიდებული მათი ბეჭნიერება. და ისინი ამიტომ ადვილად ახერხებდნენ მრავალრიცხვანი აგრძესორის დამარცხებას, რომელიც, როგორც მტაცებელი, მომხვეჭი, გულგრილი და მხდალი იყო.

თურქეთის მთავრობა უფრო სერიოზული ბრძოლებისათვის შეუდგა მშა-
დებას. მან განიჩრახა იმერეთის ჯარისათვის აღმოსავლეთიდან შეეტია და
მისი თავდაცვითი გამძლეობის ხერხებმალი ზემო იმერეთში გაეტეხა. თურქეთის
ჯარი კი დევაც დაიძრა ამ მიმართულებით. მაგრამ ერეკლე მეცე თავის სამ-
ხედრო მოკავშირეს გვერდში ამოუდგა და თურქებს ქართლში გატარებაზე
მტკიცე უარი უთხრა¹. მტერი უკან დაბრუნდა.

აგრესორმა ბრძოლის ფორმა შესცვალდ და იმერეთის თავდაცვის შიგნი-
დან მოშლა განიზრახა: ამ მიზნით მან კავშირი გააბა სოლომონის მოწინააღ-
მდეგებთან. ჯერ კიდევ ადრე სულთნის მთავრობა დაუკავშირდა სოლომო-
ნის ძმას, რომელიც ახალციხეში იმყოფებოდა მეფესთან მტრობის გამო.
ახალციხის ფაშა იბრაჰიმი მას სოლომონის წინააღმდეგ შეიარაღებულ დახმა-
რებასაც უწევდა². აგრესორმა ვერც ამ მხრივ მიაღწია საწადელს, და ახლა
იგი დაუკავშირდა სოლომონის ბიძაშვილს თეიმურაზ მამუკას ძე ბაგრატიონს,
რომელიც, მეფესთან მტრობის ნიადაგზე, თურქეთში იყო გადახვეწილი. ეს
პირი სულთანის მთავრობას თვითონ მოუწოდებდა იმერეთში შეჭრილიყო
და სოლომონი გადაეგდო.

თეიმურაზის შინადაღება აგრესორისათვის მისალები აღმოჩნდა. თუ კი
იგი დამარცხებდა სოლომონს და მას იმერეთიდანაც გააძვებდა ან მოკლავ-
და, მაშინ მის აღვილზე შეეძლო მეფედ დაესვა თეიმურაზი, რომელიც მორ-
ჩილებას ეფუიცებოდა.

1765 წლის იგნისში ჩილდირის ფაშა ჰასანი დიდი ჯარით იმერეთშე წამოვიდა³. სანამ იგი იმერეთში შემოიჭრებოდა და მეფეს შეებმებოდა, ჯერ გურიაში შევიდა, რომლის დაპყრობა მას მძიმე ბრძოლად დაუსვეს ბერიძის ციხის დამცველებმა⁴. გურიის თავდაცვას მთავარი მამია გურიილი ხელმძღვანელობდა, რომელიც, დამარცხების შემდეგ, ფაშას გადაუყენებია და მის აღგილზე მისი უმცროსი ძმა, გიორგი, დაუსვამს. მოიპოვება ჰასან ფაშის წყალობის წიგნი, მიცემული 1767 წელს ზაალ გურიის ერისტავისათვეს, რომელშიც გურიილად მამიას აღგილზე მოხსენებულია გიორგი⁵. მტრის დიდი სამ-

¹ А. Иоаннисян, Иосиф Эмин, 228. Ереван, 1945.

² Hammer, IV, 546.

³ საქ. მუხ., H № 2. 782, გვ. 2 (ზოგადან იოგანეს დღიური. ამის არსებობაზე მიმი-თოთა პატივი. კ. გრიგოლიამ, რომელსაც მალობას მოვასტენებ).

⁴ Hammer, IV, 559 (აქაც და შემდგომაც ქართული გეოგრაფიული სახელები ჩემ მიკროა აღდგენილი).

⁵ ଏହାକୁ ଶିଳ୍ପିଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ରୂପରେ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

ხედრო ძალის¹ ჭინაშე დადიანი შეშინდა და, თავისი სამთავროს გამარტივებული ფასად, მას მოურიგდა: საკვებით მოამარავა თურქები, რომლებმაც 1765 წელს დღიში დაიზში დაიზამთრეს².

გურია-ოდიშის დაპყრობის შემდეგ ფაშისათვის ადვილი გახდა საჩინოს³: ხელში ჩაგდება და გარემოცვა სეერის გამაგრებული ციხისა, რომელიც, ხანგრძლივი და მტკიცე თავდაცვის შემდეგ, კიდევაც დაეცა. ორივე ციხე და იმერეთის დაპყრობილი ნაწილი ფაშამ გადასცა თეიმურაზს, რომელიც მეფედ გამოაცხადა⁴.

სეერის ციხის აღებით (1766 წლის სექტემბერში⁵) ფაშამ დაამთავრა ლაშქრობა, დაწყებული 1765 წლის იგნისში.

თავადების დღე დადგა. ისინი „ქუთაისში მოვიდნენ... — წერს ჰამერი, — და ხელი მოაწერეს მორჩილების აქტს ახალ მბრძანებელ თეიმურაზისადმი...“⁶.

ჰასან ფაშამ თავისი გადარჩენილი ჯარიდან ქუთაისში დასტოვა ოთხიათას-კაციანი ლაშქარი, რომელსაც დახმარება უნდა გაეწია იმერეთში დარჩენილი გადასახადის ამკრეფი ჰაჯი-ალი-ბეგისათვის⁷. ის გარემოცვა, რომ ხარქის ამერუე მოხელეს თავისთან შეიარაღებული რაზმის დატოვება დასჭირდა, იმის მაჩვენებელია, რომ თურქებმა ვერც ახლა შესძლეს დაემორჩილებინათ მებრძოლი იმერეთი: სოლომონ მეფე და მისი მომხრენი. ინტერვენციის შედეგი მარტო ტერიტორია და თავადების მორჩილება იყო. მაგრამ არც ერთი და არც მეორე არ ლირდა იმ ფასად, რაც იგრესორმა დაპკარგა სოლომონ მეფის დამორჩილების მიზნით გაწეულ ხანგრძლივ და მძიმე ბრძოლებში. ამიტომ იმერეთის საკითხი ისევ გადაუჭრელი რჩებოდა დამბყრობელი თურქისათვის.

სოლომონ I თურქებისა და თავადებისათვის ისევ საფრთხეს წარმოდგენდა. მეფემ, სეერის ციხიდან წასულმა, ზემო იმერეთის მთებში განაგრძო თავდაცვა. მტერი მას კვალდავეალ მიპკეა და 1767 წლის გაზაფხულზე მის წინააღმდეგ იბრძოლა. პატრი ალიოზი, მაგ., 1767 წ. 18 მარტს ახალციხიდან რომის პროპაგანდას ატყობინებდა, რომ თურქები, თეიმურაზი და დადიანი სოლომონ მეფის შესაბყრობად სალაშქროდ წავიდნენ⁸.

¹ რაგინდ გადაჭარბებული არ უნდა იყოს ქართული ცნობა თურქების რაოდენობის შესახებ (ის. გრაмотი, I, 16), ჰასან ფაშის ჯარი უფრო მოავალრიცხვანი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე იბრაჰიმისა იყო. ამასთანავე, ჰასანის ჯარები ქვემეზებითაც იყვნენ შეიარაღებული (იქვე).

² Hantper, IV, 559.

³ რა თქმა უნდა, სეგეკაც ციხე უნდა ვიგულისხმოთ აქ.

⁴ იქვე, 559—560.

⁵ საქ. მუხ., Q № 632, v. 813 (კაცხის გულანის მინაწერი. ამის არსებობაზე მიმითითა დოც. ტრ. რუხა ადემ, რომელსაც მაღლობას ვწირავ).

⁶ Hantper, IV, 560.

⁷ იქვე.

⁸ მ. თამარა შვილი, ისტორია ქათ. ქართ. შორის, 384—5.

სოლომონ I შეითარეს ქაიხოსრო და ნიკოლოზ წერეთლებმა, ეროვნულების მაც მას თავიანთი საძმო ციხე, მოდანახე, გადასცეს¹. ციხე მეფეს უკრძალა დასაყრდნად გაუხდია, ხოლო ტახტის ერთგული წერეთლები ბრძოლაში ჩაუბამს. მან ქაიხოსრო წერეთელი გავზავნა რუსეთის სამხედრო ჭარმომადგენელთან, ყიზლარის კომენდანტთან, და სთხოვა თავშესაფარი რუსეთის ტერიტორიაზე იმ შემთხვევაში, თუ მას დაამარცხებდნენ თურქები². მეფეს პასუხი არ მიუღია.

ამის შემდეგ სოლომონის მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესებულა. და მეფეს ყიზლარის კომენდანტისათვის შუამდგომლობა უთხოვია რუსეთის მთავრობის წინაშე, რომ ამ უკანასკნელს მოლაპარაკება გაემართა თურქეთთან შემდეგი პირობებით: დაბრუნებოდა სოლომონს სამეფო, ხელი იელო თურქეთს ტკივების დატაცებაზე და დაკმაყოფილებულიყო ფულადი ხარკით; თუ არა და, უკიდურეს შემთხვევაში, თავის ტერიტორიაზე მიეცა რუსეთს ლტოლვილი მეფისათვის თავშესაფარი³.

რუსეთმა ეს თხოვნაც უბასუხოდ დასტივა. რუსეთის მთავრობას თურქეთთან შევიდობა ჰქონდა და, რა თქმა უნდა, მასთან ომის შესაძლებელი ატენის გამო, არავითარ დახმარებას არ გაუშვდა ტახტიდან გადაგდებულ მეფეს, რომელიც ოსმალეთის ურჩ ქვეშეგრდომად ითვლებოდა. რუსები ფიქრობდნენ, რომ იმერეთის საქმეებში ჩარევა გამოიწვევდა თურქეთის განრისხებას, რაც „არასაიმედო ქართველების შექნაზე უფრო ძვირი დაჯდებოდა“⁴.

სოლომონ I სხვა მხრივ შეუდგა გამოსავალის მოძებნას და დაქირავებული ლეკის ჯარი-გაიჩინა⁵. ლეკების რაოდენობა ორასამდე აღწევდა და მეფე თითოეულს თვიურად ორ-ორსა და სამ-სამ თუმანს უხდიდა⁶. საჭირო იყო ციხეში შეფარებული მეფის გარეთ გამოსვლა, რომ მას შემოექრიბა ერთგული ქვეშეგრდომები და მათი საშუალებით განმათავისუფლებელი კონტრშეტევა დაეწყო.. და ეს საჭიროება დაქირავებული ლეკების გამოყენებით უზრუნველყოფილ იქნა. «მსმენელნი⁷ ამისნი, — წერენ ბატონიშვილები ლეკების შემოყვანაზე იმერეთში, — იმერნი შექრძნენ წინაშე მეფისა და უკვეს ზედა დასხმაო რსმალთა მრაყალების»⁸.

აქ საუბარია იმ „იმერლებზე“, რომლებიც, მოურავოვის სიტყვით, არიან „თავისნება, ამაყი და ურჩი“, ატარებენ თოფსა და ხმალს, იკვებებიან „ტყის ხილით“ და დადიან ფეხშიშველი და უტანსაცმელოდ⁹. ეს არის ყმა-

¹ ს. კაგაბაძე, წერ. და მას. საქ. ისტ., I, 92 და მ. ჯანაშვილი, მასალები საქ. ისტ., 15 (რომ ქაიხოსრო და ნიკოლოზი მები არიან, იბ. ე. თაყაიშვილი, საქ. სიც., II, 520).

² გრამოთი, II¹, 7 და გრამოთი, I, 1.

³ გრამოთი, I, 1—2.

⁴ იქვე, 3.

⁵ მ. ჯანაშვილი, მასალები საქ. ისტ., 15.

⁶ გრამოთი, I, 16 და გრამოთი, II¹, 4.

⁷ ე. ი. მანქვაძე.

⁸ მ. ჯანაშვილი, მასალები საქ. ისტ., 15.

⁹ გრამოთი, I, 71—72.

გლეხობა, რომელიც სოლომონ I-ის განმათავისუფლებელი არმიის უკუნიშვილი ვარ ნაშილს წარმოადგენდა.

სოლომონის მებრძოლი არმია დღითი-დუე მტკიცებოდა და ძლიერდებოდა იმ სოციალური პოლიტიკის წყალობით, რომელსაც მეფე ატარებდა. მაგალითად, მან 1766 წელს ონსაფ მაჭავარიანს თურქების წინააღმდეგ ბრძოლისათვის ყმა-გლეხები უბოძა¹; 1764 წელს ამირან და პაატელა მესხებს ერთგული სამსახურისათვის საური ამოუკვეთა²; 1765 წელს ქაიხოსრო წერეთელს „ნამეტნავათ თავდადებით“ ერთგულებისათვის მისი უშვილოდ ამოვარდნილი ძმების, პაპუნასა და ქველის, ყმა-მამულები დაუმტკიცა³.

თავისი სოციალური პოლიტიკის გატარებას იმერეთის მეფე ანტი-თურქულ მიმართულებას აძლევდა. იგი, მაგ., 1762 წ. 19 იანვარს გიორგი აბდუშელიშვილს, რომელიც „გათათოებულა“ თურქების ტყვეობაში, ვამიიბსნის, მონათლავს და ყმა-მამულებს უბოძებს. მეფე აბდუშელიშვილს მიმართავს: «შენ უსჯულოთა მტერთაგან. დატყვევებულ იყავ და თათრათ იყავი. და ჩვენ მოგნათლეთ და გიბოძეთ თავათ... შალაური და მოსახლე კაცი სოფლით უკლებათ»⁴.

მაშასადამე, ქართველი ფეოდალი ოომ დამპყრობელი თურქის ხელში ჩავარდება, ეს მის „გაურჯულოებასა“ და ქართველობისათვის დაკარგებას ნიშნავს. მაგრამ თუ კი იგი ხელმეორედ მოინათლება და ქართველი გახდება, მიიღებს მოქალაქობისა და ცხოვრების უფლებებს — კერძო საკუთრებას მიწასა და ყმებზე.

ასეთი პოლიტიკა, დაპირისპირებული მფლობელობის ოსმალურ წესთან, ნაყოფიერ შედეგს იძლეოდა.

მიწის მფლობელობის ოსმალური წესი, რომელიც დასავლეთ საქართველოში თანდათან ფეხს იკიდებდა, გამანადგურებელ საფრთხედ ემუქრებოდა ქართულ ფეოდალურ მიწათმფლობელობას.

ოსმალური წესის მიხედვით, სულთანის საკუთრებად ცხადდებოდა მამული თურქეთის ქვეშევრდომი ქართველი ფეოდალისა, რომელიც მხოლოდ დროებითი მფლობელი ხდებოდა იმისა.

ამ მაგალითიც. 1767 წელს, როცა თურქები დასავლეთ საქართველოში ბატონობდნენ, ჰასანმა, ახალციხის ფაშამ, ზაალ გურიის ერისთავები წიგნი დაუმტკიცა: «ამას ბარობაზე, რომა რაც... ხელმწიფის სამსახური (sic) იყო და ან ჩვენი, ყველა [ა]სრულეთ, ჩვენი ჩირლი⁵ და ხელადებული შეიქენით, — ცათა სწორე ხელმწიფის ბაძანებით(!) და ყაფაუჯი იბარაპმ-ბეგის შეამოვალობით, ქებაპა იბაპრამ-ბეგის შვამავალობით, გურიელი გიორგის შვამავალობით ისა წყალობა მიქანია(!): რაც მაძაშენს მამული ეჭირა, ანა ხელობა,

¹ საქ. მუხ., Hd № 5. 491.

² იქვე, № 4. 345.

³ იქვე, Sd №№ 1. 169 და 1. 186.

⁴ ქუთ. მუხ., № 438 (რამდენიმე საბუთის კრებულია).

⁵ Çirak, გი მსახური.

ანა საბერო, ..., გვიბოძებია; ანა რაც მამიას მამიშვილისთვის მამული ჟერიკონი
ბენა — ვანის-ქედი, ოქროს-ქედი, ხარული, ჯუმათის შემავალი, შუბრულისა
შევლა... გვიბოძებია¹.

მაშასადამე, ოსმალეთის ხელისუფალი, ფაშა, სულთნის საკუთრებად
სთვლის ქართველი ფეოდალის მოელ, მემკიდრეობით მიღებულ და შეძნილ,
ადგილ-მამულს, რომლითაც სარგებლობის უფლება მის ადგილობრივ მფლო-
ბელს მხოლოდ იმ შემთხვევაში აქვს, თუ სულთნის ერთგული მოსამსახურე
გახდება. შემდეგ, გ. გურიელი, რომელიც, ქართული ფეოდალური წესს
მიხედვით, ზ. ერისთავის ბატონად ითვლება, საადგილმამულო ურთიერთობაში
თავის ყმასთან უბრალო შუამავლის როლს ასრულებს და თურქ მოხელეებთა-
ნაა გატოლებული.

მიწისმფლობელობისა და ბატონუმური ურთიერთობის ეს სამხედრო-
ოკუპაციური რეჟიმი სავსებით ეწინააღმდეგებოდა ქართული ფეოდალური
ცხოვრების წესებს.

1764 წელს, როცა გურია იმერეთის მეფეს ემორჩილებოდა, მამია გური-
ელმა თავის ყმას, იმავე ზ. ერისთავს, შემდეგი წყალობის წიგნი მისცა: «... ბა-
ტონმა მეფე სოლომონ მოინდომა და შეუ შემოვიდა ამ საქმეში თავდაღებით-
ძალიან ერგულიც იყავ ჩვენი... წყალობა გიყავით და გიბოჭთ ერკეთი და
მისი შემავალი] მთლათ, ოქროს-ქედა, ვანის ქედიანათ და რაც საწინამდღერო
და კვლესიას რამ იყოს. თუ შენ ჩვენი ერთგული... იყო, არასოდეს ეს ჩვენი
წყალობა არ მოგეშალოს»². აქ კი სხვანაირადაა საქმე. ზაალ ერისთავი კერძო
მესაკუთრეა იმ მამულისა, რომელიც მემკიდრეობით მიუღია; გურიელი ამას
არც ეხება. გურიელისა და ერისთავის ბატონ-ყმობა დამკიდე ულია იმ წყა-
ლობისაგან, რომელსაც პირველი უწევს მეორეს თავისი კერძო საკუთრებიდან
მამულების ბოქების სახით.

შემდეგ, გურიელისა და ერისთავის ბატონ-ყმობას განავებს იმერეთის
მეფე, რომელიც მათ ურთიერთობაში მხოლოდ გამრიგისა და შუამავლის
სახით იქრება.

ამრიგად, ქართული წესის მცხედვით, ყმა-ფეოდალის საკუთრება მიწაზე
ხელშეუხებელია მეფე-ბატონისაგან. თურქული წესის მიხედვით კი, ყმა-ფეო-
დალის საკუთრება მიწაზე გაუქმებულია და მიწის ჭერა დაშვებულია მარტო
სულთანისადმი სამსახურის გაწევის პირობით. აი, ამ უცხოსა და ექსპანსიურ
რეჟიმს ებრძოდა სოლომონ I ქართული ფეოდალური საკუთრების უფლების
დასაცავად.

თურქები იმერეთის ციხეებში გამაგრდნენ და ქვეყნის დაორგუნვეს
შეუდგნენ. მაგრამ სოლომონის არმია დღითი-დღე იზრდებოდა და მტკიც-
დებოდა. მეფე ბტრის წინააღმდეგ გამოხდომის ბრძოლებს ახდენდა. იგი
მტერს თავს ესხმოდა ყველგან, ყოველთვის და ერთდროულად. თურქები
იბნეოდნენ. ისინი იძულებული ხდებოდნენ თავიანთი არმია მცირე რაზებად.

¹ ე. თაყაი შვილი, საქ. სიძვ., II, 520 – 521.

² იქვე, 519.

და თავდაშსხმელებისათვის უკან გაეყოლებინათ. სოლომონის მიზანი ძლიერი მათ გაუვალ ადგილებში შეიტყუებდნენ ხოლმე და სულერთიანად ანადგურებდნენ¹.

შტერი გატყდა და იძულებული გახდა სოლომონ მეფე თავისთან მოსალაპარაკებლად მიეწვია. 1766 წელს მეფემ თურქეთში მოსალაპარაკებლად გაგზავნა თავისი ძმა, გელათის მიტროპოლიტი იოსები, რომელიც წასვლის წინ ანდერეში სოლომონის მიმართ წერდა: «მე ჩათვან თქვენის ერთგულებისა და ქვეყნისათვის ამ უსჯულოებში შევალ, ვინ იცის რა ამიტყდება: ან მათი კელით რომ მოხვდეს ჩემი სიკვდილი და ან ჩემი თავის დღით და სწორებით რომ მოვკვდე, — ესენი ასე მომახმარე...»².

როგორც ჩანს, გენათელის მოლაპარაკებას უნიყოფოდ ჩაუვლია, იმიტომ რომ, როგორც დავინახეთ, 1767 წ. გაზაფხულზედაც მეფე თურქების წინააღმდეგ ომობდა. მაგრამ ერთი კი აშეარი იყო: მტრის მიერ სოლომონ მეფის ელჩის თავისთან მოსალაპარაკებლად მიღება იმას მოასწავებდა, რომ დამ-პყრობებულ მა გამარჯვების რწმენა დაპკარგა. ეს კი უტყუარი ნიშანი იყო იმისა, რომ იმერეთის განმათავისუფლებელ ომში გარდატეხა მოხდა მტრის საზიანოდ.

სოლომონმა დაპკარგა ციხეები, სასახლეები და ქალაქები, მაგრამ იგი ტყეებსა და ქოხებში გადავიდა და განაგრძობდა მეფობის თავის ხალხზე. მან განიცადა სამხედრო მარცხი, მაგრამ, ეყრდნობოდა რა თავისი ხალხის მხარ-დაჭერას, პოლიტიკურად იმარჯვებდა.

სულ სხვაგვარი იყო თეიმურაზის მღვომარეობა. იგი ეყრდნობოდა ექსპანსიას და სამხედრო გამარჯვება მოიპოვა, მაგრამ დამბყრობელი ძალის მეშვეობით მეფობდა და ხალხს იგი სძულდა. ამიტომ ის პოლიტიკურად დამარცხებული გამოდიოდა. და იგი იძულებული ხდებოდა თავის ძალად-ქვეშვერდომებს დამორჩილებოდა და სოლომონ მეფის საქმეებისათვის მათ სასარგებლოდ მხარი დაეჭირა.

1766 წელს სოლომონ მეფემ ორი სიგელი გამოსცა, რომელთაგან ერთი დაუმტკიცა მაღლაცის ტაძარსა და მეორე ბაზა ჩეიიძეს; ორივეს საური და საუდიერო ამოეკვეთა. სიგელებს, სოლომონ მეფის გარდა, შემდეგი მინაწერები აქვთ: 1) «...ჩვენ,... მეფეთ-მეფე ბატონი და პატრიონი თეიმურაზ, ვამ-ტკიცებ» (ბეჭდით): „ბატონიშვილი თეიმურაზ“; 2) «ჩვენ, ბატონი მეფე თეი-მურაზ, ვამტკიცებთ წიგნსა ამას“ (ბეჭდით): „ბატონიშვილი თეიმურაზ“³.

კიდევ მეტი: «თეიმურაზ მეფე, — აღნიშნავს ხოჯავანათ იოგანე 1767 წლის 26 სექტემბერს, — შეურიგდა სოლომონსა და კიდევც(!) ქუთასითგან(!) წავიდა მის სანახავად»-ო⁴.

¹ Грамоты, I, 34, 192.

² გენათელის პირადი ქონება გელათის ეკლესიას მოახმარეო. იხ. ს. კაკაბაძე, წერა და მას. ხაქ. ისტ., I, 54.

³ ს. კაკაბაძე, საეკლ. რევუ., 9 და საქ. მუხ., Qd № 6. 939.

⁴ საქ. მუხ., H № 2. 782, გვ. 4.

ეს იყო ნიშანი იმერეთის განმათავისუფლებელ ეპისტოლის აღმაგლობისა და ექსპანსიის დაცემისა. ამ აღმაგლობის იქამდე მიაღწია, რომ სოლომონ მეფემ 1768 წელს ჩხარში თურქებსა და დასავლეთ საქართველოს თავად-მთავრებზე გარდამწყვეტი სამხედრო გამარჯვება მოიბრა. ამის შესახებ 1772 წ. გიულდნ შტეტი წერდა: „ცხრა-წყაროდან ჩრდილო-დასავლეთით ჩხარის ეკლესია მოჩანს, სადაც სოლომონ მეფემ 4 წლის წინ, თავისი ერთგული იმერლებითა და რამდენიმე დაქირავებული ლეკით, დაამარცხა თურქები და მათგან გამეუებული თეიმურაზი, ბიძაშვილი სოლომონისა... ამ უკანასკნელთ დადიანი, გურიელი და რაჭის ერისთავი თავიანთი ჯარებით ეხმარებოდნენ. და მათაც დამარცხება განიცადეს“¹.

1768 წელს სოლომონ მეფემ სამხედრო ბრძოლები დამთავრა ინტერვენტების წინააღმდეგ, რომლებიც იმერეთიდან გააძევა. «... წარსულ წელს, — წერს სოლომონის შესახებ 1769 წ. ამილახოროვი (რომელიც იმქრეთში იყო), — შეკრიბა რა იმერეთში ჯარი თავის მომხრეთავან, თურქებს თავს დაესხა და, გარეკა რა ისინი, კვლავ ბატონობა მოიპოვა². თავადური ჩეაქცის თავი, თეიმურაზ მამუკას ძე ბაგრატიონი, სოლომონმა ჩამწყვდია მუხურის ციხეში (სადაც იგი კიდევაც მოკვდა)»³.

ამავე ხანებში (1768 წ. ზამთარში) იმერეთში ჩამოვიდა ოსებში ქრისტიანობის მედაგებელი ქართველი გრიგოლ არქიმანდრიიტი, რომელიც რუსეთის მთავრობას საიდუმლოდ გამოეგზავნა სოლომონ მეფისათვის უარყოფითი პასუხით უკანასკნელის აღრინდელ თხოვნაზე. მაგრამ არქიმანდრიიტი უკან აღარ გაბრუნებულა: იგი მოკლა თურქების მხარეზე მებრძოლმა გურიელმა. მისი ამაღლიდან ცოტა გადარჩა, რომელთაც სოლომონ მეფემ წერილები გაატანა ყიზლარის კომენდანტან⁴.

თურქეთი შეშინდა. იმერეთის სამეფო, რომელიც კვლავ დაიპყრო დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლმა სოლომონმა, რუსეთთან იქტერდა კავშირს; იმერეთის დაკარგვით თურქეთს ხელიდან ეცლებოდა შავ ზღვაზე და კავკასიაში ბატონობის ერთ-ერთი დასაყრდენი. მეტი გზა აღარ იყო: სულთანს სოლომონისათვის უნდა დაეთმო და დაქმაყოფილებულიყო ფორმალური ბატონობით იმერეთის სამეფოზე, ოლონდაც შეენარჩუნებინა იგი.

ამ მხრივ თურქების მოქმედება კიდევ უფრო დააჩქარა მაქსიმე აბაშიძის ელჩობამ რუსეთში, რომელიც 1768 წ. 23 ივნისს დაიწყო.

1768 წ. იგვისტოში მუსთაფა III-მ სოლომონის შესახებ „წყალობის“ სიგელი გამოსცა, რომელშიც ზოგადად აღინიშნა, რომ იმერეთის მეფე, როგორც თურქეთის ქვეშევრდომი, სმაბალეთის ინტერესებს უნდა იცავდეს⁵. ვერავითარ კონკრეტულ მოთხოვნილებას ვეღარ უყენებდა სულთანი სოლომონ მეფეს. ეს იყო სულთანის მარცხი და სოლომონ მეფის გამარჯვება.

¹ Reisen, I, 317.

² გრამოთი, I, 31.

³ მ. ჯანაშვილი, მასალები საქ. ისტ., 15 და საქ. მუს., გ 2782, გვ. 18.

⁴ გრამოთი, I, 3 - 5.

⁵ გრამოთი, I, 101 – 102.

თურქეთის მთავრობა შეეცადა თავისი მარცხის დაფარვას სფრითშელი რისო ასპარეზზე და გაავრცელა ცრუ ხმები: თითქოს სოლომონ მეფეს, მეფის შუამდგომლობით, პირობა დაედოს თურქეთისათვის ყოველწლიურად სამოც-სამოცი ქალიშვილის მიცემის შესახებ¹. ამ სიცრუეს სამართლიანად უარყოფდა რუსეთის კარზე მაქსიმე აბაშიძე, რომელიც აღნიშნავდა, რომ სოლომონ მეფეს თურქებთან ომი აქვს სწორედ იმის გამო, რომ თურქეთი ხარჯად ადამიანებს მოითხოვს, რასაც მეფე არასდროს არ დაუშვებსო².

სოლომონ მეფის მდგომარეობა დასავლეთ საქართველოში მაიც არ იყო მტკიცე; დადიანი და გურიელი, რაჭის ერისთავთან ერთად, მის მტრებს წარმოადგენდნენ; დასავლეთ საქართველოს ციხეები თურქებს ეჭირათ; იმერეთის სამეფო ისევ თურქეთის ქვეშევრდობი რჩებოდა. ამას უნდა დაემატოს ისიც, რომ სოლომონ მეფეს რუსეთიდან დახმარებაზე უარი მოსდიოდა.

ბრძოლაში მოპოვებული ხელისუფლების შენარჩუნებისა და ერთგული ძალების შემომტკიცებისათვის საჭირო იყო მშვიდობიანობა, რომლის მოპოვება სოლომონს იმ დროს მარტოდმარტო თურქეთისაგან შეეძლო (სულთანი უბრძანებდა დასავლეთ საქართველოს თავად-მთავრებს მეფის ტახტის მორჩილი ყოფილიყვნენ³, რა თქმა უნდა, აგრესორული მიზნებისათვის და სამეფოს საზიანოდ).

მაგრამ დამპყრობელი ძალა იმერეთის სამეფოს, რა თქა უნდა, არაფერს დაუთმობდა, თუ კი მისგან უფრო მეტს არ მიიღებდა. სულთანის დათმობა, რომლის შესახებაც ზევით ვისაუბრეთ, დროებითი იყო და მეფის მოტყუებისათვის ჩადენილ აქტს წარმოადგენდა. თუ კი გამოირკვეოდა რუსეთის ჩაურევლობა იმერეთის საქმეებში, ერთი მხრივ, და სოლომონი და მისი თანამებრძოლები ხმალს ქარქაში ჩააგებდნენ და მშვიდობიან ცხოვრებას ხელს მიჰყოფდნენ, მეორე მხრივ, — თურქეთი უკან წაიღებდა თავის „დათმობას“ და მეტაცრად მოეკვევოდა იმერეთს. ეს კარგად იცოდა გამოცდილმა სოლომონმა. ამიტომ მან გარკვეული მსხვერპლი გაიღო თურქეთის სასარგებლოდ, რომ ამით იმერეთზე გაბოროტებული იგრესორი დროებით შეეჩერებინა. მან იყისრა ახალციხის ფაშის წინაშე თურქეთისათვის ოცდაათი ათასი მანეთის გადახდა⁴.

როგორც ირკვევოდა, სოლომონ I-ს ბრძოლა ჯერ არ დაემთავრებინა; იგი ამ ბრძოლის გადამწყვეტ ეტაპზე იმყოფებოდა.

¹ Грамоты, I, 2.

² იქვე, 16—17.

³ იხ. Грамоты, I, 101—102.

⁴ ეს თანა, რა თქა უნდა, ბევრად მცირეა, ვიდრე ძველად ახდევინებდნენ იმერეთს. Грамоты, I, 74.

4. ცოლომონ I-ის ბრძოლა როსტოკის ერისთავის ნინეალმდე და კუპრაშვილის საერისთავოს მომლენი

როსტომ ერისთავი ბოლომდე იბრძოლა სოლომონ მეფის წინააღმდეგ მისი მიზანი იყო თავისი საერისთავოს გაფართოება და მეფის ხელისუფლებისაგან სრული დამოუკიდებლობა. მან ისარებლა სოლომონ მეფის სამხედრო სიძნელეებით და თავისი თავადური ზრავების განხორციელებას შეუდგა.

იმ დროს, როდესაც ოსმალები შემოიჭრნენ იმერეთში, «...ერისთავმან როსტომ დაიპყრო ყოველი საწულუკიძო მამულ-სოფელ-ციხე სიმაგრენი სათა-გისთაოდ, რო სახელიცა საწულუკიძო სრულიად იღხოცა და ნაცვლად მისა დასდგა სახელიც სარაჭისერისთავო»¹.

აქ საუბარია იმ მამულზე, რომელიც პაატა წულუკიძეს ეჭირა. ეს უკანასკნელი მეფის წინააღმდეგ იბრძოლა, ისევე როგორც რაჭის ერისთავი, ხერისილის ომიდან მოყოლებული ბოლომდე. მაგრამ წულუკიძეც თავადობდა. ამიტომ მან დაიპყრო მთელი საწულუკიძო რაჭაში და გადაიიცა საშიშ ძალად როსტომ ერისთავისათვის, რომელმაც იგი, ამის გამო, რაჭიდან კიდევაც გააძევა. ერისთავისა და მისი ძის ამ საქციელს სოლომონ მეფე კიდევაც დასცინის, როცა წერს: «დოფევრეს და განაძეს მოყვარე თვისი»-ო².

გვერდელი პოლიტიკოსი კარგად ამჩნევს თავადური ძალების სუსტ მხარეებს; მან იცის, რომ თავადები დიდ საფრთხეს უმზადებენ მეფის ხელისუფლებას, მაგრამ იმასაც ხედავს, რომ ისინი ერთმანეთის ქიშპში თავიანთ ძალებს ასუსტებენ. სოლომონის ბრძოლას თავადების წინააღმდეგ ეს შეგნება აძლევდა მიმართულებას.

ერისთავის მფლობელობითი მადის მსხვერპლი შეიქმნენ ოსეთის თემები — დვალეთი და მაჟსანი —, რომლებიც როსტომმა და თავადმა ჯაფარიძემ კიდევაც ააოხრეს³.

მეორე მხრივ რაჭის ერისთავი ბრძოლას აწარმოებდა მეფის წინააღმდეგ. მას მარჯვე შემთხვევა მიეცა და ინტერენტებს ამოუდგა გვერდში. ძმოვიდა სარასკირი. და შეუერთდა ერისთავი როსტომ. და აღაოხრეს ქვეყანა და ტყვე ჰქმნეს. და განსდევნეს მეფე სოლომონ და დაქარგეს⁴.

სოლომონ მეფის ბრძოლა თურქების წინააღმდეგ შეიცავდა ბრძოლას ერისთავის წინააღმდევაც. 1767 წლის ბოლოს მან ლეკები მიუსია რაჭას და გააძარცვინა⁵.

მას შემდეგ რაც მეფემ ინტერვენტები გააძევა, მეფობა დაიპყრო და სულ-თანთან ზავი დასდო, მთელი თავისი ძალებით რაჭაში შეიჭრა. ეს მოხდა

¹ საქ. მუხ., Sd № 1. 790 (სოლომონ I-ის 1772 წ. 3. VIII-ს სიგელი, მიცემული წულუკიძებისათვის).

² იქვე.

³ Reisen, I, 278—279.

⁴ ქუთ. მუხ., № 438 (სოლომონ II-ის 1805 წლის სიგელი). ს. კაკაბაძეს იგი შეცდომებით აქვს გამოცემული: წერ. და მას. საქ. ისტ., I).

⁵ შედევი კახეთის ცხოვრებისა (ქ. ცხ. II, ჩუბ., 506).

1769 წ. 28 იანვარს¹. მეფემ დაიჭირა საქართველოს ციხეები, გადასწურებული ლები, პირუტყვი წამოახსა და აზნაურები დაიმძვლა. ერისთავი გამოცხადისას

როსტომ ერისთავი თავისი ძე, ეგორი, დახმარების სახოვნელად დიდ ყაბარდოში გაგზავნა ნავრუზ მისისტოვთან. ეს უკანასკნელი რუსეთის მტერი იყო. ამიტომ სოლომონმა იფიქრი. რომ ყიზლარის კომენდანტი წინააღმდევობას გაუწივდა ერისთვისშვილს დიდ ყაბარდოში. მეფემ მისი შეპყრობა სთხოვა კომენდანტს. მაგრამ მისგან უარი მიიღო იმ მოტივით, რომ ერისთვისშვილის დევნა რუსეთის ინტერესებს არ შეესაბამებოდა².

მაგრამ ერისთვისშვილმა ყაბარდოში ლაშქარი ვერ შეკრიბა³. მას ამისათვის არც ფული ჰქონდა და არც ყაბარდოს მთავარი უქერდა მხარს, რომელიც, მედემის არმიისაგან დევნილი, მთებში იმაღებოდა⁴.

როსტომ ერისთავს დახმარება სხვა მიმართულებით უძებნია. მან ბესარიონ კათალიკოსი (რომელიც მისი ძმა იყო) ახალციხის ფაშასთან გაგზავნა. ფაშა ამ დროს სოლომონთან შერიგებული იყო და დამარცხებული ერისთავისათვეს დახმარების გაწევას მოერიდა, რათა სოლომონ მეფე ხელისა არ აემხედრებინა⁵. ახლანდელი იმერეთი, სოლომონ I-ის წყალობით, ისეთ პოლიტიკურ ძალად იყო გადაქცეული, რომელსაც ანგარიშს უწევდა დამპყრობელი თურქი. ასე რომ, თურქეთის ექსპანსიის ურთიერთობას დასავლეთ საქართველოს თავადებთან ხელს უშლიდა უკვე მესამე ძალა — იმერეთის მეფის ხელისუფლება —, რომლის შეძლვომს გაძლიერებაზე დამოკიდებული იყო ამ ურთიერთობის მთლიანი მოშლაც.

ბესარიონ კათალიკოსიც მეფის მტერი იყო. იგი, როგორც ჩანს, როსტომ ერისთავს თავის გავლენაში მოუქცევია და თავადურ გზაზე დაუყენებია. ასე, მაგრა, ინტერვენციის პერიოდში კათალიკოსს დრო უხელოებია და ხონის სახასო ყმებისათვის, რომლებიც ვადასახადებისაგან განთავისუფლებული იყვნენ, მძიმე ბაჟები შეუწერია. მარიამ დედოფალი ასე მიმართავს ხონის ეკლესიის ყმებს: «ჩვენ... გაგვიგირდა და ხონი ქმან? დაიქირა და, ჩვენს ხელში რომ პირველითან ბაჟი იყო, იმაზედ უსამართლო ექნა: ხორცის, ხარილის, თევზის და მატყლის ბაჟი დაედეთ თქენთვის. შემოგვეხვეწეთ. და... გადაგიწერეთ: სახასო ამ ეკლესიის ყმას მარილის, ხორცის, თევზის და მატყლის ბაჟი არ ეთხოვებოდეს»⁶.

¹ საქ. მუხ., ზ № 2. 782, გვ. 5 (ზოჯოვანათ იოგანეს დღიური).

² Грамоты, I, 17.

³ Грамоты, I, 419—420.

⁴ იქვე, 419.

⁵ Бутков, Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год, I, СПб 1869, 295.

⁶ Грамоты, I, 32.

⁷ რა თქმა უნდა: კათალიკოზმან.

⁸ ს. გაკაბაძე, საეკლ. საბ., II, 39.

ქვეყნისა და ეკლესიის მტერი ბესარიონ კათალიკოსი სოლომონ მეფე¹
გადააყენა და მის ადგილზე კრების აკურთხებინა თავისი ძმა, გელათის მიტრი²
პოლიტი იოსები. ეს მოხდა 1769 წ. 10 მაისს³.

ბესარიონ კათალიკოსი მარტო არა ყოფილა. იგი ოდიშში გაიქცა და,
დადიანის დახმარებით, ახალი კარიერა მოიპოვა. გიულდენშტეტი 1772
წელს სამეგრელოს ეპისკოპოსების შესახებ წერს, რომ „ისინი იმერეთის კათა-
ლიკოსის... დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ, მარგამ თრი წლის წინათ
დადიანმა, სოლომონ მეფესთან მტრობის გამო, თავისი ეპისკოპოსები ამ დამო-
კიდებულებისაგან განათავისუფლა და ბესარიონი, რაჭის ერისთავთა სათავადო
საგვარეულოს წარმომადგენერელი, თავის პატრიარქად დასვა“⁴.

ატყდა ქიში დადიანსა და სოლომონ მეფეს შორის, რომლებიც ერთმა-
ნეთს ეცილებოდნენ თავთავიანთი კათალიკოსებისათვის მთელი დასავლეთ
საქართველოს ეკლესიების დამორჩილების შესახებ. ეკლესია ამ დროს საკმაოდ
მოღონიერებული იყო და მისი მამულები მტაცებელის მადას აღვიძებდა
დადიანში.

მაგრამ სოლომონ მეფემ შესძლო დადიანთან ბრძოლაში თავისკენ მიემ-
ხო ახალციხის ფაშა, რომელმაც, როგორც უმაღლესი ხელისუფლე-
ბის წარმომაღენელ ელმა, იურიდიულად იცნო მთელი იმერეთისა და
სამეგრელოს ეკლესიის მეთაურის პოსტზე მეფის კანდიდატი⁵. ამით მან
დადიანსა და ბესარიონ კათალიკოს-ყოფილს სოლომონ მეფის წინააღმდეგ
ბრძოლაში პოლიტიკური პოზიციები გამოაცალა. კათალიკოსობა სამეგრელოში
გაჩინისთანავე გაუქმებულ იქნა.

უმწეო რაჭის ერისთავმა დახმარებისათვის ახლა ირაკლი მეფეს მიაშურა,
რომ იგი ჩარევოდა რაჭის საქმეებში და ეიძულებინა სოლომონ მეფე რაჭი-
დან ჯარები გაეყვანა⁶. მაგრამ ირაკლის, რომელიც სოლომონთან სამხედრო
კავშირში იყო, ერისთავისათვის დახმარება არ გაუწევია.

სოლომონ მეფემ რაჭის საქმე დროებით შეაჩერა ახალი გარემოების
გამო: თბილისში ჩამოვიდა რუსეთის წარმომადგენერელი და სოლომონი საბ-
ხედრო კავშირის დასაღებად მიიწვია ირაკლი მეფესთან, რათა საქართველოს
მეფეებს, რუსეთთან ერთად, ომი გაეჩაღებინათ თურქეთის წინააღმდეგ.

მეფემ ერისთავის ზავი დაუდო და მორჩილების ფიცი გამოართვა, აღ-
დგინა რა ფეოდალურ მდგომარეობაში⁷. ეს მოხდა 1769 წლის მაისში.

მაგრამ სამი თვის შემდეგ, 1769 წ. სექტემბერში, სოლომონმა ერისთავი
ვარციხეს მიიწვია, სადაც დაბატიმრა, ხოლო მალე კიდევაც დაბრჩევებინა⁸.

ყურადღებას იქცევს ის, რომ ერისთავის დასჯა მოხდა მაშინ, როცა
რუსეთის სამხედრო კორპუსი საქართველოში მოვიდა. ყველასათვის ცხადი

¹ საქ. მუხ., მ 2. 782, გვ. 6 (ხოჯავანათ იოგანეს დღიური).

² Reisen, I, 412—413.

³ Грамоты, I, 262.

⁴ იქვე, 422.

⁵ Грамоты, I, 428, 73—74.

⁶ იქვე, 195, 218 და საქ. მუხ., მ 2. 782, გვ. 7.

შეიქნა, რომ რუსები, რომლებსაც ამ დროს ომი ჰქონდათ თურქეთთან ემცია რეთში მოდიოდნენ სოლომონ მეფის დასახმარებლად (რა თქმა უნდა, შემძლებელი საზოგადოებრივი აზრის მიხედვით). ასეთ პირობებში მეფეს აღვილად შეეძლო როსტომ ერისთავის დასჯა, რომელსაც მისი მომხრეებიდან ველარავინ დაეხმარებოდა რუსების შიშით.

მეფემ როსტომ ერისთავი მისი ცოლშვილით შეიძყრო¹. ორი მისი ძე, გიორგი და მეთოდი, პატიმრობიდან გაიქცნენ თურქეთში და ძეიდან მტრობდნენ მეფეს. ცნობილია, მაგ., მეთოდის მონაწილეობა თურქების მხარეზე ჩხერეს მამი 1774 წელს².

სოლომონმა ანდერძი დასტოვა, რომ რაჭის ერისთავთა შთამომავალნი არღარა მიღებულ იქმნენ მემკვიდრედ რაჭისა-ო³.

რაჭის ოქმს საქმაოდ ვრცელი ფართობი ეჭირა კავკასიონის ქედსა, დვალეთსა, სვანეთსა, საწერეთლოსა, ოქრიბასა და ლეჩეუმს შორის⁴. იქ მოსახლეობდა სამი ათასი კომლი ყმა-გლეხი⁵. მთლიანად კი რაჭის მცხოვრებთა რიცხვი ზურ ათას კომლამდე აღწევდა⁶. იქ ბევრი კარგად გამაგრებული ციხე იმყოფებოდა: გლოლის, ონის, მინდის, ხოტევის, ტოლის, ლომინის და სხვ.⁷.

მეფემ მთელი რაჭა სახასო საკუთრებად გადააქცია⁸; ყმა-გლეხობის სამი მეოთხედი თვითონ მიითვისა⁹; საერისთავოს ბულეც (მინდას ციხე), რომელიც XVI საუკუნის პირველ ნახევარში ბაგრატ III-მ შოშიტა ჩხეიძეს, რაჭის ერისთავთა პირველ წინაპარს, უბოძა,— თავისითვის დაიჭირა (როგორც ეს ჩანს სოლომონ II-ის ერთ სიგელში¹⁰); სხარტალი თავის საზაფხულო სადგომად გაუხდია¹¹; რაჭის სოფლებში წილი თავისი ძმის იოსებ გენათელისთვისაც მიუკიი¹² და დაპყრობილ ციხეებში თავისი მოხელეები ჩაუყენებია¹³.

საერისთავოს დაპყრობა და გაუქმება არ კმაროდა მისი ათვისებისათვის. საჭირო იყო თვითონ რაჭაში ადგილობრივი დასაყრდენის შექმნა, რომელიც ამ კუთხეს მეფეს შეუნარჩუნებდა. მეფემ ისარგებლა მტრობით, რომელიც რაჭის საერისთავო სახლთან ჰქონდათ წულუკიძეებს, და აღუდგინა ამ უკანასკნელთ თავიანთი მამული.

¹ Грамоты, I, 101.

² ე. თაყაი შველი, საქ. სიძვ., III, 570 და საქ. მუხ., II № 2. 782, გვ. 24.

³ საქ. სიძვ., III, 570.

⁴ Reisen, I, 396.

⁵ Грамоты, I, 74.

⁶ იქვე, 17.

⁷ იქვე, 100—101.

⁸ Reisen, I, 398.

⁹ Грамоты, I, 74.

¹⁰ ე. თაყაი შველი, საქ. სიძვ., III, 569.

¹¹ Reisen, I, 292.

¹² იქვე, 287.

¹³ საქ. ცენტრ. არქ., ფ. 226, № 2. 186.

პაატა¹, ბერი და გიორგი წულუკიძეები სოლომონ მეფემ ათლიითან და იახლოება როსტომ ერისთავის წინააღმდევ ბრძოლაში. ისინი სოლუტიუმის სამეფოს პალატსა შინა» გაზრდილან, გამხდარან მისი «საიდუმლოთა განზრახვათი შინა მისანდონი» და ლემანთა მიერ შექირვებათა და ბრძოლათი შინა» თავდადებული და გმირული ნებრძოლი. და მათ 1772 წ. 3 აგვისტოს სოლომონიმი უბრძა მამა-პაპეული მამული საწულუკიძო, რომელსაც სიგელში მეფე უწოდებს „საღილე ბულთავადოს“. წულუკიძეებისათვის, როგორც ეს დიდებულ თავადებს შეეფერება, მეფეს «მრავლითა შეწყალებითა» უბრძებისა საწულუკიძო მამული, «ყოველთა მეზობელთა და მახლობელთაგან განკიდე ბული»². ფერდალიშმში მამული იმ შემთხვევაშია მეზობელთაგან განკიდებული», «უმეზობლო», როცა ყველა „მეზობლები“ მის ფარგლებშია მოქცეული. ამიტომ საფიქრებელია, რომ საწულუკიძო საკმაოდაც გაუფართოებია მეფეს და ისე უბრძებია იგი წულუკიძეებისათვის. გამოდის, რომ სოლომონ მეფეს ერისთავთან ბრძოლაში მიუღწევია საერისთავის გაუქმებისათვის, მაგრამ ყოფილ საერისთავოში მას შეუქმნია ახალი სათავადო, რომელიც გადაუცია ადგილობრივი და თავისი ერთგული აზნაურებისათვის.

ეს პოლიტიკა ვერ იქნებოდა ბევრად ნაყოფიერი, რომ სოლომონ მეფეს რაჭის მამულებში წილი არ დაედო პაატა და ზურაბ წერეთლებისთვისაც, რომელთა მამა, ქაიხოსრო, საჩდალი ზემო მხრისა³, დიდ დახმარებას უწევდა მას ერისთავის დამარცხებაში⁴.

წერეთლებმა მეფისაგან მიიღეს ლომინ ერისთავის ყმა-მამულები რაჭისა და იმერეთში, ჯაფარიძეები მათი ყმა-მამულებითურთ, შალაურელი აბდუშელი-შვილები, „საერისთავო“ გოცირიძეები, მღვიმევის ეკლესია, ჯრუჭი, პასიეთი, ლინჩი⁵, ლოდორა, გოლისი და სხვ.⁶

საწერეთლოს გაძლიერებით მეფემ სახითათო მეზობელი გაუჩინა წულუკიძეების სათავადოს. მაგრამ, სამაგიეროდ, მისი სახით, მეორე ახალი სათავადო შეიქმნა დამარცხებული აბაშიძეების ადგილას.

ეს ახალი სათავადოები განსხვავდებოდნენ განადგურებული სათავადო-ბისაგან. როსტომ ერისთავისა და ლევან აბაშიძის ძალას ვრცელი ტერიტორიები და ციხეები წარმოადგინდნენ. წერეთლები და წულუკიძეები ამ ძალას მოკლებული იყვნენ, იმიტომ რომ არც რაჭა და არც ზემო იმერეთი მეფეს

¹ ეს პაატა ბიძაშვილია იმ პაატასი, რომელიც მეფეს მტრობდა.

² საქ. მუხ., Sd № 1. 790.

³ ხოჯავანათ იოვანეს დღიურში, 1769 წ. 29 აგვისტოს ქვეშ (საქ. მუხ., H № 2. 782, გვ. 7), ქაიხოსრო წერეთლის სიკედილია ჩაწერილი. უნდა ვითიქროთ, რომ ეს ქაიხოსრო იმ ორთავანია, რომელიც დადინანმა ვერაგულად მოჰკლა (ინ. გრამოთ, I, 63).

⁴ ქუთ. მუხ., № 438.

⁵ ამეუმად ლიხის ეძახიან.

⁶ ს. გაკაბაძე, წერ. და მას. საქ. ისტ., I, 92—93 (შეად. საქ. ცენტ. აზქ. ფ. 230, მე-16 დავთ., № 578 და საქ. მუხ., Sd № 506).

მარტო მათთვის არ მიუკია; მან იმათ აქმარა აღნიშნული ტეროტორიაზე მცხოვრის ნაწილი; დანარჩენი კი, ციხეებთან ერთად¹, როგორც ვნახებოდა დამცირებისა და გზირი. ამ გზით სოლომონმა უზრუნველყო თავისი ბატონობა წულუკიძეებსა და წერეთლებზე, რომელთაც დაწინაურებისთანავე გამოაცალა წინააღმდეგობის ძალა.

იმერეთის მეფის პოლიტიკა სწორი გამოდგა: წულუკიძეები და წერეთლები სოლომონის გავლენაში მოექცნენ და ბოლომდე მასთან იბრძოდნენ ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებისათვის.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველოს ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1948. X. 18).

¹ შდრ. გრამოთი, I, 362, 358.

პ. პირები

ინგლისის საგარეო პოლიტიკის ისტორია (1904—1906 წ.წ.)

ი. პ. სტალინი გვასწავლის: „ინგლისის ბურжуაზიას არ უყვარს ომი თავისი საკუთარი ხელით. იგი მუდამ ამჯობინებდა ომის სხვის ხელით წარმოებას. და იგი მართლაც ზოგჯერ ახერხებდა და პოლობდა სულელებს, რომელიც მზად იყვნენ მისთვის ეგლიჯათ ნარი“¹. ინგლისის იმპერიალიზმის ამ გაიძვერული პოლიტიკის შესახებ გახტო „პრავდა“ წერს: „დელთა-განვე ბრიტანეთის დიპლომატის საყვარელი მეთოდი იყო გაიძვერული ფანდებით დიდი სახელმწიფოების ერთმანეთისადმი დაპირისპირება, მათ შორის შეტაკების გამოწვევა. წირსულში ბრიტანეთის პოლიტიკამ არა ერთ-ხელ მოახერხა დიდი სახელმწიფოების დასუსტება მათი ერთმანეთზე წაქეზებით, მაგალითად: გერმანიისა საფრანგეთზე, ან პირიქით. ეს იყო პოლიტიკა, რომელიც ძირს უთხრიდა მშვიდობიანობას, პოლიტიკა, რომელიც ომით იყო ფეხმდიმე“². ბრიტანეთის იმპერიალიზმი მუდამ მოხარული იყო ასეთი ომისა; ამით იგი უფრო ადვილად ახერხებდა მსოფლიოზე თავისი ჰეგეზონობის შენარჩუნებას.

საერთაშორისო კონფლიქტის გალვივების, „სხვის ხელებით ნარის გლეჯის“ გაიძვერული ბრიტანული პოლიტიკის საუკეთესო მაგალითია ის პოზიცია, რომელიც ინგლისის ეკავა მართვას პირველი კრიზისის დროს. ინგლისი ცდილობდა გაემწვევებინა ეს კრიზისი, გაეღრმავებინა კონფლიქტი საფრანგეთსა და გერმანიას შორის, გაეჩაღებინა მათ შორის ომი.

XX საუკუნის დასაწყისში ინგლისისათვის აშკარა გახდა, თუ რაოდენ დიდი მეტოქე გაუჩნდა მას ახალგაზრდა მტაცებლის—გერმანიის იუნკარულ-ბურжуაზიული იმპერიალიზმის სახით, რომელიც ყოველდღიურად სულ უფრო და უფრო საშიში ხდებოდა. წლების განმავლობაში ინგლისი შურის თვალითა და ბორმით აღსავს შესცემეროდა იმას, თუ როგორ იფურჩქნებოდა და ძლიერდებოდა გერმანიის მრეწველობა, როგორ იზრდებოდა გერმანიის მსოფლიო ძალა და მნიშვნელობა, იქმნებოდა გერმანიის მძლავრი ფლოტი. საჭიროა ამ ახალი მეტოქის დაჩრება, დასუსტება, მისთვის ბრძყალების დაჭრა, მისი ფლოტის მოსპობა და მისი მსოფლიო ვაჭრობის ხელში ჩაგდება.

¹ ი. სტალინი, თხსულებანი, ტ. 9, გვ. 345.

² Правда, 1948 г., 28/XI № 295 (11036).

ინგლისის იმპერიალიზმი ეძიებს ახალ „კეთილისმყოფელს“, რომელიც
ანგლისისათვის ცეცხლიდან შემწვარ წამლს ამოიღებს, დასუსტებული და მიზნისათ-
ვის მას საფრანგეთის გამრყენება სურს, მათან მეობრობასა და კავშირს
ეძიებს გერმანიის წინაღმდეგ ერთობლივი მოქმედესისათვის. ინგლისის დიპ-
ლომატიამ გაითვალისწინა რა მზარდი შეურიგებელი წინააღმდეგობა, რომე-
ლიც თავისი მხრივ საფრანგეთა და გერმანიის შორის არსებობდა, ინგლის-
საფრანგეთის დახლოებისათვის ნიადაგი შეამზადა. თვით საფრანგეთიც
სიამოვნებით ეგეპებოდა ამ მეობრობას. გერმანია მისთვის არანაკლებ საშიში
იყო. გერმანიის იმპერიალიზმისადმი სიძულვილმა და შიშმა ინგლის-საფრანგე-
თის ტრადიციული მტრობა მევობრობით შესცვალა და ისინი ურთიერთს და-
ახლოება. ინგლისისა და საფრანგეთის მევობრულ შეთანხმებას საფუძვლად
დაედვა ამ ორ სახელმწიფოს შორის კოლონიურ საკითხებში არსებული მწვავე
წინააღმდეგობათა მოვარება. შეთანხმება ხელმოწერილ იქნა 1904 წლის
8 აპრილს და ცნობილია „გულითადი შეთანხმების“ (Entente cordiale) სახე-
ლით. შეთანხმების მიხედვით, ინგლისმა და საფრანგეთმა „მევობრულად“
გარყვეს ყველა სადაც ტერიტორიები: ნიუფაუნდლენდი, სენეგაბი, სიამი, ჩა-
ლაგასკარი, ახალი ჰებრიდის კუნძულები, ეგვიპტე და მაროკო. ეს ორი უკა-
ნასკნელი ხელშეკრულების ძირითად საფუძველს ქმნიდა. ეგვიპტე წილად ხდია
ინგლისს, ხოლო მაროკო — საფრანგეთს. აღნიშნული შეთანხმების მნიშვნელობა
ღიღი იყო; იგი გზას უსწინდა ინგლის-საურანგეთის ერთობლივ მოქმედებას,
ერთობლივ ზრდოლას გერმანიის წინააღმდეგ. აღმოფხვრეს რა ურთიერთ
ქიბიბა სადაც ტერიტორიების „სიამტებილობით“ გაყოფის საფუძველზე,
ინგლისი და საფრანგეთი მციროდ დაუახლოვდნენ ერთმანეთს, შეკრეს კავ-
შირი გერმანიის წინააღმდეგ. ხელშეკრულების ტექსტში სიტყვაც კი არ იყო
თქმული გერმანიის წინააღმდეგ თანამშრომლობის შესახებ, მაშინ როდესაც
სწორედ ეს თანამშრომლობა აღლევდა 8 აპრილის შეთანხმებას პირველხარის-
ხოვანი ისტორიული დოკუმენტის მნიშვნელობას¹. 3. ი. ლენინი ისე ახასია-
თებს ინგლის-საფრანგეთის ამ შეთანხმების საბოლოო მიზანს: „ემზადებიან
გერმანიასთან საომრად“². ეს ნიშნავს ომს გერმანიასთან, ეუბნებოდა ლორდი
როზბერი ლოიდ ჯორჯს აღნიშვნული შეთანხმების შესახებ³.

1904 წლის 8 აპრილის შეთანხმება ღიღ გარინტიას აძლევდა ინგლისის
იმპერიალისტებს განეხორციელებინათ თავიანთი სანუკეარი ვერაგული პო-
ლიტიკა „სხვისი ხელებით ნარის გლეჯისა“, მალე ენახათ საფრანგეთი გერ-
მანიის წინააღმდეგ ამხედრებული, გმოეწვიათ ომი მათ შორის. ინგლისმა
აღნიშნული შეთანხმებით, შეიძლება ითქვას, ორი კურდლელი დაიჭირა. გერ-
მანიასთან მომავალი გარდაუვალი შეჯაებისას მან შეიძინა მოკავშირე ძლიე-
რი სახმელეთო სახელმწიფოს — საფრანგეთის სახით. ამავე დროს მაროკოს

¹ История дипломатии, 8 II, 23. 621.

² В. И. Ленин, Тетради по империализму. Москва, 1939, 23. 621.

³ Давид Ллойд Джордж, Военные мемуары, 8 I. Москва 1934, 23. 52.

პრობლემის სახით, რომელიც ამ შეთანხმების ერთ-ერთი ძირითადი სამართლებულების ველი იყო, მან საკუთხევის საშუალება ჰპოვა უკიდურესობამდე მიეყვანას სულტანის რანგეთ-გერმანის წინააღმდეგობა, გარდაუვალი გაეხადა მათ შორის ომი. ტუშილად როდი მიართვა ინგლისმა ახალ მეკობარს ძლვნად მარკო, ტუშილად როდი დაუდვა ინგლისმა ამ მეკობრობას საწინდრად ეს ქვეყანა, რომლის ხელში ჩაგდებით თვითონაც არანაკლებ იყო დაინტერესებული. ეს „საჩუქარი“ „ცბიერმა აღმიონმა“ სიამოვნებით გაიმეტა; მან კარგად იცოდა, რომ მარკოვთი გერმანია ძალზე მოხიბლული იყო და უსისხლოდ არავის დაუთმობდა ამ გერმანიელ ლუკმას. მარკო „ცილობის ვაშლი“ იყო, ინგლისის მიერ ვერაგულად ჩაგდებული გერმანიასა და საფრანგეთს შორის. მარტლაც, მოხდა ის, რასაც ასე მოუთმებულა ელოდა ინგლისის იმპერიალიზმი: საფრანგეთი და გერმანია წაეკიდნენ ერთმანეთს მარკოს გამო.

საფრანგეთი დაუყოვნებლივ შეუდგა მარკოში ე. წ. „მშვიდობიან შეჭრას“, რაც ფაქტიურად მოასწავებდა მარკოზე საფრანგეთის პროტექტორატის დაყარებას.

XX საუკუნის დასაწყისში გერმანიის იმპერიალიზმის დაინტერესება კოლონიებით საერთოდ და მარკოვთი კერძოდ მნიშვნელოვან ფარგლებს აღწევს. გერმანიის იმპერიალისტებს იზიდავს ეკონომიურად ესოდენ მდიდარი და შესანიშნავი სტრატეგიული მდებარეობის მქონე ქვეყანა. გერმანიის იმპერიალიზმს ორმხრივ აინტერესებს მარკო — ეკონომიურად და სტრატეგიულად. გერმანიის იმპერიალისტები მარკოს სახით ხდავენ ნედლეულის უმდიდრეს ბაზას, კაპიტალის დაბანდების ფართო ასპარეზს; მარკოს შესანიშნავი კლიმატი და ნოიერი ნიადაგი ამ ქვეყნის გერმანიის იმპერიის აგრძარულ დანამატად გადაქცევის დიდ პერსპექტივებს სახავს. მარკო მსოფლიო მნიშვნელობის მქონე ორი საზღვაო გზის ჯვარედინზე (ატლანტიისა და ხმელთაშუა ზღვა) მდებარე საუკეთესო სტრატეგიულ პუნქტს წარმოადგენს. მისი ხელში ჩაგდებით გერმანიის იმპერიალიზმი ამ ორი გზის მბრძანებელი გახდებოდა. გერმანია, რომელიც ემზადებოდა მსოფლიოს ხელახალი განაწილებისათვის, რომელსაც მიზნად ჰქონდა დასახული მსოფლიო ჰეგემონი გამხდარიყო, ხარბი თვალით შესცემოდა მარკოს და ნისი დაპყრობა სურდა.

გერმანიის იმპერიალიზმი წინ აღუდგა საფრანგეთის განზრახვას — დაემყარებინა მარკოზე პროტექტორატი, ჩაერია მარკოს საქმეებში და საფრანგეთს ომით დაემჟერა. გერმანიის მიზანი იყო მარკოდან საფრანგეთის განდევნა და ამ მდიდარი და სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ქვეყნის ხელში ჩაგდება; გერმანიის მიზანი იყო ჩაეშალა ინგლის-საფრანგეთის 1904 წლის 8 აპრილის შეთანხმება, რომელიც გერმანიის წინააღმდეგ იყო მიმართული. გერმანია აშვარად ომით იმუქრება. ევროპაში მის სუნი ტრიადებს. ორივე ბანაში მისიალმი გაცხოველებული მზადებაა. მარკოს კრიზისმა კატასტროფული ხასიათი მიიღო, ყოველ წუთს მოსალოდნელი იყო თმი. „ომი გერმანიასა და საფრანგეთ-ინგლისს შორის ბეჭვზე ჰკიდია“¹ — ასე აფასებს

¹ В. И. Ленин, Тетради по империализму, 83. 620.

3. ი. ლეინი 1905 წელს მაროკოს პირველი ქრიზისის დროს შექმნილ სატრანსპორტო და მარინარის სიტუაციას.

ინგლისის იმპერიალიზმი განჩრაბ ამშვავებს კონფლიქტს, ცეცხლზე ნავთს ასხამს და ომის განალებას ლამობს. ინგლისელები მოუთმენლად ელიან ამ ომს, თვით შორეულ ბომბებიში მოკალათებული ინგლისელი იმპერიალისტებიც კი. მათ სახეზე მხოლოდ ერთის ამოკითხვა შეიძლება, — იტყობინება რუსეთის წარმომადგენელი ბომბეიდან, — „გამოჩენდება თუ არა საფრანგეთის სახით ახალი კეთილისმყოფელი, რომელიც ინგლისისათვის შემწვარ წაბლს ამოიღებს ცეცხლიდან, ე. ი. დაასუსტებს ღრმად საძულველ და ეკონომიკურად მეტად საშიშ გერმანიას“¹. გერმანელი დიპლომატი ფონ ფლოტოვი აღნიშნავდა, რომ პარიზის პრესაში, კულტებში და სხვაგან აშკარად ლაპარაკობენ იმის შესახებ, რომ ინგლისის სურს საფრანგეთი გერმანიის წინააღმდეგ გამოიყენოს და ომის შემთხვევაში ინგლისის წაბლი გერმანიის ცეცხლიდან მას ამოაღებინოს“². ბელგიის ბერლინელი ელჩის ცნობით, მრავალი გერმანელი დარწმუნებულია, რომ ინგლისი ეძებს მოკავშირეს გერმანიის წინააღმდეგ, რომ ინგლისის სურს კონტინენტზე პროვინციება ომისა, რომელშიც თვითონ მონაწილეობას არ მიიღებს, მაგრამ ამ ომით დიდ მოგებას ნახავს³. ვილჰელმ II ნიკოლოზ II-სადმი მიწერილ ერთ-ერთ წერილში აღნიშნავდა, რომ ინგლისმა გაუთავებელი ინტრიგებითა და ვერაგობით ურთიერთს გადაჰქიდა დანარჩენი ცივილიზებული ხალხი, თვითონ კი მთელი მსოფლიოს ექს-პლატიკიას ეწევა. ამჟამად მაროკოს საკითხში ჯონ ბულს კვლავ თავისი დამტკველი პრინციპის გატარება სურა, ცველაფერს აკეთებს იმისათვის, რათა ფრანგები ჩვენ გადაგვიდოს⁴.

ინგლისის იმპერიალიზმმა გაასაკეცა ერთგულება ახლად შექნილი მე-გობრის — საფრანგეთის მიმართ. ჩემი მხარდაჭერა აღატროვანებს საფრანგეთს, — ფიქრობდა „ცდილო ალბიონი“, — იგი აღარ შეუშინდება გერმანიას და შესაძლო მოხდეს ის, რაც ესოდენ სანუკვარია ინგლისის იმპერიალიზმი-სათვის: დაიწყოს ომი საფრანგეთსა და გერმანიას შორის. ინგლისი მთლიანად მხარს დაუჭერს საფრანგეთს გერმანიასთან ომის შემთხვევაში, ინგლისი უმცველად აქტიურად ჩაერჩევა ამ ომში საფრანგეთის მხარეზე და ენთუზიაზმითაც ქიგაილაშერებს გერმანიის წინააღმდეგ, იმედებდნენ ინგლისელები ფრანგებს.

მომენტი გერმანიის წინააღმდეგ დარტყმისათვის ინგლისელებს ხელსაყრელად მიაჩნდათ. რუსეთის წარმომადგენელი ინდოეთში კლემი საიდუმლოდ ატყობინებს თავისი მთავრობას, რომ ინგლისელი სამხედრო პირები ახლანდელ მომენტს გერმანიაზე საგრძნობი დარტყმისათვის განსაკუთრებით ხელსაყრელად მიიჩნევენ. ეს დარტყმა ხანგრძლივად დაასუსტებს გერმანიის მსოფლიო

¹ Красный архив, т. 4—5 (41—42), 1930 г. № 29.

² Die grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914, ტ. XX, ნაწ. II. დოკ. № 6854.

³ Zur europäischen Politik 1897—1914. Berlin 1919, ტ. II დოკ. № 20.

⁴ Переписка Вильгельма II с Николаем II, 1894—1914. 1923, გვ. 119.

⁵ Die grosse Politik, ტ. XX, ნაწ. II დოკ. № 6849.

ვაჭრობასა და კოლონიურ პოლიტიკას. ეჭვი არავის ეპარქება იმაში, რომ საფრანგეთი ანგლიის გაერთიანებულ ფლოტს შეეძლია სწრაფად გაანადგუროს ეჭვი ანგლიის ჯერ სამხედრო, ხოლო შემდეგ კომერციული ფლოტი. ვრცელდება ხმები, რომ ინდოეთში მყოფი ლორდი კიტჩენერი ემზადება ინგლისში გასამგზავრებლად, რათა საფრანგეთ-გერმანიის ომის შემთხვევაში სათავეში ჩაუდგეს 100.000-იან არმიას და დაუყოვნებლივ გადაჯდეს პოლანდიაში¹. ადმირალი სერ ჯონ ფიშერი ამბობდა, რომ იგი მზადა თავისი პირადი პასუხისმგებლობის ქვეშ ბრძანება მისცეს ბრიტანეთის ფლოტს, რათა იგი გაემართოს იქით, სადაც მისი ყოფნა აუცილებელია (ე. ი. თავს დაესხას გერმანიის ახალგაზრდა ფლოტს და მოახდინოს მისი კოპენჰაგინება პ. la Nelson გ. კ.)².

ითვალისწინებენ რა შესაძლო კონფლიქტს, ინგლისელები სათანადო სამხედრო თადარიგს იჭერენ: ამზადებენ 150.000-იან საექსპედიციო კორპუსს; გათვალისწინებული იყო საექსპედიციო კორპუსის კონტინენტზე გადასხმის სამი პუნქტი: შლეზვიგ-ჰოლშტაინ-დანიის გზით, ანტვერპენ—ბელგიის გზით, კალე და დიუნკირხენით³. ჩრდილოეთ ზღვებში თავმოყრილ იქნა ბრიტანეთის სამხედრო საზღვაო ძალების მნიშვნელოვანი ნაწილი⁴.

ინგლისისა და საფრანგეთის გენერალურ შტაბებს შორის მოლაპარაკება მთელი ძალით გაიშალა (1906 წლის დასაწყისში მოლაპარაკებაში ჩაბმულ იქნა იგრეთვე ბელგიის გენერალური შტაბიც).

ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ ლორდ ლენსდოუნსა და საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ დელკასეს შორის იწყება მოლაპარაკება გერმანიისათან ომის შემთხვევაში ინგლის-საფრანგეთის სამხედრო თანამშრომლობის შესახებ. ლენსდოუნი დელკასეს რეალურ დახმარებას აღუთვებამს: ინგლისის ფლოტი დაუყოვნებლივ გააჩალებს საომარ მოქმედებას გერმანიის ფლოტის წინააღმდეგ; ევროპის კონტინენტზე 100.000 კაცის შემადგენლობით გადმოსროლი იქნება ინგლისის საექსპედიციო კორპუსი.

ინგლისის მიერ წაქეზებული დელკასე აქტიურად მოქმედებს, იგი გერმანიის მიმართ შეურიგებელ პოზიციაზე დგება. კრიზისი მწვავდება და ომი ყოველ წუთს მოსალოდნებლია. ლენსდოუნი განაგრძობს დელკასეს წაქეზებას. მისი უშუალო მითითებით, ინგლისის ელჩი პარიზში ლორდი ბერტი დელკასეს 1905 წ. 24 პარიზს ბრიტანეთის მთავრობის სახელით აუწყებს, რომ ინგლისის მთავრობას გერმანიის გამოსვლა მაროკოს საკითხში მეტად უგნურად მიაჩნია და მზადა დელკასეს ყოველნაირად დაუშეიროს მხარი; გერმანიის მთავრობა მთითხოვს ნაესადგურს მაროკოს სანაპიროზე და მაშინ ინგლისის სრულიად თამაზად შეუძლია გამოვიდეს გერმანიის წინააღმდეგ. საზოგადოებრივი აზრი ინგლისში დამშვიდდება: ინგლისი გერმანიას ომს უცხადებს არა საფრანგეთის.

¹ Красный архив, დასახ. ტომი, გვ. 29.

² Сидней Фей, Происхождение мировой войны, т. I, М. 1934, გვ. 145.

³ Die grosse Politik, დ. სახ. ტომი, დოკ. № 6946.

⁴ Красный архив, დასახ. ტომი, გვ. 28.

სასარგებლოდ, არამედ საკუთარი ინტერესების დასაცავად (აյი გვირჩეული მიერ ატლანტის სანაპიროზე ნავსაღვურის მოთხოვნა ინგლისის სპეციალურობაზე ტონობისათვის მეტად დიდი საფრთხის მომასწავებელია.—გ. კ.). უდიდებულესობის მთავრობა მზად არის შეუერთდეს რესპუბლიკის მთავრობას გერმანიის წინააღმდეგ მოქმედებისათვის და სთხოვს დელკასეს, რომ მოხდეს შეთანხმება მათ შორის ამ მოქმედების პირობების განსაზღვრისათვის გერმანიის წინააღმდეგ ბრძოლის საერთო ლონისძიებათა საქმეში¹. დელკასე, დაიმედებული ინგლისის დახმარებით, გერმანიის მუქარას არაფრად აგდებდა და ომისთვის მზად იყო. მოლაპარაკება აქტურად მიმდინარეობდა, ურთიერთდახმარების შესახებ ხელშეკრულება თითქმის მზად იყო, მაგრამ დელკასეს გადადგომის ხელი შეუშალა მის საბოლოოდ გაფორმებას. მოლაპარაკება წარმოებდა აგრეთვე ინგლისისა და საფრანგეთის გენერალურ შტაბებს შორის.

შეორებ მხრით, ინგლესელები გერმანელთა წაქეზებასაც ცდილობენ. მეტად დამახასიათებელია შემდეგი ფაქტი: 1905 წლის 12 მარტს გერმანიის წარმომადგენელს მაროკოში ფონ კიულმანს ეახლა გაზეთ „ტაიმსის“ მაროკოელი კორესპონდენტი ვინშე ჰარისი, რომელიც ახალი ჩამოსული იყო ინგლისიდან, და გადასცა მას ვრცელი წერილი, სადაც ერთ-ერთი ინგლისელი გავლენიანი პოლიტიკური მოღვაწე და პუბლიცისტი ჩიროლი (Chiroli) თავის აზრს გამოთქვამდა მაროკოს შესახებ. ჩიროლი აცხადებდა: საფრანგეთის მხრივ დიდი შეცდომაა ფიქრი იმისა, რომ ინგლისთან და ესპანეთთან მიღწეული შეთანხმების შედეგად მაროკოს საკითხი საბოლოოდ გადაწყდა. საფრანგეთის საქმე არის შემდგომ სხვა სახელმწიფოებსაც მოეღაპარიკოს, პირველ რიგში გერმანიის. გერმანიის ინტერესები მაროკოში მეტად დიდია და მას უეპველად ანგარიშ უნდა გაეწიოს... თუ საფრანგეთი მოიპოვებს მაროკოში უფლებით უპირატესობას, მაშინ გერმანიამ, ყოველ შემთხვევაში, სათანადო კომპენსაცია მაინც უნდა მიიღოს. ჩიროლი განსაზღვრავს კიდეც ამ კომპენსაციას. ინგლისი სრულიადაც არაა განწყობილი, განაგრძობს ჩიროლი, მაროკოს ცეცხლიდან საფრანგეთისათვის წაბლი ამოიღოს. დიპლომატიური მხარდაჭერა, რომელიც გათვალისწინებულია ხელშეკრულების ძალით, გაგმული უნდა იქნეს მხოლოდ როგორც დიპლომატიური მხარდაჭერა... მაროკოში ინგლისელთა მოქმედებამ არ უნდა გაამწვავოს ინგლისის ურთიერთობა სხვა ქვეყნებთან, კერძოდ გერმანიასთან². ფონ კიულმანმა არ დააყოვნა და ჰარისის მიერ გადმოცემული ეს მოსაზრებანი მისტერ ჩიროლისა დაუყოვნებლივ აცნობა ბერლინს, კერძოდ ბიულოვს.

საინტერესო რას ნიშნავდა ყოველივე ეს, რა მოსაზრებით მიმართავდა ინგლისი, ჩეენ ვიტყოდით, ასეთ დიპლომატიურ ფარდს? ვთიქრობთ, ჰარისი, რომელიც ინგლისის ფარული აგენტი იყო გერმანელთა მეგობრის ნიღაბით, ინგლისის საგარეო პოლიტიკის მესვეურთა პირდაპირი მითითებებით მოქმედებდა. ეს წერილი, როგორც ეტყობა, პროვოკაციული მიზნით იქნა გადა-

¹ Н. Н. Политика, Возникновение мировой войны, 1935 № 136.

² Die grosse Politik, С. XX, бაზ. I დოკ. № 6562.

ცუმული; ჩანს, ინგლისის დიპლომატია იმედოვნებდა, რომ გერმანია უფრო მეტი აქტიურობას გამოიხენდა მარკოს საკითხში, დაიმედებული ჰქონდა ინგლისი არც თუ მაინც დამაინც მტკიცედ უჭირს მხარს საფრანგეთის პოლიტიკას მარკოს საკითხში. გერმანიის აქტიურობა გაამშვავებდა კრიზისს, გამოიწვევდა საფრანგეთ გერმანიის წინააღმდეგობის შემდგომ გალრმავებას, რაც ძალზე სასურველი იქნებოდა ინგლისისათვის. ცხადია, ინგლისს, რომელიც საფრანგეთს მეგობრობას ეფიცებოდა და უკვე რეალურ დაბმარებასაც აღუთვებოდა მას გერმანიისათვის შესაძლო კონფლიქტის შემთხვევაში, არ შეეძლო ოფიციალური ხასიათი მიეცა ზემოაღნიშნული პროვოკაციისათვის; ამიტომ მან ამისათვის არაპირდაპირ მოქმედების გზა გამონახა. მოქმედ პირებიდ გამოიყანა ჰარისი, რომელიც, როგორც ვთქვით, გერმანოფილად იყო აღიარებული, და ჩიროლი, არაოფიციალური, თუმცა საქმაოდ კომპენტენცური პიროვნება. სამწუხაროდ, ჩვენ ვერ ვიპოვეთ სათანადო ცნობები იმის შესახებ, თუ როგორ გამოეხმაურნენ გერმანელები ინგლისელთა ამ პროვოკაციას. თუმცა გერმანიის იმპერიალიზმი ინგლისელთა მხრივ წაქეზების გარეშეც საგმარისად აქტიურობდა მარკოს საკითხში.

ინგლისელები ელოდენ ომს, მაგრამ მოვლენათა მსელელობა სულ სხვა-გვარიდ წარიმართა. დელასე გადადგა. ვერმანიამ არ დაიწყო ომი, დროებით გადადო იგი ვარკვეული მიხედვის გამო, რომელთა განხილვას ჩვენ აქ ვერ შევუდგებით, და საკითხის დიპლომატიური გზით გადაწრა მიიჩნია უმჯობესად.

საერთაშორისო კონფერენცია მარკოს საკითხის გადასაწყვეტად მოწვეულ იქნას ესპანეთის პატარა ქალაქ ალხესირასში. კონფერენცია მიმდინარეობდა 1906 წელს 16 იანვრიდან 7 აპრილამდე. კონფერენციის მსვლელობის მთელ მანძილზე ინგლისი ვერდეში ედგა საფრანგეთს და ყოველმხრივ ეხმარებოდა მას. „ბრიტანეთის მთავრობა შეუერთდება უკელა წინადაღებას, რომელსაც საფრანგეთი თავისითვის მისაღებად მიიჩნევს“, — აცნობებდა სერ ედუარდ გრეი (ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი 1905 წლის დეკემბრიდან) რუსეთის მთავრობას¹. ა. იერუსალიმსკი სამართლიანად შენიშნავს, რომ ამ კონფერენციაზე „ინგლისის პოლიტიკა უფრო მეტად ფრანგული იყო, ვიდრე პოლიტიკა თუმც საფრანგეთისა“². ინგლისის პოლიტიკის მიზანი იყო, გერმანიასა და საფრანგეთს შორის ურთიერთობის შემდგომი გამშვავება. „ციიერი ალბიონი“ იმედოვნებდა, რომ მისი მხარდაჭერით გათამამებული საფრანგეთი არაფერს დაუთმობდა გერმანიას, რასაც საბოლოო ანგარიშში მოჰყვებოდა კონფერენციის ჩაშლა. ამგარად, ინგლისის საბოლოო მიზანი კონფერენციის ჩაშლა იყო, ოღონდ იმ პირობით, რომ ამ კონფერენციის ჩაშლის გამო ფორმალური პასუხისმგებლობა გერმანიას დაკისრებოდა³. თუ კონფერენციის ჩაშლის შემდეგ გაჩაღდებოდა ომი, ინგლისის მთავრობა

¹ Красный архив, фасад. Громо, гл. 22.

² А. Ерусалимский, Вступ. статья: Красный архив, фасад. Громо, гл. 3.

³ А. Ерусалимский, №. იქვე.

ეტყოდა თავის ხალხს: ჩვენ მშვიდობა გვინდოდა, მაგრამ გერმანიამ არ ისურვდა ეს, კონფერენცია ჩაშალა და თავს ომი მოგვახვიათ. სერ ელიარდ ფრედერიკია ვის დელეგატს ალხესირასში ნიკოლსონს შემდეგი ხასიათის ინსტრუქცია გაუგზავნა: „თუ საჭირო შეიქნა კონფერეციის ჩაშლა, საფრანგეთი არ უნდა აღმოჩნდეს ისეთ მდგომარეობაში, როცა შეიძლება შეიქნეს შთაბეჭდილება, რომ თითქოს დამნაშავე საფრანგეთია“¹.

ბრიტანეთი ყოველნაირად ცდილობს ხაზი გაუსვას საფრანგეთთან მეგობრობას. მეფე ელიარდ VII კონფერენციის მსვლელობის დროს ესტუმრია პარიზს, ინახულა საფრანგეთის პრეზიდენტი ფალიერი (რომელმაც ლუბე შესცვალა 1906 წლის 17 იანვარს) და სადილზე მიიპატიუა იგი პრემიერ-მინისტრ რუფიესთან ერთად; ინგლისის მეფემ სპეციალურ საუზმეზე მიიღო ექსპრეზიდენტი ლუბე და ექსმინისტრი დელკასე, გერმანიის მტერი და 1904 წლის 8 აპრილის შეთანხმების ერთ-ერთი მთავარი ინიციატორი; სტუმრებს მეფე დიდი პატივისცემით შეხვდა. ბელგიის პარიზელი ელჩი სწორ შეფასებას აძლევს ამ ამბავს: „მოიწვია რა თავისთან ის, ვისი გადაყენებაც გერმანიამ მოითხოვა (დელკასე.—გ. კ.), მან ახალი დასტური მისცა 1904 წლის 8 აპრილის შეთანხმებას. მოახდინა იმ პოლიტიკის სანქცია, რომლის წინააღმდეგ გერმანია სასტიკ პროტესტს აცხადებდა“².

მაგრამ, მიუხედავად ინგლისელთა დიდი ცდისა, ამჯერად ქვეყნიერება ცოტა ხნით მაინც გადარჩა გამანადგურებელ იმპერიალისტურ ომს: კონფერენციაზე სავსებით იზოლირებული გერმანია იძულებული გახდა ფარ-ხმალი დაეყარა და მიელო საფრანგეთის თითქმის ყველა წინადადება. კონფერენცია საფრანგეთის სასარგებლობად დამთავრდა.

მაროკოს პირველმა კრიზისმა გაამწვავა ურთიერთობა გერმანიასა და ინგლის—საფრანგეთს შორის, იგი ერთ-ერთი ხელშემწყობი პირობათაგანი იყო პირველი იმპერიალისტური ომის აღმოცენებისა. ბრიტანეთის ვერაგულშა პოლიტიკამ, ცხადია, დიდი როლი ითამაშა ამ ომის აღმოცენების დაჩქარების საქმეში.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ახალი ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1949. XI. 1).

¹ Красный архив, დასახ. ტომი, გვ. 3—4.

² Zur europäischen Politik, დოკ. № 33.

X. შემპერიძე

გელინსკი და ჩირიშვალი და 60-იანი წლების ქართველი სალიზერაზერო ქრიზის

ქართული პრესის ფურცლებზე ერთ დროს გამოითქვა მოსაზრება, რომ, მართლია, ჩვენი „სამოციანელები“ განიცდიდნენ რუსეთის მოწინავე აზროვნების წარმომადგენელთა ზეგავლენას, მაგრამ ეს გავლენა ლოკალური და დროებითი ხასიათისა იყო: ბრუნდებოდნენ რა რუსეთიდან საქართველოში, ქართველი მოღვაწეები თავისუფლდებოდნენ ამ გავლენისაგან.

რა თქმა უნდა, გავლენა, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, ისეთი ფაქტორი არ არის, რომ მას შემოხვევითი და წუთიერი ხასიათი ჰქონდეს.

ჩვენ აյ არ გამოვუდგებით იმის ჩვენებას თუ გავლენა, რომელიც ამჟამად ჩვენი მსჯელობის საგანს წარმოადგენს, რატომ უნდა ყოფილიყო არსებითი ხასიათისა. მხოლოდ აღნიშნავთ, რომ 60-იანი წლებისათვის საქართველოში არსებობდა ყველა პირობა, რათა ეს გავლენა სიცოცხლისუნარიანი გამხდარიყო.

ეს ფაქტი შეგნებული ჰქონდათ ჩვენს „სამოციანელებსაც“, სანიმუშოდ, სამოციანი წლების მოღვაწეთა ერთ ერთი მედროშე, ი. ჭავჭავაძე¹, აცხადებდა 1889 წელს, გაჭყურებდა რა განვლილ გზას: „თქმა არუნდა, რომ რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ხელმძღვანელობა გაგვიშია წარმატების გზაზე და დიდი ზეღმოქმედება იქნია ყოველს მასზედ, რაც ჩვენს სულიერს ძალის შეადგენს და ჩვენს გონებას, ჩვენს აზრს, ჩვენს გრძნობასა და ერთობ ჩვენს მიმართულებას ზედ დააჩნია მან თავისი ავ-კარგიანობა. არ არის დღეს ჩვენში არც ერთი მოღვაწე და მომზედი კაცი მწერლობაში, თუ საზოგადო საქმეთა სარბიელზედ, რომ თავისუფალი იყოს ხეგნებული ლიტერატურის ზედგავლენისაგან. საკეირველიც არ არის: რუსულმა სკოლამ—მეცნიერებამ გავიღო კარი განათლებისა და რუსულმავე ლიტერატურამ მოაწოდა საზრდო ჩვენს გონებასა და გამოპევება ჩვენი აზრი მოძრაობის გზაზედ“².

ამიტომ, ბუნებრივია, თუ ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს რუსეთის რეგიონულურ-დემოკრატიული მოძრაობის წარმომადგენელთა გავლენა ქართველ „სამოციანელებზე“. მაგრამ ამჟამად, უწინარეს ყოვლისა, ჩვენ გვაინტერესებს, თუ როგორ იჩინა თავი ამ გავლენამ სალიტერატურო კრიტი-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული, ტ. VIII, 1927, გვ. 285.

ის სფეროში, ხოლო უფრო კონკრეტულად — თუ რა მიმართებაში იმყოფებოდან ძურთიერთთან ბელინსკი და ჩერნიშევსკი და 60-იანი წლების ჭარტული სალიტერატურო კრიტიკის ჭარმომაღვენლები.

I

ეპიგრაფი, აღებული ბელინსკიდან, რომელიც ი. ჭავჭავაძე მ წაუმდლვარა თავის „პასუხს“ (1861 წ.), უკვე მოწმობდა იმ კავშირზე, რომელიც რუს კრიტიკოსსა და ქართველ „სამოციანელებს“ შორის არსებობდა. ეს ეპიგრაფი ასეთი ხესიათისა იყო:

„Из нашей литературы хотят устроить бальную залу, и уже называют в нее дам; из наших литераторов хотят сделать светских людей в модных фраках и белых перчатках, энергию хотят заменить вежливостью, чувство — приличием, мысль — модной фразой, изящество — щеголеватостью, критику — комплиментами“.

რა თქმა უნდა, ძველ თაობასაც არ დარჩა ზეუმნეველი, თუ ვის იდეებზე იყო აღზრდილი ახალი თაობა და დაცინვით განაცხადა, რომ ი. ჭავჭავაძე „... შეემზადა პეტერბურგში, როგორადც ღონკიხოტი: მარცხება ხელში ეპურა ფარის მაგივრად ბელინსკის ტომები, მარჯვენაში — ლექსიკონი უსწორო სიტყვებისა და ესრულ დაიარაღებული, გამოიღაშქრა საქართველოზე“.

დიახ, ი. ჭავჭავაძეს, მართლაც, „ბელინსკის ტომები ეპურა ხელთ“ და დიდი რუსი კრიტიკოსის კვალად ცდილობდა საქართველოში რეალისტური ლიტერატურისა და ესთეტიკის განცტყაცებას¹.

გავლენა, ამ შემთხვევაში ბელინსკისა, რომელიც თავს იჩენს ქართულ მწერლობაში, არა მარტო ზოგადთეორიული ხასიათისა, არამედ ვლინდება ესთეტიკისა და პოეტიკის მეტად კონკრეტულ საკითხებთან დაკავშირებითაც.

საკითხი, რომელიც ხელოვნებისა და ცხოვრების მიმართებასთანაა დაკავშირებული, ქართველ „სამოციანელებს“ ბელინსკისა და ჩერნიშევსკის კვალობაზე აქვთ გადაჭრილი. ამ პერიოდის კრიტიკული მემკვიდრეობა ნათელ-ჰყოფს, რომ ამ საკითხში ქართველი „სამოციანელები“: ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, გ. წერეთელი, კ. ლორთქიფანიძე, ა. ფურცელაძე, ნ. ნიკოლაძე და სხ. პრინციპულად ერთი დროშის ქვეშ არიან გაერთიანებული. მაგრამ ამუამად ყველა მათგანს ჩვენ ვერ შევეხებით, მით უმეტეს, რომ ჩვენი მიზანია ამ შემთხვევაში ბელინსკისთან უფრო კონკრეტულ შეხვედრებზე ვილაპარაკოთ.

ამიტომ სანიმუშოდ ავილოთ ი. ჭავჭავაძის რამდენიმე მოსაზრება.

ცნობილია ბელინსკის დებულება, რომ „Высочайшая действительность есть истина; и как содержание поэзии — истина, то и произведения поэзии суть высочайшая действительность“².

¹ ეს გავლენა ბელინსკისა და პატივისცემა მისდამი არ შესუსტებულა შემდეგშიც. 60-იანი წლების მოღვაწეთა ერთ-ერთი თვალსაჩინო ჭარმომაღვენელი, ა. წერეთელი, 900-იანი წლების დამდეგს იგონებს რა ამ „შესანიშნავ კრიტიკოსს“, სინაურით დასხენს, რომ „ჩვენ ჯერ კიდევ ჩვენი ბელინსკი არ გამოვგენია“ (სათვარო შენიშვნები: ივერია, 1903, № 216).

² В. Г. Бехинский, Горе от ума: Собрание соч., в трех томах, т. 1, Москва, 1948, стр. 464.

ანდა: „... новейшая поэзия есть поэзия действительности, поэзия жизни“¹.

ეს შეხედულება, რომელიც უკვე ბელინსკის მოღვაწეობის პირველ პერიოდში იჩენს თავს (სტატია დაწერილია 1839 წ.), შემდეგ უფრო ღრმაზე და ბელინსკი სავსებით ნათლად აყალიბებს თავის უტილიტარისტულ თვალსაზრისს ხელოვნებაზე, მით უმეტეს, რომ ბელინსკი პრინციპულად წყვიტს კავშირს ჰეგელთან და ფოიერბახის მატერიალისტურ ფილოსოფიას ითვისებს. ტიპიურია ამ პერიოდში ბელინსკისათვის თქმა:

„В наше время искусство и литература больше, чем когда-либо прежде, сделялись выражением общественных вопросов, потому что в наше время эти вопросы стали общее, доступнее всем, яснее, сделялись для всех интересом первой степени, стали во главе всех других вопросов... Отнимать у искусства право служить общественным интересам — значит не возвышать, а унижать его, потому что это значит лишить его самой живой силы, то есть мысли, делать его предметом какого-то сибаритского наслаждения, игрушкою праздных ленивцев“².

ბელინსკის იდეებით შთაგონებული ო. ჭავჭავაძე უკვე 1861 წ. თამაბად აცხადებდა: „ჩვენ ძალიან კარგად გვესმის დამოკიდებულება ხელოვნებისა, პოეზიისა ხალხთა ცხოვრებაზედ“³. და, მართლაც, ილიას ძალიან კარგად ესმოდა ხელოვნების ხასიათი და დანიშნულება, ესმოდა ისე, როგორც ბელინსკის, სანიმუშოდ:

„ჩვენ გვინდოდა გვეჩვენებინა მკითხველთათვის..., რომ მეცნიერება და ხელოვნება არ არიან მოგანილი კაცის ჭრის და გამოხატულების არც ვარჯიშობისაგან და არც ვარჯიშობისათვის; რომ იგინი იძალებიან ცხოვრებისაგან და არსებობენ ცხოვრებისათვის; რომ იყინი ჭინ მიღიან ცხოვრების ვითარებისა გამო და მცრე თავის რიგხედ თვითვე ჭინ მიპავათ ცხოვრება...“

... მეცნიერებას და ხელოვნებას ჩვენ ვუყურებთ როგორც ცხოვრების გასამჯობინებელ ღონისძიებათა... ხელოვნებასაც იმას მოვსთხოვთ, რომ სარესავით ცხოვრება გარდმოცეს, რათა ჩვენი თავი მის მომზადების გალმით ცხოვლად იყოს წარმომდგარი ჩვენ ჭინა, რათა სიცუდეც და სიკეთეც ჩვენი დავინაბოთ“⁴.

ასეთსავე თვალსაზრისს ავთარებენ სხვებიც; მაგალითად, გ. წერე-თელი 1863 წ. დაბეჭდილ სტატიაში „ცისკარს“ რა აკავებდა? წერს:

¹ ა. ჭ. ვ., ცტ. 466.

ამ სტატიასთან და მოყანილ ადგილებთან დაკავშირებით საქსებით სამართლიანად აღნიშვნავდა ჩერნიშესკი: „ეს სტატია კველაზე მარჯვე და ბრწყინვალე სტატიების რიცხვს ჟეფუთვის. ის იწყება ხელოვნების თეორიის გამოცემით, რომელიც განსაკუთრებული განყენებული, მეცნიერული თვალსაზრისით არის დაწერილი [თუმცა ამასთმ მასში ძლიერი ბრძოლა სწარმოებს მეოცნებობის ჭინალმდევ და] მთლიანად გამსჭვალულია მისწრავებით სინამდვილისაგმი და ძლიერი თავდასხმებით ფანტაზიორობაზე, რომელსაც სინამდვილე სძლუს. აი მაგალითისათვის ნაწყვეტი, რომელიც მოსდევს განმარტებას (ჯერ კიდევ საესტებით ჰეგელის ყაიდაზე), რომ „პოეზიის ნაწარმოებები უმაღლესი სინამდვილე არის...“ (ნ. ჩერნიშევსკი, „რუსული ლიტერატურის გოგოლის პერიოდის ხარვევებიდან“: რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი, თბილისი, 1945, გვ. 563).

² В. Г. Белинский, Вагад на русскую литературу 1847 года: Собрание сочинений в трех томах, т. III, Москва, 1948, стр. 743, 797.

³ ი. ჭავჭავაძე, პასუხი: ნაწ. სრ. კრ., 1927, ტ. IV, გვ. 49.

⁴ ი. ჭავჭავაძე, საქართველოს მთამბეჭდე (2863 წ.): ნაწ. სრ. კრ., ტ. IV, გვ. 83, 79, 80.

„მწერალი არის ერთ თავის სახოგადოების მწერალთაგანი, ერთი იმ პირთაგან კუმშლების კურგაც შეადგენს სახოგადოებას. ის არის სახოგადოების ტანჯველი და შემთხვევაში გარემონტობელი. რაზი მდგომარეობს მისი ღვეული სახოგადოების წინ? — აჩვენოს სახოგადოებას თავისი აზრი ამ ნაკლულოვანებაების შესახებ, უჩვენოს იმ გვარი საშუალობაები, რომლებიც მისის ფიქრით საუკეთესო არიან ამ ნაკლულოვანებაების მოსასპობელად¹.

七

გადავიდეთ უფრო კონკრეტულ შეხვედრებზე.

„ცისკრის“ 1861 წლის მეტვესე ნომერში ი. ჭავჭავაძემ დაბეჭდა თავისი „პასუხი“, სადაც, სხვათა შორის, წერს:

„პოეტსა ხალხი დაპირის და ხალხის ცხოვრება ძუძუს აწოვებს; მა საუზღველით ამ-ბობენ, პოეზია ხალხის ცხოვრების გამომოქმედიო. ჯერ უნდა, ხალხმა დაიმუშაოს თავისი სულიერი ბუნება, შეანძრიოს თავის უკვლავების ძარღვი, მოამზადოს მასალა თავის ცხოვრებითა და მერქ თავისთავად, უთევნებ-ბრძანებლოდ ძლიერი სული გვნიისა ძლიერად გამოსცემს პასოსს ხალხის განვითარებას“².

„ამ საფუძვლით ამბობენ, პოეზია ხალხის ცხოვრების გამომთქმელია“,—
ამბობს ილია და ებძაურება ბელინსკის: „Литература есть последнее и выс-
шее выражение мысли народа, проявляющейся в слове“³.

აქ ჩვენ აშკარად ბელინსკის გამოძახილი გვესმის; ბელინსკი ამბობდა:

„Поэзия есть истинка в форме созерцания; ее создания — воплотившиеся идеи, видимые, созерцаемые идеи. Следовательно, поэзия есть та же философия, то же мышление, потому что имеет то же содержание — абсолютную истину; но только не в форме диалектического развития идей из самой себя, а в форме непосредственного явления идеи в образе. Поэт мыслит образами; но не доказывает истины, а показывает ее”⁵.

¹ Հ. Շահնշահը, Դիմուլյական սր. յն., Ը. I, 1931, 83. 18.

² Ա. Հայոց Հանձնաժողով, հայ. Սր. պր., Ծ. IV, 1927, Տ3. 49.

³ Белинский, Общее значение слова литература: Собр. соч., в трех томах, т. II. Москва, 1948, стр. 87.

* Ռ. ՀԵՅՏԻՉԵՐՆԱԴՐ, ԵՎՑ. ԱՐ. ԺՐ., Ը. IV, ՅՅ. 31.

* Белинский, Горе от ума: Собр. соч., в трех томах, т. I, Москва, 1948, стр. 464 (బుధాసిద్ధా వ్యాఖ్యానాలు).

როგორც ცნობილია, ბელინსკი აქ ჰეველის დღმულებას იყენებს; ჰეველი თავის ესთო-ტრიკაში (რომელიც მისი სისტემის განუყოფელ ნაწილს წარმარტვენ) ავითარებს აზრს, რომ ამ შემთხვევაში იდეა კლინდება სახეების საშუალებით: „... მშენიერი არის სრული შესატყვი-სობა, სრული იგივება იდეისა სახესთან“.

ცხადის, ეს, თავისთვალ მართებული, დებულება, რომ „პოეზია აზროვნებს სახეების საშუალებით“, ჰეგელთან განვითარია აბსტრაქტულ-იდეალისტურ სამოსელში. ჰეგელისათვის „შეგნიერი“ (*Das Schöne*) არის მხოლოდ „მოჩევნება“ (*Ist ein Schein*). შერ. ბ. ჩერნი-

ეს ციტატი ბელინსკიდან საინტერესოა ხელოვნებისა და ფილოსოფიური მიმართების თვალსაზრისითაც. ოფორტუ ჩანს, ილიას ყურადღების გარეშე არც ეს მომენტი დარჩენილა და 1863 წ. დაწერილ წერილში „საქართველოს მოამბეჭდებ“ ემაურება ამ საკითხს. ეხება რა ხელოვნებისა და მეცნიერების (ილია „ფილოსოფიის“ ნაცვლად აქ „მეცნიერებას“ ხმარობს) ურთიერთობას, ილია იმეორებს ბელინსკის აზრს:

„ეს ორნივ ერთ და იგივეს მსახურებენ: აზრის მოძრაობას; ერთ და იგივეს გამოთქვა-მენ: ხალისის აზრსა, და თუ რაშიმე განირჩევან, მხოლოდ იმაში, რომ სხვადასხვა გზით და სხვადასხვანაირად მოქმედობენ და გაძლიერდენ“¹.

ოფორტუ ვხედავთ, ილია ბელინსკის მიპყვება, — ასეთივე შეხედულება ბელინსკისა: პოეზია არის იგივე აზროვნება, ოღონდ სახეების საშუალებით. ჰეშმარიტებას იგი გვიჩვენებს და არა გვიმტკიცებს (მაშასადამე, პოეზიისათვის დამახსხაითებელია, უაირატესად, სახეებით აზროვნება და არა ცნებებით).

ბელინსკის გავლენა ჩანს ილიაზე, როდესაც ეს უკანასკნელი ეხება კონკლონს და მასთან დაკავშირებით სენტიმენტალისტურ ლიტერატურას („ორიოდე სიტყვა „შეშლილის“ თარგმაზედა“, 1860 წ.). ამ შემთხვევაში ილია სარგებლობს ბელინსკის რეცეზიით კოზლოვის ლექსთა კრებულზე. ბელინსკის დავირჩვებული მოწაფე ჩანს მაშინაც, როდესაც ილიას პირველად შემოაქვს ისტორიული თვალსაზრისი ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში („პასუხი“). მაგრამ ამ საკითხებს ამჟამად დაწერილებით აღარ შევეხებით.

ბელინსკის უშუალო გავლენას ამჟამადნებს გ. წერეთელიც, ოოდესაც წერს:

„ორდესაც საზოგადოებამ (ლაპარაკია საფრანგეთის საზოგადოებაზე — ჯ. ჭ.) მიაღწია იმდენს განათლებაზე, რომ შემოვიდა ცხოვრებაში ძევლის კლასიკურის მეცნიერების გადაღების მოა ხოვნილება, მისი გონება მშოლოდ ერთმა ბრკიალა სამოსმა შეიძყრო: მან სტაცა ბეჭდი მხოლოდ ერთს ფორმას; მისი ყურადღება მიიციდა მშოლოდ ერთ ტურულა და მეტად ტკბილის ენით გამოთქმაზედ და არა თვით მასში მყოფს აზრხედ. მისი პოეტები იწყებდნენ ამ ნაირად ყეფას, ოფორტუ სოფოკლი, ესილი, არისტოფანი და სხვა გამოჩენილი საბერძ-

შევსკი, ხელოვნების ესთეტიკური დამოკიდებულება სინამდვილესთან: რჩ. ფილოსოფიური თხზულებაზი, 1945).

ხერნიშევსკიც, ბერძისის რა ჰევლის ესთეტიკის იდეალისტურ ჩასათს, ინიარებს რუსულ სალიტერატურო კრიტიკაში ბელინსკის მიერ ხაზგასშულ ამ მართვებულ დებულებას და აღნიშნავს:

„...ჩევნ უგვე შევნიშნეთ, რომ ამ ფრაზაში მინიშნელოვანია სიტყვა „სახე“, — ის იმაზე ლაპარაკობს, რომ ხელოვნება იდეას გამოსატავს არა განყვენებული ცნებებით, არამედ ცოცხალი ინდივიდუალური ფაქტით“ (ხელოვნების ესთეტიკური დამოკიდებულება სინამდვილესთან, რჩ. ფილოსოფიური თხზ., გვ. 413).

თვით ბელინსკი ამ აზრს სხვა სტატიაშიც იმღორებს: „Искусство есть не что иное, как представление истинны или мышление в образах“ („Идея искусства“, — წერილი დაუმთავრებელია, პირველად დაიგვევდ ბელინსკის გარდაცვალების შემდეგ, 1862 წ. ასე რომ, ცხადია, ილია ამ წერილს ვერ დაყრდნობოდა თვის აღზინდელ სტატიებში).

¹ ი. ჭავჭავაძე, ნაწ. სრ. კრ., ტ IV, გვ. 73—74.

ნეთის მწერლები; ალწერდნენ იმ გვარ გრძნობაებს, როგორებსაც თავის საზოგადოების ნაკლელოვანებაები აღმრავდა არისტოფანის და ექტიბიდის გულში. რასაკირავის გვარ გზაზე დამდგარი ლიტერატურა და პოეზია სრულიად უნდა განშორებოდა ხალის ცხოვრებას... აი რა მავრებელია ლიტერატურა და პოეზია, როდესაც ის არ მსახურებს ხალის ცხოვრებას, ატარებს დროებას ფუჭ დეკლამაციაში, როდესაც გადაწყვებაში, ნამეტურ ამ გვარ განათლების მთარების, როგორც პოეზია და ლიტერატურა, მისი გადმომლები ხელმძღვანელობს ერთ გარეგან ბრკიალა სახით და ვერ სცნობს მის მართალს მნიშვნელობას, მის შინაგანს აზრს, ურომლისოთაც თვით ლევარე ფორმა ფუჭია და მავრებელი”¹.

ამ შემთხვევაში გ. წერ ეთელი, უთუოლ, ეყრდნობა ბელინსკის შეხედულებას ფრანგულ კლასიციზმები და, თუნდაც, იმ ადგილს ბელინსკის წერალიდან („ვაი ჰელისაგან“), სადაც რესი კრიტიკოსი ამბობს:

„Очевидно, что классицизм, как его понимали французы, и как он перешел от них к нам, был псевдо-классицизм, столько же походивший на греческий, сколько маркизы XVIII века походили на богов, царей и героев древней Греции. Несспособные по своему национальному духу проникнуть в сущность светлого мира древних греков, — они взяли нечто от внешних форм, и думали, что введя в свою quasi-трагедию царей, наперников и вестников, сделают ее греческою”².

დასასრულ, უნდა შეგჩერდეთ ანტ. ფურცელაძე 1862 წ. „ცისკრის“ ნოებბის ნოებბის ნოებბიში ა. ფურცელაძე ბეჭდავს ბიბლიოგრაფიას: „მიმოგზაური ურია“ (თარგმნილი უფ. ალექსიევი — მესხიევისაგან“). ეს არის ნაწარმოები ფრანგი მწერლის ეჟენ სიუსი („მარალიული ურია“). ამ ბიბლიოგრაფიაში ჩერენ გვხვდება საინტერესო მსჯელობა რომანტიზმის შესახებ. ეხება რა აღნიშნულ ნაწარმოებს, ა. ფურცელაძე იწუნებს მას, როგორც „ცისკრ-რომანტიკულს“, ხოლო თუ იგი მაინც გავრცელდა ეკრობაში, ამის მიზეზი, რეცენზენტის სიტყვით, ის იყო, რომ „მოცელი ევრობა იცნობდა იეზუტებს და იმათ ბოროტებას; მეორე, ძველი შეა საუკუნოების რომანტიზმი და კლასიციზმი ჯერ არ იყო დაცემული“³. ხოლო შემდეგ განაგრძობს: „მოსპობიდან ფრანციაში იეზუიტების ორდენისა და ახალის რომანტიზმის მიმართულების შემოსვლიდამ, დაეცა ეს, თავის დროზე დიდათ სახელმოვანი რომანი“⁴.

ეს ცნებები — „შეა საუკუნეების რომანტიზმი“ და „ახალი რომანტიზმი“ ა. ფურცელაძეს შემოაქვს ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში წყაროს აღუნიშვნელად. ხოლო სინამდვილეში ქართველი რეცენზენტის წყაროს, ამ შემთხვევაში, ბელინსკი წარმოადგნს.

როდესაც ჩერენ რომანტიზმის ორი მხარის შესახებ ვლაბარაკობთ, რეაქციული და პროგრესული რომანტიზმის შესახებ, დაყოფა, რაც მარქსისტული ლიტერატურათმცოდნების მონაცოვარს წარმოადგნს, უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი დაყოფის ცდას ვპოულობთ ჯერ კიდევ XIX ს. რესული რევო-

¹ გ. წერ ეთელი, „ცისკრის“ რა აკავანებდა?: თხ. სრ. კრ., ტ. I, გვ. 14.

² ველისკი. Собр. соч. в трех томах, Москва, 1948, т. I, стр. 461.

³ ცისკრი, 1862, № 11, გვ. 284.

⁴ იქვე, ხაზი ჩერენია.

ლუციურ-დემოკრატიული მაძრაობის წარმომადგენელთა მსჯელობებში მათ შორის ბელინსკი ერთ-ერთი პირველთაგანია, რომელიც ცდილობს გამიჯნოს რომანტიზმის ეს ორი მხარე.

ცხადია, ბელინსკი თანამედროვე ტერმინოლოგიას არ ხმარობს. მას საკუთარი ტერმინები აქვს რომანტიზმის ორი მხარის აღსანიშნავად და „საშუალო საუკუნეების რომანტიზმი“ და „ახალი რომანტიზმი“ რუსი კრიტიკოსის კუთვნილებას წარმოადგენს.

ლაპარაკობს რა „საშუალო საუკუნეების რომანტიზმის“ შესახებ, ბელინსკი მას უპირისპირებს „ახალ რომანტიზმს“. „საშუალო საუკუნეების რომანტიზმი“ მიუღებელია ბელინსკისათვის მისი რეაქციული ხასიათის გამო. ამ რომანტიზმა მოჰყავთ თავისი დრო, რადგან „დიდი ხანის ფევე ცხოვრების პირობები და საზოგადოების საფუძვლები სხვაგარი იყო, არამსგავსი იმისა, რომლითაც მტკიცე იყო საშუალო საუკუნეები“. ბელინსკის სიტყვით „დიდი დრო იყო საჭირო, ბრძოლები, შერვინებანი, გადატრიალებანი და ტანჯვანი, რათა კაცობრიობას მოვლენოდა ახალი რომანტიზმის განთიადი და დამდგარიყო შისთვის განთავისუფლების ეპოქა საშუალო საუკუნეების რომანტიზმისაგან... მაგრამ საშუალო საუკუნეების რომანტიზმს ჯერ კიდევ მაინც ეჭირა ევროპა თავის სულისშემხუთველ ბორკილებში, და, ღმერთო ჩემ! — რა ბევრისთვის არის ჯერ კიდევ დამღუბველი ამ დამახინჯებული და გადაგვარებული აჩრდილის მარწუხები“¹.

რა თქმა უნდა, ბელინსკის არ შეეძლო საცემით ნათლად ჩამოეყალიბებინა რომანტიზმის ეს ორი მხარე. მაგრამ იყი დიდი მკელევარის ალლოთი გრძნობდა ასეთი გამიჯვნის შესაძლებლობასა და საჭიროებას. მაგრამ, რაც მთავარია, ანგარიში უნდა გაეწიოს იმ გარემოებას, რომ მაშინდელ საცენტრურო პირობებში ბელინსკის არ შეეძლო საცემით თავისუფლად გაეტარებინა ეს აზრი და, როგორც სამართლიანად შენიშნავს პროფ. ბ. მეილ ა ხი, „ახალი რომანტიზმის“ წარმომადგენლების გაშლილი დახასიათება ბელინსკის არ შეეძლო მოეცა ცენტრურის ქვეშ მყოფ პრესაში“².

როგორც ვხედავთ, ანტ. ფურცელაძე, ამ შემთხვევაში, კვალდაჭვალ მიჰყება ბელინსკის.

¹ Белинский, Сочинения А. Пушкина; Собр. соч., в трех томах, т. III, 1948, стр. 236.

² Мейлак, Пушкин и русский романтизм, М—Л, 1937, стр. 11.

ჩვენ აქ აღარ ვჰქებით ბ. ყიფიანის სტატიას „სფირიდონის და თადეოზის ბაასი“ (1863 წ.), რომელშიც მთელი მსჯელობა პოეზიის არსის შესახებ ბელინსკიდან არის სიტყვასიტყვით თარგმნილი, რახედაც თვით სტატიის ავტორი მიუთითებს.

საინტერესოა აქვა ალინიშვილს, რომ კ. ა ბ ა ში ე თავისი „ეტიუდების“ პირველ ტომში განიხილავს რა გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელოს“, ახასიათებს მას, როგორც პოეტის ერთეულთ უსუსტეს ქმნილებას. მთელი მსჯელობა იმის შესახებ, თუ რატომ არის მსგავსი ნაწარმოები შეუცველებლი რომანტიკოსი მწერლის ბრნებისათვის, ქართველ კრიტიკოსს გადმოდგებული აქვს ბელინსკიდან, კერძოდ, გამოუყენებისა ბელინსკის მსჯელობა უშველესი პოემაზე: „Певец во стане русских воинов“ (შეად. Белинский, Сочинения А. Пушкина: Собр. соч. в трех томах, т. III, 1948, стр. 258).

II

არანაკლებ მნიშვნელოვანია 60-იანი წლების ქართულ სალიტერატურულ კრიტიკაზე გავლენა ჩერნიშევსკისა, რომლის შეხედულებანი, ხელოვნებისა და ცხოვრების მიმართებასთან დაკავშირებით, არსებითად ბელინსკის რეალისტური ლიტერატურული თვალსაზრისის გაღრმავებასა და თეორიულ დასაბუთებას წარმოადგენენ.

60-იან წლებშივე ქართულ კრიტიკაში პირდაპირი, კატეგორიული მითითება, მსგავსად ბელინსკისა, ჩერნიშევსკიზე თითქმის არა გვაქვს¹, მაგრამ თვით ფაქტი გავლენისა მეტასმეტად ცხადი და შესამჩნევია.

სამაგიეროდ, დაახლოებით ოთხიოდე ათეული წლის შემდეგ, აკაკი წერეთელი ასე ახასიათებს ჩერნიშევსკის გავლენას 60-იანი წლების ახალგაზრდობაზე:

„სწორედ იმ დროს გამოვიდა სარატოველი სემინარიელი ჩერნიშევსკი, ჩაუდგა სათავეში უშუალე „სოფორულებიკა“ და დოცონილიც ბოვთან, ანტონოვიჩთან, ნერასოვთან და სხვებთან ერთად, დასცა რუსთან კიუანა... ამ აზრებულობის დროს გამოსცა ჩერნიშევსკი თვისი პატარა კრიტიკული წიგნაკი: „ხელოვნება მ.რ.ტო ხელოვნებისათვის, თუ ცხოვრებისათვის?“² ამან დოდი გავლენა იქნია მყითხველებზე. ბევრს ააღვინა მუსიკაზე ხელი და მხატვრობა — ქანდაკებაც უარყოფინა“³.

და, მართლაც, განსაკუთრებით თვალსაჩინოა 60-იანი წლების სალიტერატურო კრიტიკაზე (ამ შემთხვევაში — ქართულზე) გავლენა ჩერნიშევსკის სამაგისტრო შრომისა „ხელოვნების ესთეტიკური დამოკიდებულება სინამდვილესთან“.

როგორც ცნობილია, ამ შრომაში ჩერნიშევსკი არკვევდა ხელოვნებისა და ცხოვრების მიმართების საკითხს და ებრძოდა იმ დროისათვის გაბატონებულ ესთეტიკურ სისტემას, განსაკუთრებით კი, — ჰეგელისა და მისი სკოლის მიერ შემუშავებულ ესთეტიკურ თვალსაზრისს. ამ შემთხვევაში ჩერნიშევსკი

¹ ეს, ალბათ, იმით აიხსინა. რომ 1862 წ. ივლისიდან შეუძლებელი იყო ჩერნიშევსკის სახელის დამოწმება ოფიციალური პრესის ფურცლებზე.

² აქ აკაკი გულისხმობას ჩერნიშევსკის სახაგისტო შრომას: „ხელოვნების ესთეტიკური დამოკიდებულება სინამდვილესთან“ (1855 წ.).

³ ა. წერეთელი, რევული ნაწერები, ს ხელგამი, 1935, გვ. 412—13. ასევე ახასიათებს აკაკი ჩერნიშევსკის გავლენას 1901 წ. დაბეჭდილ სტატიაში „მკიორე შენიშვნა“ (ივერია, № 168): „სამოცავან წლებში, როდესაც ხელოვნებამ ისე გაიტაცა რუსეთის მშერლობა, რომ უკეთესი და უწინვერეული წაომოვადგენელი ძირის ფერს აღარ ადგამდნენ და მზილოდ მიმოფრენდნენ ცის ლავავალში, ცხოვრებისაგან მასხლეტოლი, მაშინდედმა გამოჩენილმა მშერალმა ჩერნიშევსკიმ შეინიშნა მათ, რომ ხელოვნება მარტო უნაყოფო ხელოვნებისათვის კი არ უნდა იყოს.. ცხოვრებას უნდა გმასხურებოდეს.. ამით იმას უნდოდა, რომ უკიდურესობაში ჩამდგარი ხელოვნება როგორმე გამოიტენებოდა და საჭირო კალაპოტში ჩაეყენება“.

საერთოდ ჩერნიშევსკის გავლენაზე ხანგამით მიუთითებს ნ. ნიკოლაძე თავის მოგონებებსა და აუბლიცისტურ წერილებში, მაგრამ თვით 70-იანი წლების დამდევისთვისაც კი იძულებულია შემოვლათ ილაპარაკოს ოფიციალური პრესის ფურცლებზე ჩერნიშევსკის შესახებ (იხ. კრებული, 1873 წ., № 4, დაწერილებით იხ. ს. სუნდაძე, ნ. გ. ჩერნიშევსკი და 60-იანი წლების ქართველი ინტელეგენცია, წიგნში: მასალები ქართული ლიტერატურისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიისათვის, თბილისი, 1949 წ.).

იმარჯვებდა ფორმა ბახის მატერიალისტურ ფილოსოფიას და ამ უკანასტუნელს მოხერხებულად იყენებდა რეალისტური ესთეტიკის პრინციპების და საცავად.

რა თქმა უნდა, მაშინდელ პირობებში, ჩერნიშევსკის არ შეეძლო არც ფორმერბახის სახელის დამოწმება და არც ჰეგელის წინააღმდეგ აშკარა ბრძოლა, როგორც თვით აღნიშნავს მესამე გამოცემის წინასიტყვაობაში 1888 წელს:

„ამგვარად ბროშურა, რომლის წინასიტყვაობას მე გწერ, — ცდაა ფეიერბახის გამოყენებისა ესთეტიკის ძირითადი საკითხების გადასაწყვეტილ.

აფტორს არ ჰქონია სულ უმცირესი პრეტენზიაც კი რაღაც ახლის თქმისა, რაც პირადად მას ეკუთვნოდეს. მას სურდა მხოლოდ განმმარტებელი ყოფილიყო ფეიერბახის იდეებისა ესთეტიკის მიმართ გამოყენების დროს.

ამის სრულ შეუსაბამობას ის გარემოება წარმოადგენს, რომ მთელ მის ტრაქტატში ერთხელაც არ ისხენიება ფეიერბახის სახელი. საქმე იმით აიხსნება, რომ მაშინ შეუძლებელი იყო რუსულ წიგნში ეხმარათ ეს სახელი. აფტორს არც ჰეგელის სახელი აქვს მოხსენებული, თუმცა ის მუდმივად ეკამაობა ჰეგელის ესთეტიკურ თეორიას, რომელიც მაშინ რუსულ ლიტერატურაში ბატონობას განაგრძობდა და რომელსაც უკვე ჰეგელის სახელის უხსენებლად გადმოსცემდნენ, ეს სახელიც აგრეთვე უხერხული იყო მაშინ რუსულ ენაზე სახმარებლად¹.

ამიტომ ჩერნიშევსკი კამათის დროს, როგორც თვით აღნიშნავს, უმთავრესად მიმართავს მემორცენე ჰეგელიანელის ფიზერის ცნობილ შორის: „ესთეტიკა, ანუ მშვენიერის მეცნიერება“ („Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen“).

ჩერნიშევსკის წიგნია დიდი გაელენა მოახდინა ქართველ ინტელიგენციაზედაც, ხოლო, უწინარეს ყოვლისა, ეს გავლენა განიცადეს თერგდალეულებმა.

საგულისხმოა, რომ ჩერნიშევსკის წიგნის გარშემო პოლემიკა პრესის ფურცლებში ამ წიგნის მეორე გამოცემის შემდეგ დაიწყო. 1865 წლიდან განსაკუთრებით გაძლიერდა ინტერესი „ესთეტიკური დამოკიდებულებისადმი“ და იგი გაცხოველებული მსჯელობის საგნად იქცა (დაიბეჭდა სოლოვიოვის სტატიები უზრნალში „ოლეჩესტვენიე ზაპისკი“, „ზაიცევის რეცენზია — „რუსულ სლოვოში“, ანტონოვიჩის სტატია „თანამედოოვე ესთეტიკური თეორია“ — „სოვრემენიკში“, პისარევის „ესთეტიკის განადგურება“ და სხვ.).²

საგულისხმოა, რომ ჩვენს თერგდალეულებს ადრევე, სანამ ეს დიდი ხმაური ატყდებოდა პრესის ფურცლებში ჩერნიშევსკის წიგნის გარშემო, მიუქცევიათ ყურადღება ჩერნიშევსკის შრომისათვის და ამ უკანასკნელს დიდი გავლენაც მოუხდენია მათზე.

¹ 6. ჩერნიშევსკი, რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი, საქართველოს სსრ მეც. აკადემია, თბილისი, 1945. გვ. 468.

² იხ. 6. ჩერნიშევსკი, რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი, კომენტარები, გვ. 652—53.

ჩერნიშველისა და 60-იანი წლების ქართული საღლოტერატურო კრიტიკის
წარმომადგენელთა ურთიერთობიდან ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე კონკრეტული
შეხვერდი გვაიძერებებს.

ამტკიცებს რა, რომ „ხელოვნების ქმნილებები სინამდვილის მშენიერზე დაბლა დგანან“, ჩერნიშევსკი შემდეგ არკვევს ხელოვნებისა და სინამდვილის მიმართების საკითხს და მიღის იმ დასკენამდე, რომ „... ხელოვნების პირველი მნიშვნელობა, რომელიც უკლებლივ მის ყველა ნაწარმოებს ეკუთვნის, — ბუნებისა და ცხოვრების გადმოლება, ხელახალი წარმოქმნაა“¹.

ანდა: „ხელოვნების ყველა ნაწარმოების პირველი და საზოგადო მნიშვნელობა, კოქით ჩვენ, არის ხელახლა წარმოქმნა ნამდგილი ცხოვრების მოვლენებისა, რომლებიც ადამიანისათვის საინტერესონი არიან. ნამდგილ ცხოვრებად, რასაცვირველია, გვესმის არა მარტო ადამიანის ურთიერთობა ობიექტური ქვეყნის საგნებისა და თრსებებისაღმი, არამედ იგრეთვე ადამიანის შინაგანი ცხოვრებაც“².

ეს დებულება ჩერნიშვილისა, რომ ხელოვნება ცხოვრებას, სინამდვილეს ასახავს, რომ იგი ამ უკანასკნელის „ხელახლა წარმოქმნას“ წარმოადგენს (დებულება მიმართული გაბატონებული იღეალის ტური ესთეტიკის შინააღმდეგ), შეთვისებულ იქნა 60-იანი წლების ქართული სალიტერატურო კრიტიკის თვალსაჩინო წარმომადგენელთა მიერ და მათთვის სახელმძღვანელო პრინციპალ იქცა.

მაგალითად, ი. ვაკებაძე 1863 წ. შერილში „საქართველოს მოამბეჭდ“ აღნიშნავდა:

„ნერ გვინდოლა გვეჩერებინა მყითხევლთათვის... რომ შეცრიტება და ხელოვნება არ არიან მოგონილი დაცის ჭიშის და გამოხატულების არც ვარჯიშობისაგან და არც ვარჯიშობისათვის; რომ იგინი იბატებიან ცალკერებისაგან და არსებობენ ცალკერებისათვის...“.

სელონებასაც იმას მოგვთხოვთ, რომ სარკესავით ცხოვრება გარდმოიცეს, რათა ჩვენის თავი შის მომზადლავის კალმით ცხოვლად იყოს წარმომდგარი ჩვენ ჭინა, რათა სიცუდეც და სიკეთეც ჩვენი დავითახოთ”⁴.

Այսպիս առաջ մոցանակ հայտն է առաջ գամոցածքներ, հաջան ծյալներուն գազունածք համ զմշչելով գութ, մաժոնաց աղբանակներ, ու հոգուն

¹ ჩერნიშვილი, რჩ. ფილოსოფიური თხზულებანი, გვ. 405.

ჩერინშევსკი ფიქტობას, რომ მისი ტერმინი „ხელაბლა წარმოქმნა“ ჰყავს ბერძნულ სამ-
ყაროში გავრცელებულს ასეთის — „და თუ უფრო გვიან ეს სიტყვა ესმოდათ როგორც „მი-
ბაძეა“ (Nachahmung), თარგმანი მარჯვე არ იყო, რადგან ავიწროვებდა ცნებათა წრეს და
აღძრავდა ახლს სიყალბის შესახებ გარეგნი ფორმის ქვეშ, და აზა ზინაგინი შიბარსის გად-
მოცემის შესახებ“ (იქვე, გვ. 409). აქვე უნდა დავსძინოთ, ჩერინშევსკი საგანგებოდ უსდამდა
ხასს, რომ „...ცოცორების სწორი ხელაბლა წარმოქმნა ხელოვნების მიერ არ არის უბრალო
ასლავალება, განასკუთრებით პოეზიაში“ (იქვე, გვ. 422).

2030. 83 417.

⁴ ი. ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული, ტ. IV, გვ. 79—83.

არის ხელოვნებისა და ცხოვრების მიმართების საკითხი გადაჭრილი ქართველული „სამოციანელების“ მიერ.

საერთოდ, ძნელი საოქმელია ამ შემთხვევაში ვისი გავლენა უფრო ინტენსიურია — ბელინსკისა თუ ჩერნიშევსკისა. რუსული რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობის წარმომადგენელთა იდეებზე აღზრდილი ჩვენი „სამოციანელები“ ხარბად ითვისტებნ ორივეს ნააზრევს და გადმოაქვთ ქართული სალიტერატურო კრიტიკის სფეროში.

მაგრამ არის ზოგიერთი მხარე მსჯელობისა, რაც კონკრეტულად შეუთითებს მხოლოდ ჩერნიშევსკის გავლენაზე.

ჩერნიშევსკი აღნიშნავდა, რომ ხელოვნება სინამდვილის შედეგია, მას ასახდეს, მის „ხელახლა წარმოქმნას“ წარმოადგენს, მაგრამ ამავე დროს ხელოვნება არ მიაჩნდა პასიურ კატეგორიად. იგი ამბობდა: „... გარდა ხელახლა წარმოქმნისა, ხელოვნებას მეორე მნიშვნელობაც აქვს — ცხოვრების ასსნა“¹. და შემდეგ: „მაგრამ ცხოვრება არ ფიქრობს ავგისნას თავისი მოვლენები, არ ზრუნავს აქსიომების გამოყვანისათვის; მეცნიერებისა და ხელოვნების ნაწარმოებებში ეს გაკეთებულია; მართალია, დასკვნები სრული არ არის, აზრები ცალმხრივია იმასთან შედარებით, რასაც ცხოვრება წარმოადგენს; მაგრამ ისინი ჩვენთვის გენიალურმა აღამიანებმა ამოკრიფეს, მათ დაუხმარებლად ჩვენა დასკვნები კიდევ უფრო ცალმხრივი, კიდევ უფრო მჭლე იქნებოდა. მეცნიერება და ხელოვნება (პოეზია) — Handbuchi არის ცხოვრების შესწავლის დამწყებთათვის; მათი მნიშვნელობა ის არის, რომ მოამზადოს აღამიანი წყაროების წასკითხავად და შემდეგ ღროდადორო გამოდგეს ცნობების მისაღებად“².

დასასრულ ჩერნიშევსკი დაასკვნიდა: „დაუ, ხელოვნება დასჯერდეს თავის მაღალ მშვენიერ დანიშნულებას: იმ შემთხვევაში, როდესაც არ არსებობს სინამდვილე, იყოს მისი ერთგვარი შემცვლელი და აღამიანისათვის ცხოვრების სასწავლო წიგნი“³.

ეს მართებული დებულება, განსაკუთრებით ახალი და მნიშვნელოვანი მაშინდელი დროისათვის, რომ ზეღნაშენი პირუქუ მოქმედებს ბაზისზე და ხელს უწყობს ამ უკანასკნელის განვითარებას, შეთვისებულ იქნა ზოგიერთი ქართველი „სამოციანელის“ მიერ და, მაგალითად, ი. ჭივჭავაძეს არანაკლები სიმკეთრით აქვს გამოქვემდებარება:

¹ ჩერნიშევსკი, რჩ. ფილ. თხ., გვ. 417.

² იქვე, გვ. 420. ჩერნიშევსკი შრომის უკანასკნელ გვერდზე საგანგებოდ უსიგამს ჩასა ამ დებულებას: „მეცნიერებას არ სტენია იმის ოქზა, რომ მისი მიხანია გაიგოს და ასწავს სინამდვილე, შემდევ აღამიანის სასიკეთო-გამოიყენოს თავისი ასსნა — განმარტებანი; დაუ, ნურც ხელოვნებას სცხევნია იმის აღიყენება, რომ მისი მიხანი შემდევი: იმ შემთხვევაში, როდესაც არ არსებობს სინამდვილის მიერ მოცემული უაღრესად სრული ესორტიგური სიამოვნება, აღამიანის დასაჯელდოვებლად ხელახლა წარმოქმნას, აღაღინოს, თავისი ძალონის-დაგარად, ეს ძეორფასი სინამდვილე და აღამიანის სასიკეთოდ ასსნს იგი“ (იქვე, გვ. 424).

ამ დებულებას ჩერნიშევსკი ხასს უსაბო შრომის ავტორეცენზიაშიც, რომელიც დაიბეჭდა „სოვერემენიზმი“ 1855 წ.

³ ჩერნიშევსკი, რჩ. ფილ. თხ., გვ. 424.

„შავ წარმომადგენელთავან ცხოვრებისაგან დაბადებული ფაქტები, გერმანიმ უკუთხა-
ვან ახსნალინ და ცნობაში მოყვანილი მეცნიერებისაგან მიღებული, ოთვორცუაზომიში და
ხელომძღვანებელი მომავლისათვის, გადადიან, დანარჩენ ხალხშიაცა...“

ეს ერთ ცხოვრებისაგან აღმოსული, მეცნიერების სიცხოვლით ნაყოფად მოშეული, ისევ
ცხოვრებას ვე დაუბრუნდება ხოლმე წარმატებისათვის... კიდევ მოგა დრო განაბლებას, კი-
დევ ამრიგ დ მეცნიერება და ხელოვნება ახსნის ცხოვრების მოთხოვნილებასა, ცნობაში მო-
ყვას „ახლას“ და ამათ შემწეობით გადადის ეს „ახლი“ ისევ ცხოვრებაში და სცვლის
ცხოვრებას“¹.

ამ აზრს იღია სხვა აღგილზედაც იმეორებს:

„... რომ იგინი (მეცნიერება და ხელოვნება — ჯ. ჭ.) იძალებიან ცხოვრებისაგან და არ-
სებობენ ცხოვრებისათვის; რომ იგინი წინ მიღიან ცხოვრების ვითარებისა გამო და მერე
თავის აიგზედ თვითვე წინ მისაყვავთ ცხოვრება; რომ რაც მაგალიან არის მოყვანილი ცნობაში
და დამტკიცებული, ის გადადის ხალხში და იგი სცვლის ხალხის მფლობელობასა და ცხოვ-
რებასა“².

და იღია რწმენით აცხადებდა, რომ „მეცნიერებას და ხელოვნებას ჩვენ
გუყურებთ, როგორც ცხოვრების გასამჯობინებელ ღონისძიებათა“³.

დასასრულ უნდა შეეხოთ ერთ საკითხსაც (თუმცა ეს 60-იანი წლების
სალიტერატურო კრიტიკის ფარგლებს სცილდება).

როდესაც ი. ჭავჭავაძემ „ოთარაანთ ქვრივი“ გამოაქვეყნა, იმ დროი-
სათვის ცნობილმა კრიტიკოსმა დავით სოსლანმა (კეზე ელ მა), ერთ-ერთმა
პირველმა გაარჩია ეს მოთხოვობა და, სხვათა შორის, იგი შეეხო გიორგის
ტრაგიულად დალუპვას და აღნიშნა გმირის სიკვდილის ხელოვნურობა. დ. სოსლანი, იგონებს რა ანა კარენინას დალუპვას, შენიშნავს, რომ ტოლს-
ტო მართალი იყო, როდესაც თავისი გმირი ქალი თვითმკვლელობამდე
მიიყვანა და დასკვნის: „დალუპვა თუ დალუპვა მოთხოვობის გმი-
რისა უნდა იყოს ლოლიკური შედეგი ამისივე ვნებათა მღელვარებისა, იმ გა-
რემოებისა, რომელშიაც ის ავტორს ჩაუყენებია, და არა შემთხვევით მი-
ზებისა“⁴.

დ. სოსლანის აზრით, გიორგის დალუპვა არ არის მოთხოვობის ლოგი-
კური განვითარებით გამოწვეული და ხელოვნურ ხასიათს ატარებს; აქ ტრა-
გიკულს შემთხვევითობა უძევს საფუძვლად და არა აუცილებლობა.

ჩვენ აქ არ გამოვუდებით იძის გარჩევას, თუ რამდენად მართებულია
დ. სოსლანის მოსაზრება, მხოლოდ შეენიშნავთ, რომ მწერალს ეს გზა სიადგი-
ლისათვის არ აურჩევია. ჩვენ გვგონია, იღია სავსებით შეგნებულად იღებს

¹ ი. ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული, ტ. IV, 1927, გვ. 72—73.

² ი. ჭავჭავაძე, ნ. ჭ. სრ. კრებ., ტ. IV, გვ. 83.

³ ი. ჭავჭავაძე, ურუმ მოგვიანებით, დაახლოებით ასევე იმეორებს ამ აზრს:
„ლიტერატურა ხალხისათვის სიკეთეში გადამყავინი ხიდია და ფონი. როგორც კეკლუცისათვის
სარევ, ისე სალიბისათვის ლიტერატურა საჭიროა, რომ შივ ჩაიხდოს და თავისი სახე მისის
დირსებით და ნაკლოვანებით დაინახოს“ (მცირე არა შენიშვნები, დროება, 1878, № 107).

⁴ დ. სოსლანი, კრიტიკული განხილვა „ოთარაანთ ქვრივისა“, 1888, გვ. 20.

ტრაგიკულის ამ სახეს, რადვან მიაჩნია, რომ ეს არ არის ხელოვნური. გადაწყვეტილი კონფლიქტისა და რომ შემთხვევითობამ შეიძლება ისევე დაცილებულობა. ითამაშოს მხატვრულ რეალისტურ ნაწარმოებში, როგორც აუცილებლობამ.

ჩვენ აგრეთვე გვგონია, რომ „ესთეტიკური დამოკიდებულების“ გაცნობისას, სხვა მრავალთა შორის, ილიას ყურადღება მიიქცია ჩერნიშესკის მსჯელობის იმ მხარემ, რომელიც „შემთხვევითისა“ და „გარდუალის“ საკითხს ეხება:

„ცხოვრებაში კვანძის გახსნა სრულიად შემთხვევითია, და ტრაგიკული ხელდრი შეიძლება სრულიად შემთხვევითი იყოს ისე, რომ ტრაგიკული დარჩეს. ჩვენ ვეთანახმებით იმას, რომ ტრაგიკულია მაკბეტისა და ლელი მაკბეტის ხელდრი, რომელიც აუცილებლად გამომდინარეობს მათი მდგომარეობიდან და საქმეებიდან. მაგრამ ნუთუ ტრაგიკული არაა ხელდრი გუსტავ — ადოლფისა, რომელიც სრულიად შემთხვევით დაიღუპა ლიცცენთან ბრძოლაში, ზეიმისა და გამარჯვების გზაზე? განსაზღვრა:

„ტრაგიკულია ის, რაც საშინევლია აღამინის ცხოვრებაში“,

მგონია, იქნება საესებით სრული განსაზღვრა ტრაგიკულისა ცხოვრებასა და ხელოვნებაში. მართალია, ხელოვნების ნაწარმოებთა დიდი ნაწილი უფლებას იძლევა დაუურთოთ: საშინელი, რომელიც მეტი თუ ნაკლები გარდუვალობით შეემთხვევა კაცს; მაგრამ, ჯერ ერთი, საეჭვოა, რამდენად სამართლიანად იქცევა ხელოვნება, რომელიც ამ საშინელს თითქმის ყოველთვის გარდუვალად წარმოადგენს, მაშინ, როდესაც თვით სინამდვილეში იგი უმეტეს ნაწილად სულაც არაა გარდუვალი, არამედ წმინდა შემთხვევითია; მეორეც, მე მგონია, რომ ძალიან ბჟირად მხოლოდ იმ ჩვეულების გამო, რომ ხელოვნების ყოველ დიად ნაწარმოებში გულმოდგინედ ვეძიოთ „გარემოებათა აუცილებელი გადაბმულობა“, „თვით მოქმედების არსიდან მოქმედების აუცილებელი განვითარება“, — მხოლოდ ამ ჩვეულების გამო ჩვენ, არც ივად, არც კარგად, იქაც კი ოღონიაჩენთ ხოლმე „აუცილებლობას ამბავთა მსვლელობაში“, სადაც იგი სულაც არ არის, მაგალითად, შექმნირის ტრაგედიების დიდ ნაწილში¹.

რუსულ რეალისტურ მწერლობაშიც ბევრი მხატვრისათვის უცნობი არ იყო ეს გარემოება: შემთხვევით იღუპება ტურგენევის რომანის („მამები და შეილები“) მთავარი გმირი ევენი ბაზაროვიც.

III

ასეთია გავლენა ბელინსკისა და ჩერნიშევსკისა 60-იანი წლების ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაზე. ცხადია, ამ წლების სალიტერატურო კრიტიკის ცველა წარმომადგენელი ბელინსკისა და ჩერნიშევსკისადმი მსგავს დამოკიდებულებას არ იჩენდა. მაგალითად, „ცისკრის“ რედაქცია, შენიშვნებში, რომელიც მან დაურთო ილიას „პასუხს“, აღნიშნავდა, რომ „ბელინსკობა ჩვენში არ გამოდგება“ და რომ დიდი რუსი კრიტიკოსი თურმე „როგორიადაც სნეული და ზაფრიანი, ყოველთვის ილანძლებოდა და ამ მიზეზით იმის ბაძე არ არის მოსაწონი“.

* * * 1 ჩერნიშევსკი, რჩ. ფილოსოფიური თხზ., გვ. 337—38.

რა თქმა უნდა, ძველი თაობის მხრივ ასეთ გამოსვლებს არ შეუძლია შეუს
სუსტებინა ბელინსკისა და ჩერნიშევსკის გავლენა ახალ თაობაზე, რამდენაც უცხა
გავლენა მეტად ორგანული იყო. რასაკიარველია, „გარეგნული მსგავსება გა-
მოთქმებში, — ორგორუც აღნიშნავდა. ლ. მეგრონი, — ჯერ კიდევ არ გვა-
ლევს უფლებას დავასკვნათ გავლენაზე, ორმელიც საფუძველში ძევს“¹.

მაგრამ ეს იყო გავლენა, ორმელსაც სწორედ „საფუძველში ჰქონდა
ადგილი“.

რა თქმა უნდა, ეს გავლენა ბრმა ხასიათს არ ატარებდა. ქართველი
„სამოციანელები“ შეგრებულად ითვისებდნენ ახალ ლიტერატურულ პრინცი-
პებს და ქართულ სინამდვილეს უფარდებდნენ. ზოგიერთ შემთხვევაში მათ
საკუთარი აზრი და გზა ჰქონდათ. მაგალითად, ი. ჭავჭავაძე, ორმელიც
ეყრდნობოდა ბელინსკის სტატიას „ვაი ჰქუისაგან“, როდი იზიარებდა ამ სტა-
ტიის ერთ-ერთ თეზას, რომ „ყოველივე არსებული გონივრულია“ (თეზა, ორ-
მელიც შემდევ თვით ბელინსკიმ მალე უარყო, აღებული იყო ჰეგელიდან:
„Was wirklich ist, das ist vernünftig und was vernünftig ist, das ist wirklich“), ისევე, ორგორუც არ იზიარებდა ბელინსკის შეხედულებას სატირაზე;
შემოქმედების პირველ პერიოდში ბელინსკი ამტკიცებდა, რომ „სატირა არ
შეიძლება იყოს მხატვრული ნაწარმოები“ („ვაი ჰქუისაგან“), იმ დროს, ორ-
დესაც ილიას გ. ერისთავის, ორგორუც მწერლის, ერთ-ერთ დამსახურებად
მიაჩნდა სატირის შემოტანა ჩვენს ლიტერატურაში².

საერთოდ კი ჩვენი „სამოციანელები“ ბელინსკისა და ჩერნიშევსკის მიერ
წამოყენებულ პრინციპებს იმარჯვებენ მშობლიური ლიტერატურის კვლევა-
ძიებისა და ანალიზის დროს და საფუძველს უყრიან საქართველოში ჩემის-
ტურ სალიტერატურო კრიტიკას.

ყოველივე ამასთან დაკავშირებით უმჯობესია საბოლოო სიტყვა ისევ
ი. ჭავჭავაძეს მივსცეთ: „ჩვენდა საბედნიეროდ, ვიტყვით, რომ ზოგნი
ჩვენში, რუსულ ლიტერატურის მეობებით გაზრდილი და გაწურთვინილი. ასე
ბრმად ტყვედა არ მისცემიან ამ ლიტერატურის აუცილებელს ზედმოქმედე-
ბას. ამათ ჯერ გამოუძიებიათ მისი გამონარკევენი და მერე ისე ან შეუთვი-
სებიათ, ან უარყვიათ. ჩვენდა სანუგეშოდ, მარტო ამას არ დასჯერებიან: იმავ კრიტიკით და გამოძიებით მხარ-და-მხარ ასდევნებიან ამ ლიტერატუ-
რის წინსვლასა, წარმატებასა და არ გაჩერებულან მის რომელსამე ხანაშედ“³.

სტალინის სახელმძღვანელო

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1950. II. 1).

¹ Мегроп, Романтизм и нравы, т. X, М., 1914, стр. 6.

² იბ. წერილები ქართულ ლიტერატურაზე, ნაწ. სრ. კრებ., ტ. IV, 1927, გვ. 246 და
სხვ. აქ ისიც არ უნდა დავივიწყოთ. რომ ილია, რა თქმა უნდა, ბელინსკის საერთო შეხე-
დულებებიდან ამონიდა, ბელინსკის კრიტიკული მემკვიდრეობის საერთო ხასიათს ითვალი-
სწინებდა, ანგარიშს უწევდა რა მისი შემოქმედების მეოროვ პერიოდს.

³ ი. ჭავჭავაძე, ნაწ. სრ. კრებ., ტ. VIII, 1927, გვ. 236.

გილდიანი

რესეზის ღიზერავის გავლენა დასავლეთში

ერენევი და მოლეონი

საბჭოთა კულტურის განვითარების დღევანდელ ეტაპზე უთუოდ აღარ-
სად მოიძებნება ისეთი ადამიანი, რომელსაც არ ესმის საბჭოთა კავშირის მომები
ხალხების კულტურული წარსულის მნიშვნელობა. ის უდიდესი ისტორიი,
რომელიც საბჭოთა კავშირმა შეასრულა კაცობრიობის მიერ შექმნილი ცივილიზაციის
გადასარჩენად და საბჭოთა კავშირის აშკარა პოლიტიკური და მეცნიერული,
ისევ როგორც მრავალი სხვა ფორმის უპირატესობაზე საბჭოთა კულტურის
მოღვაწეებს მრავალ ამოცანას უყვნებენ. ერთი ამგვარ ამოცანათაგანი არის სა-
კუთარი კულტურული წარსულის შესწავლა ასეთ უპირატესობათა თვალსაზ-
რისთ, რამდენიმდეც ფაქტები იძლევათ ამის საშუალებას. საბჭოთა კავშირის
ხალხებმა წარსულში მრავალი განძი შექმნეს, ისეთი განძი, რომელმაც თავის
დროზე მოსჭრა თვალი დასავლეთის კულტურის საუკეთესო წარმომადგენლებს
და რომლის მნიშვნელობის უარყოფა დღესაც არ შეუძლიათ თუნდაც ყველაზე
რეაქციულ ელემენტებსაც კი დასავლეთში. ჩვენი ხალხების მიერ შექმნილი
კულტურული ფაქტების გავლენისათვის თვალის გაყიდვა და მათი შესწა-
ვლა საერთოდ ლიტერატურათმცოდნების ერთი ეტულურ ამოცანათაგანია.

რუსთის დიდმა ერმა ისეთი დილი, ლრმა და მრავალფეროვანი ლიტე-
რატურა შექმნა, რომ მის გავლენას ვერ ასცდა დასავლეთის ლიტერატურის
მრავალი მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი. რა თქმა უნდა, ვერ დავხუჭავთ
თვალს იმაზედაც, რომ დასავლეთის ზოგიერთი წარმომადგენელი თვისებუ-
რაც ამაზინჯებს რუსთის ლიტერატურის კლასიკურ მემკიდრეობას, ეძებს
მასში მისტიკურ და დეკადენტურ ელემენტებს. ესენი არიან დასავლეური დეკა-
დანისა და მარაზმის წარმომადგენლები, სხვადასხვა ჯურის რენეგატები და
მისტიკოსები.

ჩვენ გვაინტერესებს უპირველეს ყოვლისა ჯანსაღი ელემენტის განვითარება
დასავლეთში, მისი როლი, როგორც დასავლეთის ბურუუაზიული საზოგადოე-
ბის ორგანულ ნაკლოვანებითა მამხილებლისა და ამასთან დაკავშირებით ის
გავლენა, რომელიც ამ ელემენტს მიუღია ჩვენის კულტურის რეზე-
რუუარიდან.

აქვე მინდა დავსძინო, რომ ბურუუაზიულ დასავლეთში არსებობს ტენ-
დენცია თვითონ მათივე კულტურის და კერძოდ ლიტერატურის უკეთესი წარ-

მომადგენლების მნიშვნელობის დამცირებისა. ეს დამახასიათებელი ტუნდუნ-ცია სავსებით გასაგებია და სრულიად აღვილად აისხება იმიზ, რომ უსწორები მიუღებელი არიან ცინიზმისა და მორალური დაშლილობის სამყაროში, მიუღებელი ბურჯუაზის პოლიტიკურ წარმომადგვნელთა თვალსაზრისითაც, რადგან ისინი ფაქტიურად სწორედ ამ ბურჯუაზიული საზოგადოების მამხილებლებს წარმოადგენენ.

წინამდებარე წერილის ობიექტის ვითარება ამ მხრივაც დამახასიათებელია და შესაძლებელია ამის გამო არ იყოს ზედმეტი ერთი პატარა, მაგრამ დამახასიათებელი ფაქტის მოტანა.

1947 წ. აგვისტოს მიწურულში თბილისში ჩამოვიდა ცნობილი ამერიკული მწერალი ჯონ სტაინბეკი, რომელიც უურნალ „ლაიფის“ ფოტოკორესპონდენტ კაპერთან ერთად მოგზაურობდა საბჭოთა კავშირში ჩვენი ცხოვრების და ჩვენი ადამიანების გაცნობის მიზნით, როგორც თვითონ აცხადებდა. მაგრამ, რომ მან ვერ მოახერხა თავისი ამოცანის შესრულება, ამას ამტკიცებს ამერიკაში დაბრუნების შემდეგ მის მიერ გამოქვეყნებული წერილების სერია. რომ მას არც შეეძლო სწორად დაენახა ჩვენი ქვეყანა, ეს სრულიად არ იწვევს ჩვენს გაოცებას. თბილისის მწერალთა სასახლეში იგი შეხვდა ქართველ საბჭოთა მწერლებს. გამართულ საუბარში მან სხვათა შორის განაცხადა: „ამერიკაში პოეტები პოპულარული არ არიან. მათ შორის არც კლასიკოსები ამერიკაში უყვართ პროზა“. მაგრამ მრავალი ცნობილი რომანისტიც არ აღმოჩნდა, სტაინბეკის თქმით, პოპულარული. ჩემს კითხვაზე, არის თუ არა გოლუმრობით პოპულარული ამერიკაში, სტაინბეკმა უარყოფითად მიბასუბა.

ჩვენ წინათ ვიცნობდით სტაინბეკს — „რისხის მტევნების“ ავტორს — და გვახარებდა მისი ვაკეაცური და ვნებიანი ხმა კაპიტალისტური ამერიკის წინააღმდეგ ამალებებული. ჩვენ ვიცნობდით სტაინბეკს, რომელიც იბრძოდა. მაგრამ სტაინბეკმა ზურგი შეაქცია ბრძოლას და სინამდვილეს და იმავე ხელით, რომელიც „რისხის მტევნებს“ სწერდა, დაწერა პათოლოგიური მოთხოვნა „გველი“, რომელშიც გვიამბობს, თუ როგორ შეიძყრო გველისადმი „დახვეწილმა“ ვნებამ ერთი ამერიკელი ქალბატონი, რომელმაც საცდელ ლაბორატორიაში მოყვანილ ქექწარმაგალში მამრობითი სქესი აღმოჩინა. თითქოს დაუჯერებელია, მაგრამ ფაქტია. სწორედ ამაზეა ზედგამოჭრილი ოლდოუს ჰექსლის ერთი გმირის სიტყვები: „მან გადაყლაბა ცივილიზაცია და ამან მოკლა“.

როგორც წყლის წევეთში, ამ პატარა ამბავში მთლიანად მოჩანს სტაინბეკის „ახალი“ ამერიკა, კაპიტალისტური სამყაროს „ახალი“ იდეოლოგია და ფსიქოლოგია. გასაგები ხდება, თუ ვის არ უყვარს კლასიკური პოეზია და რომანი ამერიკაში, ვისთვის არ არის პოპულარული გოლუმრობით.

ჯონ გოლსუორთი, ინგლისური კრიტიკული რეალიზმის წარმომადგენელია; მან გამოსახა კაპიტალიზმის ბურჯვის შერყევა თავისი მხატვრული რეალისტური მეთოდის წყალობით, მიუხედავად თავისი ბურჯუაზიული მსოფლიხედველობისა; მასზე ითქმის ის, რაც თქვა მარჯვე აღდრე ვიქტორიანელ რეალისტების შესახებ, რომ ისინი, მათ შორის თეკერერი და ლიქნის, „უმხელდნენ ქვეყანას მეტ პოლიტიკურ და სოციალურ ჭრიშარიტებებს, ვიდრე ეს

გააკეთა ყველა პოლიტიკოსმა, პუბლიცისტმა და მორალისტმა, ერთადე აჟავი ბულმა” (მარქსი); მასზე ითქმის ისიც, რაც სთვევა ენგელს მა ბალტერენს ტესტის ხეზ, რომელიც მიუხედავად თავისი ლეგიტიმისტური მსოფლმხედველობისა, იმავე მეთოდის წყალობით გვეუბნებოდა სიმართლეს თავისი საყვარელი არის—ტოკირატების ყოფაზე, თუმცა თან დასტიროდა მათ დაღუპვას.

სწორედ ამის გამო ჩვენთვის საყურადღებო გოლსუორთის შემოქმედება. ამიტომაც გადადის მისი წიგნები ხელიდან ხელში ლიტერატურის მცოდნეთა შორის ჩვენში, ისევე როგორც უცხოეთის ფართო მასაში.

მაგრამ უთუოდ კიდევ მეტ ინტერესს გამოიწვევს ჩვენში ის ფაქტი, რომ ამ მწერლის სტილის ფორმირებაში, ზოგიერთი პრობლემის გადაწყვეტაში და სახეების შექმნაში მონაწილეობდა რუსეთის დიდი მწერლის ტურგენიევის გავლენა.

უმცველია, ამ გავლენის მიზეზი ვაცილებით უფრო ღრმაა, ვიდრე ატრაქცია, დიდი რუსი „ზაბადნიკის“ გამცვირვალე სტილით გამოწვეული.

გოლსუორთი ავტორია კლასიკური რომანების ორი ტრილოგიისა: „ფორსაირ საგა“ და „თანამედროვე კომედია“. თუმცა მას მრავალი სხვა რომანიც აქვს დაწერილი, „მხატვრულად ლირსული“, და რამდენიმე კარგი პიესაც, მისი სახელი უმთავრესად ზემოაღნიშნულ ნაშრომს ეყრდნობა. მათ ზოგადად „ფორსაირების ქრონიკებს“ უწოდებენ.

გოლსუორთის რომანი წარმოადგენს ინგლისური პრიზის ტრადიციის გაგრძელებას. გოლსუორთის ლიტერატურულ წინაპართა შორის იმყოფებიან დაკენისი და თეკერები. მაგრამ დიკენისი და თეკერები XIX საუკუნის ვიქტორიანული ინგლისის მხატვრები იყვნენ, გოლსუორთის შემოქმედებაში კი გამოიხატა გიქტორიას ქანქის დასავალი და ის წინააღმდეგობანი, რომელთაც მნიშვნელოვანი ბზარი შექმნეს ინგლისის სახელმწიფო ობრივ ხომალდში.

ჯერ კიდევ ენგელს ი ახასიათებდა XIX საუკუნეში კაპიტალისტური ინვესის სპეციალისტური განვითარების გზას და აღნიშნავდა ამ ქვეყნის, როგორც კოლონიური იმპერიის მეტროპოლიის, მოსახლეობის საერთო ბურჟუაზიულ ხასიათს. ლენინმა XX საუკუნეში ინგლისს „სახელმწიფო—რანტიე“ უწოდა: მასში მეტად შემცირდა მწარმოებელი მოსახლეობის პროცენტი და მეტად გაიზარდა მოსახლეობის რანტიეს ფენის შემსავალი. სწორედ ეს რანტიეს ფენა არის გოლსუორთის მშობელი კლასი და მისი მხატვრობის საგანი. ამ კლასს იგი პირმშო ვაჟიშვილის ერთგულებით უწოდებს „ნახევარ ინგლის და საუკეთესო ნახევარს ამასთანავე“. მის წრეს სხვაგარად „საშუალოთა შორის მაღალი“ კლასი ეწოდება. როგორც ბალტები, იგი ციდილობს პორიზონტი გააფართოვოს. იგი არ იფარგლება მხოლოდ ამ კლასით, ასახავს არისტოკრატებს, ინტელიგნტებს, პროგნციელ აზნაურობას, მაგრამ ყველაფერი მაინც „ფორსაირებს“ ემსახურება. „ფორსაირების ქრონიკებში“ იგი იმარჯვებს, როგორც მხატვარი. სხვა რომანის გმირები ფორსაირების გმირთა სოციალურ ან ინტელექტუალურ ეპიზოდების წარმოადგენენ, როგორც მაგალითად პროვინციელი პენლისები რომანში „აგარაკი“, რომელთა „რწმენის სიმბოლო“ ბიბლიოური ეპიკურობით არის ჩამოყალიბებული:

„მწამს მამა ჩემი, და მისი მამა, და მისი მამის მამა, შემეჩნეული უკუნისა და მწამს ჩემი მამულისა, და მწამს ჩემი თავი და ჩემი შვილის შვილი. და მწამს, რომ ჩევნ შევქმენით ქვეყანა და შევინახავთ მას ისე, როგორიც არის. და მწამს სახალხო სკოლები და განსაკუთრებით ის სკოლა, სადაც მე მასწავლით. და მწამს ჩემი ტოლები საზოგადოებრივი მდგომარეობის მიხედვით, და საგნები, როგორც არიან და იქნებიან აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისაბოლოება, ამინ“.

გოლსუორთის ნამდვილი გმირები ფორსაიტებია—რანტიეს კლასის ტიპური წარმომადგენლები, უპირველეს ყოვლისა, საკუთრების უნივერსალური ინსტინქტით დახასიათებულნი მათს ორდოდოქსალურ ფორმაში. ამ გაგებით XX საუკუნის ბრიტანეთის აგრესიული იმპერიალიზმი საკუთრების ინსტინქტის ფორმად წარმოგვიღება, რომელიც გაიზარდა სახელმწიფოებრივ მასშტაბებზე და დღეს თავის მტაცებელ კლანჭებზე უმანკო ფერის ხელთათმანებსაც კი ვეღიარ იქეთებს.

ფორსაიტთა სხვა ძირეული მხარეებიც გოლსუორთის ასპექტში საკუთრების ინსტინქტთან კავშირდება, ან წარმოადგენს მის ანტიტეზას შინაგანი კონფლიქტის შემთხვევაში. მაგრამ რამდენადაც ფორსაიტიში ნიშნავს საკუთრების ინსტინქტს, კონფლიქტის მიზეზი ამდენად ანტიფორსაიტიში უნდა ვეძებოთ.

თვითონ გოლსუორთიც საუკეთესო ფორსაიტია, როგორც ჰერბერტ უელსმა უწოდა მას. მაგრამ მას შეუძლია განხე გადგეს და მხატვარ-რეალისტის თვალით განვივრიტოს თავისი კლასის ცხოვრებაში მიმდინარე შინაგანი პროცესი. ამაშია მისი რეალისტური მეთოდის ლირსება. როგორც ბალზაკი, იგი გვიხატავს იმ წინააღმდეგობებს, რომელთაც ლოგიკურად დალუბვამდე შიპყავთ ზისი კლასი და მასთან ერთად იმპერიალისტური ინგლისი. კატასტროფის აუცილებლობის შეგრძნებაც ახასიათებს გოლსუორთის, როგორც მრავალ თანამედროვე ინგლისელ პოეტს და რომანისტს, რომელიც, ამის გამო, ზურგს აქცევენ სინამდვილეს და გაღადიან პათოლოგიაში, იმმორალიზმი ან ცინიზმში. გოლსუორთი არ ხუჭვს თვალს სინამდვილის მიმართ, მაგრამ კლასობრივად შეზღუდული, როგორც ფორსაიტი, იგი ცდილობს მსნელი ძალები აღმოაჩინოს კლასის ფარგლებშივე. იგი ვერ იძლევა რევოლუციურ პერსპექტივებს. ამიტომ მისი შემოქმედება დიდი ბურჟუაზიული, ბალზაკური რეალიზმის დაცემს მანიშნებელია.

გოლსუორთის არ ესმის ფორსაიტთა ფსიქოლოგიის კლასობრივი არსი. მისი გაგებით „ფორსაიტები“ ანგლო-საქებია საერთოდ. ამის გამო იგი მათვეის სიციალურად დამახსიათებელ თვისებებს ინგლისელთა ნაციონალურ თვისებებად გვაძლევს.

„ფორსაიტები“ გოლსუორთის გაღმოცემული აქვს ისტორიის სიგრძივ ჭრილში (მათი განვითარების ისტორიის პერსპექტივში) და საზოგადოების განვი ჭრილში (სიციალურ ურთიერთობაში გარემომცველ ვითარებისთან და ადამიანებთან).

ფორსაიტების ტრილოგიების მთავარი ანტაგონისტია სოომის ფუქსიატორია იგი ასახიერებს ვიქტორიას ინგლისის თვისებათა ზენიტს — საკუთრების მისცა ტინქტურს. ტრადიციული ფორსაიტების მთელი გუნდი მოძახილით მოსდევს მოქმედებას. მაგრამ ტრაგიული ბედისწერა გოლსუორთის სოომისია გვე ბუნებიდან გამოპყიდვს — აյ გოლსუორთი დაუზოგავი მამხილებელია საკუთრების ინსტინქტისა. სოომის ფორსაიტი ყველა ღირებულებას საკუთრების თვალსაზრისით უყურებს, მათ მორის ესთეტიკურ კატეგორიებსაც: ხელოვნება ფორსაიტისთვის ნიშნავს ხელოვნების ნაწარმოების გასაყიდ ღირებულებას. ფორსაიტის აზროვნების სუბსტანცია არის საკუთრება, განსახიერებული ნივთში, სულიერსა თუ უსულოში. ფორსაიტისათვის უცხოა ამაღლებული გრძნობები, მაგალითად სიყვარული. მისთვის ცოლი, უპირველეს ყოვლისა საკუთრებაა. ვიქტორიანელ ფორსაიტებს სწამო ამ ღოგაბრიელის სიმყარე და მარადიულობა. მათ საერთოდ არ აშფოთებთ შინაგანი ეჭვი, ან ფილოსოფიური სკეფტებისი.

მაგრამ სოომის ფორსაიტი ცოლად ირთავს ფსიქოლოგიურად ანტიპოლურ ადამიანს — აირინ ჰერონს, ღარიბი პროფესორის ქალს, ირთავს სიყვარულის გარეშე. გოლსუორთი ფორსაიტულ საკუთრების ინსტინქტს უპირისპირებს არა ფორსაიტულ „სილამაზის ინსტინქტს“, რომლის ინკარნაციას თითქმის მთელი სავის მანძილზე წარმოადგენს აირინი. აირინს ორგანულად არ ესმის სოომის და ხედავს მასში მხოლოდ უხეშ მესაკუთრეს. სოომისსაც არ შეუძლია გაიგოს მისი იდუმალი და მაღალესთეტიკური ნატურა. კონფლიქტი აღწევს თავის კულმინაციას „ფორსაიტ-საგის“ პირველსავე რომანში „მესაკუთრე“. აირინი შეიყვარებს „ხელოვნების წარმომადგენელს“, ე. ი. „სილამაზის ინსტინქტის“ მქონე ხუროთმოძღვარს და სულიერ მემბოხე ბოსინის. რომანი თავდება დრამატულად: ბოსინი იღუპება. აირინი სტოკებს სოომსს. სოომსს არ ესმის კონფლიქტის მიხევი. იგი მესაკუთრის სიჯიუტით ცდილობს დაეუფლოს სიყვარულს და სილამაზეს, რომლის დაპყრობა მას არ უწერია. ამგარიც, პირველსავე რომანში ფორსაიტიზმის მფლობელ ქვეყანაში იჭრებიან დეზინტეგრაციაშემნელი ძალები: „სილამაზის ინსტინქტი“ უპირისპირება „საკუთრების ინსტინქტს“. აյ გოლსუორთი არ ზოგავს უკანასკნელს.

ამავე დროს მიმდინარეობს ფორსაიტების კასტის რღვევა შიგნიდან: თავისუფლების და ხელოვნების იდეები ჩნდება „სილამაზის ინსტინქტით“ გარევულად აღქურვილ ფორსაიტებში. მათ წარმოადგენს ჯერ მოხუცი ჯოლიონ ფორსაიტი და შემდეგ მისი შეილი შეატვარი ახალგაზრდა ჯოლიონი, რომელიც ბოლოს ცოლად ირთავს აირინს და ამით ამყარებს საგვარეულო შულლს. ესენი თეთრი ყორნებია ფორსაიტების შავ ქვეყანაში, განსაკუთრებით ახალგაზრდა ჯოლიონი. მოხუცი ჯოლიონის ფიზიოლოგიური სიკედილი ბალში, ბუნების სილამაზის ფონზე, აირინის მოლოდინში, სილამაზის საერთო გრძნობით და უდიდესი სტატობით შესრულებული, უქველია, საუკეთესო საბუთია თვით გოლსუორთის საკუთარი „სილამაზის ინსტინქტისა“.

მაგრამ გოლსუორთის, როგორც ფორსაიტული ქლასის წარმომადგენელს, არ ესმის მის მიერ გამოხატული კონფლიქტის სოციალური კანონ ხო-

შეერება. არ ესმის, რომ ეს კონფლიქტი საბედისწეროა ფორსაიტთა კლასისა-
თვის და მისი გარდაუვალი და საერთო რევენის ნიშანია. მისი გაგებული მათ
მაზის ინსტინქტის“ მფლობელი კელტები არიან და ნარევი ფორსაიტები-
მათ წინაშე სოომსის დამარცხება ნიშანავს ტრადიციული და სტაბილური
ფორსაიტიშის მარცხს. ეს მარცხი ასენილია ფსიქოლოგიური სხვაობით და
ორთოდოქსალური ფორსაიტების ნაკლოვანებით. გოლსუორთი ეძებს „სილა-
მაზის ინსტინქტის“ ფსიქოლოგიურ ძირებს ადამიანში. მის საკუთარ მსოფლ-
შეერდნებაში ამ ინსტინქტს განსაკუთრებული აღილი უჭირავს და ხშირად
მოჩანს რომანების მანძილზე. სილამაზეს იგი ტკივილამდე მოსული ორგა-
ნულობით გრძნობს.

„რომანისტის რწმენაში“ იგი აღიარებს: ქვეყნის შეენება არის რომა-
ნისტისათვის ნამდვილი სასოწარკვეთილება, გულისტკივილი, რომელსაც იგი
გრძნობს აყვავებული ბუნების წინაშე.

სხვაგან იგი ამტკიცებს, რომ ეს გულისტკივილი ქვეცნობიერი შედეგია
სილამაზის მარატიულობის და ადამიანის წარმავალობის შეგნებისა.

ვიქტორიას საუკუნე მიდის. გოლსუორთის თვალშინ გაიგლის პირველი
მსოფლიო ომი და ომის შემდგომი სოციალ-პოლიტიკური და მორალური
კრიზისი. მწვავდება კლასთა ბრძოლა. „ფორსაიტების“ მეორე ტრილოგიაში
იხატება ამ ბრძოლის ისეთი ფორმაცი კი, როგორიც ინგლისის მუშათა სა-
ყოველთაო გაფიცვა. გოლსუორთი არც ახლა ხუჭავს თვალს სინამდვილეზე
და სოლიდური, დაკვირვებული მხატვრის რეფლექსით ცდილობს განაგრძოს
ფორსაიტების შემდგომი პროგრესი. საერთო დეკადანის საუკუნეში იგი, უკვე
ხანში შემავალი დარბაისელი რომანისტი და თვით ფორსაიტების საუკი-
თესო წარმომადგენელი, სცენის თავის სასტიკ დამოკიდებულებას ვიქტორია-
ნულ ინგლისთან. იგი იწყებს ფორსაიტების ძირეული თვისებების (რწმენა და
სიმყარე) მიღებას. ამით იგი იპოზიციას უწადებს XX საუკუნის ბურჯუ-
ალის დეკადანს: ცინიზმს, ურწმუნოებას და მერყევობას. მას ესმის, რომ ეს
დამლუპველი თვისებებია. იგი იწყებს თავისი კლასის სასწანელად გამოსავა-
ლის ძიებას და სწორედ აქ ლალატობს მას ჩაღალიში, რომელიც ობიექტური
სინამდვილის სწორ გაგებას ნიშნავს: გოლსუორთი აიდეალებს ძველ მესა-
კუთრე სოომს. სოომსი იქცევა სტაბილურობის და რწმენის განსაზირებად
ურწმუნო და მერყევ საუკუნეში. ამავე დროს სოომსი სთმობს საკუთრების.
ეგოისტურ გრძნობას: ეს ნიშანავს თავის დავიწყებას საყვარელი არსებისათვის.
საყვარელი არსება მისი ასულია—მამისერთა ფლერი, რომელსაც უყვარს
ახალგაზრდა ჯოლიონის და აირინის გაეიშვილი ჯონი. ჯონიც გატაცებულია
ფლერის სიყვარულით, მაგრამ მათ სიყვარულს წინ გადაელობება ძველი სა-
გვარეულო მტრობა. რომანს „ქირავდება“, დრამატული სიყვარულის გამომხატ-
ველს, შემთხვევით როდი აქეს „რომეო და კულიეტას“ ეპიგრაფი.

გოლსუორთის რომანში „ქირავდება“ გამჭვირვალე ზედაპირის ქვეშ მო-
ჩანს თანამედროვე რომეო და კულიეტას—ჯონ და ფლერ ფორსაიტების
სიყვარულის დრამა და შექსპირისებური პროტესტი თავისუფალი გრძნობის
მოწინააღმდეგ სოციალურ-მორალური პირობითობის წინააღმდეგ. თუმცა

რომანი „ქირავლება“, ისევე როგორც ფორსაიტების ქრონიკების სხვა რწყმანები, დამოუკიდებელ მხატვრულ მთელს წარმოაზენს, მთლიანი უზრუნველყოფა მათ შემოქმედისა მხოლოდ გოლსუორთის მთელი შემოქმედების ფონზე შეიძლება გამოიჩინდეს ნათლად.

იმედგაცრუებული ულერი თავის მოკვლას განიზრახეს, მაგრამ სოომასი გადაარჩენს, თუმცა ამის გამო თვითონ იღუპება. ამგვარად სწირავს თავს სიყვარულსა და სილამაზეს ძველი ცესაკუთრე სოომას ფორსაიტი. ასე იცვლება გოლსუორთის. ძველი ასპექტი.

ამავე დროს ფორსაიტების ახალ თაობაში — „ნარევ თაობაში“ (ფლერის დედა ფრანგის ქალია, ჯონის დედა — აირინი) გოლსუორთი აწყობს ფორსაიტულ თვისებათა და „სილამაზის ინსტინქტის“ სინთეზის ცდას. ცდილობს ამ პროცესს მიაინიჭოს სოციალური მნიშვნელობა, თუმცა მხოლოდ მის გრანდიოზულ სოციალურ ფონს და იძლევა.

არაფორსაიტულ, უკანასკნელ ტრიოლოგიაში „თავის დასასრული“, რომელიც გოლსუორთიმ დასწერა სიკვდილის წინ, მთავრდება ზემოაღნიშნული სინთეზის საკითხი. გოლსუორთი ცდილობს შეპქმნას იდეალური ინგლისელის „ახალი“ ტიპი, რომელიც ობიექტურად არ სცილდება მისი კლასის ფარგლებს. აქ კიდევ უფრო აშკარად მოჩანს მისი რეალიზმის მარცხი: ჩნდება იდეალის სისუსტე უარყოფითის გამოხატვასთან შედარებით. განსაკუთრებით აშკარაა სხვაობა, თუ სუსტ „თავის დასასრულს“ შევადარებთ მძლავრ რომანს „მესაკუთრე“.

გოლსუორთის ხელოვნება ცალკე წერილის საკითხია: აქ შეიძლება აღნიშნოს მხოლოდ, რომ იგი შეიცავს არა მარტო რეალისტური ხელოვნების ნიშნებს (დაკვირვება, ტიპიურის გამოხატვა ტიპიურ გარემოცვაში, დამახასიათებელ დეტალის სიზუსტე, დაკვირვების მეთოდის რთული მეცნიერული, უმთავრესად ფისიოლოგიური ფორმები); გოლსუორთის ხელოვნება არა რეალისტურ ხერხებსაც შეიცავს: მინიშნება და გულსხმობა; ძირითადი ამბის გადმოცემა მეორად ხასიათთა გამჭოლ; ორმაგი ცხოვრების გამოხატვა — ტრივიალურისა რომანის ზედაპირზე, ფსექლოლოგიურისა — ზედაპირის ქვეშ (ამის შესახებ შეიძლებოდა საინტერესო მაგალითების მოტანა); რეალისტური სახის მიყვანა სიმბოლურობამდე და ამგარად ჰერექსტრის შექმნა. გოლსუორთის აქვს დრამატული ელემენტიც: კლასიკური დიალოგი; ფინალებში „ფარდის გრძნობა“, დრამატული კონფლიქტები (სამკუთხედები და ოთხეუთხედები) და ა. შ. ამავე დროს იგი შესანიშნავი ოსტატია ატმოსფერისა, სიტუაციისა და, რაც მთავარია, ლირიკული პეიზაჟისა, რომელიც შეთანხმებულია რომანის განწყობილებასთან.

გოლსუორთის ხელოვნება გარეგნული მიუკერძოების შთაბეჭდილებას სტოებს, ეს უთუოდ სოციალურ ძალთა ერთგვარი იმპერსონალურობის შეგნებით აისანება: გოლსუორთის სოციალურ ძალთა მიმართ ფატალიზმის გრძნობა აქვს, უკანასკნელ ნაწარმოებებში ერთგვარი წარმართოული მისტიკიზმით განელებული. ეს ფატალიზმიც გოლსუორთის კლასობრივი შეზღუდულობით და უპერსექტივობის ქვეცნობიერი შეგნებით აისანება.

ასეთია მწერალი ჯონ გოლსუორთი და მის შემოქმედებაზე მთელი მსოფლიო ჩერდი (თუმცა ძლიერ ზოგადად), რათა უფრო ნათელი გამეხადა, როგორ მწერალზე ახდენდა გავლენას ივან ტურგენევი.

ტურგენევის გავლენას გოლსუორთის სტილის ფორმირებაზე აღიარებს ცვითონ გულსუორთი; მას აღიარებენ მისი თანამედროვეები და მახლობელნი. აღიარებენ დღევანდელი ინგლისელი კრიტიკოსებიც. ქვე უნდა დავსძინო: რუსთის ლიტერატურა მეოცე საუკუნის დასავლეთისათვის უძლიერესი ფენომენი აღმოჩნდა. დეკადენტები მასში ეძებდნენ „სლავურ მისტიკიზმს“ და თვედაიწყებას. უფრო ჯანსაღი მწერლები კი ხედავდნენ დიდი ხალხის რეალისტურ შემოქმედებას.

XIX საუკუნის დიდმა „ზაპალნიკა“ ტურგენევმა დასავლეთი მიიჩნია ფორმად, რომელშიც შეიტანა რუსეთის არსი — მისი სოციალური და მორალური პრობლემატიკა. არისტოკრატიზმს ხელი არ შეუშლია მისოვის დიდი ჰუმანისტის სიმაღლეზე დამდგარიყო. მისმა, „მონადირის წერილებმა“ უდიდესი როლი ითამაშა რუსთის გლეხობის განთავრესუფლებაში ბატონუმშარი ჩაგრის უღლისაგან. შესანიშნავ რომანებში „მამები და შეილები“, „აზნაურთა ბუდე“, „წინადალით“, „ყავამლი“, „რუდინი“ და სხვაში ლსტატის მსუბუქი ხელით, დრამატიზმით და დაფიქრებული მოაზროვნის სილრმით მან გამოხატა თაობათა იდეური ბრძოლა უკეთესი მომავლისათვის. განზრახვა არა მაქს შეგნერდე ტურგენევზე, რომლის სიდიდე და როლი საყოველთაოდ ცნობილია და აღიარებული.

უკვე XIX საუკუნეშივე ახდენდა გავლენას ტურგენევის წერის მანერა დასავლეთის უმნიშვნელოვანეს მწერლებზე.

დასავლეთის ცნობილმა მწერლებმა არა მხოლოდ პირადი ურთიერთობის წყალობით გაიცნეს და დააფასეს იგი. ამის მიზეზი, უპირველეს ყოვლისა, იყო მისი ჰუმანიზმი, რომელიც ხელოვნების უდიდეს ნაწარმოებებში მოათავსა მან. მისი გავლენის დასახასიათებლად საქმარისია ორი ფაქტი, რომელსაც გადმოგეცემენ დღესაც დასავლეთის კრიტიკოსები (იგულისხმება ჯ. ფილისი).

ერთხელ პარიზში ყოფნის დროს ტურგენევს ესტუმრნენ ამერიკელი თოშას ვენტვორტ ჰიგინსონი — ზანგბის დამონების წინააღმდეგ ბრძოლის მეთაური, რომელსაც თან ახლდა ცნობილი მწერალი ქალი პარიეტ ბიერ-სტოუ. ეს ფილანთროპები მოვიდნენ ტურგენევთან, რომლის ჰუმანიზმი გათ იცვნეს „მონადირის წერილების“ საშუალებით. ამ დროს სამხრეთის შტატების ბამბის უზარმაზარ პლანტაციებში თეთრი კოლონისტები მონებად ამუშავებდნენ შავ ზანგბს.

ამერიკაში დაბრუნების შემდეგ ბიჩერ - სტოუმ დასწერა წიგნი „ბიძაა თომას ქმით“, რომელმაც უდიდესი გამოხმაურება გამოიწვია. ამ ნაწარმოების შთამგონებელი იყო „მონადირის წერილები“. მისი სიტუაციები, ოხრობის მანერა და ნაწარმოების კომპოზიცია ტურგენევის გავლენის ნიშანს ატარებს. მასში გამოთქმულია იგივე თანაგრძნობა და სიბრალული უწყალოდ დაბრივებულთა მიმართ, რაც „მონადირის წერილებშია“, აღმიანის დამმონებელნი იქაც ისეთივე ზიზლს იწვევენ მკითხველში. სამწუხაროდ, თანამედროვე თეთრმა

კოლონისტებმა დაივიწყეს ბიჩერ-სტოუს მაღალი მორალი და ძველ რასიულ დისერიმინაციას დღეს „დემოკრატიის“ დროშას აფარებენ... გვიპლიტიკა

ანგლო-ირლანდიელმა ცნობილმა რომანისტმა ჯორჯ მურმა ინგლისელ მწერალთაგან პირველმა მიიღო ღოსტოვესკის გავლენა, მაგრამ უფრო მეტად ტურგენევი ახდენდა მასზე გავლენას. მისი რომანი „იელინ ინეს“ დაწერილია. ტურგენევის „აზნაურთა ბუდისა“ და „წინადისის“ უშუალო შთაბეჭდილების ქვეშ: ტექნიკური ხერხები, შინაარსი და მოქმედ პირთა დახასიათების მეთო- დი მოწოდებს ტურგენევის გავლენას.

თავის ძმისადმი მიწერილ წერილში 1898 წელს მური წერს: „მე დავწერე უარესად, ვიდრე დასწერდა ტურგენევი ან ბალზაკი, მაგრამ, ჩემი აზრით, უფრო უკეთ, ვიდრე სამაგელი თეკერევი ან უთავბოლო დიკენსი, ან მაღალ- ფარლოვანი ელიოტი“.

ჯორჯ მური ტურგენევის მსგავსად იყო აზნაური და მემამულე, თუმცა თავის მძმულში არა ცხოვრობდა. ერთხელ ერთმა მეგობარმა, სახელი ჯონ ერლინგტონმა, ურჩია მას გამხდარიყო „ირლანდიის ტურგენევი“ და ეცადა- იმის გაეკეთება ირლანდიის გლეხობისათვის, რაც გაკეთა რუსეთის გლეხობი- სათვის ტურგენევმა.

ჯორჯ მურმა ამ ამოცანას შეხედა უფრო არტისტული, ვიდრე პოლიტი- კური თვალსაზრისით. ამბობენ, ტურგენევის ხსენებაზე იგი სულით დაეცა.

„ოქვენ იქნებ სურათების ხატვაც შემომთავაზოთ, როგორც კოროს“ სთევა მან.

ჩაინც თავის ნარკევებში ირლანდის ცხოვრების შესახებ („უნავი მინ- დორი“) იგი მისდევდა ტურგენევის „მონადირის წერილების“ მეთოდებს. მეო- რე კრებულიც „უცილო ცხოვრება“, მოთხოვნები „საქორწინო კაბა“ და „სარა გუინ“ ტურგენევის გავლენით არის დაწერილი. ეს უკანასკენელი ისე მოსწონ- და თვითონ მურს, რომ ერთ წერილში იგი ურჩევდა მეგობარს: „შეადარე „სარა გუინ“ ტურგენევის მოთხოვნებს და აღიარე, რომ თეთონ ტურგენე- ვიც ვერ დასწერდა ამაზე უკეთ“.

თავის ნაშრომში „ტრიადა“ (1924 წ.) ჯონ გოლსუორთი აჯამებს თა- ვისი სიკაბუკის გავლეთოლებს და წერს: „უკეთ ოთხი წელიწადი იყო ვწერდი.... ამ დროისთვის დავიწყე რუსი ტურგენევის კითხვა (ინგლისურად) და ფრანგი დე მობასანისა ფრანგულად. ესენი იყვნენ პირველი მწერლები, რომელებმაც მომ- ცეს ერთდროულად ნამდვილი ესთეტიკური მღელვარება და ომის პროპორ- ციაში და სიტყვების ეკონომიაში ჩახედვის უნარი. მათგან სტიმულირებულმა დავიწყე ჩემი მეორე რომანი „ვილა რუბეინ“.

ამის შემდეგ ტურგენევი გახდა გოლსუორთის იდუმალი არბიტრი. დრო- გამოშევებით ტურგენევის სახელი ჩნდება გოლსუორთის მიმოწერაში მეგობ- რებთან. მწერალი ფორდ მედოქს ფორდი ამგვარ კითხვასაც კი იძლევა: „ასჯერ უნდა ვკითხო ჩემს თავს ჩემს სიცოცხლეში: რა გამოვიდოდა გოლსუორთისაგან, ტურგენევი რომ არ ყოფილიყო“.

შემდეგ იგი დასტენს თავის მოგონებებში: „ტურგენევი, მწერალთა შეცვალის ყველაზე საშიში თავის მოწაფეთათვის, ტურგენევი და ემიციონის მიზანების გამოჩენდა ამ მზიური ქმნილების აზროვნებაში, რომელსაც შეეხო გენია“.

ისინიც კი, ვინც ფიქრობნ გოლსუროთის დამოუკიდებლობაზე უცხოური გაფლენებისაგან, აღიარებენ ტურგენევის გავლენას. კრიტიკისი შეიღია კეი-სმიტი ამბობს: - გოლსუროთის იქვს უსაზღვრო სიბრალული, თითქმის მოკრძალება ტანჯვის წინაშე, რომელიც ახასიათებს რუსულ იდეებს. მაგრამ ეს სიბრალული და მოკრძალება გამოთქმულია არა დიდი, პირდაპირი მანერით ტოლსტოისა და ლოსტოვეცისა, არამედ გალლური სიმახვილითა და ირონიით, რომელიც გვაგონებს ფლობერს. მწერალი, რომლის უფრო მეტი ნათესავება აქვს მას, რომლის,— შეიძლება ითქვას, — იგი გარკვეულად მოვალეც კია, არის ტურგენევი. ტურგენევში ვხვდებით ფრანგული და რუსული ხელოვნების შემთხვევა ნიადაგს. აյ არის სიფართოვე, მგრძნობელობა, მისტიკიზმი სლავისა შეერთებულა ფრანგის ჰემორიისა და ფორმის გრძნობასთან... ინგლისური ხელოვნება ძირებული გულუბრუგილოა ტექნიკით. გოლსუროთის ცოტა რამ აქვს ინგლისური ნათესავებისა, თუ კი საერთოდ აქვს რამ. მაგრამ მეორე მხრივ მან გააინგლისურო უცხო გავლენები. რუსულ სიბრალულს მოჰკვეთა მისი მისტიკიზმი, ფრანგულ იონინის — მისი მხიარულება. ეს ორი კომბინაცია დამახასიათებელია მათი წარმოშობის ქვეყნებისათვის და გოლსუროთი ჰქვეთს მათ, არჩევს სიბრალულსა და ირონიის, უკუაგდებს მისტიკიზმსა და მხიარულებას, ამგვარად ამტკიცებს იგი თავის პიროვნებას და თავის ეროვნებას“.

თავი რომ დავანებოთ ბურუუაზიულ ლიტერატურათმცოდნეობისათვის დამახასიათებელ ამ პასაუში მოთავსებულ მეტად საეჭვო ცნებებს „სლავის მისტიკიზმისა“ და სხვათა შესახებ, აქაც ყოველ შემთხვევაში, აღიარებულია გოლსუროთის ჰუმანისტური ტენდენცია — სიბრალული, და ირონიის ხერხი მის მიერ მარჯვედ გამოყენებული ფორმასიტული ქვეყნის გამოხატვისას.

აი, კიდევ ერთი ბურუუაზიული ლიტერატურის ისტორიკოსის ფრანგი ლუი კაზამიანის აზრი, რომელშიც ჰქონდარიტება გათქვეფილია მისტიკურ ინტერპრეტაციაში, თუმცა რუსული რომანის გავლენა მაინც აღიარებულია მმობისა და სიცოცხლის უნივერსალური სიყვარულის იდეების სახით. „გოლსუროთი დიკენისისგურ ფილანტროპიას ისეთ თავისებურ, ხშირად მტკიცნეულ ფრუნტელს უმატებს, რომელიც რუსული რომანისას ემსგავსება; იმ მმობის მგზებარებას, რომელშიც, ჩანს, აღმოსავლეთის მისტიკიზმს შეუტანია თავისი ცეცხლი, და რომელიც სიცოცხლის სიყვარულს მთელს ბუნებაზე ავრცელებს“.

თანამედროვე კრიტიკოსი ჭ. ფილისი გოლსუროთისა და ტურგენევს შორის საერთოს უპირველეს ყოვლისა იმაში ხედავს, რომ ისინი იყვნენ „ჯენტლმენები და აზნაურები“, მაგრამ სინიდისიერი „ჯენტლმენები“. ეს იყო დრო, როდესაც მაღალი წრეების ახალგაზრდობა ხშირად დიდი სიმწვავით გრძნობდა სოციალურ და ეკონომიკურ სტრუქტურაში მიმდინარე ცვლილებებს

და ავადმყოფურად განიცდიდა დაბალი ფენების მძიმე მდგომარეობას კულტურულ ტობ ტურგენევი იმ ლიტერატურთა სათავეში მოქეცა, რომელთა განვითარებას საერთო სოციალური წარმოშობა პქონდათ და მისგან სესხულობდნენ როგორც შთაგონებას, ისე ტექნიკურ ხერხებს.

XIX საუკუნის მიწურულის და XX საუკუნის დასაწყისის ინგლისური რომანი კრიზისს განიცდიდა. მაგრამ მას მიეზველა რუსული ლიტერატურა. ეს ფაქტი მრავალმხრივ გვაგონებს რუსეთის როლს დასავლეთის მიმართ უფრო ფართო და მნიშვნელოვან სფეროებში.

„ანგლო-რუსული მიმოხილვისათვის“ 1916 წელს დაწერილ წერილში გოლსუორთი ამბობდა: „თქვენმა ლიტერატურამ, ყოველ შეძთხვევაში უკანას-კნელი 20 წლის განმავლობაში, ლრმად გამოსცვალა ჩვენი: რუსული რომანი თქვენი კალმის ოსტატების ხელში მოგვევლინა ცხოველმყოფელ მდინარებად თანამედროვე ლიტერატურის ზღვაში“. უკველია, ამ საერთო გავლენის საკითხთან არის დაკავშირებული გოლსუორთის მიერ რუსეთის დიტერატურისა-გან მიღებული გავლენების საკითხი.

ყველაზე ადრე ტოლსტოის ოსტატობაში იხსნა გოლსუორთიც და ბერი მისი თანამედროვეც მისი დროის ფორმალისტურ-დეკადენტური მიმდინარეობისაგან. იმავე ტოლსტოიმ თავისი ქრისტიანულ-ფილოსოფიური აზროვნებით იხსნა იგი ცინიზმისა და იმმორალიზმის კულტისაგან. გოლსუორთიმაც ტოლსტოის მსგავსად დაინახა საზოგადოების (მისი საზოგადოების) ხსნის გზა პიროვნების მორალურ სრულყოფაში და ადამიანთა ქრისტიანულ სიყვარულში ერთიმეორისადმი, სიყვარულში მოყვასისადმი. მაგრამ თუ ტოლსტოის შემოქმედება ხოლო ნიადაგში მიღის ფესვებით, გოლსუორთი, ვი-მეორებთ, ვერ გაექცა თავის ბურეუაზიულ კლასობრივ შეზღუდულობას, გა-მოხატულს ზემოაღნიშნულ კომპონმისში.

გოლსუორთის ნამდვილი მასწავლებელი, როგორც ავლიშნეთ, ტურგენევი იყო. უკვე გოლსუორთის ადრეული რომანები „ფარისეველთა კუნძული“, „პატრიციუსი“, „ჯოსლინ“, „ბნელი ყვავილი“, „ვილა რუბეინ“ ატარებენ ტურგენევის გავლენის ნიშანს: იგრვე ჰუმანიზმი მაღალ მდგომარეობაში მყოფი ადამიანისა და დაუზოგავი ქრისტიანთავისი კლასის ადამიანთა დამოუკიდებლობისა დაბალი კლასის ადამიანთ მიმართ; კრისტიანი მათი ძირეული თვისებებისა; საზოგადოებრივი საფუძვლების ცვლილების ბუნდოვანი შეგრძნება.

აზრი „საზოგადოების ნერევის“ შესახებ ნათლად გამოსჭვივის გოლსუორთის საუკეთესო რომანში „მესაკუთრე“. რომანებში მოძრაობენ ტურგენევის გადაცმული გმირები: ბაზაროვები, რუდინები, ლავრეცები. მხოლოდ მათი გარემოცვა ინგლისურია, ტანსაცმელი ინგლისური. ძნელი არ არის ტურგენევის რეფორმატორების ცნობა ფორსაიტების მორალურ-ეთიკური ნორმების წინააღმდეგ ამბოხებულ ახალგაზრდებში. ასეთი ხუროთმოძღვარი მოსინი, რომელიც პირველივე გამოჩენისთანავე აშფოთებს თავისი ნაცრისფერი ქულით ფორსაიტთა რესპექტაბელურ ჯოგს, იმ ნაცრისფერი ქუდით, რომელიც შავი-

ცალინდრის მაგიერ ახურავს ჯუნის ნიშნობაზე. ასეთია ახალგაზრდა ჯოლოვნინი რომელმაც დაძრღვია ფორსასიტების სტაბილური ეთიკა პირველი დამატებული მდგომარეობის ქალის შერთვით, შემდეგ კი აირინზე ქორწინებით. თავისი უქმაყოფილებით, იმედგაცრუებით, იდეალიზმით და საზოგადოებასთან დაბირისპირებით ისინი გვაგონებენ „ნიშილისტ“ ბაზაროვს. როგორც ბაზაროვისთვის, მათვისაც რღვევა და განადგურება მოაქვს სიყვარულს. ასეთ გავლენაში მნიშვნელობა არა აქვს იმას, რომ ბაზაროვი ბუნების მეტყველია, ხოლო ბოსინი და ახალგაზრდა ჯოლოვნი ხელოვნების ადამიანები. საერთო ამ გმირებს შორის — მათი მიმართება გარემომცველ საზოგადოებისადმი. გოლსუროთიც ტურგენევის მსგავსად შემთხვევით, ფრაგმენტულ საუბარში და მეოცნებე განწყობილებებში აგვიშებს მათ. მათი ტანსაცმელიც ისეა აწერილი, როგორც ფილისი ამბობს, „თითქოს ავტორი დროგამოშვებით აშუქებს თავის გმირებს ჯიბის ნათურით“.

მაგრამ არა მარტო ძეველი და ახალი თაობის დავაში შეიძლება გავიგონოთ ტურგენევის ხმა. აი, მოხუცებული ლავრეცკი თავისი გვიანი, მაგრამ ამაღლებული სიყვარულით იდეალისტურად განწყობილ ლიზასადმი. ამის კულმინაცია ბაღში გაწყობილ პარმანშია. მოხუცებული ლავრეცკი ეპილოაში, გატეხილი და მოწყენილი და მასთან ერთად მოწყენილი, დაფიქრებული ავტორი. როგორ გვაგონებს იგი მოხუც ჯოლიონს, მის იდეალისტურ ამაღლებას სილამაზის გრძნობამდე, რომლის ინკარნაცია აირინი! როგორ გვაგონებს იგი მოხუცი ჯოლიონის სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებს ბაღში აირინის მოლოდინში, აყვავებული სილამაზის ფონზე და მის სიკვდილს; შევი ნარის ბუსესს, ამ დროს შემთხვევით დაფრენილს მის ბაგებზე! ეს ადგილი საუკეთესო რამ არის გოლსუროთის ქმნილებათა შორის.

ან ტურგენევის და გოლსუროთის ლირიკული პეიზაჟი, რომელსაც დიდი როლი აქვს მინიჭებული გმირების განწყობილებათა შესახმებლად, ხანაც სიმბოლურად წინ უსწრებს იგი მოვლენათა მსვლელობას. ესოთეტიშმი, დახვეწილობა, ზომიერება და ლაკონიზმი ისევე ახასიათებს გოლსუროთის პეიზაჟს, როგორც ტურგენევისას. დახვეწილი და გამჭვირვალე სიყვარულის ინტრიგა სიმფლის სიმბოლური პეიზაჟების ფონზე, რომელიც ტურგენევის ხელოვნებას შეადგენს, ეს ფლერისა და ჯონის სიყვარულია, ეს სასექსის ფონია, საღაცხვდებიან ერთომეორეს გოლსუროთის გაბედულ და ყელამდე სიყვარულით ავსებული ჯულიეტა — ფლერიდა გაუბედავი სიყვარულისაგან შემკრთალი რომეო — ჯონი.

როგორ გვაგონებს აირინი ტურგენევის ლიზას და ელენას, განსაკუთრებით ბოსინის და აირინის სატრუდოლო სცენებში! გოლსუროთის სასტუმრო ოთახები და მათი მოსახურობაც ისეთივე შემთხვევითი ჩანახატებით არის გაღმოცემული, როგორც ტურგენევისა.

ისევე როგორც ტურგენევმა გოლსუროთიმაც შემოინახა მომავალ თაობათაოვის თავისი სოციალური გარემოცვის ატმოსფერო, შემოინახა „მწოლარე საკუთარ წვენში“, რომელსაც საკუთრების გრძნობა ეწოდება. მიუხედავად

ასეთი ვალისა ტურგენევის წინაშე, როგორც თვითონ ინგლისელებიც აურჩიულებელი ბენ დღეს, გოლსუროთი ბევრად დაბლა დგას ტურგენევზე: მან ვერ მოახერხა ისე ფართოდ შემოეჭიდა ხელი გარემომცველ ცხოვრებისთვის თავისი შემოქმედებითი ფანტაზიით, როგორც ეს მოახერხა ტურგენევმა. ამიტომ მის ნაწარმოებთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მხოლოდ სუსტი ანარეკლია მისი დიდი რუსი მასწავლებლისა.

სტალინის სახელობრივ
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ინგლისური ლიტერატურის ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1948. VII. 28).

Н. К. Орловская

Сатира в ранних произведениях Теккерея

Теккерей известен, главным образом, как автор крупных романов. Его „Ярмарка Тщеславия“, „Ньюкомы“, „Генри Эсмонд“ и другие большие полотна являются блестящими образцами английской литературы. Однако, творчество писателя далеко не исчерпывается этими знаменитыми произведениями.

Теккерей очень интересен и как эссеист. Мелкую форму очерка, небольшого рассказа культивировал автор на протяжении всего своего творческого пути, но особенно много мелких произведений написано им в первый период его деятельности. Ранние произведения различны по своему характеру. Среди них встречаются и отдельные сценки из современной жизни, и пародии, и небольшие рассказы, и крупные повести, и описания путешествий. Эти многочисленные произведения не одинаковы по своему художественному уровню. В некоторых из них заметно, что автор не достиг еще творческой зрелости, его стиль не имеет яркости и блеска, характерного для писателя, действие, иногда, лишено живости, а характеры часто не достаточно отделаны и неопределены.

Вместе с тем произведения этого периода, хотя и не могут сравниться с более поздними по художественной цельности, но представляют большой интерес для изучения творчества автора. Помимо чисто художественных достоинств, произведения этого периода дают нам картину творческой эволюции писателя. Мы видим те искания, через которые прошел Теккерей, прежде чем создать свой блестящий роман „Ярмарку Тщеславия“. Уже в ранних произведениях Теккерея проявляется его сатирический талант. Он направляет острие своей едкой иронии против всего ложного и лицемерного и с суровой беспощадностью развенчивает пороки общества.

В ранний период своей деятельности Теккерей уже предстает перед нами как глубокий реалист. С большой правдивостью разрабатывает он психологию и характеры персонажей, выводимых им в своих рассказах. Главное внимание устремляет автор на раскрытие характеров в сфере частной жизни. Сатира Теккерея в его ранних вещах достигает часто большой глубины. Писатель вдумывается в противоречия окружающего его

общества и разоблачает развращающее влияние денег и пороков существующих классов.

С глубокой правдивостью отображает Теккерей современную действительность. Его цель не развлекательная. Значение литературы для него гораздо выше. Его цель—раскрыть правду жизни во всей ее полноте.

„Мы больше всего обязаны“—говорит Теккерей—„придерживаться правды, независимо от того приятно или нет ее читать и рассказывать“¹.

Исходя из этого принципа правды в искусстве, Теккерей резко выступает против неестественности и надуманности положений и событий в художественных произведениях. Он хочет представить живых людей со всеми их достоинствами и недостатками, а не нежных героинь и восторженных героев. Среди ранних произведений Теккерея имеется ряд пародий, в которых высмеиваются ложные положения сюжета, излишний пафос и надуманность образов в романах других авторов.

В своих ранних вещах Теккерей часто берет сюжет из жизни жуликов и шулеров. Он изображает погоню за богатой наследницей, страсть к игре, мошенничество и безжалостное обирание несчастных жертв у карточного стола.

В рассказе „Катерина“ действие переносится в XVIII век. Во всем произведении не выведен ни один положительный образ, ни один из героев не внушиает симпатии. Теккерей хочет, чтобы читатель ясно представил себе истинный характер героев и не принимал их за честных людей, как это бывает во многих современных романах, где читатель начинает чувствовать расположение к великодушию воров и симпатизирует подлости благородных героев. Его грубые, но правдивые типы являются полным контрастом условным романтическим героям современных романистов.

Карьера авантюриста служит главной темой одного из выдающихся ранних произведений Теккерея—„Барри Линдон“. Здесь действие также происходит в XVIII веке, и приключения героя представлены на фоне яких картин жизни прошлого столетия. Сквозь призму XVIII века Теккерей нападает на пороки современного аристократического общества.

Большинство ранних произведений Теккерея изображает современную ему эпоху. И писатель, ставящий себе задачей не приукрашать действительность, а изображать ее со всей правдивостью, сталкивается с вопросом глубоких противоречий общественного устройства. С грустью говорит Теккерей о положении артистов в Англии, где дочь торговца считает не равным брак с художником, и где писатель стоит по социальной лестнице ниже аптекаря и торговца вином².

¹ Thackeray, Catherine, Leipzig 1870 стр. 127.

² Thackeray, The Paris sketch Book.

Чванство и самодовольство в высших кругах, стремление людей убеждать выше себя стоящим и относиться с презрением к тем, кто стоит ниже по социальной лестнице — вот, что наблюдает Теккерей в современном буржуазном обществе. И подобные явления глубоко возмущают его.

„Я часто слышал толки по поводу того,— восклицает один из его героев, как вульгарно есть горошек ножом, спрашивать сыра больше двух раз и разные тому подобные тонкости, и хоть я бедняк, невысокого полета птица, а все таки нахожу, что есть на свете вещь гораздо более вульгарная, а именно—наглость по отношению к низшим. Я ненавижу подобных нахалов и терпеть не могу, когда человек скромного положения в обществе лезет из кожи, чтобы казаться аристократом“¹.

Наиболее ярким сатирическим произведением раннего периода творчества Теккерей является его знаменитая „Книга Снобов“. Здесь прослеживает Теккерей разлагающее действие денег и знатности на поведение людей, рассматривает различные виды снобов и снобизма. Но кто такой сноб?

В обычном понимании этого слова, сноб—это человек, поведение и вкусы которого определяются стремлением не отставать от моды и постоянно придерживаться манер буржуазно-аристократического круга, „высшего света“. Снобом Теккерей считает того, кто смотрит с презрением вниз и с благоговением наверх, кто благоговеет перед лордом, изучает родословную аристократических семейств и не кланяется на улице бедному родственнику.

При этом чрезвычайно ценно, что Теккерей осуждает не качества отдельных людей, а систему, которая порождает подобные качества в людях. Теккерей подчеркивает влияние аристократии на развитие снобизма. Психология людей искалечена кастовыми разграничениями, и знатные люди считают вполне естественным видеть у своих ног всех ниже себя стоящих. „Пока существуют «Придворные Известия», как могут люди, имена которых ежедневно в них повторяются, считать себя равными той низко-поклонной толпе, которая с восторгом читает подобную чушь“² говорит автор.

Не меньший вред приносит и Справочная Книга Пэрров, так как она тоже служит рассадником снобизма.

„Если принять в соображение, сколько вреда приносит эта глупая, лживая книга, то я с удовольствием сжег бы все экземпляры этой книги, как брадобрей сжег все книги Дон-Кихота о рыцарских пустаках“³.

¹ Теккерей, История Титмарша и Гоггартовского алмаза стр. 219.
С. Петербург 1895.

² Теккерей, Книга снобов стр. 109. Собр. соч. т. III. С. Петербург, 1895.

³ Теккерей, Книга снобов стр. 113.

Теккерей прослеживает снобизм во всех сферах общества, в различных странах, в городе и в провинции. Галлерею снобов открывает державный сноб Георг IV, а за ним следует длинная и пестрая серия снобов военных, клерикальных, университетских, коммерческих, литературных и других. Снобизм — это болезнь, охватившая все круги общества, особенно же аристократию с ее кастово-сословным духом и буржуазию с ее ханжеством и стремлением походить на аристократов.

„Общественная система, которая помещает на придворных банкетах гениальных людей на задние столы и вообще не ведает представителей литературы и искусства — снобская система. Если вы презираете своих близких и забываете ваших друзей в погоне за титулованными особами, — то вы сноб, если вы стыдитесь своей бедности и своего честного труда, то вы такой же сноб, как тот, кто гордится своим богатством или высоким происхождением“¹.

Снобизм прочно укрепился во всех общественных учреждениях, в том числе и в университетах. Здесь господствует строгое разделение по социальному признаку. Одни должны пробивать себе дорогу своими способностями и своим трудом, другим же все позволено и им все прощается благодаря их аристократическому происхождению.

„Юному лорду Университет выдает ученую степень через два года, а простым смертным — через семь; кроме того ему не обязательно держать экзамен“².

Будущее его обеспечено на каком бы поприще он ни пожелал прорываться. Особенно возмущается Теккерей системой покупки военных чинов в Англии, при которой совершенно несведущий молодой офицер командует седыми воинами, бывшими в бою во всех частях света. Юный лорд может писать с орфографическими ошибками, это для него простиительно. За то он обладает другими способностями. Он играет на биллиарде, пьет и курит за двоих „и если для развлечения займется политикой, то почему ему не сделаться и первым министром“³.

На протяжении всей своей жизни подобный сноб способствует образованию других снобов. Так, например, уже его университетские товарищи брали деньги взаймы, чтобы угощать его, так как дружба с лордом льстила их самолюбию. То же продолжается и за стенами университета. Снобы, дающие обеды, приглашают лишь высокопоставленных особ. Они могут истратить весь свой месячный доход за один вечер. И все это только для того, чтобы пустить пыль в глаза.

Этот снобизм обрекает человека на скучу, он подтачивает истинное гостеприимство и настоящую дружбу. Провинциальный сноб страдает от

¹ Теккерей, Книга снобов, стр. 197.

² Теккерей, Книги снобов, стр. 130.

³ Там же стр. 163.

скуки в своем небольшом имении и сидит в одиночестве, потому что его чванливость не позволяет ему унизиться настолько, чтобы пригласить к обеду стряпчего или доктора.

Сноб еще ярче проявляет свое чванство, путешествуя по другим странам. Он „торжественно провозглашает, что он и его соотечественники — первые люди на свете. Это даже не его мнение, а безусловная аксиома“¹. В этом гордом, надменном поведении англичан на континенте видят Теккерей причину того, что их все „так единодушно ненавидят“¹.

Но за этим самодовольствием и внешним блеском у высокопоставленного спбера кроется полная внутренняя пустота. С жестокой иронией изображает Теккерей невежество светских франтов и модных дам. Туалеты, карты, скачки — вот круг интересов той обширной группы людей, которую автор выводит под названием клубных снобов.

„Трудно определить, какую массу пустого самолюбия отражает каждый день клубное зеркало“², восклицает писатель.

Снобы не чувствительны к красотам природы, они не восторгаются произведениями искусства. На них ничего не может повлиять, кроме проявления английского аристократа.

„Тогда, гордые, надменные, самодовольные, неподвижные снобы становятся подлыми как лакеи и гибкими как паяцы“³.

Снобизм рассматривается Теккереем как причина несчастья людей. Он лишает их истинной дружбы, так как они перестают ценить людей по их внутренним качествам и общаются только с теми, кто импонирует им положением в обществе. Погоня за знатностью, за деньгами лишает людей счастья, любви и даже в брак они вступают только по расчету. Но снобизм не только разрушает личное счастье человека, он рассматривается автором как причина пороков, как общественное зло. Погоня за ложным блеском требует больших средств и сноб превращается в человека, который занимает и не отдает деньги, который жульничает за карточным столом и разоряет близких. Знатные снобы, занимающие в политической жизни страны высокое положение, не соответствующее их природным качествам, приносят вред своей родине.

Выделив самые разнообразные группы снобов, автор вместе с тем указывает на то, что это лишь незначительная часть всех существующих равновидностей, и что исчерпать вопрос снобизма не под силу одному писателю. Но суть снобизма и его печальные последствия изложены в произведении с полной ясностью. Подытоживая вопросы снобизма в современном обществе, Теккерей с горечью восклицает:

¹ Книга снобов, стр. 147-148.

² Там же, стр. 193

³ Там же, стр. 149.

„Я не могу долее выносить это дьявольское изобретение ^{двоев} рянских нравов, убивающее естественную доброту и честную ^{дружбу} дружбу. Это, действительно, чистая спесь! Табель о рангах и степениах — это ложь и ее надо бросить в огонь. Подобным вздором могли заниматься церемониймейстеры прошедших веков, но наш век ждет великого организатора равенства в обществе“¹.

Блестящая галерея снобов, которую представляет Теккерей в своей книге, дополняется отдельными эпизодами из их жизни и поведения. В результате получается ряд ярких очерков, в которых с полным блеском проявляется исключительный сатирический талант автора. Острое его сатиры направлено против аристократически—буржуазного общества Англии XIX века, с которого Теккерей срывает покров лицемерной респектабельности и обнажает его истинную сущность.

Именно эта суровая сатира, это беспощадное разоблачение порока высшего общества вызывает неодобрение буржуазных критиков. Этих последних интересует Теккерей как стилист и как моралист. Глубокое социальное значение сатиры Теккера для них неприемлемо.

После появления „Книги снобов“ Теккерей обвиняли в том, что он склонен видеть снобизм повсюду. Тролlop² утверждает, что Теккерей преувеличивает значение снобизма и что сатира играет слишком большую роль в его творчестве. Сатира превратилась у Теккера в манеру, а все люди в снобов³.

По мнению Бекера, ошибка Теккера заключалась в том, что он „рассматривал снобизм как преступление, а не как простую причуду“⁴.

Тэн обвиняет Теккера в том, что он слишком безжалостно разоблачает человеческие недостатки. Тэн не понимает глубокой социальной сущности сатиры Теккера и с сокрушением замечает:

„Нужно сожалеть о том, что сатира отняла у искусства подобный талант“⁵.

В монографии о Теккере Марциалс указывает на то, что Теккерей обвиняли в преувеличении снобизма. Сам критик признает достоинства книги, — живость рассказа, обилие деталей. Интересно, однако, на что он советует читателю обращать внимание в этом произведении.

„При чтении «Книги снобов» не старайтесь слишком глубоко вдумываться в ее философию... Обратите лучше свое внимание на богатство иллюстраций, на забавные эпизоды, сатиру и прекрасную отделку стиля“⁶.

¹ Теккерей, Книга снобов, стр. 198.

² Trollope, Thackeray. London, 1879.

³ Baker, The History of the English novel. London, 1936, стр. 356.

⁴ Taine, Essais de critique et d'histoire. Paris, стр. 211.

⁵ Life of W. M. Thackeray by Merivale and Marzials. London 1891, стр. 135.

Как видно из подобных высказываний, глубокая разоблачающая сущность сатиры Теккерей расценивается буржуазными критиками не как достоинство, а как недостаток творчества автора. Задачи искусства отрываются от социальных проблем, глубокая социальная значимость произведения подменяется дешевым упором на внешний блеск, забавные ситуации и совершенство стиля. Что касается подлинного смысла произведения, его проблематики, то в это читателю советуют не вдумываться. Таким образом буржуазные критики нарочито стараются затушевывать главное достоинство произведения — его глубокую социальную проблематику, неприемлемую для буржуазной идеологии.

Несостоятельность подобных взглядов совершенно очевидна. Для нас „Книга снобов“ цenna именно своей сатирой, своим разоблачением аристократического и буржуазного общества.

Отрицать сущность сатиры снобизма, это значит лишать книгу ее главного достоинства. Стиль произведения своей яркостью усиливает впечатление, производимое на читателя, но не на стиль и забавные эпизоды должен обращать свое внимание читатель. Надо вдуматься в сущность идеи автора и ясно осознать, что разоблачение снобизма есть разоблачение буржуазно-аристократического общества Англии.

В этой критике буржуазного общества видел Маркс огромное значение английского реализма. В статье, опубликованной в газете „Нью-Йоркская Трибуна“ от 1 августа 1854 года, Маркс следующим образом охарактеризовал английских реалистов середины XIX века.

„Современная блестящая школа романистов в Англии, наглядные и красноречивые описания которой разоблачили миру больше политических и социальных истин, чем это сделали все политики, публицисты и моралисты, вместе взятые, изобразила все слои буржуазии, начиная „достопочтенным“ раптье и обладателем государственных процентных бумаг, который сверху вниз смотрит на все виды „дела“, как на чехто вульгарное, и кончая мелким лавочником и подручным адвокатом. И как их обрисовали Диккенс, Теккерей, Шарлотта Бронте и г-жа Гаскель! Полными самомнения, чопорности, мелочного тиранства и невежества, и цивилизованный мир подтвердил их вердикт клеймящей эпиграммой, пришипленной к этому классу, что он угодлив по отношению к стоящим выше и деспотичен к стоящим ниже“¹.

И Теккерей с самого начала своей творческой деятельности действительно является обличителем пороков господствующего класса, который „угодлив по отношению к стоящим выше и деспотичен к стоящим ниже“. „Книга снобов“ яркий пример обличения высшего общества и в этом ее главное значение.

¹ Маркс и Энгельс об искусстве, М-Л, 1937, стр. 320-321.

Что касается композиционной стороны произведения, то в нем можно найти ряд погрешностей. Книга распадается на отдельные очерки, не связанные между собой единым действием, а объединяющиеся лишь главной задачей разыскания снобов в различных областях жизни и деятельности. Надо отметить, что некоторые главы произведения слишком растянуты. В описаниях университетских снобов, снобов дающих обеды и других встречается не мало длинов. Автор увлекается изображением отдельных мелких деталей поведения сноба во время приемов, гуляний, учения и т. п.

Разбирая все оттенки снобизма, его характерные особенности и отдельных представителей, Теккерей вместе с тем не видит путей борьбы с этим общественным злом. Его страстный протест против снобизма и порождающего его разграничения рангов и степеней так и остается не разрешенным. Иногда автор доходит до печального убеждения, что „на всех общественных ступенях, с низкопоклонного раба до тирана, природа расставила всевозможные типы снобов“¹.

Автор наблюдает это печальное явление и, не видя действительных средств борьбы с ним, с грустью замечает:

„Нельзя сатирой изменить натуру снобов так же, как нельзя палочными ударами обратить осла в зебру“².

Но Теккерей все же хочет убедить людей, что те, кем они восхищаются, — лицемеры и обманщики, и старается объяснить, что снобизм лишает жизнь радостей, подтачивая истинное гостеприимство и настоящую дружбу. Дальше подобных поучений Теккерей не идет. Взор его был обращен на буржуазно-аристократическое общество и в нем он не мог найти предпосылок для установления той справедливости, о которой он мечтал. Жизнь народных масс, рабочего класса не обратила на себя внимания автора. Он никак не отозвался на то революционное рабочее движение, свидетелем которого он был. Чартизм, который по определению Ленина представляет собою „первое широкое, действительно массовое, политически оформленное, пролетарски-революционное движение“³ — не нашел отражения в творчестве Теккерея.

Как в „Книге снобов“, так и в дальнейших крупных произведениях Теккерей остается блестящим сатириком, клеймящим высшее общество, но он не видит путей выхода из кризиса современности. В творчестве автора очень редко встречаются удачные фигуры положительных героев. В современном буржуазном обществе автор не мог усмотреть образа положительного героя, он имел больше материала для сатирических фигур различных снобов.

¹ Теккерей, Книга снобов, стр. 171.

² Теккерей, Книга снобов, стр. 196.

³ Ленин, Соч., т. XXIV, стр. 249.

В ряде произведений того же раннего периода творчества, *снобы*¹⁵⁵ предстают перед читателем уже не в строгой классификации „Книги снобов“¹⁵⁶, но оживленные рамкой интересного повествования. Сам Теккерей считал, что до „Ярмарки Тицеславия“, самым удачным из его произведений была повесть „История Титмарша и большого алмаза Хоггарти“.

Живой и занятный сатирический слюжет соединяется в нем с обрисовкой представителей различных социальных групп. На фоне ярких жизненных ситуаций рисует Теккерей преклонение перед богатством, заискивание перед знатными людьми, т. е. то, что служит главной темой „Книги снобов“. Ирония сквозит уже в самом заглавии произведения. В самом деле, история приключений героя тесно связана с обладанием алмазом, подаренным ему богатой теткой в знак особого расположения. Сэмюэл Титмарш, один из младших клерков страховой компании, благодаря этому алмазу, который, вделанный в булавку, красуется на его галстуке, делает блестящую карьеру. Это происходит все из за того же снобизма, который властвует в обществе. Богатая булавка, подтверждающая слухи о знатных родственниках героя, сразу изменяет его судьбу. Его приглашают к себе старший клерк, он отправляется на бал к директору. Он получает повышение. В деловом мире справочник о родословной пэрдов, этот распространитель снобизма, пользуется большим уважением, и человек, имеющий хоть какое либуть отношение к знати, ценится очень высоко. Его даже угощают лучше чем других и расспрашивают о малейших деталях жизни его знатных родственников. Появление кареты с ливрейными лакеями производит на всех потрясающее впечатление. В буржуазно-меццанской среде преклоняются перед богатством и клерки подобострастно смеются на все мало удачные шутки своего богатого хозяина. В этой атмосфере хоггартовский алмаз служит путеводной звездой героя, подтверждая его прекрасные перспективы, как наследника богатой тетки.

Характеры героев обрисованы в повести очень разносторонне. Автор выводит здесь уже не схематические фигуры отдельных разновидностей снобизма, а живые образы, представленные на фоне яркого изображения действительности.

На страницах произведения встречаются фигуры представителей аристократических кругов. За немногими исключениями это образы отрицательные. Несколько комичен и шаржирован образ лэди Дрек, старой знатной дамы, ходячей хроники, которая помнит все великосветские сплетни и знает наизусть родословные всех знатных фамилий. Глубоко отталкивающим великосветским снобом предстает перед нами фигура статс-секретаря, мистера Престона. Это трусливый и грубый человек, замкнутый в рамках кастовых предрассудков, прикрывающий внешним величием внутреннюю пустоту и развращенность.

В „Книге снобов“ Теккерей высмеивал образование, которое полу-
чают модные девицы. Они обучаются невежественной гувернанткой, кото-
рая сама знает всего несколько французских фраз и орудует ими во всех
случаях жизни. В „Истории Титмарша“ дочь богача Брофа, мисс Белинда,
представляет яркий пример подобной модной барышни. Она хочет под-
ражать аристократическим девицам и обращает внимание лишь на тех,
кто причастен к высшему свету. Она пересыпает свою речь французскими
словами, играет на арфе и детонируя поет модные романсы. Снобизм до
того затуманивает ей глаза, что Белинда не замечает уже личных качеств
людей, а лишь их социальную принадлежность.

В произведении не представлена жизнь народных масс, жизнь бед-
нейших слоев населения. Автор устремляет все свое внимание на изобра-
жение снобириующих аристократов и богатеющих дельцов. Когда Титмарш
попадает в долговую тюрьму, то, не в пример героям Диккенса, он даже
не заглядывает в бедное отделение тюрьмы, а остается среди людей выс-
шего круга. Здесь же он встретил молодого человека, который поручился
по векселю своего приятеля аристократа. Последний денег не уплатил,
отправился путешествовать по Европе, а его приятель попал в тюрьму и
затем скоро умер. И автор заканчивает свой рассказ следующими него-
дующими словами:

„Я часто вижу виновника его смерти, когда он катается по
парку на кровном жеребце или сидит у окна своего клуба. Теперь
это богатый человек; у него, наверно, много друзей и он пользуется
безукоризненной репутацией. Я постоянно спрашиваю себя, когда
вижу его, как то ему спится и есть ли у него аппетит? Хотел бы я
знать, заплатил ли он наследникам мистера Б. те деньги, которые
тот внес за него и которые стоили ему жизни“²¹.

Главное внимание уделено в повести о Титмарше изображению бур-
жуазных кругов общества и разоблачению делячества и жажды обогаще-
ния. Мистер Броф, директор страхового общества и глава фирмы, тор-
гующей турецкими товарами, типичный образец ловкого дельца, не брез-
гающего никакими средствами для обогащения. Он любит говорить о
своем богатстве и положении в обществе, чтобы внушить окружающим
уважение к себе. Он—Джон Броф, эсквайр, член парламента, человек
известный в Лондонском Сити и его личное состояние доходит до полу-
миллиона. Он устраивает пышные празднества, куда приглашаются самые
сливки общества и о которых всегда пишут в газетах. Автор не останав-
ливается на описании великолепного бала, на котором он имел честь
присутствовать, и не распространяется о том, сколько фонарей горело в
саду и какое множество экипажей подъезжало к воротам.

²¹ Теккерей, История Титмарша стр. 273.

„Все это было прекрасно и весьма подробно описано в ^{В.Э.ДОЙ}_{ДЛЯ ДЕТЕЙ} великосветской газете собственным ее репортером, производившим свои наблюдения из харчевни „Желтого Льва“ (что через дорогу от виллы) и получавшим самые точные сведения насчет туалетов знатных дам от их кучеров и лакеев, забегавших в харчевню выпить портера“¹.

Это те самые описания жизни высокопоставленных людей, против которых так ополчился Теккерей при изображении жизни снобов. Это они приносят столько зла людям, наполняя их головы ложными представлениями.

Ложным величием полон и мистер Броф, тратящий большие суммы денег на устройство пышных балов. Но какими путями достаются ему средства, необходимые для этого блеска, как функционирует та компания, главой которой он является? Теккерей с замечательным искусством рисует в Брофе типичного представителя той хищнической плутократии, которая любыми средствами добивается обогащения. Обманными способами заставляет Броф вкладывать капиталы в свою контору. Он заинтересовывает всех хорошим дивидендом и усиленно рекламирует свою компанию. Крупные и мелкие суммы денег — все, что можно захватить, Броф затягивает в свои сети. Каждый из его служащих имеет некоторое число акций. Узнав, что у Титмарша есть богатая тетка, ловкий делец делает его своим любимцем и добивается, чтобы старая дама приобрела акции его компании. Броф не пренебрегает даже ничтожными для него деньгами своего старого сторожа, уверяя, что этим он обеспечивает его старость. И вся эта бесчестная деятельность, этот обман прикрывается громкими фразами и торжественными речами.

Теккерей разоблачает сухой практицизм английской буржуазии. В деловом мире все построено на расчете: деньги, богатство здесь решают все. Погоня за обогащением, за богатыми клиентами, за счет которых можно нажиться, блестяще рисуется автором. Здесь забыты все человеческие отношения. Без надежды на вознаграждение никто не поможет человеку в затруднительную минуту. Теккерей с правдивостью истинного реалиста отображает в своем творчестве торгащийский дух современной Англии.

„Дух торгащества проникает весь язык, все отношения выражаются в торговых терминах, в экономических понятиях. Спрос и предложение — такова формула, в которую логика англичанина укладывает всю человеческую жизнь“², писал Энгельс в „Положении рабочего класса в Англии“.

¹ Теккерей, История Титмарша, стр. 227.

² Маркс и Энгельс, Соч. т. III, стр. 554.

Сатира на деловую сферу жизни ярче всего проявляется в юмористических комедиях различных торговых компаний и их деятельности. Мистер Броф¹ любит торжественно говорить о своем страховом обществе:

„Благословение тысяч зависит от нас, миллионы денег ежедневно проходят через наши руки. Весь город, вся страна смотрят на нас, как на живой пример честности и порядка“².

И вот это „образцовое“ по честности общество терпит крах, сам директор скрывается во Франции и капиталы всех пайщиков погибают. Предприятие оказалось дутым, все директора во время скрылись и ни у кого из них не оказалось тех капиталов, которые должны были служить гарантией делу. Масса доверчивых людей, которые были увлечены жаждой обогащения, поплатились потерей всего, что они имели. Печальнее всего судьба бедного сторожа мистера Брофа, который потерял свои небольшие сбережения и остался с большой семьей выброшенным на улицу.

Крах страховой компании не единичный пример обманных обществ и предприятий, функционирующих в буржуазной Англии. В произведении рассказывается другой подобный случай, когда „лонгнула компания меховых промыслов, поглотив, как говорили некоторые, 300.000 фунтов капитала и не оставив на покрытие этого ничего кроме письменного договора с какими то индейскими племенами“. Но злые языки говорили, что не существовало никаких договоров ни с какими индейцами, а вся история договора была выдумана в одной торговой конторе³. Такими мрачными красками изобразил Теккерей пути обогащения буржуазного делового мира. Разорение других, безжалостное обирание, обман, подкуп—вот пути буржуазного накопления, вот откуда берутся средства и блеск в обществе. Все обогащение построено на обмане, и Теккерей с горечью восклицает:

„Сегодня уличили одного вора и открыли тысячи жертв его плутней, а явись завтра другой, и через год этот стол будут окружать новые тысячи жертв. И так до скончания века“⁴.

Художник не может найти в расчетливом и продажном деловом мире ни одного отрадного образа. Качества, нужные здесь для преуспевания людей, противоречат элементарным требованиям человечности. И Теккерей со всей силой своей сатиры обрушивается на делячество, беспечность и алчность современного буржуазного мира. Ранние произведения Теккерея подготовили те сатирические элементы его творчества, которые с таким блеском раскрываются в его лучшем романе „Ярмарка Тщеславия“, где сатира автора достигает особенного художественного совершенства.

¹ Теккерей, История Титмарша, стр. 207.

² Теккерей, История Титмарша, стр. 264.

³ Теккерей, История Титмарша, стр. 282.

С сатирой соединяется у Теккерея правоучительная тенденция. В ^{это} ^{дело} ^{входит} ^и ^{самое} ^{изложение} ^{идеи} ^{автора} ^и ^{его} ^{нравов} сцен и отдельных рассуждениях автор любит приводить доказательство своей идеи, но при этом он не только читает наставления, но умеет изобразить порок во всем его безобразии и внушить к нему непосредственное отвращение. Гневное обличение сочетается в произведениях автора с легким юмором и насмешкой над мелкими человеческими слабостями. Надо отметить, что, как правило, отрицательные сатирические типы больше удаются Теккерею, чем образы положительных героев. Стиль Теккерея в лучших из его ранних произведений достигает той ясности и чистоты, которые характерны для его зрелого творчества. Т. о. в ранних вещах автора заключаются характерные черты его творческого метода.

Разочарованный в общественной, политической и деловой сферах жизни, автор находит источник прекрасного лишь в описании искренних чувств человеческого сердца. Деловая и общественная сферы давали автору лишь материал для сатиры,— в семейных радостях видит он единственную тему, достойную поэтического изображения.

Обманутый в надеждах на наследство, оставшийся без всяких средств, Титмарш оценивает преданность любящих людей. Богатая тетка отказалась помочь ему выйти из долговой тюрьмы, но любящая жена и верный друг спасают его. В этих истинных человеческих чувствах, в семейном счастьи находит Теккерей материал, достойный вдохновить художника. Перенесение основного внимания на изображение личной жизни людей вне зависимости от их общественной и деловой деятельности наблюдается и в дальнейшем творчестве автора, особенно в его поздних произведениях. В романах „Виргинцы“, „Пенденис“ и др. Теккерей ставит в центр своего повествования изображение частной жизни людей, их быта и нравов.

„Вся область деловой, государственной, политической, даже научной жизни буржуазного общества выступала в сознании всех крупных представителей критического реализма, как враждебная красоте... Все, что было связано с деловой сферой, с трудом, с государственной, политической, общественной жизнью выключалось из области поэзии, эстетики. Только военная доблесть, да радости и муки любви представлялись художникам поэтическими островками в мутном мире прозаической, пошлой повседневности. Коммерция и политика были „грязным делом“, труд был не одухотворен, не наполнен внутренним смыслом и значением. Государство подавляло человека. Литература критического реализма XIX столетия равнодушно проходила мимо великих научных открытий, сооружений и строек своей эпохи, с недоверием, а то и с отвращением относилась к буржуазному прогрессу. Художники не могли не видеть, что этот прогресс служит

в руках хозяев буржуазного мира наживе, порабощению и ~~истреблению~~^{изгнанию} людей”¹.

Критикуя современную буржуазную действительность, Теккерей вместе с тем не смог пойти по правильному пути разрешения социальных вопросов и не видел выхода из тех противоречий, которые он наблюдал. Теккерей не затрагивает основ буржуазного общества и стремится разрешить социальные проблемы перенесением их в сферу морали. Рассказав о приключениях Титмарша, автор просит читателя запомнить вытекающую из них мораль:

„С деньгами обращайся осторожно... Помни, что большие проценты сопряжены с большим риском... А главное и прежде всего: никогда не пускайся в спекуляцию, если ты не вполне посвящен в закулисную сторону дела и не уверен, что во главе его стоят люди честные и надежные”².

Ясно, что подобное изречение, проповедующее осторожность в денежных делах, только снижает общее впечатление от произведения, где так ярко разоблачались обманные спекуляции буржуазных дельцов и хищническое обогащение за счет других. Разрешения социальных противоречий нельзя было достичь ни отдельными реформами, ни моральными проповедями.

В середине того же XIX века разрешение этого вопроса выражено четко и определенно в Манифесте Коммунистической партии.

В XIX в. классовая борьба „достигла ступени, на которой эксплуатируемый и угнетенный класс (пролетариат) не может уже освободиться от эксплуатирующего и угнетающего его класса (буржуазии), не освобождая в то же время всего общества навсегда от эксплуатации, угнетения и классовой борьбы”³.

До этого подлинного разрешения социальных проблем Теккерей дойти не сумел. Он не затронул своей критикой основных устоев современного общества, и его примирительные тенденции снижают социальную заостренность его произведений... Как представитель буржуазии Теккерей останавливается на попыти при постановке тех коренных социальных вопросов, разрешение которых было делом нового молодого класса, идущего на смену буржуазии. Ценность творчества Теккера заключается не в его выводах, а в его обличении буржуазного общества. В позднем творчестве

¹ „За боевую теорию литературы“: Литер. Газета от 13/XI 1948 г.

² Теккерей, История Титмарша, стр. 237.

³ Манифест Ком. Партии, Партиздат, 1936. Предис. Энгельса к немецкому изданию 1883 г., стр. 8.

автора усиливаются морально-нравоучительные тенденции, и резкость сатиры в них снижается.

В ранних же произведениях особенно ярко проявляется резкое разоблачение господствующих классов и беспощадное вскрытие противоречий буржуазного общества.

В этой обличительной тенденции, в этой резко выраженной критике капиталистического общества и заключается важное значение творчества Теккерая, крупного реалиста и сатирика английской литературы XIX века.

Тбилисский государственный университет

им. Стالина

Кафедра истории зап. евр. литератур

(Поступило в редакцию 25. IV. 1949).

3. ၁၁၉၂၃၅

არმანელი ეპიზოდების გასერვისათვის შესრულებული
„ეკ-ნეტი“

ფირდოუსის „შაპ-ნამეში“ წარმოდგენილი ეპიზოდები უმთავრესად ორი სახისაა: საგმირო-ფალაცნურისა და რომანულის. ფირდოუსისათვის უმთავრესი და ძირითადი პირველია, რადგან მასში ავლენს და ატარებს ვაცილებით უფრო აშკარად, როგორც პოემის მაგისტრალურ ხაზს — ბრძოლას კეთილისა და ბორტის ძალებს შორის, ისე თავის ყველა შეხედულებასა და იდეას. დ. კობიძის შენიშვნით: „ფირდოუსისთან რომანული ეპიზოდები თთქმის საგმირო საქმეების დამატებებს წარმოადგენინ, რომლებიც ვარდის ფოთლების მსგავსად მიმობნეულია მთელ ნაწარმოებში და მასში მეტი სითბო და სიხალისე შეაქვთ“¹. ასევე მართებულად მიგვაჩნია ილ. ბარამიძის აზრი რომანული ეპიზოდების აღგილისა და როლის შესახებ „შაპ-ნამეში“. ხსენებული ავტორი შენიშნავს, რომ „შაპ-ნამესათვის“ რომანული ეპიზოდები თავისებური მხატვრული სამკაულის როლს თამაშობს, სიახლე და სიხალისე შეაქვს ერთფეროვნებით დამძიმებულ ეპიკურ ძეგლში. გაუთავებელი ომებით თავმობეზრებული მკითხველი ფირდოუსის გადასყავს სულ სხვა ამბებზე, ამით მას კვლავ უღვიძებს კითხვის ცნტრერესს, ერთგვარად ასვენებს კიდეც და ახალი სამხედრო ამბების მოსმენისათვის ამზადებს. რასაც კვირველია, „შაპ-ნამესათვის“ რომანული ამბები შემთხვევითია².

ვევბერთელა პოემაში თხრობის გრძელ მანძილზე ფირდოუსი გზადაგზა
ჩერდება და ურთავს სხვადასხვა ეპიზოდს, მათ შორის რომანულს. აღსა-
ნიშნავია, რომ ამ ეპიზოდებს ხშირად დამოუკიდებელი ნაწარმოების მნიშვნე-
ლობაც კი შეიძლება მიეცეს: აქვთ თავისი განკვანძა, კულმინაცია და კვანძის
გახსნა, თავისი ექსპოზიცია და ფინალიც. მაგრამ, ამასთანავე, ასეთი ეპიზო-
დები პოემის ძირითად თხრობასთან და ამბეგთანაა დაკავშირებული. ფირ-
დოუსი არ ქმნიდა რომანტიკულ ეპოსს, მის წინაშე საგმირო ეპოსის შექმნის
ამოცანა იდგა. მან ეს ბრწყინვალე შეასრულა, მაგრამ მისი პოეტური გრინა

¹ დ. კობიძე, „ამირან-დარეჯანიანის“ სადაურობისათვის: ლიტერატურული ძეგლი, II, 1944, 262.

² ალ. ბარამიძე, ნარკევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, 1945, 224.

მხოლოდ საგმირო ეპოსის ჩარჩოებში ვერ მოთავსდა, გასცილდა მაგრა კუნძულზე
ძნობლად და ამიტომ მისი „შაჰ-ნამე“ შეიცავს საწყისებს ყველა იმურანისას ეს
რომელიც კი ფირდოსის შემდეგ ჩამოყალიბდა და განვითარების მწვერვალს
მიაღწია.

ზემოთქვეულის შემდეგ ჩვენ წინაშე ასეთი კითხვა ისმის: მიუხედავად მეორეხარისხოვანობისა, მაინც რა ადგილი უჭირავს პოვმაში რომანულ ეპიზოდებს. ამ საკითხზე მსჯელობას ჩვენ კონკრეტულად ვიწყებთ „შაჰ-ნამეს“ პირველი (რიგით) რომანული ეპიზოდიდან, ეს არის ზაღლისა და როდამის ეპიზოდი.

ზაალისა და როდამის რომანული თავგაადასავლის ეპიზოდი ფირფლოუსის „შაჰ-ნამეში“ ყოველთვის იპყრობდა მკვლევართა ყურადღებას¹. იგი, რომელიც მკვლევართა სპეციალური შესწავლის საგანი ჯერ არ ყოფილა, ერთ-ერთი კვანძებული ეპიზოდთაგანია „შაჰ-ნამეს“ სიუჟეტურ განვითარებაში და შეიძლება განვიხილოთ, როგორც გარდამავალი ამბავი პოემის მითოლოგიური ნაწილიდან საგმირო-ფალავნურზე და ამ ორ ნაწილს შორის გადცებულ ერთ-გვარ ხიდად მივიჩნიოთ; ხსენებულ ეპიზოდში წარმოაქმნება „შაჰ-ნამეს“ საგმირო-ფალავნური ნაწილის უმთავრესი გმირი როსტომი. პოეტი ამ ეპიზოდიდან იწყებს პირველად საგმირო-ფალავნურ იდეალუბზე მსჯელობას. ზაალისა და როდამის რომანული ეპიზოდის დასაწყისად ჩვენ მივგეხნია ამბავი ზაალის დაბადებისა, ხოლო დასასრულად როსტომის დაბადება. ამ ფარგლებში ეპიზოდი 1660 ბეითს შეიცავს („შაჰ-ნამეს“ თეორანის 1934 წლის გამოცემის მიხედვით) და შეიძლება ორ ნაწილად გაიყიდოს: 1. ზაალ-სიმურლისა და საამის ამბავი, 2. ზაალისა და როდამის მიჯნურობის ამბავი. ზაალისა და როდამის რომანული თავგაადასავალი, მსგავსად მრავალი სხვა ეპიზოდისა, ისე მოხდენილადა „შაჰ-ნამეში“ ჩართული, რომ ამ ვეებერთელა პოემის სიუჟეტის მთლიანობისათვის აუცილებელ ნაწილს წარმოადგენს, ხოლო ცალკე იღებული, მის წინა და მომდევნო ნაწილებისაგან მოწყვეტილად, სრულიად დამოუკიდებელ და გამართულ სატრუთალო-რომან-ტიუელი უანრის პატარა პოემის წარმოადგენს, რომელსაც ერთი მთლიანი და შეკრული სიუჟეტის არქეტექტონიკისათვის ყველა აუცილებელი საფეხური გააჩნია; აქვს თავისი ექსპოზიცია, განკვეთი, კულმინაცია, კვანძის გახსნა და ფინალი. ექსპოზიცია ამ ეპიზოდში არის ზაალის დაბადება და საამის ბრძანება მისი გადაგდების შესახებ. განკვეთი — ზაალის როდამზე გამიჯნურება, ამის შემდეგ იმ თავიდან, რომელშიც მოთხოვნილია საამის ბჭობაზე მობედებთან ზაალის როდამზე გამიჯნურების შესახებ, თხრობა ორი სიუჟეტური რეალით იშლება: მერაბის სასახლეში მიმღინარე ამბებითა და საამ-მანუჩართან დაკავშირებული ამბებით ზაალისა და როდამის მიჯნურობის გამო. ეს ორი რეალი ერთდება სინდოხთის მისვლით.

¹ Օպ. ծառաթօթը գտնութեալ է մուս. „Յաձ-բաթյ“, 1934, 14; А. Крымский, История Персии, ее литературы и дервишской теософии, изд. предварительное, 1903, 43; М. Дьяконов — Фердоуси, Жизнь и творчество, 1940, 62; Сборник — „Восток“, II, 1936, 86; Р. Horn, Geschichte der persischen Literatur, 1909, 87; Н. Ethe, Die höfische und romantische Poesie der Perser, 1887, 29; Th. Nöldeke, Das iranische Nationalepos: Grundriss, II, 1940, 166, 173.

საამთან და ეს არის ეპიზოდში განვითარებული მოქმედების უმაღლესი ტექნიკური დოკუმენტი. კვანძის გახსნა ზაალის მისვლა მანუჩარის წინაშე და ფინალი — როსტოკის დაბადება.

როგორც უკვე შევნიშნეთ, სიუჟეტის მთლიანობის თვალსაზრისით, ზაალისა და როდამის ეპიზოდი წარმოადგენს სატრაფიალო-რომანტიკული უანრის პატარა პოემას, მაგრამ ახლა ისიც უნდა ითქვას, რომ ხსენებული უანრის თვალსაზრისით იგი სრულყოფილად ვერ ჩაითვლება. ასე ვფიქრობთ ჩვენ იმიტომ, რომ ხსენებული უანრის საყოველთაოდ ცნობილ და განთქმულ თხზულებებში განკვანდა ჩვეულებრივ რომანულ ურთიერთობათა სფეროდან მომდინარე მიზეზით ხდება. ასევე, მავალითად, ფახტ-ად-დინ გორგანელის პოემა „ვისრომიანში“, ინტრიგა, რომელიც აძლიერებს დრამატულს, იქმნება ვისის, მისი სურვილის წინააღმდეგ, შაპ-შოაბადზე გათხოვებით. ამის შემდეგ ეძლევა იმპულსი თხრობის გაშლის პოემაში, ამის შემდეგ იწყება შეყვარებულთა—ვისისა და რამინის ცდა და ბრძოლა წადილის მიღწევისათვის — შეერთებისათვის. მსგავს გარემოებასთან გვაქვს საქმე ნიზამი განჯელის „ლეილა-მეჯნუნიანში“ და სსენებული უანრის სხვა ცნობილ თხზულებებში. ასეთებს ჩვენ ვუწოდებთ სატრაფიალო-რომანტიკული უანრის ტიპურ თხზულებებს. ასეთად ვერ ჩაითვლება ზაალისა და როდამის რომანული თავგადასავლის ეპიზოდი. მართალია, აქ ამ ორ შეყვარებულს მიზნის მისაღწვევ გზაზე ხდება დაბრკოლება, მაგრამ, ჯერ ერთი, ეს დაბრკოლება არც თუ ისე ძნელი დასაძლევი ხდება, რაც დრამატულს აღარ ამძაფებს და, მეორე, რაც ჩვენ მიერ შემოთქმული თვალსაზრისის მიხედვით მთავარია, ეს დაბრკოლება რომანულ ურთიერთობათა სფეროდან არ მოდის; ამ ეპიზოდშიც, ისე როგორც მთელს „შაპ-ნამეში“, კეთილსა და ბოროტს შორის დაუსრულებელი ბრძოლის ახალ-ახალი — ხან ფარული, ხან შეკრა გამოვლინებანი აძლევენ ბიძგს მოქმედების განვითარებას და ახალ-ახალი ამბების შესახებ თხრობას. ამ ბრძოლის მიზეზი აბრკოლებს ზაალისა და როდამის სიყვარულის დაგვირგვინებასაც.

ეპიზოდის მოქლე შინაარსი ასეთია:

დიდი ხნის ნატერის შემდეგ მანუჩარ მეფის უძლიერეს და უერთგულეს ფალავანს — საამის შეეძინა ერთი ვაჟი. ახლაუმობილს მთლად თეთრი თმა ჰქონდა. საამია, როდესაც თეთრობიანი ბავში ნახა, იუკადრისა და, რაც მთავარია, იგი შიშმა შეიბყრო; ჭაღარა ბავშვის დაბადება უბედურების მომასწავებლიდ ჩასთვალი და ბრძანა, რათა წევლო იგი და შორს გადაეგდოთ. თოთო ბავშვი მართლაც წაიღეს შორს და დასტროვს ალბორზის მთის მწვერვალების ძირში. ბავშვი ერთხას იქ უპატრიონოდ ეგდო, ხან თითო იწუწნიდა, ხან კი სტირო-როდა გულამოსკვნილი. მაგრამ მიღე სიმურღმა, რომელსაც ალბორზის მწვერვალზე ბუდე ჰქონდა, იგი აიყვანა და იქ გაზარდა ბარტყებთან ერთად. ერთ ლაშეს საამია სიზმარში ნახა, რომ მასთან მივიდა უცნობი ჭაბუკი და ახარა ვაჟიშვილის გაზრდის ამბავი. ძილისგან როდესაც გამოფხიზლდა საამი, მოიხმო მოქმედები, უამბო სიზმარი და ჰქითხა, თუ რისი მომასწავებელი უნდა ყოფი-

ლიყო ეს. მათ გაჰკიცხეს მისი საქციელი ბავშვის გადავდების გამო და უთხერების: „ნადირი ხმელეთზე, ფრინველი ჰაერში, ხოლო თევზი და ნიანგრაწყვალშე, ყველა თავის შობილს ზრდის, თავს ევლება და ღმერთს მაღლობას სწირავს, შენ კი გამოიჩინე ღმერთისალმი უმაღურობა და მისგან ნაჩუქარი ნანატრი ვაჟი გადააგდე. ახლავე უნდა გაეშურ მის საძებნელად, ხოლო ღმერთს პატივება სთხოვო“. საამ ფალავანმაც შეისმინა მოძელთა ნათქეამი და გადასწყვიტა მეორე დლესვე ალბორზის მთისაკენ წასვლა შვილის საძებნელად. იმ ლაშეს მან კვლავ ნახა სიზმარი. მასთან მივიდა ერთი ბრძენი და უთხრა: „თუ თეთრი თმა აღმიანისათვის ზადად ჩაითვლება, მაშინ შენ ბიწიერებითა ხარ აღსავსე, რადგან თმაცა და წვერიც მთლად თეთრი გაქვს. ბავშვის თეთრი თმა და შენი ჭალარა ღმერთმა გარეუნა, შენ კი ეს დაივიწყე, როდესაც უსამართლო განაჩენი გამოიტანე და შენი პირმშოს გადაგდება ბრძანე. ღმერთისაგან ასეთი საქციელისათვის შეძულებული ხარ“. შეშინებულმა საამმა ძილში ისე დაიღრიალა, როგორც მძინვარე ლომმა, როდესაც იგი ბადეში გაემშის ხოლმე. როგორც კი გამოიღვია, მსახურთა და მოძელთა თანხლებით, დაუყონებლივ გაეშურა ალბორზის მთის მწვერვალებისაკენ, სადაც ზალი ეგულებოდა. მაღლა ზეცისკენ ალაპყრო ხელები და ღმერთს ასე შეეველრა: „თუ ბავშვი ჩემი წმინდა შთამომავლობისა და არა აპრიმანის თესლისგან, იყავი მოწყალე ცოდვილის მიმართ, იხსენი შენი მონა ტანჯვისაგან და დამიბრუნე ჩემი ძე“. საამმა როდესაც გამუღვანა ნამდვილი მიზეზი ბავშვის გადაგდებისა, მისი ვედრება ღმერთმა შეიწყნარა... ფასკუნჯამა ზაალს ასე მიმართა: „რავი მამაშენი, სახელვანი ფალავანი, ითხოვს შენს თავს, მე უნდა დაგაზრუნო მასთან“. მისცა თავისი ფრთის ერთი ლერო და უთხრა: „თან წაიღე, იქაც იყავი ჩემი ძლიერების მფარველობის ქვეშ, თუ რამე გაიგერდეს, ჩაგდე იგი ცეცხლში და მყისევ ჩემს ძალას და მფარველობას ნახავ კვლავ. შენზე გული შემტკივა, ჩემს ფრთებს ქვეშ გაზარდე და გამოკვებე ბარტყებთან ერთად“. აიყანა და ფრენით ძირს დაეშვა. მიჰვარა მამას შვილი. საამმა თავის ძეს თავით ფეხებამდე ახედ-დახედა, სწორედ რომ სამეფო ტახტსა და გვირგვინს შეეფერებოდა. მკერდი და მკლავნი ჰქონდა ლომისებრი, სახე კი მზისდაგვარი. უძგერდა ფალავნის გული, მარჯვენა უჩნდა ხმლის მაძებელი. წამწამები ჰქონდა თეთრი, თვალები — ზავი, ბაგენი — ძოჭის, სახე — სისხლის ფერი, თეთრი თმის გარდა, მას ნაკლი არ ჰქონდა. საამმა საჯაროდ ალუთვეა შვილს, რომ ამიერიდან ყველა მის სურვილს შეასრულებდა და თავის სამფლობელოში — ზაბულისტანში წაიყვანა. სასახლეში მისვლისას საამმა გარსკვლავთმრიცხველებსა და მოძელებს დაავალა, რათა გამოერქვიათ, თუ რა ეწერა ზაალის ბელის ვარსკვლავზე. მათაც მცირე ხნის შემდეგ მოახსენეს, რომ ზაალი იქნება სახელვანი ფალავანი, ამჟი, გონიერი, გმირი და მხედარი. გავიდა ხანი... მანუჩარ მეფის ბრძანებით საამი მოემზადა სალაშეწროდ მაზანდარანისა და ქარგასარანისაკენ. წასვლის წინ იხმო ბრძენნი, ვარსკვლავთმრიცხველნი, მოაბედნი და დააგალა მათ: „მე მივდივარ, ტახტსა და გვირგვინს ვუტოვებ ზაალს. გაბარებთ მას განსწავლისათვის. გაანათლეთ

შისი სული ყველა სათნოებით, იქონიეთ მისი პატივისცემა, მიეცოდეთ ანიჭებულება დარიგება, ჩაუნერებეთ მაღალი ზე და აზრი“, ხოლო ზაალს ასეთი დარიგება მისცა: „ამიერიდან შენ გენება სამეფო გვირგვინი. სიყვარული უნდა გაავრცელო შენს ირგვლივ, გარშემო შემოიკრიბე მეცნიერნი და მხედრები. ისმინე და ისწავლე ყოველი სიბრძნე, მასში პოვებ შენ სიმშეიდეს. არ შეაჩერო დოკუმენტის აღება და მისი გაცემა. ეცადე ყოველთვის სწავლას და სამართლიან განსჯას“. სამეფოს განმგებლად დარჩენილმა ზაალმა ერთხელ განიზრახა გაევლო თავის სამფლობელოში. გასწია ამალით ქაბულისაკენ. ქაბულის მეფე მერაბი, როდესაც გაიგო, რომ მისკენ წამოვიდა ზაალი, მოემზადა შესახედრად; მიართვა მას ძვირფასი ძლვენი და დიდებულად გაუმასპინძლდა. ზაალი მოხიბლა მერაბის გარევნობამ, გონიერებამ, დახვედრამ და თავისი აღტაცება გამოსთქვა მის შესახებ. მაშინ იქ მყოფმა დიდებულთაგანმა ზაალს უთხრა: „მამა ო არის, შენ მისი ასული იკითხე! მერაბს ჰყავს ერთი ისეთი ქალიშვილი, რომლის სახე მზესა სჯობია, თავით-ფეხებამდე სპილოს ძვლის მსგავსია, სახით სამოთხეა და ტანადობა აქვს მას ჭაღრის ხის. მისი ღაწვები ბროწეულის ყვავილის ფერია, ხოლო ბაგენი ბროწეულისავე მარცვლისნაირი. მის ვერცხლის მკერდზე ამოზრდილია ორი ბროწეული, მისი თვალები ბალნარში აყვავებულ ნარგიზთა გვარია, მის წამწამთ სიშავე ყვავის ფრთისგან აქვს მოტაცებული, მისი წარები მოხრილია როგორც თირაზის შშილდი. თუ გაურს იხილო ბადრი მთვარე, მთლად მისი სახეა, თუ გასურს მუშკის ყნოსვა, მთლად მისი თმა არის. ერთი სიტყვით, მერაბის ასული კიდით-კიდემდე მორთულ-მოკაზმული სამოთხეა, აღსაგეს სილამაზით, ბედნიერებით და სანდომიანობით“. ზაალმა ო ეს მოისმინა, გული აუგერებდა ისე მძლავრად, რომ მთლად წაერთეა აზრი და სიმშეიდე. ესლა სთქვა: „რაკი მამა ასეთი კარგია, რაა საკვირველი, რომ მისი შვილიც იყოს მშენიერი“. ზაალი მერაბის ასულზე გახდა შეყვარებული და მთელი ღამე იჯდა ჩაფიქრებული და გულსევდიანი, ჯერ არნაბულის, მაგრამ გავონილის ნახვაზე ოცნებობდა... ხოლო როდესაც მზემ სხივნი. დასცა მთის მშვერვალებს და ქვეყანა ბროლივით გაბრწყინდა, ზაალს ესტუმრა მერაბი და მას სასახლეში სტუმრობა სთხოვა, მაგრამ ზაალმა ამ თხოვნაზე უარი უთხრა; მას მერაბთან, რომელიც იყო ზააქის შთამომავალი, არ მიესვლებოდა. ამ სტუმრობის შესახებ საამი და მეუე მანუჩარი რომ გაიგებდნენ, დასძრახავდნენ ზაალს. ზაალს სიყვარული კიდევ უფრო გაუცხოველდა, შმაგი შეიქმნა, გონება დაკარგა და ბრძენი შეყვარებული გახდა. როდების სიყვარულისაგან შეიქმნა იგი გულდაკოლილი, ერიდებოდა სხვასთან საუბარს, ეშინოდა ხვაშიადი არ გამულავნებოდა და ამით მისი პატივი არ შელაბულიყო. როდესაც მერაბი სასახლეში დაბრუნდა, თავის მეუღლეს სინდოხს უამბი ზაალის შესახებ. უთხრა: „პირმთვარეო, ქვეყანაზე ფალაგანთაგან ზაალს ერთიც ვერ შეედრება. ვერც ერთ სასახლეში შენ ვერ იპოვი მხედრის სურათს, რომ ისე მოხდენილად, როგორც ზაალი, იჯდე უნაგირზე და ხელთ ეპყრას აღვირი. ის ლომბულია, ღონით სპილოა, მისი ხელები უხვია, როგორც ნილოსი წყლით. ტახტზე მჯდომი ოქროს მფრქვეველია, ხოლო ომში მტერთა თავების უწყალოდ მჭრელია. მისი ნათელი

ლაწვები მსგავსია არღვანისა. ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა, მისი ხალი მხოლოდ ისაა, რომ თმა აქვს თეთრი. ამის გარდა, მასზე მტკროსკე ნაკლის მაძიებელი, ვერავითარ ზადს ვერ შენიშვნას. მაგრამ ასე გასინჯვა და თეთრი თმები მას კიდეც ამშვენებს, იტყვი, სწორედ ამით ხიბლავს ის ყველას გულს".

როდესაც როდამმა დედ-მამის ეს ლაპარაკი მოისმინა, აიტკრიცა და აინთო სახეზედ ბრძნეულისფრად, მისი გული ზაალის სიყვარულის ცეცხლმა შთანთქა და წაერთვა მას ძილი, მოსვენება და ჭამის მადა. მოიხმო თავის მსახურთა შორის ერთგულებით რჩეული თურქი მხევლები და გაუმჯობენა მათ გულის საიდუმლო და უთხრა: „შევვარებული ვარ ისე მძლავრად, როგორც მღელვარე ზღვა; რომლის აქაცებული ტალღები ცამდე აღწევენ. ჩემი გული შეპყრობილია ზაალის სიყვარულით, მასზე ფიქრი მე ღამით ძილს მითხოთხობს. ჩემი გული, სული და გონება მისი სიყვარულითაა მოცული. დღე და ღამე მის სახეზე ვიტერობ. უნახვად შევიყვარე მე იგი, მასთან დამეგობრება მის შესახებ გაგონილით ვირჩიე. მე იგი შევიყვარე არა მისი სახისათვისა და თმებისთვის, არამედ მისი ვაჟეაცობისთვის შევიქენ ზაალის სიყვარულის მაძიებელი". მხევლებს დაავალა წასულიყნენ ზაალის კარავისაკენ, გაეგოთ ყოველივე დაწვრილებით და დაახლოვებისათვის შესაძლებელი გაეკეთებინათ. მხევლებმაც გასწიეს, მიაღწიეს ზაალის კარავს. ამ უკანასკნელმა შენიშნა ისინი და თავის ერთ მონას უბრძანა წასულიყო და გაეგო, თუ ვინ იყვნენ ისინი, ან რა უნდოდათ მისი კარვის მიღამოებში. როდესაც როდამისა და მერაბის მონები ერთმანეთს შეხვდნენ, მცირე გასაუბრების შემდეგ როდამის მხევლებმა უთხრეს ზაალის მონას: „ჩეენი მიზანია რაიმე გისაშუალოთ, რათა ზაალისა და როდამის ლალის ბაგენი ურთიერთს დავუმეგობროთ, შესაფერისი იქნება, რომ ზაალი და როდამი ერთ უღელში იყენენ და ერთმანეთს გვერდი დაუმშვენნ". ამ სიტყვების გამგონე ზაალის მონას სიხარულისაგან სახე გაუბრწყინდა და მათ ასე უბასუხა: „მოვარეს მოკაშკაშე მზე დაშვენდება! როცა საწუთორ განიზრახავს ქალ-ვაჟის შევაგშირებას, თითოეულის გულში სიყვარულს დაასაღვურებს, ხოლო როდესაც მოისურვებს წყვილთა შორის კავშირის გაწვეტია, ამისათვის მას მრავალი სიტყვა არ დასჭირდება, წყვილს ერთმანეთს სწრაფად დააშორებს. დაცილება ხდება აშკარად, შევაგშირება კი ფარულად". ერთი სიტყვით, როდამის მხევლებმა დაგალება ბრწყინვალედ შეასრულეს. ზაალმა როდამს გაუგზავნა საჩქარი მხევლების ხელით და ამასთანავე დაუნიშნა პირველი შეხვედრის დრო და აღგილი; ღამით როდამი თავის კოშკიდან თოქს გაღმოუშვებდა და მით ზაალი ავიდოდა მასთან. ზაალისა და როდამის შეხვედრა მართლაც მოხდა და მათ ურთიერთს მტკიცე ფიცი მისცეს, რომ არასოდეს ერთმანეთს არ უღალატებდნენ, მხოლოდ განშორების უამს საყვედლურით მიმართეს მზეს: „ქვეყნის მანათობელო, კიდევ ცოტა ხანს, ასე შალე შენი ამოსვლა ჩვენს საქმეს არ ეგებოდა!"

ამის შემდეგ ზაალმა იხმო მობედები და გაუმჯობენა მათ თავისი გულის წადილი. მათვან რჩევას ითხოვდა, რადგან როდამი დედმამით ბოროტის ძალთა შთამომავალი იყო და მისი როდამთან შეუღლება ირანელთა მეფისა-

თვის არასასურველი იქნებოდა. მოძედებმა ურჩიეს, რათა წერილი მხტარული საამისათვის და მისგან ნებართა ეთხოვა. ზაალმაც მისწერა მამას ბარჩო და გაახსენა ის ფიციც, რომელიც მან საჯაროდ მისცა ზაალს, როდესაც იგი სიმურღმა ალბორზის მწვერვალიდან დაუბრუნა მას. ზაალის წერილმა საამი დიდად დაალონა. სთვა: „რომ ნება არ დავრთო, დამზრახავენ, როგორც ფიცის გმტებს, ნება მივცე -და, გარეული ფრინველის აღზრდილისა და იმ აკსულთა შობილისაგან, რა შთამომავლობა წარმოიშობა“. მოიხმო გარსკვლავთ-რიცხველნი და აკითხებინა, თუ რა შედეგი მოჰყევებოდა მერაბის ასულთან ზაალის შეულლებას. დიდი ხნის შემდეგ გარსკვლავებზე ამოიკითხეს და საამს მოახსენეს, რომ „ხსენებული წყვილისაგან დაიბადება უბადლო გმირი, რომელიც თავს დასდებს ირანის მეფეთა სამსახურად და თურანს ახალ უბედურებას დაარებს თავს“. გახარებულმა საამმა ზაალს დასტური შეუთვალი, ისიც ცინობა, რომ უმოკლეს ხანში მეფესაც აცნობებდა ამ საქმის შესახებ. როდესაც როდა-მის დედამ სინდოხთმა გაიგო მისი ასულის მიჯნურობის ამბავი, შერისხა როდამი, გულში კი ესიამოვნა, თუ კი მათი შეულლება მოხდებოდა, რადგან საამთან დანათესავება მათი ოჯახისათვის დიდ გამარჯვებას ნიშნავდა. მაგრამ ქაბულის სასახლეში დევთის რისხება დატრიალდა, როდესაც სინდოხთმა როდა-მისა და ზაალის სიყვარულის შესახებ გაუმჯობავნა მერაბს, რადგან ამ უკანას-კერელმა კარგად იცოდა, რომ მანუჩარ მეფეს ეს ამბავი განარისხებდა და შეიძლება საქმე ქაბულის აოხრებით დასრულებულიყო. მართლაც ასეთი მიმართულება მიიღო საქმემ, მართლდებოდა მერაბის შიში... როდესაც მეფე მანუჩარმა ეს ამბავი გაიგო, ფიცხელი განკარჯულება მისცა საამს: „აბლავე გაემართო და ცეცხლი აღანთე, გადასწვი მოთლი ქაბული. არ მოხდეს, რომ მერაბშა შენგან თავი დააღწიოს, ისლა დარჩა ზააქის თესლისგან წარმოშო-ბილი. მოჰყევთე თავი ყველას, ვინც კი მისი ნათესავია, ყველა დიდებულს, ვინც კი მას მეგობრობს. მოსპე ჯაღოქარი ზააქის ყველა ნაშერი და მერაბის ყველა ნათესავი“. საამმა ვეღარ გაუბედა მანუჩარს სიტყვის შებრუნება, გმთ-ხეია მის ტახტს და გასწიი ბრძანების აღსასრულებლად. როდესაც ეს ქაბულში გაიგეს, თავზარდაცემული ზაალი გაეშურა მამის შესახვედრად, შევედრა მას, გაახსენა ფიცი და უთხრა, რომ ქაბულის უბედურება იქნებოდა მისი უბედუ-რება, სთხოვა ემარა ყოველი ლონე, რათა მანუჩარს შეეცალა გადაწყვეტი-ლება. მაშინ საამმა განიზრახა წერილით მიემართა მანუჩარისათვის. და ეს წერილი ზაალის ხელით გაეგზავნა მისთვის, სურდა მეფეს თვავისი თვალით ენახა ზაალი, ეგების მით მოხიბლულს შეეცალა თვისი ბრძანება. საამმა ბრძანა მეფისათვის მისართმევი უსტარის დაწერა და იგი მანუჩართან გაა-ტანა ზაალს. ამ დროს კი ქაბულში მერაბის სასახლიდან მოთქმა და ზარი ისმოდა, გაშმაგებული მერაბი მთელს რისხებს სინდოხთშე ანთხევდა, ეს უკა-ნასკერელი ლრმად ჩააფიქრა შექმნილმა მდგომარეობამ და მოისაზრა ერთი საშუალება, რადგან შორსმეცვრეტელი და გონიერი ქალი იყო. მერაბს უთხრა: „მე უნდა წავიდე საამის წინაშე. შევძლებ მოვიშოროთ გაშიშვლებული ხმილი. მოვახსენებ მას, რისი თქმაც საჭიროა, და გონიერებით მოვდრევ მის ჰკაც განზრახვებს. მას ძლენად მივუტან ჩემგან მწუხარებას და შენგან საჩუქ-

რებს, მომეცი განძი დამშვენებული". მართლაც სინდოხთმა სპილოებისა და აქლემების ქარავანი დატვირთა ურიცხვი ძლევნით და გაუდგა გზებს სამართლებული კენი. ეახლა მას, მიართვა ძლევნი და ასე მიმართა: „ქვეყნის წყვდიაღი შენით არის განათებული, შენი შიშით ბოროტებას ხელები შეეკრა. შენი კვერთხის ძალით გზაა ხსნილი ქეთილისათვის. ქაბულში თუ კი ვინმე ცოდვილი, უპირველესად ეს მერაბია, ხოლო ქაბულის მშვიდობიანი და უცოდველი მცხოვრებლები რა დამნაშავენი არიან; ჩისთვის უნდა ჩაგრძნენ ისინი უბედურებაში. ქაბულში ყველა სულდგმული შენი ერთგულია, ისინი შენი მსახური და ფეხის მტვერი არიან. მე ვარ, ფალავანო, ზააქის შთამომავალი, სულით ნათელი გმირი მერაბის მეუღლე და დედა პირმთვარე როდამის. გეახელ, რათა გავიგო, თუ ვინ მიგაჩნია შენ ქაბულში მტრად ან მოყვარედ. თუ ჩვენ ვართ ცოდვილი, შთამომავალი უშმინდური გვარისა და ამიტომ ჩვენს ლირსებას სამეფოში არ შვევფერებით, აგერ ვარ შენს წინაშე გულსევდიანი, მოსაკლავი მოჰკალ, დასატყვევებელი დაატყვევე, ქაბულის უცოდველთ კი სიცოცხლეს ნუ მოუსპობ. ასეთ საქმეს ნუ ჩაიდენ, ნათელ დღეს წყვდიაღი მოეფინება. კარგაბანს ისაუბრეს სინდოხთმა და საამმა... ბოლოს, ამ უკანასკნელმა სინდოხთს მისცა მტიცე ფიცი, რომ ქაბულს აღარ ააოხებდა, დასძინა კი, ეს ფიცი ძვირად მიღირსო, აქვე აუწყა ზაალის მანუჩარ მეფესთან გაგზავნის ამბავი. ამასობაში ზაალმა მიაღწია მანუჩარ მეფესთან, რომელიც მოხიბდა თავისი ვაჟეკაცობით, გარევნობით, ყოფაქცევითა და გონიერებით. მანუჩარმა იგი მოძელებს სიბრძნის ცოდხაში გამოაცდევინა, ასევე გამოსცადეს იგი მეფის წინაშე მოედანხე მშვილდოსნობაში, ცენონსნობაში და მისთანებში. ზაალით აღტაცებულმა და მოხიბლულმა მანუჩარ მეფემ საამის წერტლზე დასტური სთქვა და მისწერა: „ზაალი გულალია, უნარიანია, გმირია და მხედარი, მისი სახელი ქვეყანაზე დარჩება. როდესაც მოვიდა, გავიგე მისი წადილი და გულისთქმა, ყველა სურვილი შევუსრულე, ამასთანავე მრავალი დღე მასთან სიხარულში გავატარე. ვგზავნი მას შენთან გულგაბარებულს, მისგან შორს იყოს ბოროტის ხელი!“. მეფე მანუჩართან დასტურებული საქმის შედევი მყისევე აცნობეს მერაბს და საამი თავისი ამაღით ზეიმზე გაეშურა ქაბულისაკენ. იქ დადის ამბით ქორწილი გადაიხადეს და ურიცხვი საბოძვარი იქროსი, ვერცხლის და თვალმარგალიტის მიმოაფრქვიერს. ამის შემდეგ როდამი ზაალმა თავის სამეფოში წამოიყვანა და ახლა აქ გააგრძელეს ლხინი და ზეიმი.

დიდი ხანი არ გასულა ამის შემდევ, რომ მშვენიერ კვიპაროსს გაუჩნდა ნაყოფი. დაჭინა გულის გამახარელი და მაამებელი გაზაფხული. ტანჯვამ და მწუხარებამ მოიცავა მისი გული მძიმე ნაყოფის გამო, სიმწრისაგან როდამი თვალთაგან სისხლს ლვრიდა. ღაწვნი არღავანისა ზაფრანად ექცა... და დადგა გარსკვლავთმრიცხველთა ნაწინასწარმეტყველევი გმირის შობის დღე, მაგრამ ნაყოფი ვერასგზით იშვა; იტანჯებოდა როდამი, მოსთქვამდა სინდოხთი, გოდებდა ზაალის სასახლე... მსწრაფლ ზაალს გაასხენდა სიმურლის მიცემული ღერო ფრთისა და სიმურლისავე სიტყვები, როცა გაგიჭირდეს, ცეცხლში ჩააგდე, მხსნელად მოგევლინებით. ასეც მოიქცა. შავი ორუბელივით დაეშვა სიმურლი, ასწავლა ზაალს, თუ რა საშუალებით შეიძლებოდა ბავშვი შობი-

ლიკო. ასეც მოიქცნენ. დაიბადა და თვალი აახილა მომავალშა გმირზე მეტად მიმდინარეობის მიზანით. „შაპ-ნამეს“ საგმირო-ფალავნური ნაწილის მთავარი პერსონაჟი, უბადლო ფალავნი — როსტომი.

ფინროუსი ზაალისა და როდამის ეპიზოდში ისევე, როგორც მთელს „შანამები“, გაღმოვცემს თავის შეხედულებებს აღმოსავლური მონარქიული სახელმწიფოს შესახებ, ლეგიტიმიზმის, ფეოდალური ეტიკეტის საკითხებზე, ასევე ვასალური ურთიერთობის იერარქიაზე და სხვა მისთანებზე. ზაალისა და როდამის ეპიზოდში შესანიშნავადა გაღმოცემული ფეოდალიზმის იერარქიული კიბე, რომლის უმაღლეს საფეხურზეა მეფე, შემდევ უფლისწულები, ამას მოსდევენ რჩეულთა შორის რჩეულნი და შემდევ სხვა დიდებულები:

„გაშალეს სუფრა, აიღეს სასმისი და პირველად მანუჩარის სახელი ახსენეს, შემდეგ აღლეგრძელეს ნავზარი (ძე შეფისა — კ. ფ.), სააში და ყველა მხრის დიდებულები“.

نهادند خوان و گرفتند جام
نخست ازمنو چهر برند نام
پس ازندوز و سام و هر مهتری
گرفتند پادی زهر کشوری^۱

186/1067, 1068.

¹ სპარსული ტექსტი აქაც და შემდეგაც მოტანილია „შაპ-ნამებს“ თეორიანის 1934 წლის გამოცემიდან, ტ. I. აქაც და შემდეგაც მიწროლი რიცხვები აღნიშვნავნ გვერდსა და ბეითს. მრიცხველის ალგორითმზე მოცემული ციფრი აღნიშვნას გვერდს, მნიშვნელისაზე კი — ბეითს.

³ ეს საკითხი ისტორიკოსის კვლევის სუერთა და სათანადო შესწავლას საჭიროებს.

შაგალითად, საამისა და ზაალის ვასალური სამფლობელო იყო ძელური შემოქროებული. ფირდოუსი მერაბის შესახებ შენიშნავს:

„ყოველწლიურად იგი საამს ხარჯს ჰქონდებოდა, რაღაც არ შესწევდა მას ჰმის ძალა გასთან“. 149/367

ჰე და ჰე სალ ბასამ სავ

აძლევდა, რაღაც არ შესწევდა მას თავ

კე ბავი ირმშ ნიდაჯ თავ

ხოლო საამს ნაბოძები ჰქონდა სამფლობელოები მანუჩარ მეფისაგან —
„მანუჩარმა მიბოძა მე ის მთა-
ბარი და მითხრა: გქონდესო და ისარ-
გებლე“. 220/1643

მოურ მწურან ბوم ვ მრად

რადად ვ გეთახუ დარ ვ ხორ

მეფე მანუჩარი უმაღლესია, მისი ვასალია საამი, რომელიც ამავე
დროს სენიორია და ვასალურ დამოკიდებულებაში ჰყავს მერაბი, რომელიც
მეფე ქაბულისა და ჰყავს თავისი ვასალები. როდესაც ზაალისა და როდამის
ქორწილი იყო, მერაბთან მოსალოცავად მოდიოდნენ ყოველი მხრიდან მისი
ქვეყნის დიდებულები —

„მისი (მერაბის) სამეფოს დიდე-
ბულები ხელიხელ ჩაერდებული მწერი-
ვად მისწევდნენ მალალი სასახლისაკენ“

ცირკან კშორშ ბადსთ ბნდ

კშیدნდ ხოშ კახ ბნდ

220/1631

და ესენი ხომ მერაბის ვასალები იყვნენ, რომელთაც თავისი საბრძანებელში
კიდევ ვასალები ეყოლებოდათ. ვასალი, ვიღრე მას ძალუძს, მქალავის ძალა არ
უმტკუნებს და წელთა სიმრავლე არ დაჯაბნის, უანგარიდ უნდა ემსახურე-
ბოდეს თავის სენიორის და უპირველესად მის ბედნიერებაზე უნდა ზრუნავდეს.
აი, რას სწერს ერთ წერილში საამი მანუჩარ მეფეა:

„ახლა უკვე რამდენიმე წელიწა-
დია, რაც განუწყვეტლად უნაგირი ჩემი
ტახტია, ცხენის ზურგი კი მიწაა ჩემ-
თვის... მსურდა მე მხოლოდ შენი სიხა-
რული და ბედნიერება“. 196/1215... 1217

კთონ ჯნდ სალს თაპشت ზინ

მრათხკაჰს თ ასე მ ზ მ ი ნ

.....

تراخواستم წیز پیروز و شاد

196/1215... 1217

მეფის ბრძანება გარდუვალია და იგი უნდა აღსრულდეს სიტყვის შეუ-
ბრუნებლად. საყურადღებოა სცენა მანუჩარისა და საამის შეხვედრისა, როდე-
საც ეს უკანასკნელი ეახლება პირველს, რათა მას მოელაპარაკოს ზაალისა და
როდამის სიყვარულის შესახებ და ნებართვაც მიიღოს მათი შეულლებისათვის —

„რაკი მეფე მას მკაცრად და მრის-
ხანედ დაუხვდა, საამა ვეღარ გაბედა
მისთვის სიტყვა შეებრუნებანა“. 190/1095

بدو شاه چون خشم و تیزی نمود

نیارست آنگه سخن بر فزود

საყურადღებოა, რომ ფირდოუსი საგანგებოდ შენიშნავს, ვერ გაუბედა
სიტყვის შებრუნებათ და მერე ვინ? ისეთმა ვასალმა, როგორიც იყო საამი,
რომლის ძალითაც უძლეველი გახდა მანუჩარის სამეფო. აი რას სწერს საამი
მანუჩარს:

„არ ვიმოქმედეთ დიდი მეტის დაუკითხავად, რადგან მონას არ ეგების, რომ იყოს ურჩი“.

شیرکت شاه بزرگ
که بند نباید که باشد سترک

197/1225

ფირდოსის ზაალისა და როდამის რომანულ ეპიზოდში საქმიანდ ნათლად გვიხატავს აღმოსავლური ფერდალიზმის ყოფაცხოვრებისათვის დამახასიათებელ კველა ორნამენტს. ასეთ საზოგადოებაში ჭეშმარიტი ფალავანი ისაა, ვინც ომსა და ლხინში ივარებებს, ამ ორი საქმისთვის საჭირო კველა მონაცემით ვინცაა შეძეული. ომი და ლხინი — ია, ორი კველაზე უფრო მთავარი საგანი ფერდალური არისტოკრატიის საქმიანობისა. როდესაც ფასკუნჯისაგან დაბრუნებულ ზაალს საამი აოსაზრდოლად ბრძენთ მიაბარებს, მათ ასეთ დაგალებას აძლევის:

„ასწავლეთ მას ომის წესები, აგრეთვე ქიფი და ლხინის ადათი“.

بیاموز اورا ره و ساز رزم
همان شادکامی و آین بزم

142/240

მაგრამ, რადგანაც ოში საჭიროა კიდევ სიბრძნე და გონიერება, ხოლო ლხინში გარეგნული მშვენება, ამ თვისებათა შესახებაც აღნიშნავს ფირდოუსი. საამის თვისებათა შემკობისას მანუჩარ მეფე ამბობს:

„საწუთროს არ უნახავს შენი მსგავსი ჭკუა-გონებით და სახით ომსა და ლხინში“.

نییند چو تو نیز گردان سپهر
برزم و بزم برای و بجهز

214/1525

საამი აღმზრდელთ აგალებს, რომ ზაალი ცოდნით და მაღალი ზნით აღჭურვონ:

„თქვენ გაბარებთ განსწავლისა-
თვის, გაანათლეთ მისი სული ყოველი
სიბრძნით“.

شمارا سپردم باه وختن
روانش از هنرها بر افروختن

განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ფირდოუსი სიმძიდღრისა და ფუ-
ფუნების ნივთა აღწერას. განუზომელი უნდა ყოფილიყო პოეტის სიამოგნება
ასეთი სტრიქონების წერის დროს. ყოველ წვრილმანს ფუფუნებისა და ნივთა
ნაირობისას იშვიათი გულმოდგინეობით გვიხატავს პოეტი. ამის საილუსტრა-
ციონდ არა ერთი და ორი ადგილია ზაალისა და როდამის ეპიზოდში, მთელ
პოემაშე რომ აღარჩაფერი ვთქვათ. აღარც კი იცი, თუ რომელი ერთი უკეთესი
ადგილი მოიტანონ ამის ცხადსაყოფად. ქაბულში მერაბის ხაზინაში შენახული
დოკუმენტის შესახებ ფირდოუსი შენიშნებს, რომ ისეთი და იმდენი ძირიფასე-
ულობა იყო მის ნუსხაში მოხსენებული, რომ ყური ვერც კი გაბედავდა მათი
ჩამოთვლის მოსმენას:

„შემდევ შოიტანა დოკლათის დავ-
თარი — ნუსხა აწყობილი საგანძურისა.
წაუკითხა მას და ჩამოუთვალა ისეთი
სიმღიდორე, რომ იტყოდი: ყური ვერ
გაძელავს მის მოსმენას“.

بیاورد پس دفتر خواسته
همان نسخه گنج آراسته
برو خواند آن گنجها هرچه بود
که گوش آن نیارست گفتی شنود

219/1624—1625

სიმღიდოს, ფუფუნების, ოქრო-ვერცხლის, ნაირი ფერის აბრეშუმებეს, თვალ-
მარგალიტის, სურნელების, ჩანგისა და სხვა საკრავთა მთელი სიმფონიური კო-
ზოდის დასასრულში, სადაც მოთხოვობილია საამის ქაბულში ჩასვლა, ზემო,
სიხარული და სამზადისი ქორწილისათვის. პოეტს შესაძლებლობა მიეცა სრუ-
ლად გამოეტანა სცენაზე დოვლათი და ბრწყინვალება მეფის სასახლისა და
ხაზინის.

„ვინც კი ამ ზეიმზე მოვიდა, გამ-
დიდრდა ერთბაშად. სპილოთა და ცხე-
ნების ფეხთა ქვეშ ძვირფასი ქვები ისე
ბრწყინვალენ, როგორც ვარსკვლავი
ციურ სფეროზე. ოქრო და ძვირფასი
მარგალიტი იმდენი იყო მიმოტრტვე-
ლი, რომ იქ ვერცხლს ფასი აღარ
ჰქონდა“.

بر ان جشن هر کس که آمد
شداز خواسته یک بیک دی نیاز
218/1613

بزیر پی پیل و اسپان گهر
چواختن همی قافت بر چرخ بر
زدینارو از گوهر پر بها
نبودی در مردا در آنجا بها

218/სქოლიობი 8

ფირდოსი ასე საგანგებოდ გვიხატავს ერთ ტახტს მერაბის სასახლეში:

„დარბაზში იჯგა ერთი ოქტოს
ტახტი ჩინური წესითა და მორთულო-
ბით; ირგვლივ ძვირფასი ქვებით იყო
შემოჭედილი, ხოლო მათ შორის ნახა-
ტები იყო დატანებული. ტახტს ფეხები
იაგუნდისგან ჰქონდა, ტახტი იყო ძვირ-
ფასი და მეფეთა საკადრისი“.

درایوان یکی تخت زرین نهاد
باین و آرایش چین نهاد
همه پیکرش گوهر آنده بود
میان گهر نقشها کنده بود
زیاقوت مرتخت را پایه بود
که تخت کیان بود ویرماه بود

216/1561—1563

მეფეს და ფეოდალს სიძუნწე არ უნდა ახასიათებდეს, ასევე იგი არ უნდა იზლუდავდეს თავს, რათა სხვისგანაც მიიღოს ან წარიტაცოს, რაც შეიძლება მეტი. ით, რა დარიგებას აძლევს საამი ზაალს:

„დოვლათის გაცემაზე და მიღებაზე ნუ შეჩერდები“.

ز خورد و ز بخشش میاسای هیچ 147/338

147/338

„უნახავად შევიყვარე მე იგი“.

مرا مهر او دل ندیده گزید
155/484

155/484

¹ დ. კობიძე, „აშირან-დარეჯანიანის“ სადაურობისათვის: ლიტერატურული ძიებანი II, 1944, 261.

ზაალისა და როდამის სიყვარული მაღალშენებობრივია. იგი არაა მძროსათვის ხორციელი, იგი არაა თავშეუკავებელი, მსგავსად ვისისა და რამინის სიყვარულისა, არ სცილდება იგი მორალის საზღვრებს. როდამი ზაალში ეძიებს არა ხორციელ სილამაზეს, არამედ ფალავნურ იერსა და ნიჭიერებას.

برو مهربانم نه بربوري و موی
بسوي هنر گشتمش مهرجوي
15

მიუხედავად იმისა, რომ ზაალში როდამისაღმი სიყვარული უძლიერესი იყო, პირველს არ ავიწყდება თავისი საზოგადოებრივი მდგომარეობა და ეძიებს, თუ რამდენად ჟესაფერისი იქნება მისთვის როდამი თვალადობით, ტანადობით, სიტყვა-პასუხითა და ჭეუა-გონებით:

„ზალმა გამოჰკითხა მათ ტანძარ-
თული საროს სიმაღლის, თვალადობის,
მისი სიტყვა-პასუხისა და ქუჯა-გონების
შესახებ (სურდა გეგო), თუ რამდენად
შეფერებებიდა ეგი ბას“.

برو مهربانیم نه ببروی و موی
بسوی هنر گشتمش مهرجوی

155/485

سپهبد بیوسید زیشان سخن
ز بالا و دیدار آن سروین
ز گفتار و دیدار و رای و خرد
بیدان تا که با اوچه اندر خورد

160/561—562

ფირდოსის „შაპ-ნამეში“ განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობენ პერსონაჟი ქალები, ან, როგორც მართებულად შენიუნავს ი. ზინოვიევი, „ქალების მდგომარეობა ფირდოსის მიერ წარმოდგენილ საზოგადოებაში სრულიად განსხვავდება მათი მდგომარეობისაგან მაპმადიანურ სამყაროში, ისინი საქმიან მონაწილეობას იღებენ პოვმაში გადმოცემული ამბების მსვლელობაში“¹. ზაალისა და როდამის ეპიზოდში ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს როდამის დედა სინდოხთი, რომელიც გონიერი, შორსმჭვრეტელი და გმჭრიახი ქალია, რომელ და კრიტიკულ სიტუაციაში არ ეძღვევა ოხვრას, განსხვავებით მისი მეუღლე —

მერაბისაგან, და როდამის საქმე ბედნიერ დასასრულამდე მიჰყავს. საამი განაცვიფრა მისმა გამბედობამ და კვეიანურმა მსჯელობამ, შეაჩერებინა და დარღვევა დაც მანუქიარის ბრძანების აღსრულება ქაბულის აოხრების შესახებ და დაარწმუნა, თუ რა უსამართლობას ჩაიდენდა იგი უდანაშაულო ქაბულელთა აოხრებით. თუ მერაბმა და ჩვენმა სახლობამ შენ რაიმე დაგიშვა, უცოდველ ქაბულელებს ამაში რა დანაშაული მიუძლვითო, ეუბნება სინდოხთი საამს. აი, რას შენიშნავს პოეტი სინდოხთის შესახებ:

سخنها چوبشنید از پهلوان · زنی دید بارای و روشن روان
203/1334

განსაკუთრებული ინტერესის შემცველია ფირდოუსის პოტური მეტწვე-
ლების შესწავლა. შეიძლება ითქვას მეტიც. ეს არა თუ მარტო საინტერესოა,
არამედ ამ მხრივ ფირდოუსის შემოქმედების შესწავლის საქმე აუცილებელია
და გადაუდებელი, წინააღმდეგ შემთხვევაში კვლევა ცალმხრივ წარმართული
იქნება და შეიძლება ითქვას, რომ ჯერჯერობით ასედაც არის. სამწუხაროდ
ამ მხარეს ნაკლები ყურადღება ექცევა. ჩვენ არ გვეგულება მკვლევარი არც
ჩვენში და არც სხვაგან, რომ თავისი მეცნიერული კვლევა-ძიება ამ საქმისა-
თვის დაეთმოს ნაწილობრივ მაინც¹. დ. კობიძის თქმით „ფირდოუსიმ შექმნა
პოეტური სახეების მთელი სამყარო, მისგან ბევრი პოეტია დავალებული“².
ჩვენ შევნიშნავთ, რომ ფირდოუსი პოეტური მეტყველების ფორმებიდან და
სახეებიდან უმეტესად შედარებებსა და მეტაფორებს მიმართავს.

ზაალისა და როდამის რომანული ეპიზოდიდან ამკურებილი მონაცემებით, რაც მთელი პოემისათვისაც ძირითადში დამახასიათებელია, უმთავრესად გამოყენებულია:

1. ገዢያለንግድበኩራተኛው

1. Եակցո՞ն

დოკუმენტის მიხედვით ბალში 150/388
„მისი ოფიციალური მსგავსია ბალში
(გაფურჩქვნილ) ნარგიზთა“.

دوجشمش چودوفرگس آبگون
162/609
„ມີຄະຫຼາດ ຕວະລັບດີ ມະກູງສຸດ ແລະ ຈິງຈາກ
ດ້ອງການ ນັກງອິທີຕາ“.

² დ. აბიძე, იქვე, გ3. 564. საქ. სსრ მეცნ. აკად. მომზე, ტ. 6, № 7.

„ვარდებს ორი ნამიანი ნარგიზი
განგანდა, ვიღრე ვარდები არ აელვარ-
დნენ“.

۱۷۸/۸۸۲ همی شست تاشد گلان قابدار

2. അമിംഗാന്റും

1. ଅନ୍ତର୍ଗତ

و گومشک بویی همه موی اوست ... لد تر مژه سپس یونساو، متلود و 150/390
میسی تردید.

2. ହାତ୍ରାନାନା

عېيرست گۆنی ھەمە موي او
160/573
مەسىن ئەپىرىقىندا بىرلىك بىلەن ئەپىرىقىندا بىرلىك بىلەن

3. 3089

بر دختر آمد پر از خنده لپ
گناهه رخ روز گون زیر شب
183/984

3. ପେରିନ୍ଦାକୋଣଙ୍ଗାଳ

1. ၃၁၄၈၀

რახი ჰმეუგლ როი და მიშ სეიდ 162/601
„სახე და თმა თეთრი აქვს, ხოლო ლაშვი გარდისნაირია“.

2. 3% 3

بچه‌رنکو بود برسان شید 132/53
„سازنده میزگردیه را می‌دانم می‌گذام“

پس پرده اویکی دخترست
که رویش زخورشید نیکوقرست 150/384
„ماس ფარდის უკან ჰყავს ერთი
ისეთი ასული, რომ მისი სახე მზესაც
სჯობია“.

3. ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କୁଳେ

تاش پیلوار و رخش چون بھار 139/189
”سپیلولو سبدر ک مولے علی یون دا ساہج مولے علی یون دا ساہج
میں ساہج مولے علی یون گاٹھا فکھ لولیسا۔“

„სახით, როგორც გაზაფხული, და მე უნდა გვიჩვით ბობიდი“. 149/364

4. ମତ୍ତାରୀ

اگر ما جوی همه روی اوست
”تىپ مىۋارىخى سىدەد، مىللىد مىسىن
ساڭىدا“ 150/390

5. ئەرى

„ئېلەپىشلىكتاڭ مىۋىدىدا ۋەلەپىنىڭ
نىارى، (قىزىنلىك) ساڭىغا بىلەپىلىق دەلى-
سەبىر، ۋەلەپىشلىكتاڭ شەۋىپىتىق“. 183/984

بىر دختە آمد پەراخندەلەب
گىشادە رىخ روزگۇن زېرىش

4. ئەنەدەنەتىقەتىغەس

1. سەرەت

„شەنچى ئەنەدەنەتىقەس ۋەلەپىنىڭ سەرەت
اڭ ئەنەتىقەس“. 154/464

2. ۋەلەپىنىڭ

„تاۋىوت قىچىقىڭىم دەلەپ
مەسەغاپىدا سەپىلەنەسلىكىسى، ساڭى
دەلىپ، ساڭىغا بىلەپىلىق دەلى-
مەنەتىقەس دەلەپ ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ“. 150/385

„ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ
دا ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ“. 158/525

زىستايىش بىكىردار عاج
بىرخ چۈن بېشت وېيالا چو ساج

5. ۋەلەپىنىڭ

1. ۋەلەپىنىڭ ۋەلەپىنىڭ سەرەت

„ۋەلەپىنىڭ (قىزىنلىك) ۋەلەپىنىڭ ۋەلەپىنىڭ
دا ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ (قىزىنلىك)
مەنەتىقەس دەلەپ ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ“. 156/502

„ۋەلەپىنىڭ سەرەت ئەنەنماڭىلەنەندا
ۋەلەپىنىڭ دەلەپ ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ
دا ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ“. 178/882

دو گىل را بىدو نىڭس آبدار
ھىي شىت ئاشد گلان قابدار

2. سەنەتلىك

„بىانىش چوبىسىد رخانىش چوخون
دەنلىقىسىد، ۋەلەپىنىڭ سەنەتلىك
دا ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ“. 162/609

3. ۋەلەپىنىڭ سەنەتلىك

„ۋەلەپىنىڭ (قىزىنلىك) مەسەپ، ۋەلەپىنىڭ سەنەتلىك
دا ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ سەنەتلىك
دا ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ“. 150/387

4. ئەنەنماڭىلەنەندا (تۈلپان)

„ۋەلەپىنىڭ دەلەپ ئەنەنماڭىلەنەندا
دا ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ دەلەپ ئەنەنماڭىلەنەندا
دا ئەنەنماڭىلەنەندا ۋەلەپىنىڭ“. 166/669

ფირდოსის პერსონაჟის დახატვისას ჩვეულებრივ პირველად პირველმოლიზებულ სახეს მიმართავს ხოლმე. ასე, მაგალითად, როდამოს შესახებ და ამბობს:

„մամաս Շահուջագա հռօճամի, հռօցարց ալմոմացալո թէյ, օսցպնդեծս լը ոչիրոցձն հօճուրուլո“.

بیش پدر شد چو خورشید شرق
پاقوت وزراندروں کشہ غرق 183/989

183/989

۱۶۷

„ყოველმხრივ მორთულ-მოკაზმული სამოთხე იყო, მსგავსი მანათობელი მზისა, აყვავებული გაზაფხულის ედის“.

بهشت بد آراسته پرنگار
چو خورشید تابان بخرم بهار

184/991

ფირდოსი როდამს ადარებს მთვარესაც:

„მსახურნი ვარდის ბალისაკენ
წარგზავნა ქაბულისტანის მთვარემ“.

پرستند گان را سوی گلستان
فرستد همی ماه کابلستان

157/506

როდამსა და ზაალს ერთად პოეტი ასე ახასიათებს:

„ასე უთხრა პირმშვენიერ მხევ-
ლებს, რომ მთვარეს დაშვენდება მოკაშ-
კაში მზე“.

چنین گفت بامد گان خوب چهر
که باماه خوبست رخشنده مهر

158/534

აქ ფირდოსი როდამს მთვარეს აღარებს, ზაალს კი მოქაშეაშე მზეს, მაგრამ, რადგან ასეთი წარმოლგენა პერსონაჟის სახისა მკითხველს ვერ უშემნის კონკრეტულ შთაბეჭდილებას მოცემული პერსონაჟის გარეგნობის შესახებ, ფირდოსი ჰიპერბოლიზაციის შემდეგ ისწრაფვის სახის დეტალიზაციისაკენ და მხატვრული შედარებებით გაღმოგვცემს მოცემული პერსონაჟის მშვენიერებას და სილამაზეს. დეტალურად წარმოგვიდგენს გმირის სახის ნაწილებსა და სხვადასხვა ნაკვთებს, ტანადობას და სხვ. მაგალითად, როდამის ჰიპერბოლიზებული აღწერის შემდეგ პოეტი „წვრილმანდება“ და ასე გვიხატავს მას:

„მისი თვალები ორი მუქი ნარგიზია, (ხოლო) საყრდენი მისი წარბების ვერცხლის ყალამივით სჭორი ცხვირია... სუნთქვებას მის ბაგებაში გზა არა აქვეს“.

دو نر گس دزم و دو ابرو بخم
ستون دو ابرو چو سیمین قلم

نفس رامگر بربیش راه نیست
158/526... 529

158/526... 529

ასეთი ადგილებისა და ამონაშერების მოტანა კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ აქედანაც აშეარად ჩანს, რომ, თუ როდამი ჯერ შედარებულია მოვარესთან და მზეზე უმჯობესადაც კია გამოცხადებული კერიშ ზერის მის შემდეგ პოეტი გვიხატავს დეტალურად, თუ როგორი ჰქონდა მას წარბები, წამწამები, თვალები... ბაგენი ისე პატარა ჰქონდა, რომ, იტყოდი, როგორ შეიძლება მათში ჰარები მოძრაობდეს და ამ ბაგეთა მქონე სუნთქვას

ახერხებდეს უსის მის მკერდს, ტანაცვლების გას და სხვა მისთანებს. ბოლოს, კვლავ ჰიპერბოლიზაციაა. გიგანტების ასევე იქცევა ფირდოსის ზაღლისა და სხვა პერსონაჟების მიმართაც.

ალსანიშნავია, რომ ასეთი მხატვრული მეთოდი ახასიათებს ფირდოსის „შაპ-ჩამეს“ მოელ სიგრძეზე (რომლის წერასაც ის დაახლოებით 30 წელიწადი მოუნდა). ამ მხრივ არავითარ გამონაკლისს არ წარმოადგენს ზაღლისა და როდამის ეპიზოდი.

ଭାବିତାରେ କିମ୍ବା

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
სპარსული ფილოლოგიის გათედრა

(შემოვიდა რედაქტირაში 1950. III. 19).

Ж. Пагава

К изучению романических эпизодов „Шах-Намэ“ Фирдоуси

Резюме

Эпизод романических приключений Зала и Родам в „Шах-Намэ“ Фирдоуси всегда привлекал к себе внимание исследователей (А. Барамидзе, Д. Кобидзе, Е. Бертельс, М. Дьяконов, А. Крымский, Г. Этэ, Т. Нельдеке), но он никогда не был предметом специального изучения и исследования.

В развитии сюжета „Шах-Намэ“ эпизод Заля и Родам является одним из узловых. Он относится к героическо-мифологической части, мы постараемся подыскать ему более определенное место в произведении, то можем рассматривать его, как переходную повесть от мифологической части к героическо-рыцарской и как своего рода мост, перекинутый между двумя этими частями. Началом романического эпизода Заля и Родам надо считать, — если рассматривать его, как отдельное произведение, т. е. как поэму в поэме, — повесть о рождении Заля, а концом — повесть о рождении Ростома. В таких рамках этот эпизод, содержащий 1660 байтов (по тегеранскому изданию „Шах-Намэ“ 1934 года), мы делим на две части: 1) сказание о Саам-Зале и Симурге — и 2) повесть о любви Заля и Родам. Как было отмечено выше, эпизод мы рассматриваем, как отдельную, вполне законченную поэму, естественно имеющую, поэтому, свою экспозицию, завязку, кульминацию, развязку и финал. Экспозицию представляет повесть о рождении Заля и приказание Саама — выбросить его; завязку — любовь Зала к Родам; после этого повесть разворачивается по двум направлениям: 1) во дворце Мераба и 2) связанное с Манучаром повествование о любви Зала и Родам. Эти две линии вновь соединяются с эпизодом Синдохт к Сааму, что можно считать кульминацией развивающегося действия в эпизоде. За этим следует развязка — приход Зала к Манучару и финал — рождение Ростома.

Но эпизод Зала и Родам с точки зрения поэмы любовно-романического жанра полноценным нельзя считать. Доказательством этого является то, что в каждом произведении любовно-романического жанра интрига должна быть увязана с какой-нибудь романической историей. Такую картину мы имеем, напр., в „Вис-Рамиани“, в котором интрига, усиливающая драматизм поэмы, заключается в выдаче Вис, против её желания, замуж за Шаха Моабада. Отсюда берёт начало бесконечная тоска и поток слёз двух влюблённых — Вис и Рамина. Такую же картину мы имеем, например, в поэме Низами „Лейл-Меджнун“. Вот такие произведения мы называем типичными поэмами любовно-романического жанра в литературе Востока.

Такой поэмой, т. е. типичной поэмой любовно-романического жанра нельзя считать эпизод Зала и Родам. Правда, здесь два главных персонажа, на пути к достижению своих целей, встречают разные препятствия, но они (препятствия) вытекают не из сферы романических взаимоотношений. И в этом эпизоде, подобно всей поэме, мы имеем дело с одной основной коллизией, которую представляет борьба добра со злом.

Так же, как и в других местах „Шах-Намэ“, и в этом эпизоде Фирдоуси удается отразить целый ряд характерных черт феодального строя.

Мы не преувеличим, если скажем, что вопрос о поэтической речи Фирдоуси пока еще остается совершенно неисследованным и неизученным.

Главным приёмом поэтического языка Фирдоуси являются сравнения и метафоры и, по справедливому замечанию Е. Бертельса, такие сравнения, которые зачастую представляют предмет в гиперболизированном виде¹.

По данным, извлеченным из романического эпизода Зала и Родам, Фирдоуси в „Шах-Наме“ пользуется, главным образом, следующими:

1. Для глаза: нарцис; 2. Для волос: а) Мускус, б) Ночь; 3. Для лица: а) Роза, б) Солнце, в) Рай, г) Весна, д) Луна, в) День; 4. Для стана и стройности его: а) Кипарис, б) Чинара; 5. Для ланит: а) Розы, б) Цветок граната, в) Кровь, г) Тюльпан; 6. Для бровей: Лук; 7. Для уст: а) Кораллы, б) Гранаты.

Внешность своих персонажей Фирдоуси сперва представляет нам в распространенном виде, а затем, применением перечисленных выше сравнений, пытается её уточнить, тем самым как-бы „разменивая“ гиперболизированный образ. Встречаются, однако, и такие случаи, когда гиперболизированные образы подобными „объяснениями“ и вовсе не сопровождены.

04736340
313-0301033

ԵՐԵՅԱՆ ՀՈՒՅՈՒՆ

სამხედრო-სამსახურის მოწოდებულებისა და ისეთი რიცხვის გარეშემატიკული
ზოგიერთი სკოტი

I 1

1. გვერდი. ჩატარი. ჩილი.

„გურჯისტანის ვილპიეთის დიდ დაკვთარში“ წარმოდგენილ საგეოგრაფიო ტერმინებს შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს სიტყვები „მზვარე“ და „ჩრდილი“, რომელთაც საქმაოდ ხშირი გამოყენება აქვთ ოურქთა მიერ დაბყრობილი ჩვენი ქვეყნის ნაპირებად (რაიონებად) დაყოფის დროს. ჩვენ გვაქვს სამი შემთხვევა, სადაც ერთიმეორესთან დაბირისპირებით ახალციხის, ფოცხვერისა და დიდი-არტანის ლივებში (სანჯაყებში) სხვა საკუთარი სახელების მქონე რაიონებთან ერთად გვხვდება მზვარისა და ჩრდილის რაიონი (III 7, 19, 20, 22-37, 37-55, 294, 312, 393, 394, 403-439, 439-460). ამას გარდა ტაოს რაიონებში შემავალ სოფელთა სიას დართული აქვს შემდეგი დროის მინაწერი, რომელიც შეიცავს ოლთისის ლივაში შემავალ რაიონთა და სოფელთა მხოლოდ ჩამოთვლის სოფლებზე შეწერილ გამოსაღებთა ფულადი ლირებულების საერთო ჩვენებით.

ამ მინაწერში სიტყვა „მზეარე“ 26-ჯერ გვხვდება, ხოლო „ჩრდილი“ — 13-ჯერ (II 399-402). ოლთისის ლიკებშიც „მზეარის“ და „ჩრდილის“ სახელით, აღმართ, თითო რაიონი იყო ისევე, როგორც ახალციხის, ფოცხვისა და დიდი-არტაანის ლიკებში ასეთი სახელწოდების რაიონი თითო-თითო იყო².

2 26-ჯერ მწვანის რაოთი და 13-ჯერ ჩრდილისა იმიტომ იხსენიება, რომ ეს არეულა და მოცემული სხვადასხვა სოფლის გალა-გალები ჩამოთვლა და ამათუმ რაოთის (მწვანის და რეზონაციის) დასახელება იძღვნებულია გამეორებული, რაძღვნი სოფელიც იხსენიება ამ რაოთისა.

„მზვარე“ და „ჩრდილ“ სიტყვებს, როგორც ირკვევა, ძველ საქართველოში გაცილებით უფრო ფართო გამოყენება ჰქონდათ, ვიღებ ეს დღეს ჭარბი კომუნისტი

„ქართული ოთხთავის ორ ძველ რედაქციაში“, სხვათა შორის, „ჩრდილოეთის“ აღსანიშნავად „ჩრდილო“ გვხვდება¹.

გრ. ხანძთელის „ცხოვრებაში“ „მზუარი“ 6. მარის განმარტებით ნიშნავს ვალით ლურჯი ლურჯი კონცენტრირებული ბას 6. მარი უკავშირებს ჭარულ „მეორას“ (=მზე). ამასთან დაკავშირებით იგი დამახინჯებულად მიიჩნევს „სახისმეტყველში“ (I, 1-2) ნაბარი „მზარ“ სიტყვას, მისგან აღადგენს „მზუარი“ (მზუარე?) -ს და „მსუენი მზუარისად“ -ს თარგმნის იუნივერსიტეტის კონცენტრაციული სამართლების მიერ აღიარება².

საბასთან „მზვარე“³ და „მზუარე“⁴ ნიშნავს ადგილს მზის მდეგს, „მზემდეგი ადგილი მოთბოა, ხოლო „ჩრდილი“ — [ადგილი], სადა მზის შექი არა დეგსა⁵. ზოგ ქართულ დიალექტში ეს სიტყვები დღესაც იხმარება ასეთივე მნიშვნელობითი: მზვარე — ადგილი, რომელსაც მზე ხვდება, ჩრდილი — მზვარის მოპირდაპირე, უმზეო ადგილი, უმზეო მზარე.

გარკვეული ტოპოგრაფიული ცნებების გადმოსაცემად ძველ საქართველოში „მზვარე“ და „ჩრდილ“ სიტყვათა დიდ გავრცელებულობას მოწმობს, სხვათა შორის, ის გარემოებაც, რომ ზოგან ეს ზოგადი სიტყვები საკუთარ სახელებად შერჩა ამა თუ იმ გეოგრაფიულ პუნქტს. მაგალითისათვის აქ შეიძლება დაგასახელოთ ორჯონიშვილის (ყოფ. ხარაგაულის) რაიონში საღვარ წიფის სამხრეთით მდებარე სოფლები ზვარე და ჩრდილი (ჩრდილი), პირველი მთის სამხრეთ (მაშისადამე მზიან) ფერდობზეა, ხოლო მეორე — მის პირდაპირ მდებარე მეორე მთის ჩრდილოეთ, ე. ი. უმზეო მზარეზე⁶.

1 იხ. სერია: ძველი ქართული ენის ძეგლები⁷. 2. გამოსცა აკად შანიძე მ. თბილისი. 1945 წ., გვ. 246, ლუკა, 13, 29. შდრ. ი. იმნაიშვილი. ქართული ოთხთავის სიმუნიალებისივნი. თბილისი, 1948-1949 წ., გვ. 705.

2 Н. Марр, Г. Мерчук. Житие Григория Хандстийского. СПБ. 1911, გვ. LIX; აგრეთვე გვერდი გდა და 102₁₃.

3 ქართული ლექსიკონი. პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედაქციით. თბილისი, 1928 წ., გვ. 210.

4 ექვე, „სიცხესთან“, გვ. 318.

5 ექვე, გვ. 411.

6 ერთ ქართლელი ქალი ბალა ჰყიდდა და მყიდველებს არწმუნებდა, რომ ბალა მზვარეზე არის მოკრეფილი, ე. ი. მოკრეფილის ისეთ ხეზე, რომელსაც მზე უყურებს და ნაყოფი ტებილი აქვს. რადგანაც ენაშიმა რომ ქარგად გაიხარის საჭიროა მზიან ადგილი, შეიძლება ენაშის მნიშვნელობის მქონე ქართ. სიტყვა „ზვარი“ (ქიზიუში „მზვარ“-იც ყოფილა, ს. ტ. მენოვაშვილი, ქიზიური ლექსიკონი, თბილ., 1943, გვ. 70) თავის შარმოშობით „მზვარე-ზვარე“-ს უკავშირდებოდეს. საინტერესოა, რომ ქიზიუში „მზვარე“-ს შესატყვისი ყოფილა „პირი იმ ზე — სამხრეთისაენ პირებული მიწა, მზიანი ადგილი (ს. ტ. ე. მენოვაშვილი, ქიზიური, გვ. 143), ხოლო „ჩრდილის“ შესატყვისი „პირი ის ჩრდილი — ჩრდილოეთისაენ პირმიცებული მიწა“ (ექვე, 144).

7 „საქართველოს ისტორიული რეგი“ პროფ. ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით. თბილისი. 1923. აგრეთვე „საქართველოს სსრ აღმინისტრაციული რეგი“, სსრკ სკულპტორებული გვორეზისა და კარტოგრაფიის მთავარ სამმართველოს გამოცემა. თბილისი, 1938 წ.

ასეთივე წარმომავლობის სახელია უთუოდ „მზვი ჩ დ ი ლ ი ს ა“ კარტოგრაფიული განუშტით „ჩხერიმელას ერთვის“ და „გამოსღის მცირე ლიხის მისამართისა მიმართულებით მდებარე ერთ სოფელს: «Мы миновали деревни: Зваре...»². უთუოდ „ჩრდილ“ სიტყვას უკავშირდებიან გეოგრაფიული პუნქტები: ცალდერეთ-ი³ ფოცხოვის ლიგეს სწორედ ჩრდილის რაიონში, ნასოფლარი ჩირდილი მთათუშეთის გომეწრის ხეობაში (ახმეტის რაიონი)⁴, ჩრდილის უბანი საბარათიანოში⁵ და სხვ.

„დაეთარმში“ „მზვარე“ და „ჩრდილ“ სიტყვებით აღნიშნულია არა მარტო ვილდებეთის ნაპირები, არამედ ერთი და იმავე მთის მოპირდაპირე მხარეები. ჩილდირის ლიგესა და ჯანბაზის რაიონში მე-14 და მე-15 პუნქტად, ოფერტუსაგადასახადო ობიექტი, ფიქსირებულია ბერი-ისა და კისირის მთების იალა-დები ჩრდილისა და მზვარის მხარეებით (II 265) ⁶.

ამრიგად, ცხადი ხდება, რომ „მზვარე“ (ან მისი დიალექტური ფორმა „ზვარე“) და „ჩრდილი“ სიტყვები საქართველოში გავრცელებული იყო დიდი ხნიდან, როგორც ტექნიკური ცნებები გეოგრაფიული პუნქტების ტოპოგრაფიულად განსასაზღვრავდა.

ქართულად „მზვარე“ და „ჩრდილ“ სიტყვებად ვთარგმნეთ ჩვენ თურქული „დაეთრის“ — კონი — kuzay სიტყვები. ამ სიტყვათა მნიშვნელობა თურქულ ლექსიკონებში შემდეგნაირად არის ასანილი:

I. XI საუკუნით (1066 წ.) დათორილებულ მაჰმატუდ ქაშლი არელის ლექსიკონში „დივან ლულით ათ-თურქ“ güney (=მზვარე) სიტყვა არ არის ფიქსირებული, ხოლო kuzay-ს, ჩვენის აზრით, პროტოტიპზე ნათქვამია:

يُقال لِمَقْنَوَةِ الْجِبَالِ قُرْ تَاغْ وَ هُوَ الَّذِي لَا تَطْلُعُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ إِلَّا بَعْدَ الزَّوَالِ وَ

„იქნების ჩრდილიან ადგილა — მთების ჩრდილიან ადგილა — მთების ჩრდილიან ადგილა — ეტყვიან ფ-ს; ეს ის არის, რასაც მზე არ ადგება თუ არ ჩასვლისა. ეს ტყვიან [უმზეო ადგილი] არის მზის მარცხნა მხარეს, რომელზედაც სჭარბობს სიცივე

¹ ვახუშტი, აღწერა სამეცნიანო საქართველოსა თ. ლომაურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბილისი, 1941, გვ. 82.

² Д. Бакрадзе, АПГА, გვ. 52. ზვარის სასოფლო საბჭო და მდინარე ზვარ გ ქაშიში (იხ. გან. „კომუნისტი“. 2. IX, 1948 წ.).

³ Спец. карта Европейской России.

⁴ ეს უკანასნებლი ცნობა მომაწყდა დოკ. გრ. ზორდა ლი შვილმა, რისთვისაც, დოდად გვადლობ.

⁵ ე. თავათშვილი, მასალაზ საქართველოს სტატისტიკურის აღწერილობისა მე-თვრამეტე საუკუნეში: I. აღწერა მეწინავე დროშისა საბარათაშვილოსა.... თბილისი, 1907, გვ. 45.

და ოოვლი“¹. კ. ბროკელ მანს ეს ადგილი მოკლედ აქვს გაღმოყვაშლის „quz tay — Berg im Norden, den die Sonne nicht bescheint“². ასევე მოკლტა აქვს ეს ადგილი მოტანილი ამ ლექსიკონის ინდექსის თურქ შემდგენელს: kuz — günes görmiyen yer, gölgeli yer³.

II. օյազ. 3. հաջողացոտ «ր' պ'յ» [osm. ungebr.] 2. восток.
3. место, освещенное солнцем⁴, եղբակ կузai [osm. Dsch'agataische schriftsprache]⁵] место, в которое не проникает солнце⁶.

III. گونی " [günay] — شرق — میوه‌ای که اصلانش اوغرامیه — قوزای [kuzay] — [= 'اًلَّمْوَسَأَوْلَعَتُ] مشرق . شرق [= 'اًرْجَوْنَمَوْ] شوالی [= 'اًرْجَوْنَمَوْ] شوالی

IV. დიალექტოლოგიურ ლექსიკონში შემდეგი ვთარებაა: *gün e y* (Isparta, Sivas, Kayseri, Niğde, Burdur, Trabzon, Çangırı) — *güneše nazır* olan yer (= 'აღილი, რომელსაც მზე უყურებს')⁸. *kuzay* (Ankara, Niğde, Adana, Avşar); *kuzayı* (C. A.): *gölge yer*, *güneş görmeyen yer* (= 'ჩრდილი აღილი; აღგილი, რომელსაც მზე არ უყურებს')⁹. *kuz* (Burdur, Adana, Sandıklı, Isparta, Konya, Teke); *Kuzluk* (Mentesē); *kuz yeri* (Erbaa, Zile, Amasya); *kuz yeri* (Alâiye): *günes*, *gün görmeyen yer* (= 'აღილი, რომელსაც მზე არ ხვდება')¹⁰. „Гюней (گونای) солнечная сторона местности; сторона горы, обращенная к югу“¹¹, *кузай* (قوزاي) теневая сторона горы (употребляется в смысле настびц)¹².

V. դաხընչութեազնեցօ: güney—юг¹³, kuzey—север¹⁴, cenub—

كتاب دیوان لغات الترك. مؤلفی: محمود بن الحسین بن محمد الکاشفی.^۱
= 1914- (۱۳۳۳ میلادی) جلد اول (ناشری): کلیسی احمد رفت بن عبد‌الکریم.
۱915 (۷)، ۲۷۳-۲۷۴.

² C. Brockelmann, Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kāshgari's *Divān Lugāt at-Turk*. Budapest-Leipzig. 1928, 33. 167. ტრანს-კრიფთი ყველგან სათანადო ივტორისა.

³ B. Atalay, *Divanü lügat-it-türk* dizini „endeks“. Ankara, 1943, ss. 391.

⁴ В. Радлов, Опыт словаря тюркских наречий, II, 83. 1635.

• 9338 23-1018.

⁶ 740- 33. — ا. وفيق پاشا - لیحہ عثمانی

Digitized by srujanika@gmail.com

* H. Zübeyr, I. Refet, Anadilden derlemeler. Ankara, 1932. ss. 155.

१३३, २५७.

୧୦ ଉପିତ୍ତ-

¹¹ С. П. Зеинский, Объяснительный словарь татарских, грузинских и армянских слов, вошедших в Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края. Тифлис, 1889 г., 33-17.

13 ७३३, ८३. ३४,
13 वा ६. ३५

¹² Д. А. Магазаник, М. С. Михайлов, Словарь турецких неологизмов. Москва. 1935, 88. 35.

१४ नवंबर, ८३. ५०.

günay, şimal—kuzey¹. Gynej—солнечное место, солнечная сторона², qızızaq—северная, теневая сторона горы³.

ამ ლექსიკოგრაფიულ მონაცემებზე ჩვენ შემდეგი შენიშვნები გვაქვს:

I. მ. ქშულარელის ლექსიკონში گünay ‘მზგარე’ სიტყვა შემთხვევით უნდა იყოს გამორჩენილი, რადგანაც საპირისპირო მნიშვნელობის quz tay (‘ჩრდილიანი გზა’) სიტყვა ამ დროს არსებულა. საინტერესო, რომ შემდგომი დროის kuzay სიტყვა XI საუკუნეში აღწერილობითად გადმოიცემოდა: quz (ან kuz) საერთოდ თურქულ ენებში, როგორც ჩანს, ნიშავრის “შავს” ‘ბნელს’ (შდრ. ქრძგუნ — kuzgun ‘ყორანი’). ზამს-ედ-დინ სამის მიხედვით ჯ. უილურულში ‘ჩრდილიანს’, ‘ბნელს’ ნიშავს⁴. მეორე სიტყვა tay (=თანამედროვე სამხრულ თურქულ ენებში dağ — გ.) ‘მთას’ ნიშავს. ამრიგად, quz tay ჯ. ტაგ ‘ბნელ’, ჩრდილიან მთას’ ნიშავს; უფრო ზუსტად მთის იმ მხარეს, რომელიც მზის მიერ არ არის განათებული, რომელსაც მზე არ ხდება.

II. ვ. რადლოვის ტრანსკრიფცია კونى სიტყვის დაწერილობისა — რ' უნ უ სწორი არ უნდა იყოს, რადგანაც სხვა წყაროებში ყველგან گünay გვაქვს.

3. რადლოვს სავეშით სამართლიანად მიაჩნია گünay (და, ალბათ, kuzay-ც) ოსმალურში ხმარებიდან გამოსულ (ungebr.) სიტყვად. მართლაც, თანამედროვე სალიტერატურო თურქულში გünay და kuzay სიტყვები არ-ქაიზმებს წარმოადგენდნენ. ისეთ ცნობილ ლექსიკოგრაფს, როგორცაა შაშს-ედ-დინ ს სმი, თავის განმარტებით ლექსიკონში კი კاموس ترکى — ეს სიტყვები არ მოეპოვება ისევე, როგორც სხვა თანამედროვე თურქულის ლექსიკონებში ეს სიტყვები, როგორც დაძველებულები, მოტანილი არ არის. უკანასკნელ ხანებში თურქეთში გაძლიერებული პურისტული მოძრაობის შედეგად ეს სიტყვები არქაიზმებიდან ნეოლითიზმებად იქცნენ. უახლოეს წლებში გამოცემულ ლექსიკონებში „სამხრეთ“ და „ჩრდილოეთ“ ცნებებისათვის შესაბამისად არაბულ cenur-სა და şimal სიტყვებთან ერთად گünay და kuzay-საცავს დათობილი ადგილი, როგორც ნეოლითიზმებს⁵.

III. ვ. რადლოვი და, განსაკუთრებით, ვეფიკ ფაზა გünay სიტყვას „აღმოსავლეთად“ თარგმნიან. ეს კი სწორი არ არის, რადგანაც, ჯერ ერთი, თურქულ ენებში „აღმოსავლეთისათვის“ (არაბ. قرش სიტყვის გარდა) გამოყენებულია doğ — (=‘მზის ამოსვლა’) და چای — (=‘ამოსვლა’) ზმნათაგან წარმონაქმნი სიტყვები (doğu, gündoğusu, თოროტული — კუნ ჩყარი, ყირგიზული —

¹ Osmanlıcadan türkçeye cep kılavuzu. სტამბოლი, 1935, გვ. 50 და 297.

² Azərbaycança-rusça lygət. Bakı, 1939.

³ იქვე.

⁴ ش. سامي — قاموس ترکى. — 88. 1099.

⁵ მაგალითად, დ. А. Магазиник, Түркш-русский словарь. Москва, 1945 გვ. 222, 364 და სხვ. (ახალ სიტყვებს ქეოლოგიზმ]-ის ნიშანი უზის).

კუპსებას და სხვ. და სხვ.). მეორე—*güney*-ს [=მზეარე] მნიშვნელობა უძირის / ჰირდება *kuzay*-ს, ე. ი. *güney kuzay*-ს მოპირდაბირე მხარეა და რეგიონის კუპსებას კუპსებას და კუპსებას, „ჩრდილის მხარეს“ და „ჩრდილოეთს“ ნიშნავს, მისი მოპირდაბირე *güney* მხარე არ შეიძლება „აღმოსავლეთს“ ნიშნავდეს.

IV. საურადლებოა, რომ ანატოლიის დიალექტების მთელ რიგში *güney* და *kuzay* სიტყვები დაცულია და ზუსტად იმავე მნიშვნელობით, როგორც ეს ძველი თურქულისათვის არის ცნობილი¹. ანატოლიის ზოგ დიალექტს კი (მაგ. ბურდურის, აღანის, სანდიქლის, ისპარტის, კონიისა და ოქესი) შემოუნახავს მ. ქაშლარების მიერ XI საუკუნისათვის დადასტურებული *kuz* (= *kuzay*) ფორმა, ზოგან (მაგ., მენთეშე) ამ სიტყვიდან (-luk აფიქსით) წარმონაქნი *kuzluk* გვაქვს, ხოლო ზოგან აღწერილობითად ნაწარმოები *kuz yeri* (ერბაას, ზილესა და ამასის დიალექტები) — „ჩრდილი, აღგილი მისი“, „ჩრდილის ადგილი“ ან, უფრო მარტივად, *kuzyer*-იც (ალბიდეს დიალექტი) გვაქვს.

V. აღსანიშნავია, რომ უხსლეს ლექსიკონებში (მაგალითად, თურქულში) *güney* და *kuzay* სიტყვათა მნიშვნელობა უფრო ვიწროვდება და მხოლოდ „სამხრეთ“ და „ჩრდილოეთ“ ცნებათა გადმოსაცემად გამოიყენება².

საინტერესოა *güney* და *kuzay* სიტყვათა ფონეტიკური სახესხევაობანიც. ზელინსკის, რომელსაც აზერბ. დიალექტური მასალები უნდა ჰქონდეს მოტანილი, ფიქსირებული აქვს *гюней* (اینکو) და *кузай* (ایزقو) ფორმები. თურქული ენებისათვის დამახასიათებელი ხმოვანთა პარმონიის კანონის თანახმად პირველადი ფორმა *гюней* სიტყვისათვის *гюней* (*güney*) უნდა ყოფილიყო. ამ შემთხვევაში, უნდა ვიფიქროთ, *гюней*-ს საპირსპირო *кузай* სიტყვის ანალოგიასთან გვაქვს საქმე. სხვა ენობრივ კოლექტივში, მაგალითად თურქულში, ეს ანალოგია საწინააღმდეგო მიმართულებისაა; აქ უკვე *güney*-ს გავლენით *kuzey* გვაქვს და არა *kuzay*³. ასეთივე ანალოგიის კანონი მოქმედებს, როგორც ჩანს, სალიტერატურო აზერბაიჯანულშიც, სადაც *gynej* და *quzej* გვაქვს⁴. აზერბაიჯანულში *quzov* და *qyzej* (= *kuzey*) ფორმებიც გვაქვს⁵.

güney და *kuzay* სიტყვები ორ ელემენტს შეიცავენ: პირველი — *gün* (= „მზე“, „დღე“) და *kuz* (როგორც ზემოთ დავინახეთ, = „შავი“, „ბნელი“, „შემდეგ“ „ჩრდილი“). გასარკვევია, რა უნდა იყოს მეორე კომპონენტი სიტყვისა — *ay*, *ey*. შესაძლებელია ეს იყოს *yer* სიტყვის ნაშთი; ვთქვათ, გვქონდა *kuzyer* (*Alâiye*-ს დიალექტისათვის სწორედ ასეთი ფორმა გვაქვს, ი. ხ. ზემოთ) და *günyer* (ე. ი. „ჩრდილიანი ადგილი“ და „მზიანი ადგილი“), სიტყვის „გაცვეთის“ შედეგად ბოლოკიდური *r* შეიძლება ჩამოვარდნილიყო, ხოლო *y*-სა და *e* ბევრებს ადგილები ეცვალათ — *günyer* → *güney*, *kuzyer* → *kuzey*.

¹ იბ. ზემოთ გვ. 187-188.

² იბ. აქვთ მე-4-5 ვერდხე (ზენიშვნა 13-14 და 1) დასახულებული ლექსიკონები.

³ დ. А. Магазаник, М. С. Михайлов, Словарь турецких неологизмов.

83. 35—50. Osmanlicadan türkçeye cerî kılavuzu. Istanbul, 1935, 83. 50 და 297.

⁴ Azerbajcanca-rusça İyaset, Bakı, 1939, 83. 343, 670.

⁵ იქვე 83. 670 და 671.

მეორე მხრივ ყურადღებას იქცევს *güneğî*¹ ფორმა, რომელსაც ისტოვე *მნიშვნელობა* აქვს, როგორიც *güney*-ს და რომელშიც ეს გაღმოვვებებს უსრულებელად ჩამოაფიქსირება ჩვენ ამჟამად არ გვაქვს შესაძლებლობა *güney-kuzay* სიტყვათა მეორე ქმნა-ნენტების წარმომავლობის საკითხების კვლევის გამოვუდგეთ. ამას შეადგევისა-თვის გადავდებთ.

„*მზვარე*“ და „*ჩრდილი*“ სიტყვათა მნიშვნელობის უფრო ზუსტად გასარ-კვევად საქმე ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: საერთოდ, მზვარისა და ჩრდილის მიხედვით მხარეების განსაზღვრა შესაძლებელია, რა თქმა უნდა, მთიან აღვი-ლებში², სადაც მთის ერთი მხარე მზიანია, მეორე—მზისგან დაფარული. ამავე დროს მზვარისა და ჩრდილის მხარე შეიძლება გვქონდეს იმ შემთხვევაში, თუ მოცემულ მთას მიმართულება აღმოსავლეთიდან დასაცლეთისაკენ ქვეს. ასეთი მთის მზვარის მხარე სამხრეთის მხარეზეა დღის უდიდეს ნაწილში (მზის ზენიტამდე ასვლა და ჩამოსვლა), ხოლო მისი გალმა ნაწილი ემთხვევა ჩრდილოე-თის მხარეს, რომელსაც ამ ხნის განმავლობაში მზე არ ხვდება. როგორც ზე-მოთაც ვთქვით, ასეთი ძხარეების მიხედვით დაყოფილი მთები „დავთარში“ ორია დასახელებული³: ერთი — რკა-ის მთისა და, მეორე — მთა კისირის იალაღები⁴, „ჩრდილისა და მზვარის მხარეებით“ (II 265).

სხვანაირი ვითარება გვაქვს, თუ მზვარისა და ჩრდილის მიხედვით მხა-რეთა განსაზღვრა ხდება ორ მთას შუა მდებარე პუნქტიდან. ვთქვათ, მაგა-ლითად, ახალციხეს ორის მხრით აკრავს მაღალი აღვილი (ერთი მის ჩრდი-ლოეთითაა, ხოლო მეორე — სამხრეთი). ჩრდილოეთის მთა (*უფრო ზუსტად*: ახალციხის ჩრდილოეთი მდებარე მთის სამხრეთი ფერდობები) ახალციხისათვის მზვარის მხარე იქნება, რადგანაც ეს მხარე მზიანია. სამხ-რეთის მთა (*უფრო ზუსტად*: ახალციხის სამხრეთი მდებარე მთის ჩრდილოე-თი ფერდობები) ახალციხისათვის იქნება ჩრდილის მხარე, რადგანაც მას მზე არ ხვდება. მართლაც, „დავთარის“ მიხედვით ახალციხის ლივნებს მზვარის რაიონი მზიანი რაიონია, ახალციხის ჩრდილოეთი მდებარე (*სოფლები: წყრუთი, ტატანისი, ანი, მიქელმინდა, კლდე, სვირი და სხვ.*), ხოლო ჩრდი-ლის რაიონი ახალციხის სამხრეთითაა (*სოფლები: გალე, სხვილისი, ორალი, პამაჯი და სხვ.*).

ასევე ერთიმეორის მოპირდაპირე მხარეზე არიან დიდი-არტანის ლი-ვაში მზვარისა და ჩრდილის რაიონი. ქ. არტანის ჩრდილოეთი მდებარე

¹ H. Zübeyr, I. Refet, Anadilden derlemler. Ankara, 1932, გვ. 155.

² მ. ქაზარელის ლექსიკონში „ჩრდილის“ მხარის გამომხატველი სიტყვა კი დაქავშირებულია *tay-taნ*, რომელიც „მთა“ს ნიშნავს. ამ ლექსიკონში არაბული განმარტებაც ასე იწყება: „მთების ჩრდილინან ნაწილს ეტყვიან“ და სხვ. (იხ. ზემოთ გვ. 3). ს. ზელინს ტრად მართებული ახსნაც ამას უჭერს მხარს; ერთ შემთხვევაში აქვს „сторона горы, обращенная к югу“, მეორეჯერ — „теневая сторона горы (употребляется в смысле пастбищ)“.

³ იხ. ზემოთ გვ. 187.

⁴ შდრ. ს. ზელინსკის ზემომოტანილი განმარტება: „употребляется в смысле пастбищ“.

გალლობების სამხრეთის კალთებზე მდებარეობენ ე. წ. არტაანის ლიველი ულტრა რის რაიონში შემავალი სოფლები: ბებერეკი (2)¹, ალაბალა (12), სარაზგომი (22), სარძაბი (53) და სხვ. (II 393—394), ხოლო ქ. არტაანის სამხრეთით მდებარე მთის კალთაზე ჩვენ გვაქვს ე. წ. არტაანის ლივეს ჩრდილის რაიონის სოფლები: ჭინჭრობი (15), გურჯიბეგი (10), სინდიზგომი (2), ბალდადი (5), კომეკი (3), ახალშენი (7) და სხვ. (II, 394). ასეთივე სურათი გვაქვს ფოცხოვის ლივეს მზვარისა და ჩრდილის რაიონების მიხედვით სოფლების განაწილებაში (II 19, 20).

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „დავთრის „güney“ და „kuzey // kuzay“ სიტყვები ქართული „მზვარე“ და „ჩრდილ“ სიტყვათა თარგმანს წარმოადგენს. ამას ჩვენ გვაფიქრობინები ის გარემოება, რომ 1. როგორც ცნობილია, თურქები დაყრობილ ქვეყნებში საერთოდ ადგილობრივ გეოგრაფიულ ნომენკლატურას თურქულად თარგმნიდნენ (შდრ. ქართ. „მგელციხე“ ს თურქული თარგმანი კორდ ქლუსი (II 289), ქართული „საქართველოს ყელი“ — კურჯი ბუგაზი — კორ, ქართ. „ოქროს ციხე“ — ტელ თონ და სხვ. მრავალი. 2. „დავთრის“ შედგენისას ახალდაპყრობილი ქვეყნის ტოპოგრაფიული განლაგების საქმეში თურქები ისე ვერ იქნებოდნენ თრიენტირებულნი, რომ ლივეთა აღმინისტრაციულად დაყროვისას მზვარისა და ჩრდილის მხარეების მიხედვით რაიონებისათვის ახალი სახელები შეერქმიათ.

ჩვენ ზემოთ დავინახეთ, რომ „მზვარე“ და „ჩრდილი“ ძველი ქართულის-თვეისაც დადასტურებულია და თანამედროვე ქართულ გეოგრაფიულ ნომენკლატურაშიც გვხვდება. ამდენად, ჩვენ ვფიქრობთ, XVI საუკუნის სამცხე-სათაბაოში სათანადო კუთხეებს „მზვარე“ და „ჩრდილი“ ერქვა და კონცეპტუალის სახით ჩვენ აქ ამ სიტყვათა ზუსტი თურქული თარგმანი გვაქვს.

ამ მონაცემების საფუძველზე ჩვენ ბუნებრივად მიგვაჩნია დავსვათ საკითხი ჩილდირის ტბის სახელში და რაობის შესახებ და ვთქვათ, რომ „ჩილდირი“ იგივე ქართული „ჩრდილ“ სიტყვაა და „ჩილდირის ტბა“ ეს გადათურქებული გამოთქმაა ქართული სახელისა „ჩრდილის ტბა“.

ჩილდირის ან, უფრო იშვიათად, ჩალდირის სახელით ცნობილი (აწ თურქების მიერ მიტაცებულ ტერიტორიაზე მდებარე) ტბა ძველ ქართულ ისტორიოგრაფიულ ძეგლებში, შესაძლებელია, პალაკაციოს ტბა დაც ყოფილიყო ცნობილი², რადგანაც ამ ტბის მიღამოებსა და მის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე მთას პალაკაციო ჰქვია („ქუეყანასა პალაკაციოს“, „ქუეყანა... პალაკაციო“, „პალაკაციოს და აბოცს შორის“, „ყაიყულისა

¹ სოფლის სახელების შემდეგ ფრთხილებში ნაჩვენები ციფრები „დავთარში“ სოფელთა თანამიმდევრობის რიგს აღნიშვნავთ.

² ი. მაგალითად, აკად. ი. ვ. ჭავარიშვილის რედაქტორობით გამოცემულ „საქართველოს ისტორიულ რუკა“-ზე (თბილისი, 1923 წ.) „პალაკაციო ტბა“.

³ ისტორიანი და აზმანი შარავანდულთანი. აკად. კ კერძობის რედაქციითა და გამოცემულით. თბილისი, 1941. გვ. 82, 112.

და პალეოციოს მთასა ჰედა¹. მაგრამ აღგილობრივ ქართულ მოსახლეობაში ამ ტბის სახელი უნდა ყოფილიყო ჩრდილის ტბა, რომელსაც თურქეთში არის რობლების წარმოთქმაში გადათურქებული „ჩილდირ“ ფორმა უნდა მოყვა.

„ჩრდილ“ სიტყვას თურქობის დროს შემდეგი საცემით კანონზომიერი ტრანსფორმაცია განუდიდა: თურქულისათვის უჩვეულო თავკიდური სამი თანხ-მოენის თაყვრილობა თავიდან აცილებულია ვიწრო ხმოვნის ჩართვით (ჩირდილ)²; მომხდარა დისტანციური მეტათეზისი რ-სა და ლ-სი (ჩილდირ), რითაც მიღებულია თურქულისათვის ჩვეულებრივი ბეგრათ ქომპლექსი — ჩილ-ლ' რ; „ლირ“ (-dir,-dir) ‘არის’ თურქულში III პირის შემასხენლობითი აფიქსია, რომელიც ყოველთვის სიტყვის ბოლოში მოუდის ხოლმე: beldir ‘ბარია’, baldır ‘თაფლია, და სხვ. ღვივე დირ’ აფიქსი თურქულში კაზბატრობის მაჭარმოებელია: bil-dir ‘აცნობე’ (bilmek ‘ცოდნა’), bin-dir ‘შესვი ცხენშე’ (binmek-იდან), al-dir ‘აალებინე’ და სხვა. ჩილდირ-çildir-ში უკანა რიგის 1-ს (= რუსულ ა-ს) გაჩენას ხელს შეუწყობდა ანალოგია და გააზრიანება თურქულში არსებულ სიტყვებთან 1. çildir (თურქ. „გადარევა“ ზნის ბრძანებითის II პ. ფორმი); 2. ხმაბაძეითი სიტყვა çildir ცildir და სხვ.

საბურთალოს მომიჯნავე სოფ: ზემო ვეძისის მცხოვრებს მუსა ალი-ოლლი ის თან მე მინდოდა შემემოწმებინა, მოეპოვება თუ არა მათ დიალექტში „მხეკარე-ჩრდილ“ სიტყვებს აზერბაიჯანული ეკვივალენტი და, თუ მოეპოვება, როგორი გაგება ქვენდათ ამ სიტყვებს. ამს. მუსა ერთობ დაკვირებული კაცი აღმოჩნდა. მან დამიდასტურია ამ სიტყვათა არსებობა მათ მეტყველებაში, სწორად განმარტები არივე სიტყვის მნიშვნელობა და, ჩვენდა სასიამოვნოდ, თან დასძინა, რომ ქართველები kuzay მხარეს „ჩილდირს“ ეძახიანო. იმის შემდეგ მე მრავალი შემთხვევა მჯონდა მუსა ალი-ოლლის თანამეტობებთან შემემოწმებინა ამ სიტყვის წარმოთქმა და შედეგი ყოველ-თვის ერთნაირი იყო: ქართული „ჩრდილი“ მათ წარმოთქმაში „ჩილდირს“ გვაძლევდა.

დაახლოვებით ასეთივე თურქიზებული ფორმა გვაქვს კლდეკარის სახელში. აკად. ე. თაყაიშვილი სავსებით მართალია, რომა ამბობს: „Название Кодак-klär есть татарское произношение названия знаменитой грузинской крепости Кодак-кари“³. „კოდაკლდარ“-ში, თუ ეს ფორმა სწორადაა ფიქსი-

¹ ვახუშტი, აღწერა სამცხოსა საქართველოსა: თ. ლომოურის და ნ. ბერძნიშვილის რედაციით. თბ. 1941. გვ. 48. 54. შერ. ივ ვაკასი შვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბილისი, 1948, გვ. 57. საინტერესო უგნატაშვილი ბერის ცხობ., რომლის მიხედვითაც ის ვერა. რომ პალ-კაციოს მთას, თურქები იყო დოლდის ებაზდენენ: „...სათე ქუცელის თავსა გაოდაკლითა ხენჭურის თავსა. პალაკაციოს მთამდე, რომელსა ტურქი იყლდობის ებაზარი.“ („ახალი ქართლის ცხოვრება XVIII ს. დამდ.“, I: ღეგსაზ. ივ. ჯავახიშვილის წინასიტყვამითა და რედაქციით, გვ. 48). ხელ (yel) თურქულია და „ქარს“ ნიშანას, ხოლო დოლდი (dolci) ‚ამუღიდა‘ „ქარი ამოვიდა“. აღმართ „ქარის ამოსა-სვლელი [მთა], მთა, საიდანა ქარი ამოიდის“

² ას თა ფორმა, ოვგორუ ზემოთ დ-ვინახეთ, მთათუშეთშიც გვაქვს:

³ Е. Такаишвили, „Археологические экскурсии (Известия Кавказского отдел. Моск. арх. общество), вып III, Тифлис, 1913, გვ. 65.

რებული, თავკიდურ სამთანხმოვანთაგან „ლ“ გადასმულია „ა“ და ^{ურალის ტერიტორიაზე} რათა წინ, ხოლო სიტყვის თავში დარჩენილი (თურქულისათვის უჩვეულო) ორი ხსული „კდ“ დაშორებულია ერთიმეორისგან „ო“ ხმოვნით. ამრიგად, კოდაკლარ > კოდაკლარ თურქისათვის წარმოსათებელად შეწყობილი სიტყვაა, რომლის ბოლო ნაწილი („ლარ // ლდარ“) მრავლობითობის ძლინიშვნელი აფიქსია.

ეკად. ეჭვ. თაყაიშვილს „ჩალდირ“ ფორმა, რატომდაც, რუსულად
მიაჩნია: „არდაგანის ოქროვი... გაყოფილი იყო უჩასტებებად: ჩილდირისა
(რუსულად: ჩალდირისა)“². პატივცემული ეკადემიკოსი არას აშენდს, თუ
რატომ უნდა იყოს რუსული ასეთი ფორმა.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „ჩილდირ“-თან ერთად „ჩალდირ-იც ქართული „ჩრდილ“-ის თურქული დამახინჯებაა³. რადგანაც „ჩგლდგრ“-ის არაბულ-თურქული დაწერილობა — ჩატურ უხოვნოა, მას შეეძლო სხვადასხვა წაკითხულობა პერნოდა. მართლაც ჩატურ ის „ჩალდირ“-ად წაკითხვა ისევეა შესაძლებელი, როგორც „ჩგლდგრ“-იც და „ჩალდგრ“-იც ფონეტიკურად და სემანტი-

¹ Н. Марр, Надпись Сардура II, сына Аргиштия, в Даш-Керпи на Чалдирском озере: Записки Кавказского Музея, серия В, I. Петроград, 1919, стр. 1.

3 „დავთოის“ II წიგნში ჩილდირის სახელი შეცდომით ჩვენც ყველან „ჩალდირ“-ად გვაქვს დაბგებდილი (II 17—ორჯერ, 258—ორჯერ), რაც, რა თქმა უნდა, უნდა გასწორდეს „ჩილ დირ“-ად და უფრო ჟერეტი იქნება, თუ ჩვენ საერთოდ აღვადგენთ ამ ტბის სახელის ძეველს, ქართულსა და სწორ ფორმას „ჩრდილ“ და ვუწოდებთ მას „ჩილ დილის ტბა“ - ს.

კურად ისევე ეგუება თურქულ ენას, როგორც „ჩილდეგრ“ი (çaldir, მაგალითად, ნიშნავს ‘დაკვრევინე’, ‘დაარტყმევინე’ და სხვ.).

ბიბლიოგრაფია

„ჩილდირ“ სიტყვის შესახებ ეს ძიება ჩვენ დამთავრებული გვქონდა, რომ პროფ. ვ. დონდუამ ჩვენი ყურადღება მიაქცია მის მიერ ახლად შეძენილ სომხეთის ისტორიულ რეგიონს, რომელზედაც მეზობელი ქვეყნების ზოგიერთი მომიჯნავე გეოგრაფიული პუნქტიც არის აღნუსხული. ჩილდირის ტბის სახელად ამ რეგიონზე მოცემულია Ծიჭალ հիւսիսոց (Չლოცი)¹, სადაც ძილაჭი = ტბა, ზღვა, ხოლო წილაჭი = ჩრდილოეთისა. ფრჩხილებში ავტორს მოცემული აქვს ტბის ქართული სახელი ჩილდეგრ = ჩილდირი.

ჩვენი მოსაზრება, რომ „ჩილდირი“ ქართ. „ჩრდილ“ სიტყვაა, დასტურ-დება. ექვე არ არის, რომ აქ გვაქვს ტბის ქართული სახელის „ჩრდილის ტბის“ სომხური თარგმანი.

2. ლო. პლანი (?) — სამხლის საოცველითიართ (II, 46)

არტანის ტერიტორიაზე მდებარე იმ დასახლებულ პუნქტთა შორის, რომელიც ჩვენს ძველ საისტორიო წყაროებში იხსენებიან, ყურადღებას იმსახურებს სოფელ მგლინავი. სუმბატ და ვითის ძის მიხედვით შეიმტერნებს ურთიერთას და შეკრიბეს ლაშქარი ერთმანეთსა ზედა, ერთ კერძ გურგენ კურატპალატმან და ერთა მისთა, მეორე კერძ ადარნასე, ქართველთა შეფეხმან, და ბაგრატ არტანუჯელმან, მოვიდეს ესენი კერძს არტანისასა, სოფელსა მგლინავს, და ბრძოლეს ერთმანეთსა»². ამ ისტორიულად მნიშვნელოვანი პუნქტის შესახებ აქად. ივ. ჯავახიშვილი სამართლიანად შენიშნავდა, რომ „ხევსა არტანისასა“, იყო „სოფელი მგლივანი [sic! ხ. ჯ.]“ (სუმბატის ცა და უწყება 60), რომლის მდებარეობის გამოსარკვევად ჩვენ არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება»³. ამავე შრომაში განსვენებული მეცნიერი კვლავ უბრუნდება ამ საკითხს და სუმბატის იმავე წყაროს იმავე ადგილის მიხედვით ამბობს, რომ „არტანში მოხსენებულია...ს. მგლინავი (სუმბატი, ცა და უწყება 60) და ტლათაში, ანუ ტლათაში, რომელთა მდებარეობა ვერ გავარკვიეთ“⁴. ამ თვალსაზრისით კიდევ საინტერესოა „ქართველი ერის ისტო-

¹ Պատմოს Հայաստան, կազմից Գ. Վ. աբգանե և თ. თბილისი, 1910 წ.

² სუმბატ და ვითის ძის ქონიკა ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა შესახებ. გამოცემა III. ტექსტი გამოსცა შესავლით, შენიშვნებით და ორი გენელოგიური ტაბულით საქართველოს სსრ მცირებულებათა აკადემიის ნამდვილმა წევრმა ე. თაყაიშვილმა. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვეთი 27. თბილისი, 1949, გვ. 65.

³ ქართველი ერის ისტორია, II. თბილისი, 1948, გვ. 55 და თბილისი, 1914, გვ. 324.

⁴ იქვე, გვ. 56. ეჭვთი მე თაყაი შვილს სუმბატ დავითის ძის ქონიკის როგორც ახალს (1949 წლის, გვ. 65), ისევე ძეველ გამოცემაში („სამი ისტორიული ხრონიკა“, თბილისი, 1890 წ., გვ. 60) „მგლინავი“ აქვს (და არა „მგლინავი“). ე. თაყაიშვილი უკანასკნელ გამოცემაში „მგლინავი“-სათვის ხელნაწერის მეორე, თეომურაზნებულ გარიანტსაც. მომწერებს. ამდრნად „ქართველი ერის ისტორიაში“ პირველად მოტანილი „სოფელი მგლინავი“ არივე (1914-ისა და 1948 წლის). გამოცემაში კორექტურული შეცდომა უნდა იყოს და „მგლინავი“-ად უნდა გასწორდეს.

რიის“ III წიგნში უამთააღმდებრებიდან შემდგრეობული კუთხით „ასე გზადაგზა ბრძოლით თალათემური და პულაგუ ყაენი“ მოიწივნეს ქვეყანასა არტაანს, სოფელსა რომელსა პქვიან მგლინავია¹.

„დავთრის“ მიხედვით, დიდი-არტაანის ლიკვში შემავალი სამი რაიონიდან ე. წ. ტყიანი რაიონის დასახლებულ პუნქტთა შორის მეორე სოფლად ისექნიება სოფელი, რომლის სახელიც ჩვენ ამოკითხული გვაქვს ასე: კი ლ-ნავი (II 461). როდესაც ჩვენ „დავთრის“ II წიგნს (თარგმანს) გამუშავებლით, სუმბატ დავითის ძისა და აკად. ივ. ჯავახიშვილის ზემომოტანილი ცნობები სოფ. მგლინავის შესახებ გათვალისწინებული არ გვქონდა. „დავთრის“ ქართველი (ტრანსლიტერაციით – „გ(ე)ლნავ“) დაწერილობა კი შესაძლებელი იყო „კილნავ“ ად წაკითხულიყო, რადგანაც, 1. ოოგორც უკვე დადგენილია, ქართული მკვეთრი „კ“ უმთავრესად მეღერი „გ“ თანხმოვნით და ჭ ასოთია გადმოცემული (შდრ. ს. ქახარეთი = კხარის, II 67, ნიკოლოზ = დასხვ.) და 2. ორი თაგვიდური თანხმოვანი თურქის წარმოთქმაში კიტრო ხმოვანია უნდა გაყაროს („კილნავი“) და ეს გარემოება, ოოგორც გაირკვა შეიძლება გამოხატული იყოს გრაფიკულად, შეიძლება არა. რა თქმა უნდა, სიტყვის ამნარი ამოკითხულობა მხოლოდ საყარაულო იყო ისევე, ოოგორც მესამე ასოსათვის (ჭ) დაიკრიტიკული ნიშნის დასმაც საეჭვოდ მიგვაჩნდა. ამიტომ არის, რომ „კილნავ“-ს დატანებული იქნება კითხვითი ნიშანი.

სოფ. მგლინავის, ამ ფრიად საინტერესო ისტორიული პუნქტის აღვილ-მდებარეობა, ოოგორც ეს აკად. ივ. ჯავახიშვილმა კარვა ხანია აღნიშნა, ჯერ კიდევ გარკვეული არ არის. არც ჩვეულებრივსა და არც სპეციალური დანიშნულების რუკებზე პუნქტი მეცნი ან ავი აღნიშნული არ არის. ჯერ ხნობით ჩვენს ხელთ არის მხოლოდ „გურჯისტანის ვილნიეთის დიდი დავთარი“, რომლის ზოგიერთი მონაცემი საშუალებას გვაძლევს დადასტურდეს ჩვენი მემატიანების (სუმბატ დავითის ძისა და უამთააღმდებრების) ეს საყურადღებო ცნობა სოფ. მგლინავის არსებობის შესახებ და გარკვეულ იქნება (ს. მგლინავის) აღვილმდებარეობა მიახლოვებით მაინც.

ჩვენთვის ამჟამად საესებით უეჭველია, რომ არტაანის აღნიშნული რაიონისათვის ქართველი („გლნავ“) მოხაზულობით სწორედ სოფელ „მგლინავი“ სახელია გადმოცემული.

ჩვენ ვიცით, რომ ქართული სახელები, რომელთაც თავკიდურად მოუდით მ+ერთი ან ორი თანხმოვანი, თურქულში კარგავენ თავკიდურ „მ“-ს. სიტყვის თავში დარჩენილი ორი თანხმოვანი (გლ) თურქის წარმოთქმაში უსათუოდ ჩაირთავს ვიწრო ხმოვან „ი“ს (რაც ამ შემთხვევაში გრაფიკულად გამოხატული არ არის). ბოლოკიდური „ი“ წესის მიხედვით აგრეთვე დაიკარგება-მაშასადამე, თურქის წარმოთქმაში „მგლინავი“ მოგვცემდა „გილნავ“ს, არც ბუნებრივია, ჭ. ლ. ნ. ა და ე ასოებით უნდა ყოფილიყო გადმოცემული ქართველი სახით.

¹ ქართველი ერის ისტორია, III. თბილისი, 1949. გვ. 180.

ამგვარად: „დავთარში“ ქლავ მოხაზულობით სოფ. მგლინავის სახელია გაღმოცემული. ძველი ქართული ისტორიული წყაროების (სუმბატ დავითის ძე, უამთააღმწერელი) მიხედვით სოფ. მგლინავი საქართველოს ისტორიაში იყო მნიშვნელოვანი გეოგრაფიული პუნქტი, „რომლის მდებარეობის გამოხარკვევად ჩვენ არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება“ (ივ. ჯავახიშვილი). ჩვენი „დავთრის“ მონაცემების საფუძველზე უფრო ზუსტდება ს. მგლინავის მდებარეობა. სახელდობრ, ის უნდა ყოფილიყო არტაანის ხევში, ე. წ. ტყიანი რაიონის იმ სოფელთა ჯგუფში არქმარეში, რომელიც ზემოთ იყო დასახლებული.

კოაკს წრ სხვორე (267 II) 9 სათა 1937-ის 11 იანვერი. ქ. ლაგოვა.

ვილანეთის „დიდ დავთარში“ ორჯერ გვხვდება გეოგრაფიული სახელი, რომელიც ერთი და იმავე კოასტ მოხაზულობით არის გაღმოცემული. ასეთი სახელის მატრიკებელი სოფელი (21-ე) პირველად აქ (ჩილდირის ლიგეს) ჯამბაზის რაიონში იხსენიება, ხოლო მეორეჯერ მე-15 სოფლად იმავე ლიგეს ქანარბელის რაიონში (II 284). ამ სოფელთა სახელები პირველ შემთხვევაში „ქვეაქის (?)“, ხოლო მეორე შემთხვევაში „ქვაქის (?)“-ად არის ამოკითხული. „დავთარის“ ამოშიცრევაზე მუშაობისას რუკებზე, ან სხვა წყაროებში ამ მოხაზულობის შესაბამისი სახელი ვერსად შევნიშნეთ და, რადგანაც ასეთი ამოკითხულობა (განსაკუთრებით სიტყვათ ვოკალიზაცია) მხოლოდ სავარაუდო იყო, ჩეგინ ორთავ ადგილას კითხვითი ნიშნები დავსხით.

„დავთოის“ II წევნის დაბეჭდვის (1941 წ.) შემდეგ ემზ. ოყვაიშვილის მიერ გამოცემული „სამი ისტორიული ხრონიკის“ გულდასმით გადაკითხვამ

დავგარტმუნა, რომ „დავთარში“ ქემოაღნიშნული მოხაზულობით გადმოცემული უნდა იყოს „მესხური დავითნის ქრონიკაში“ მოხსენებული გეოგრაფიული პუნქტი „ქვაკაცნი“. ამ „ქრონიკაში“ ნათევამია: „ივანობისთუც იჩ, დღესა თოხშაბათსა, ახალციხიდამ გავდეგით და ენკენისთუც ზ, თოხშაბათს დღესა, წყაროს თავიდამ გავდეგით, პარასკევს დღესა წურილნი და-ძმანი გაიყარნეს ქვაკაცთა, და ჩვენ ჭალას დავდეგით...“¹. საინტერესოა შესადარებლად მოვიტანოთ აქვე ამ ციტატის იმავე ე. თაყაიშვილის მიერ შესრულებული რუსული თარგმანის ბოლო წინადადება: В пятницу меньшие братья и сестры простились друг с другом у Квакаци, и мы остановились в Чаде².

ჩვენ სავსებით შესაძლებლად გვეჩვენება, რომ „დავთრის“ კოაკს - ით, როგორც ამას ქვემოთ უფრო დამაჯერებლად დაეინახავთ, გადმოცემული იყოს „ქრონიკაში“ ნახსენები სოფ. ქვაკაცნი. ოლონდ ამასთანავე ერთად უნდა გაირკვეს აგრეთვე, „ქრონიკას“ „ქვაკაცნი“ ჯამბაზის რაიონის კოაკს-ია, თუ ქანარბელის რაიონისა. ისე კი უნდა აღინიშნოს, რომ ორივე კოაკს-ი საკმაოდ მოზრდილი დასახლებული პუნქტებია: ჯამბაზის 21 კომლიან კოაკს-ს 23.500 ახა აქვს შეწერილი, ხოლო ქანარბელის 25 კომლიან კი — 13.000 ახა („დავთარი“, იქვე).

„ქვაკაც“ სიტყვა თურქულ ტრანსკრიფიაში სწორედ კოაკს-ში წარმოდგენილი ასოებით უნდა ყოფილიყო გადმოცემული. სახელდობრ, „ქვაკაც“-ის ანლაუტში ორთანნმოენიანობას თურქი თავიდან აიცდენდა თანხმოვნებს შორის ან ვიწრო ხმოვნის ჩასმით (რაც გრაფიკულად შეიძლებოდა არ გამოხატულიყო), ან „ვ“ თანხმოვნის უმარცვლო „უ“თი გადმოცემით („ქივა“, „ქერა“). სიტყვის მეორე ნახევარი „ქაც“ თურქულ წარმოთქმაში მოგვცემდა „გას“, ან „ქას“-ს ან არა და (სპარს.-თურქ. კს = პიროვნება, კაცი) სთან გააზრებით) „ქეს“ ფორმებს, რადგანაც „ქ“ მცველით თურქულში უმთავრესად „გ“-ში გადადის, ან, იშვიათად, „ქ“-საც გვაძლევს და ქ ნიშნითაა გამოხატული, ხოლო ქართული „ც“ იფრიკატი თურქულში „ს“-თი გადმოიცემა. ამ დენად „ქვაკაც“-ის გადათურქებული სახეობა „ქივაგას“, „ქუაგას“, „ქივაქეს“, და სხვ. ფორმები უნდა ყოფილიყო. ამასთანავე ერთად უნდა ითქვას, რომ რა გარიანტითაც არ უნდა წარმოეთქვა თურქს ეს სიტყვა, მისი გრაფიკულად გამოსახატავად უსათუოდ ქ, ვ, ა, ქ და ს ასოები უნდა ყოფილიყო გამოყენებული.

„მესხური დავითნის ქრონიკაში“ მოხსენებული „ქვაკაცთა“ სიტყვის მრავლობითის ფორმა გვაფიქრებინებს, რომ სახელდობით ბრუნვაში ამ სოფლის სახელი უნდა ყოფილიყო „ქვაკაცნი“, რაც მიცემითში „ქვაკაცთა“ს მოგვ-

¹ „სამი ისტორიული ხრონიკა (ქართლის მოქცევისა, სუმბატისა ბაგრატიონების შესახებ და მესხური დავითნისა)“. გამოცემული ეკვთიმე თაყაიშვილის მიერ. თბილისი, 1890. გვ. 83.

² Е. Т а к а й ш в и լ и, Источники грузинских летописей. Три хроники. Тифлис, 1900. გვ. 188—189.

ცემდა „ქრონიკის“ ტექსტში სწორედ მიცემითი ბრუნვაა: „წურილნადა ქართული გაიყარნეს ქვა-კაცთა“, ე. ი. ივახაუდება „სოფელსა შინა ქვაკაცთა“. ჩვენს „დავთარში“, მართალია, მრავლობითობის „ნი“ აფიქსზე დაბოლოებულ გეოგრაფიულ სახელებს „ნი“ ზოგჯერ არ ეკვეცება (შდრ. „სოფ. განძანი“ II 234), მაგრამ „ნი“-ს ჩამოვარდნის შემთხვევაც ორის (შდრ. „სოფ. ფოკა“ „ფოკანი“-ის ნაცვლად, „დავთარი“, იქვე). ამდენად ამ სოფლის სახელის საწყისი ფორმა ე. თავაი შვილის მიერ რუსულ თარგმანში მართებული სიზუსტით არ უნდა იყოს მოცემული და („პრостились друг с другом у) ქვა-კაცი“-ს წილ უნდა იყოს „у ქვაკანი“.

„სამი ისტორიული ქრონიკის“ ქართულსა და რუსულ გამოცემებში სოფ. ქვაკაცთა ადგილმდებარეობის შესახებ სრულებით არაფერია ნათქვამი. რუსული გამოცემის შენიშვნაში ამ სოფელზე მხოლოდ ისაა დაწერილი, რომ „ქვა-კაცი ვ პრიული გამოცემის შესახებ არ არის“. ამას მიერ რუსულ თარგმანში არ უნდა იყოს მოცემული და („პრостились друг с другом у) ქვა-კაცი“-ს წილ უნდა იყოს „у ქვაკანი“.

„მესხური დავითნის ქრონიკის“, სპეციალური რუკებისა და, უმთავრესად კი, „დავთარის“ მასალათა გათვალისწინებით და მათი ურთიერთ შებირისპირებით, ვგონებთ, შესაძლებელია გაირკვეს სოფ. ქვაკაცთა აღგილმდებარეობაც.

საქმის ვითარება ასეთია: „მესხური დავითნის ქრონიკის“ მიხედვით მოქმედნი პირნი გამოიდიან ახალციხი ხიდან, გაივლინ წყაროსთავს, შემდეგ „წურილნი და-მანი“ დაშორდებიან ერთმანეთს ქვაკაცთაში და რამდენიმე პირი „ქრონიკის“ ავტორთან ერთად გაჩერდება ჭალას¹. სოფელი ვალა, რომელიც „დავთარში“ ჯამბაზის რაიონში 28-ე სოფლად იხსენიება (II 170), მდებარეობს თეთრ-ციხესთან („აღჯა-ყალა“)², ხილდირის ტბის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე. წყაროსთავი, საიდანაც „ქრონიკაში“ მოხსენებული პირები აღმოსავლეთისაკენ მიემგზავრებიან, ხოზაპინის ტბის დასავლეთითა³. წყაროსთავიდან ს. ჭალის მიმართულებით მიმავალმა კაცმა, დაახლოებით რომ ვთქვათ და რამდენადაც ეს რუკებზე აღნიშნული სასოფლო გზების მიხედვით შეიძლება შეინიშნოს, უნდა გააროს ქანარ გელის ჩაისი, ქანარ ბელი, რაბათი, ძურწნა (რუკებზე – „ზურზუნა“)⁴. და აი, ამ ძურწნიდან აღმოსავლეთით ჭალისაკენ მიმავალი გზა ებჯინება თითქმის ყველა მსხვილმასტრიბიან რუკებზე „ქეხას“-ად ფიქსირებულ პუნქტს. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს „ქეხას-ი უნდა იყოს როვორც „დავთარში“ ჯამბაზის რაიონისათვის დასახელებული კარი-ი, ისე „მესხური დავითნის ქრონიკის“ „ქვაკაცთა“. ქეხას სახელი მეტასმეტად შერყვნილი უნდა იყოს რუკის პირველი ვარიანტის შემდგენლების მიერ ჯერ ჩაწერისა და გაუაშერის და შემდეგ ბეჭდვის დროს. შეიძლება კი დევ ქეხას-ი „ქვაკაც“-ის ზემოგანხილული გადათურქებული სიტყვების („ქივაგას“, „ქუაგას“, „

¹ Е. Тахайшвили, Источники грузинских летописей..., გვ. 189.

² ე. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ქრონიკა, გვ. 83.

³ ი. Специальная карта Европейской части, с прилегающими государствами (80).

⁴ იქვე.

⁵ იქვე.

„ქვეყნის“, „ქიმიკის და სხვ.) სხვა ენობრივ კოლექტივებში უფრო სახე უკუცნებადად ფორმა იყოს. ამასთანავე ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ ქევხას სტრუქტურული წარმატები ასო რომ გვაქვს — გრაფიკული შეცდომის შედევრი უნდა იყოს.

„ქრონიკის“ „ქვეყნაც“-ის, „დავთრის“ კოაკს -ისა და რუკების ქევხასის იდენტურობას ადასტურებენ, როგორც ზემოთაც ვნახეთ, ტობოგრაფიული შონაც მეტყოფად გარდა იმისა, რომ წყაროსთავიდან ჭალაში მიმავალი გზა „ქვეყნაც“-ში („ქრონიკა“) და რუკების ქევხას-ში გაივლის, „დავთრის“ კოაკს -იც ამ მიღმიერებშია ნაჩვენები.

კოაკს -ი (ე. ი. ქვეყნაცი) ფიქსირებულია „დავთარში“ ჩილდირის ლიკვიდა ჯანბაზის. რაიონის ზემდეგ სოფელთა გარემოცვაში: რაბათი (1)¹, ურთა (2), ძურწნა (3, რუკაზე — ვერცხა), სხვარა (4, რუკაზე — სუხარა), ყარაყილა (5, რუკაზე — კარა-კალა), კოტამახი (6, რუკაზე — კატამახი), წინწალი (8, რუკაზე — წინვალი), ჯანბაზი (9), ქამარვანი (11, რუკაზე — კამარვალ), ფრუტი (13), აღჯაყალა (17), ზაქარწმინდა (18, რუკაზე — რ. დ. ვაკერვანი) და სხვ. ყველა ეს სოფელი ჩილდირის ტბის ზემო წელის გარემო მდებარეობს, ხოლო სოფ. ქვეყნაცნი (რუკაზე — ქევხას) ძურწნას, ფრუტსა და წინწალს შუა არის მოთავსებული, ჩილდირის ტბის ჩრდილოეთით.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, ჩილდირის ორ რაიონში ორი რაიონის ნაჩვენები. ერთი მათგანი, სახელდობრ, ჯამბაზის რაიონის კოაკს -ი, როგორც გაირკვა, „ქრონიკის“ „ქვეყნაც“-ს უკავშირდება, მეორის, ქანარბელის რაიონის კოაკს -ის მდებარეობა უცნობია. რა თქმა უნდა, არ არის გამორიცხული შესაძლებლობიდან, რომ ქანარბელის რაიონის კოაკს -საც „ქვეყნაცნი“ ერქვა. მაგალითი იმისა, რომ ორ გეოგრაფიულ პუნქტს ერთნაირი სახელი ერქვას, სხვაგან რომ არ ვეძოთ, ამავე კუთხეში მოიპოვება: სოფელი „ჩაისის“ სახელით ხოზაპინის ტბის დასავლეთითაც არის და ჩილდირის ტბის ჩრდილოეთ-დასავლეთითაც²: მაგრამ ამ თვალსაზრისით უფრო საყურადღებო ის არის, რომ აღგილის სახელებად „ქვეყნაც“ სიტყვა ძალიან გავრცელებული ყოფილია, მაგალითად, თრიალეთში. „დასტურლამალში“, „თრიალეთის სოფლების სამზღვრების“ დადგენისას, ნათქვამია: „მაღლა რომ სამი ქუა-კაცი ზის“, „ქუა-კაცას ზეით“, „ქუა-კაცას ჩასწორ კევის პირობინ“³ და სხვ. ამდენად, რა თქმა უნდა, ჩილდირის ე. წ. ლივაშიც შეიძლებოდა არსებულიყო მეორე სოფელი „ქვეყნაცის“ სახელით. ოღონდ სად იყო ეს მეორე, ქანარბელის რაიონში დასახელებული სოფ. ქვეყნაცნი ჯელჯერობით უცნობია. დასახლებული პუნქტებისა თუ სხვა აღგილებისაოვია ასეთი სახელის შერქმევას საფუძვლად უნდა ედვას ასეთ აღგილებზე ქვის მასალიდან ადამია-

¹ ფრჩილებში მოთავსებული ციფრებით ნაჩვენებია „დავთარში“ სოფელთა თანამიმდევრობის ნომრები, იხ. „დავთარი“ II, გვ. 267 და შემდეგ.

² Специальная карта...

³ დასტურლამალი, გვ. 26 — 39. „დასტურლამალის“ ეს ცნობა მომყაფას პოლუ. ლ. მელიქესეთ-ბეგის შრომიდან „მეგალითური კულტურა საქართველოში“, თბილისი. 1938, გვ. 17.

ნის გამოსახულებათა არსებობა. თუმცა პროფ. ლ. მელიქ სეთ-ბეგ უსაბჭოში უწევა-კაცი¹ „ქართულ ძეგლ ლიტერატურულ ძეგლებსა და ხალხურ ფოლკლორში ასეთ [აყუდებულ ვეებერთელა, დაუმუშავებელ ანდა ოდნავად დამუშავებულ] ქვებს ეწოდება“². ადამიანის გამოსახულებით იქნება ეს ქვა თუ დაუმუშავებელი, ამას ამჟამად ჩვენთვის მნიშვნელობა არა იქნა. ფაქტი ის არის, რომ ასეთი ქვის ობიექტების მიხედვით უნდა იყოს აღმოცენებული „კვაგაც[ნ]“ საკუთარი სახელები.

ამრიგად, ზემოთ ქმულის საფუძველზე შეიძლება დადგინდეს, რომ „დავთრის“ კოაკს - ი კინონზომიერი თურქული ტრანსკრიპტის „მესხური დავითნის ქრონიკა“ - ში მოხსენებული სოფ. ქვაკაცი [ნ]ის სახელისა და ამდენად ადა „ქვაკაცი [ნ]“ - ი ცნობილი პუნქტი ერთი და იგივე გონგრაფიული პუნქტია. გარდა ამისა, დავთარში - კოაკს - ისათვის ჩამოთვლილ სოფელთა წრე ტოპოგრაფიული დაც სავსებით ემთხვევა „მესხური დავითნის ქრონიკაში“ სოფ. ქვაკაცთა განმსაზღვრელ დასახლებულ პუნქტთა (წყაროსთავი, ჭალა) წრეს. „ქრონიკის“ მიხედვით ახალციხიდან გამგზავრებულ პირთა მიერ გავლილ სოფელთა თანამიმდევრობა (წყაროსთავი, ქვაკაცინი, ჭალა) ადასტურებს, რომ სოფ. კოაკს - ქვაკაცინი ამ გზაზე მდებარე და რუკებზე ჩეხას - ად ფიქსირებული სოფელია.

სტალინის საჩელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ଅୟାର୍ଯ୍ୟକଳାଙ୍ଗରୀର ପାତ୍ରାଦିନା

(შემოვიდა რედაქციაში 1950. X. 15).

С. С. Джиккия

Некоторые вопросы топонимики и исторической географии Самухе-Саатабаго

Статья представляет часть работы, предусмотренной планом научно-исследовательской тематики университета на 1950 год.

Поставленные в статье вопросы рассмотрены в основном по данным „Пространного реестра Гюрджистанского вилайета“. Изучены грузинские и турецкие географические термины „мзваре-чрдили“ и *güney-kuzay* и дана попытка объяснить название Чилдирского озера греч. словом „чрдили“. Во второй части статьи более уточнено местоположение имеющего историческое значение географического пункта Мглинави. В конце статьи устанавливается идентичность географических названий كواكس („Реестр“), Квадзни („Хроника Месхийской псалтыри“) и Кевхас (на спец. картах).

¹ ପ୍ରକାଶ. ଲେ. ମହାନୀକିଶୋଟ - ଦ୍ୱାଗରେ ପାଶାର୍ଜୁଣାଧିଶ୍ଵରୀ ନାମନାମି, ପୃ. 17.

Э. Кремер

О языке и стиле Белинского

Белинский—это не только одно из крупнейших имен в истории революционного самосознания русского народа. Белинский—это целый этап в развитии русской мысли. Белинский в условиях жестокой царской цензуры, в условиях невыносимого полицейского гнета, сумел заставить передовые слои русского общества задуматься над основными вопросами освобождения России, сумел поставить, как никто до него, с необычайной силой и яркостью перед разночинной интеллигенцией задачу освобождения личности революционным путем, сумел заложить основы нового демократического миропонимания. Белинский—не только великий критик, но и основоположник русской революционной социологической и философской мысли. Как критик, историк литературы, философ—он мыслитель. Как революционный критик и философ—он прежде всего борец. Прекрасно его с этой стороны охарактеризовал Герцен: "...ему надобен был спор... когда он чувствовал себя уязвленным, когда касались до его дорогих убеждений, когда у него начинали дрожать мышцы щек и голос прерываться, тут надобно было его видеть: он бросался на противника барсом, он рвал его на части, делал его смешным, делал его жалким и по дороге с необычайной силой, с необычайной поэзией развивал свою мысль"¹.

Так как орудием борьбы его было слово, он до последней степени остроты отточил это орудие. Стиль Белинского—стиль бойца. Именно с точки зрения потребностей борьбы становится понятной характернейшая черта языка Белинского: он стремится максимально уточнить, сделать наивозможно более понятной читателю свою мысль. Каждую мысль, каждое понятие Белинский стремится возможно полнее объяснить, возможно точнее передать, резче оттенить, словом, подать так, чтобы высказываемое дошло до читателя целиком, со всеми подробностями, ср., например:

1. „Тут нет лишнего слова, не только лишней страницы; все на месте, все необходимо, потому что все перечувствовано прежде, чем сказано, все видено прежде, чем положено на картину. Нет ложных чувств,

¹ Герцен, Былое и думы.

ошибочных образов, натянутого восторга: все свободно, без ~~уединенности~~^{занятости} бурным потоком, то светлым ручьем, излилось на бумагу"¹.

„Нет лишнего слова, не только лишней страницы“. Нельзя поставить в серьезную вину писателю, если в собрании произведений найдется одна лишняя страница. Но если ее нет, это уже серьезная заслуга. Если же в его творчестве нет лишнего слова—перед нами исключительное явление в любой самой богатой литературе. Таким образом с первых же слов Белинский заставляет усвоить эту мысль в отношении Лермонтова И дальше он развивает ее, переходя от формы поэзии Лермонтова к ее содержанию: здесь „все на месте, все необходимо“... Может быть для иного читателя это будет неясно. Но вряд ли для кого-нибудь останется неясной мысль Белинского, когда он прочтет заключительную часть фразы — объяснение, почему все на месте и все связано внутренней закономерностью в поэзии Лермонтова: „потому что все перечувствовано прежде, чем сказано, все видено прежде, чем положено на картину“. Внешняя соразмерность и внутренняя закономерность происходят от того, что произведение не плод легких случайных впечатлений, а результат глубоких внутренних переживаний.

И далее противопоставление „ложных чувств“ „свободной“, т. е. истинной поэзии окончательно закрепляет мысль Белинского в душе читателя, заставляет в одно и то же время понять и почувствовать исключительную силу поэзии Лермонтова.

Какое серьезнейшее различие оттенков таланта дано в следующей его характеристике:

2. „Смешить и глубоко потрясать душу читателя в одно и то же время, заставить его улыбаться сквозь слезы, какое уменье, какой талант!“².

Таких примеров из произведений Белинского можно привести очень много. Но и этих отрывков из разных статей, написанных в разное время о разных писателях, достаточно, чтобы убедиться, насколько сильно у Белинского стремление точнее довести свою мысль до публики, не оставить неясным ни одно высказывание, ни одно понятие. Белинский, как видно из приведенных выше примеров, часто как бы повторяет то, что высказано в предыдущем словосочетании, но именно „как бы“, т. к. здесь не простая тавтология, не голое повторение; Белинский каждый раз подчеркивает новый оттенок. Так, например, в его отзыве о Достоевском высказана мысль, что у последнего великий талант вызывать у читателя одновременно смех и слезы. Эта мысль повторяется в двух рядом стоящих

¹ Цитаты даны по изданию Рокса: „Сочинения Белинского“, Киев, 1901 г., т. III, 150.

² Там же, т. III, 253.

Стремлением с наибольшей силой воздействовать на читателя, увлечь его, заставить поверить себе, вызвана и другая стилистическая черта, характерная для языка Белинского — постоянный подъем, усиление. Например:

3. „Такое направление поэзии Жуковского очень естественно и понятно: так как она чужда всякого исторического созерцания, всякого чувства прогресса, всякого идеала высокой будущности человечества, — то мир подлунный для нее есть мир скорбей без исцеления, борьбы без надежды и страдания без выхода“¹.

Эти обе черты, вызванные, как мы сказали, темпераментом бойца, синтаксически проявляются в предложениях с однородными членами, которыми изобилует язык Белинского. У него встречаются все виды предложений с однородными членами: предложения с однородными подлежащими, однородными сказуемыми, определениями и т. д.

1. в созданиях Державина нет поэзии, как искусства, есть только элементы и проблески истиной поэзии"².

2. „Чувство, одушевляющее Батюшкова, всегда органически жизненно, и поэтому оно не распространяется в словах, не кружится на одной ноге вокруг самого себя, но движется, растет само из себя“...³

3. „Русский человек любит похвастаться чем бог послал: и кулаком, и плечами, и речами, и безумной удалью, которая может стоить жизни“⁴.

4. „Новейший романтизм не думает отрицать любви, как естественного стремления сердца, но только требует, чтобы это стремление не было подземной, темной, адской силой, вовлекающей человека, как часть гремучей змеи, в бездну погибели“⁵.

Этим же стремлением к предельной ясности, уточнению до мелочей, а также стремлением усилить впечатление, вытекающим из желания во-

¹ Там же, т. II, 60.

² Там же, т. I, 182.

² Там же, т. II 89.

⁴ Там же, т. I, 115.

⁵ Там же, т. II, 53.

что бы то ни стало убедить читателя, из инстинкта борца — победить читателя, объясняется и обилие определений в языке Белинского. Ср., например:

„Что такое его творчество? Следствие долговременного и иного стороннего опыта, тонкой наблюдательности, глубокого умения охватывать сходства и обозначить их резкими чертами?“¹.

В этой фразе — только одно существительное без определения („сходства“), остальные все снабжены эпитетами: не просто „опыт“, а „долгий“ и „многосторонний“; „наблюдательность“ — „тонкая“, „умение“ — „глубокое“, „черты“ — „резкие“.

Эпитет — одно из средств конкретизации мысли. А так как отличительной чертой языка Белинского является передача любой, самой сложной и отвлеченной мысли в конкретных художественных образах, то и эпитет является одним из излюбленных приемов его стиля. Определения дают возможность оттенить самые неуловимые черты образа, выделить и полнее обрисовать его яркие стороны, подчеркнуть каждый штрих и представить нам его живым, надолго врезывающимся в память. В этом отношении характерно и обилие обособленных причастий в языке Белинского. Ср., например, его портрет Мочалова в роли Гамлета:

„Лицо, искаженное судорогами страсти и все-таки не утратившее своего меланхолического выражения; глаза, сверкающие молниями и готовые выскоичить из орбит; черные кудри, как змеи вьющиеся по бледному челу — о, какой могучий, какой страшный художник“².

Этим же в сущности объясняется, что среди типов придаточных предложений преобладающим является определительное придаточное чаще всего с союзом „который“.

„... публика иногда провозглашает великим талантом молодого человека, который не больше трех дней как начал писать и имени которого до той минуты никто не слыхал, — и та же публика с упрямым презрением иногда не хочет и слышать о человеке, которого имя лет тридцать печатается и там и сям, который успел написать целую гору вздорных книг, и которого толпа давно признала чуть-чуть не гением“³.

Не менее часто, чем предложения с однородными членами, встречаются у Белинского и сложные предложения с несколькими однородными придаточными.

Едва ли стоит повторять, что и эта черта языка великого русского мыслителя вызвана в первую очередь той же причиной: страстным стремлением революционера сделать для читателя свою мысль предельно понятной. Ср., например:

¹ Там же, т. III, 67.

² Там же, т. V, 79.

³ Там же, т. V, 144.

„Поэт был раб своего предмета, ибо не властен ни в его ^{выборе, инициативе} ни в его развитии, ибо не может творить ни по приказу, ни по заказу, ни по собственной воле“¹.

В этом предложении два однородных придаточных, придаточных причины, при чем второе дополняет и усиливает первое.

Постепенный подъем, постепенное усиление, нарастание экспрессии мысли в языке Белинского отражается еще в том, что он обычно, начиная с кратких, во всяком случае, не сложных, предложений, переходит к сложным предложениям, нередко заканчивая развитие тезиса длинным периодом:

„Нашу литературу вообще нельзя обвинить в стоячести и коснелости. В ней всегда было движение вперед, даже в ломоносовский период. Если Херасков и Петров не только не подвинулись перед Ломоносовым, но еще и отстали от него, хотя являлись и после, зато какая же чудовищная разница между Ломоносовым и Державиным, между комедиями Сумарокова и комедиями Фонвизина, между прозой не только Сумарокова, но и самого Ломоносова, даже какая значительная разница между драматургом Сумароковым и драматургом Княжниным!“².

Этот отрывок начинается простым предложением, заключающим в себе тезис о невозможности обвинить нашу литературу в застое; затем следует второе простое предложение, как бы подтезис (даже в ломоносовский период литература двигалась вперед). За ним уже следует развитие этого подтезиса в сложном синтаксическом целом. За этим сложным предложением следует второй подтезис:

„Карамзинский период ознаменовался несравненно сильнейшим движением вперед“ (там же), выраженный, как видим, простым предложением. Далее идет развитие этого подтезиса в трех сложных предложениях.

До сих пор мы рассматривали Белинского преимущественно со стороны синтаксического содержания его языка. Сейчас мы переходим к рассмотрению последнего со стороны стиля, и прежде всего, со стороны художественности стиля.

Публицистика, критика, научная статья в буржуазном искусствоведении обычно не считаются художественным творчеством. Вспомним хотя бы, как „жрецы чистого искусства“ в царской России любили противопоставлять поэзию Фета, „чистую, высокую поэзию“, творчеству Некрасова, этой „публицистике в стихах“. Нет ничего ошибочнее подобного взгляда. В речах Кромвеля и Робеспьера, в статьях Сен-Симона и Фурье, в научных трудах и публицистике Маркса и Энгельса мы на каждом шагу встречаем образцы подлинной поэзии. История русской общественной мысли

¹ Там же, т. III, 68.

² Там же, т. II, 30.

особенно богата подобными образцами в публицистике, критике и науке. Достаточно вспомнить из имен старой, допетровской Руси „огнепальной ревности“ протопопа Аввакума, из имен новой России великих революционных демократов — Чернышевского, Добролюбова, Герцена, из имен новейшего, последнего периода русской жизни имени великих вождей нашей страны и трудащихся всего мира — Ленина и Сталина, чтобы не только понять, но и ощутить, насколько ошибочен тезис буржуазных эстетиков о несовместности поэзии и публицистики, поэзии и науки. Одним из примеров глубокой ошибочности этого тезиса является творчество Белинского.

Во времена Белинского у широких кругов читающей публики было твердое убеждение, что комедия — „низший“ род искусства, что юмор — не поэзия, в лучшем случае, низший род поэзии. Посмотрим, как великий критик разбивает этот широко распространенный в его время предрассудок:

„В драме посредственность может похитить что-нибудь у Шекспира, Вальтер Скотта, Мольера, подняться на дыбы, пленить толпу дикими и грубыми эффектами, пением, пляской... и т. п., но в комедии совсем не то. Искусство смешить труднее искусства трогать. Неразвитого человека можно растрогать поддельной чувствительностью, криком вместо чувства... но чтобы заставить рассмеяться даже грубым смехом, нужна природная веселость и своего рода юмор“¹.

Как мастерски в этом отрывке Белинский не только доказывает, но и показывает свою мысль, рисует ее в художественных образах! Такие выражения, как „в драме посредственность может подняться на дыбы“, растрогать неразвитого человека „криком вместо чувства“, не остаются в памяти, а врезаются в память. Сравнение в первой фразе, художественная антитеза во второй, дополняют, оттеняют, обрисовывают и дорисовывают мысль. А какое мастерство эпитетов: „пленить толпу дикими и грубыми эффектами“, „растрогать поддельной чувствительностью“; эпитеты в данном случае органически связаны не только с тем словом, которое определяют, но и со всем контекстом фразы, что является признаком их подлинной художественности.

Прием антитезы у Белинского встречается очень часто, и он пользуется им, как настоящий мастер слова:

1. Наши... доморощенные драматурги... стараются в своих комедиях и водевилях возбуждать смех... плоскими остротами над модными прическами, бородами и костюмами... над всякой странной внешностью. Не таков истинный комизм и истинный юмор. Для него внешность смешна не сама по себе, но как выражение внутреннего мира души человека, отражение его понятий и чувств“².

¹⁾ Там же, т. IV, 87.

²⁾ Там же, т. IV, 88.

Противопоставление истинного комизма — комизму поддельному достоинству: гается здесь антитезой: смех над внешностью самой по себе, и ~~и~~ над внешностью, как выражением внутреннего мира человеческой психологии. Эта антитеза доказывает мысль автора сильнее и убедительнее, чем это сделали бы несколько страниц сухих безобразных рассуждений.

Иногда антитеза у Белинского усиливается оттенком иронии:

„... у нас еще много людей карамзинского образования, которых реторика имеет свойство утешать, а истина огорчать“¹.

Очень часто Белинский использует антитезу для характеристики. В своей характеристике Батюшкова Белинский проводит мысль, что „его талант был гораздо выше того, что сделано им“, и что „во всех его произведениях есть какая-то недоконченность, неровность, незрелость“, — мысль сложная, далеко непонятная с первого раза рядовому читателю. Но она становится предельно ясной после ряда антитет, использованных Белинским для ее доказательства:

„В его поэтическом призвании Греция борется с Италией, юг с севером, ясная радость с унылой думой, легкомысленная жажда наслаждения вруг сменяется тяжелым сомнением и кирская багряница эпикурейца робко прячется под власяницу сурового аскета“... И далее: „Это был талант замечательный, но более яркий, чем глубокий, более гибкий, чем самостоятельный, более грациозный, чем энергический“².

Наличие этих противоречий, не слившимся в гармонию, в таланте и творчестве Батюшкова, стилистически выраженных в ряде художественных антитет, и объясняет, почему „его талант был гораздо выше того, что сделано им“.

Во взятых нами до сих пор примерах преобладали сложные предложения, развернутые периоды. Можно подумать, что Белинский не умел владеть короткой фразой. Однако такое суждение было бы неверно: Белинский, когда это было необходимо, умел до крайности экономить речевой материал. Это видно хотя бы в его определениях понятий, которых он был несравненный мастер.

1. Всякая поэзия тогда истинна, когда она народна³.

Часто Белинский дает определения путем обычного для него развития и усиления мысли.

2. „Что не развивается, то не живет, а что не живет, то умирает“⁴.

В двух трех строчках Белинский дает путем художественной концепции речевого материала целые характеристики:

¹ Там же, т. IV, 117.

² Там же, т. II, 88.

³ Там же, т. I, 3.

⁴ Там же, т. I, 107.

1. В драме Хомякова „Ермак“ „... имена — не только русские, но даже исторические русские, а дух и склад речи принадлежит идеальным буршам немецких университетов“¹.

2. Сумароков стремился „ко всеобъемлемости и ничего не обнial“².

В обоих приведенных примерах употреблен, уже знакомый нам у Белинского, стилистический прием антитезы. В обоих случаях — антитеза с оттенком иронии, что мы тоже уже констатировали у него. Отличительной чертой данных антитетов является крайняя экономия речевого материала: исчерпывающая характеристика пьесы Хомякова дана в двух печатных строчках, определение одной из важнейших черт литературной деятельности Сумарокова — буквально в двух словах.

Когда Белинский определяет сложное и, в особенности, дорогое для него понятие или явление, он пользуется всеми способами художественного слова. Вот, например, его определение русского ума:

„...русский практический ум с его кажущейся неповоротливостью, но и с острыми зубами, которые больно кусаются; с его сметливостью, острой и добродушно-саркастической насмешливостью, с его природной верностью взгляда и способностью ясно и вместе кудряво выражаться“³.

Какая точность и яркость эпитетов: „неповоротливость“ — „кажущаяся“, „насмешливость“ — „добродушно-саркастическая“, „верность взгляда“, не приобретенная опытом и размышлением, а „природная“. И какое богатство оттенков: русский ум характеризуется — 1) кажущейся неповоротливостью, 2) острыми зубами, 3) сметливостью, 4) остротой, 5) добродушно-саркастической насмешливостью, 6) природной верностью взгляда и 7) способностью ясно и вместе кудряво выражаться — семь признаков и ни одного лишнего.

С точки зрения речевых форм это определение Белинского отличается и богатством словесного материала и мастерством его использования: тут и мастерское употребление эпитетов; тут и неожиданное сочетание, казалось бы, несоединимых понятий („ум с острыми зубами“), дающее чрезвычайно оригинальный образец скрытого сравнения: ведь по существу это выражение обозначает — „ум, похожий на зверка с острыми зубами, который умеет больно кусаться“; тут и то, что мы отмечали в начале нашей работы: стремление максимально уточнить понятие. Семь признаков, и каждый из них дополняет один другого, при чем различие между некоторыми едва уловимо, но, несмотря на это, крайне существенно. Например, „ум острый“ и „ум с острыми зубами“. Тут, наконец, оригинальный стилистический прием примиренной антитезы: „ясно и вместе кудряво выражаться“. Ясность выражения, как правило, противоречит

¹ Там же т. I, 33.

² Там же т. I, 148.

³ Там же т. I, 227.

его затейливости, кудреватости, и Белинский, сопоставляя противоречивые понятия, фактически утверждает, что в русской речи эта антитеза при миряется, противоречие сливается в гармонию. Таким образом, Белинский создает словосочетание, само по себе противоречивое, но в общем контексте фразы выраждающее гармонию.

Белинский — мастер антитезы, определения, уточнения и усиления мысли путем умелого использования словесного материала, но он не меньший мастер использования сравнения, тропов и других приемов художественной речи. Вот, например, период, выражающий мысль, что нравственное чувство требует Немезиды для торжествующих и упивающихся своим торжеством ничтожества:

„Для того и для другого рода ничтожества нужна своя Немезида, ибо надобно же, чтобы люди просыпались от своего бессмысленного усыпления..., ибо надобно же, чтобы гром иногда раздавался над их головами, ибо надобно же, чтобы за торжественным столом, посреди остатков безумной роскоши, среди утех беснующейся масляницы, унылый и торжественный звук колокола возмущал внезапно их безумноеupoение“¹.

Здесь, во-первых, гипербола, характерной чертой которой, со стороны словесного материала, являются гиперболические эпитеты: „усыпление“ — „бессмысленное“, „роскошь“ и „upoение“ — „безумные“, „масляница“ — беснующаяся; во-вторых, все придаточные предложения причины, из которых и состоит период, связаны с главным предложением союзом „ибо“. Эта архаическая замена современного „потому что“ придает всему периоду торжественность, так гармонирующую с гиперболой вообще, и с данной гиперболой в частности. У Белинского мы часто встречаемся и со своеобразной, скрытой гиперболой: с созданием понятия об особо сильном впечатлении, о главнейшей черте данного явления путем повторения одних и тех же гиперболических эпитетов:

1. „Они увидали в этой оде величайшее создание величайшего поэта“², или:

2. „Садко выражает собой бесконечную силу, бесконечную удаль, но эта сила и удаль основаны на бесконечных денежных средствах, приобретение которых возможно только в торговой общине“³.

Иногда подобное же впечатление достигается не употреблением гиперболических эпитетов, а просто повторением одних и тех же слов:

3. „Помните ли вы то счастливое время, когда в нашей литературе... появлялся талант за талантом, поэма за поэмой, журнал за журналом, альманах за альманахом..., когда мы были твердо уверены, что имеем собственных Шекспиров, Байронов, Вальтер Скоттов“.

¹ Там же, т. II, 77.

² Там же, т. I, 200.

³ Там же, т. I, 115.

Гипербола и, при этом, гипербола с оттенком иронии—^{чайкою же}^{здесь} между тем, нет ни одного слова, выражающего гиперболичность. Впечатление бесконечной суеты и наивного, непомерного самомнения достигается словосочетаниями: „журнал за журналом“, „поэма за поэмой“ и т. д.

Пользуется Белинский приемом повторения одних и те же слов и для лучшей характеристики данного понятия, для лучшей характеристики данной мысли:

4. „Русский человек, выслушав от татарина сказку, пересказал ее потом совершенно по-русски, так что из его уст она выходила запечатленной русскими понятиями, русским взглядом на вещи и русскими выражениями“¹.

Повторение прилагательного „русский“ в данном случае не надеется читателю, а заставляет его глубже вникнуть в мысль автора, полностью усвоить понятие о коренной переработке татарской сказки русским человеком.

Иногда для этих же целей Белинский использует не одни и те же слова, а родственные. Ср. употребление прилагательного „страстный“ и образованного от него существительного в следующем предложении:

5. „Страстность составляет душу поэзии Батюшкова, а страстное упоение любви ее пафос“².

Блестящее мастерство проявил Белинский и в использовании сравнений, о чем мы говорили и выше и на чем мы сейчас остановимся:

Гоголь ничего не изменил в третьем издании „Вечеров на хуторе близ Диканьки“. Это понятно, говорит Белинский, ибо „Для самого поэта эти образы, светлы, как майская ночь его Малороссии, радостные, как звучный смех его Оксаны, шаловливые, как затеи неугомонных парубков, товарищей удалого Левко, сладостно-задумчивые, как светлоокая панночка-утопленница, добродушно-насмешливые, как вечно веселая юность, все эти образы навсегда остались милы поэту, как первый поцелуй любви, как шипучая пена, впервые осущенного бокала, как память о волшебных днях беспечного младенчества“³.

В этом периоде мастерство сравнений — исключительное. В каждом сравнении даны и картина, и наиболее характерная, наиболее яркая черта этой картины. С точки зрения использования словесного материала эффект достигается сопоставлением поэтического эпитета с известным для всех образом, созданным творцом „Вечеров“: „сладостно-задумчивые, как светлоокая панночка-утопленница“, или же сопоставлением эпитета со знакомым для всех, всем дорогим, явлением: „добродушно-насмешливые, как вечно-веселая юность“, „милы, как первый поцелуй любви“.

¹ Там же т. I, 123.

² Там же т. II, 84.

³ Там же т. III, 84.

В нашей краткой работе мы не можем, конечно, полностью осветить слог и стиль Белинского. Чтобы не загружать работы дальнейшими примерами, мы не будем касаться больше и многочисленных сравнений Белинского, то сжатых в одну строчку, то разрастающихся в большие периоды. Отметим только, что духу, содержанию каждого сравнения соответствует его особое стилистическое и речевое оформление, что одно уже говорит об огромном художественном таланте „неистового Виссариона“.

Надеемся, что в нашей краткой работе все же можно найти доказательства, что великий революционный демократ и мыслитель был одновременно и великим мастером слова. Но это мастерство не было для Белинского, как для буржуазных эстетиков, самоцелью. Слово было подчинено его мысли, его революционной страсти, и от этого мастерство языка, мастерство слова только выигрывало, только увеличивалось. И наши молодые писатели и ученые должны всегда помнить, что слово — орудие мысли, но в то же время никогда не забывать, что это орудие должно быть отточено до предельной остроты, в этом — непосредственный вывод из изучения стиля и слога Белинского.

Тбилисский государственный университет
имени Сталина
Кафедра русского языка

(Поступило в редакцию 15. VII. 1948 г.).

А. Хидешели

Фонетические особенности шекветилского говора русского языка

В настоящей работе систематизируется материал записей, составленных в 1948 г., в селе Шекветили, расположенном на границе Кобулетского и Махарадзевского районов Груз. ССР. Территория сел. Шекветили заселена недавно русскими („староверами“). По словам жителей деревни, во время царствования Екатерины II Игнатий „Некрасовец“ (Некрасов — донской казак) вывел их предков в Турцию. В Турции они жили в Бандрово (недалеко от Константинополя), но в 1912 году часть жителей Бандрово выехала на юг России (Дон, Кубань), а в 1924 году выехала вторая партия русских опять на Дон и Кубань; в 1931 году они оставляют юг России и переезжают на берег Черного моря, как они говорят сами, их „потянуло к морю и теплу“. Занимаются они рыбным промыслом. Поселок состоит из пятидесяти-шестидесяти домов, но с точки зрения языка не все представляют для нас интерес. Объектом нашего исследования является язык основного русского населения, побывавшего в Турции, а затем на юге России. Представители старшего поколения значительную часть своей жизни провели в Турции, но, несмотря на это, они все же сохранили полностью свой родной язык со всеми его особенностями. Нам удалось установить, что исследуемый говор по характеру звукового состава относится к смешанным южнорусским сильно-акающим языкам.

К работе приложен небольшой материал фонетических записей в качестве образцов.

В области вокализма наблюдается аканье, т. е. в I предударном слоге после твердых согласных безударное ə, ə совпадают в одном звуке ə: пра-пàла, џар'изм'э, фтарóй, һавар'йл'i, дапуст'им, тап'эр, н'идаһадл'ивъj, пан'и-зывайм, влăхматàх.

В абсолютном начале слова произносится ə, а в конце слова обычно произносится ə с некоторой количественной редукцией: ас'эрт, асарчàл, абмàлыvajut, апускàим, абýчаji др. абрàтн ə, рýскъвá, нýжнá, пра-пàла, прàмá, дàжá, ув'éжл'ивá, д'элá, за друнðвá, атыдъвá, жын'йçá, памаһàла.

Во флексиях прилагательных безударное ə редуцируется в гласный неполного образования ъ: рúскъј, б'élъj, м'élкъј, сп'élъj, r'avn'ívъj, n'íhъdahâld'ivъj.

В остальных случаях безударные ə, а произносятся как а с некоторой количественной редукцией, а иногда редуцируются в гласный неполного образования. Приведем примеры редукции ə, а в первом послеударном слоге. Безударные ə, а редуцируются в гласный неполного образования ъ: рúскъвá, уjéхъl'i, дъс'имнàцтвá, думъju, н'э в'эдъjу, наjéхъl'i, удъч'и, м'ирлànьшниy, дарбъj, см'бдъm.

То же явление мы наблюдаем во втором предударном слоге: стъ'ики, кылькала, б'вар'ил'i, пъсматр'эл, пъмаhаlá, пълкавýjу, стъран'з, пръв'ир'ат'.

Еще больше наблюдается редукция безударных ə, а в третьем предударном слоге: съпрат'ивл'алс'i, кылькала.

Во втором предударном и послеударных слогах, как мы уже отмечали, гласные особенно сильно подвергаются редукции, как и в третьем предударном, иногда редукция бывает до нуля, т. е. гласные как ə, а, так и е, и исчезают, а то и целые слоги. Например, исчезает второй гласный приставки иере — во втором предударном слоге: п'эрварòt, исчезает гласный элемент в предударном положении в слове: мабл'изàцыjá. Происходит исчезновение гласных и целых слогов и в заударном положении: с'имнàцтъ, хъдатàјствъl'i, к рыбал'ству (рыбальство, возможно, произошло от рыбалка [обл.], что обозначает ловлю рыбы).

Отметим индивидуальное произношение, когда вместо безударного ə в начале слова имеем ə под ударением: б'кт'абр'.

Яканье и иканье.

Важной чертой в области безударного вокализма является сильное яканье. Безударные звуки е (как из е, так и из ъ, ё), 'a(а) в положении после мягких согласных и исторически мягких шипящих и ڻ совпадают в одном звуке 'a/я). Особенно характерно это в первом предударном слоге: пр'иб'ah'йт, пад'аржý, напр'ад'òt, цв'атош'ик, д'ат'ò, рул'авым, у св'адрúх'i, б'аруцá, б'адá, р'авн'íвъj, в'адут', барут', т'аклò, л'ан'иваја, б'ah'ит', чалны, на чалнах, жан'ил, жан'илса, чатыр'i, жан'илс'i, жанатъму, цалујэт, уз'алà, панл'ад'эл и др.

В результате яканья встречается под ударением 'a(я) ви. ڻ при этом в слове накупл'ал ڻ смягчается в ڻ. Отмечается яканье в первом заударном слоге: хòч'ат'э.

Яканье редко встречается в конечном открытом слоге, мы располагаем немногими примерами: ид'йт'a, вътслўшт'a, в этом случае как бы подчеркивается флексия. Возможно, 'a(я) в этих примерах явилось в результате морфологических причин.

Другой характерной чертой в области безударного вокализма является отмечение вместо безударных е, и, я — э в предударных и послеударных слогах, что объясняется влиянием литературного языка. Иногда и отмечается вместо е даже под ударением: м'ист'ичка, ч'иръс, зыкукур'икъл'и.

Иканье в первом предударном слоге: св'ишн'ик, пръв'ир'ат', м'ирланьши, м'ирланку, м'ин'э, с'ил'эн'я, зай'изл'и, р'ил'йи, б'иһ'ит', фстр'и-ваицä, р'ичун'кэ. зай'ир'эм'ин'ила, б'ис'ёда, слав'иса, в'ист'и, в'инчаяут, пъв'инчаяут.

Во втором предударном слоге иканье отмечается реже: п'итух'и, ус'и-р'ид'ину, ч'илов'эк (интересно в последнем примере добавочное ударение, падающее на слог, стоящий непосредственно перед ударным слогом).

Иканье в первом послеударном слоге.

В первом послеударном слоге отмечается и вместо безударных е, и, с некоторой количественной редукцией: сабач'ичку, плач'им, стройт'и, дан'и-в'ёст'и, натофт'ис' и др.

Иногда и после согласных слынется в первом послеударном вместо е совершенно отчетливо: встр'ечай, знаит'и, шукайт', апускай, нач'инай. Во втором послеударном слоге — с редукцией: н'икрас'в'иц.

В абсолютном конце слова в возвратных глаголах вместо безударного 'а(я) встречается и с небольшой количественной редукцией: пайлуч'илс'и, жан'илси, фстр'эт'илс'и, сражалс'и, спасалс'и, умылс'и, уч'илси хъран'илс'и, здалс'и, прас'илс'и, но наряду встречается и'а(я): нар'ижалс'a, нар'ижаж-л'ис'a, нъчалас'a.

Иногда в произношении вместо безударного и, е отмечается э в предударных и заударных слогах: рэжэм, ўм'эрлэ, встр'еваяу, разр'ешайт, с'эб'э, абојэ, нацыпл'ээм, инач'э.

В абсолютном конце в падежных формах существительных: идут', хън'ив, ёст'э, въкампян'ушк'э, на ўл'ица, вд'ил'ис'э, у д'ёдушик'э, пр'и сав'ёц-къј власт'э.

Появление э в этих словах можно объяснить, повидимому, причинами морфологического характера. Отмечается э под ударением вместо и: в рас'ёju, н'и парт'ёжни, н'ёл'з'a, па рас'ёи. Отмечен один случай замены безударного о через э: сүдн'э.

В говоре отмечается отпадение начального гласного и: һрайим, сч'ёз-ли; отпадение начального о: кола м'ян'э, с другой стороны — появление и в начале слова изд'ёль. Из рефлексов древнего ѣ следует отметить и, е: возд'и, посл'i, б'инх'ут', зд'ёс'.

Записаны случаи стяжения гласных в родительном падеже единственного числа притяжательных местоимений: мавò, мавò тавàрыша.

Сохраняются гласные в словах: тāмā (в конце слова древнерусское а); в рōтā, в рōт'э (сохраняется гласный о, и о из древнерусского „плухогойль“). Появляется между двумя согласными звук а: сахад'йт'a, васл'бд; гласный э: кусоч'ик'i.

В начале некоторых слов появляется гласный звук у: ув'ёжл'ива, упр'ив'оз, уён. Отмечается замена приставок: усус'бд'ах — су- соответствует литературному со — (из съ). Встречается у вместо со: усвáтья.

Записаны различные замены гласных через у, например, вместо а: кáмбулу, вýннул, кóнпус: у вместо о: хуч', сујúз (союз); у вм. и: бувáйт; у вм. о: булhар'ију; а вм. у: урамын'у, урамын'i.

Среди различных замен гласных, встречаемых в говоре, следует отметить и следующие: и вм. е: дáл'ши, бол'ши. рáн'ши, д'ужы; и вм. а: кады, с'уды, туды. тады; и вм. у: атыдъвá, е вм. у: ацéдá, ацéды. Из приведенных примеров явствует, что чаще подвергаются изменению гласные, находящиеся в словах, употребляемых почти всегда в одной и той же форме, как наречия в наших примерах.

С о г л а с н ы е

В консонантизме описываемого говора характерно наличие фрикативного г (в транскрипции h). На конце слова встречается также х, которое иногда смыкается с к, получаются как бы две пары h/g и x/k: р'ил'йн', бдлhá, на hr'éческым, мнòhá, б'элýhу, каhдá (встречается и када), б'эр'зhy, hъвар'йl', наhrádu, дарðhy, тýr'ahá, hr'ék, маhу, наб'ér'их, б'эр'ик' врах, крýх, дрýх, hд'э, иинàt, в'инаhрát, jáhъдá, пр'иб'éhлá, нòh'i, h'энвár' (из старого генварь), hъвар'ý, баhан, збуháръм, наhдушкá, н'i даhад'и-въj, hъвар'йт, hаз'этá, hадý, запр'ин'ом, п'амаháлá, дарbh'i. Наряду отмечается г смычное (в транскрипции г): глазы, глаd'ат', гáвар'йт', дарог'i, в'инагrát, кругом, мнóгá, нòги¹.

В консонантизме характерно также наличие долгого щ, который произносится твердо: у тавáрыша, жéншыны, угащáјут, т'óшу, унащáјут, пращáјеца, св'ишн'ик, аб'эшáл, жéншынá, тáшыт. Встречается и мягкое щ.

Сочетания чт, сч иногда переходят в долгий звук щ: що было, нащóту. Сочетание щч иногда теряет щ: св'ич'эн'ику.

Шипящий звук ж встречается в говоре как мягкий: р'эж'эм, раскаж'ý, так и долгий твердый и мягкий: мòжa, дáжa, даж'a.

¹ На слух различаются г заднеязычное (фрикативное) и г фарингальное (придыхательное), близкое к украинскому, но требуется еще тщательное наблюдение для окончательного вывода.

Часто аффриката ч встречается без смычного элемента, что приводит к упрощению этого звука: фтúрс'и, тýрс'ија, в'инагрàт расв'итàэт, ч'урс'и.

Аффриката ч также теряет свой смычный элемент вследствие диссилирующего влияния следующих т, н, и, таким образом, сочетания чн, чт, переходят в шн, шт: что (из старого ччто), штòј-тà, кан'ёшна. Вместо аффрикаты ч встречается ш, опущен смычный элемент т: цв'атòш'ик, јабльш'ик, знàш'ит, màш't'у, ýш'ипà, н'и абуш'аит, во всех случаях ш мягкое.

В слове „чичас“ имеет место полная ассимиляция, с заменяется через ч, очевидно, под влиянием ч в следующем слоге. Ч заменяется иногда другими звуками, например, чт: хч' рассказжу.

Записаны случаи диссимилияции сонорных звуков: сл'ивал'в'ёра — расподобляются два р. Случай полной ассимиляции л: палталоны у јих.

Среди других замен согласных обращает на себя внимание непереводное смягчение согласных в глаголах: завад'у, паднас'у, патв'эрд'у.

Замена вызвана также аналогией к другим формам этого же корня: наслùхáју, наслùхáл'и.

Флексия существительного в абсолютном конце принимает окончание х вместо орфографического в: мат'их, дв'инáцът' часох, паразохъ, дъстар'икох, д'ес'ит часох, п'иал'инъх, јејо рóцтв'ян'икáх. Это явление можно объяснить следующим положением: в рассматриваемых словах орфографическое в дает Ф: мат'иф, часоф и т. д., а в говоре Ф чередуется с х. Ф в говоре заменяется через х: юхта, через хв: хв'бдър, хвам'йл'я, и, наоборот, х заменяется через Ф: на пърафодъх, на пърафод'ё.

В языке некрасовцев встречается звук х, запесенный из грузинского языка: инжин'эр, ажихамур'и.

Встречаются твердые р, ш, н: У тавàры ша, тий'эр, на мòрэ, закукурыкъли, тап'эр, на з'эм, уз'эм; нэ знају, нэ в'ёдъју, давнишни, захатэл — твердые и и т, очевидно, под влиянием грузинского языка.

Записано твердое с в наречиях: суды, в глаголе: ираv'илас.

Появление и выпадение согласных.

Весьма часто в начале слова он появляется в перед о: вон јим разр'ешаит и множество других примеров на вон. В данном случае это явление объясняется общей губной артикуляцией в, о. В появляется также перед у: вўхá, л'уд'и вјужнъј стъран'ё.

Записано протетическое р в словах: чўсты, праскутка (в последнем примере возможна замена приставки по — через про —). Появляется т в словах сад'есту (с Одессы), строк (срок), с в слове спакој.

Отмечено выпадение h в середине слова: кадá мы ир'ихад'йл'и, када ш ты? тады, блаославл'ајут. Встречаются единичные случаи выпадения

т, д, к, с: у н'ив'ёс'и (наряду н'ив'ёсту), пајёска, пүнт, пүнта (пункт),
каска (сказка).

БАЛІСТЫР
ЭПІДІОЛОГИЯ

Косвенные надежи местоимений третьего лица после предлога в говоре употребляются как без звука и, так и с и: у јих и сјих л'ўд'и д'и-
в'иљиса, м'ежду јэм'и, к јиму, ат јәј; у н'иво, у н'ијо, с н'им'и.

Характерным в языке некрасовцев является замена в через у: у хату
у комыту, у рамын'у, у турцыу, у туркъх, у бал'н'ипу, у з'ала. у з'эм,
ушенб, ус'ир'ид'ину, удоушка.

Описание охватывает язык деревни в целом. Фиксируются как архаичные особенности говора, являющиеся ценным материалом для истории русского языка, так и другие языковые особенности, характеризующие современную деревню.

Образцы текста

Как у р'ёчушк'и слабодушка стайт /
у слабодушк'и удоушка жыв'от' /
у вдбфк'и доч' хародаја раст'от' //
Н'эл'з'я здумът' / н'эл'з'я вып'исат' //
Уварот д'эфка стаяла смалатцом /
красав'иця гъвар'йла сударцом /
п'ар'естан' / друж / вакампан'ушк' э хад'йт' /
п'ар'естан' / друж / пустыи р'ёч'и һъвар'йт' /
а пустыя / н'и бал'нија слав'иса
дъставальс'я старому красатá /
а старој муш н'идаһад'ивъj был //
Он н'и хаживъ на улицы һул'ат' /
и м'ин'5 младу н'и пуск'ивал //
А хат'а пуст'ит / сам васл'ёт за мнёj ид'от' /
рэзл'уб'эннýу сваяу п'ёс'энку пајот' /
оп' вы / б'эл'ици / рум'ян'ици май /
сахад'йт'я зб'ёл'я л'ици далоб' /
уон јёд'эт / р'ав'н'ивъj муш дамон (домой) //
Он в'из'от / в'из'от гаст'ин'ёц дъраһдј /
шълкавују пл'ёт' / најдовъj бајдажок //
Он н'и пл'ётачку на лавъчку влад'от' /
а м'ин'5 младу за ручку вълак'от' //
Хбч'ит / б'йт' / ижур'йт' и бран'йт' //
ја нэ знају и нэ в'эдъју за што //
Тол'ка знају / б'ады и в'ини
у сус'ёд'ах на б'ис'ёд'э прабыла //
Хъластбому стакан м'оду шъдн'исла /

а жанáтьму з'эл'энъва в'инá //
Хъластoj пàр'эн' ув'эжл'ива пр'инáл /
к стакáну б'эла рúчку пр'ижымáл /
пр'и л'уд'ёj вон кумоj назывáл /
а б'изл'уд'ёj / ты мајà дýшечká //
оj / ты дýшечká / раслáбушká мајá /
пал'уб'ильc'a пахóдушká твајá /
пахóдушká твајá плаv'инк'ијá /
налбушká һлад'инк'ијá / а һлазушk'и съкал'инъви //
рад'ивајá / кр'ест'ињá / сыграим и'эн'у //

* *

З б'эр'ену / кадá стрáјемс'a с'эб'ё пајмáт' мэлкъj рýпк'i тарáн' / јé-
д'им / дарðháj ч'йст'им јэjо / р'эж'эм на р'эм'ешк'и / сн'имаим кóжу см'асай //
Кусоч'ик'i т'ип'эр нацьпл'ајэм // М'ирлánьшины үдъчк'i апускаим наднò
вглуб'ин'ё мор'a / и лоб'им м'ирлánку / на ҭботу скóл'к'i нам нүжнá / д'вэ
сöтни / ил'i тр'i. Т'ип'эр' нач'инаим праv'ир'ат' кр'уч'к'i / эту жу м'ир-
лánку наn'изыvайim на кр'уч'к'i / и апускаим абратná в мор'у // А там
пападаицä / абманыvajut рýбу бал'шýу // Малája хóд'ит шукайt / хвàт'ит
ана на кр'учк'y / ташыт крýпнуju б'элýу / камбулу / а р'эткä ас'этр / асат-
р'инä // Рýбы — тъ мнðhä / но снаст'i н'эт // Хамса н'ипатхòд'ит / б'эр'ек
м'элкъj // Д'ил'ф'ии / катран / пътамý юjо рàн'ши н'i упътр'ибл'ал'i / слат-
каja врòd'i / д'ужы // На рýскъm язык'ё сабакä / на һрэч'ескъm язник'ё юjо
называјут ск'илбозсáријá // Скýмбр'ијá / һараbul' прахòд'ит //

Тбилисский государственный университет

им. Сталина

Кафедра русского языка

(Поступило в редакцию 23. III. 1949).

В. А. Жидко.

Морфологические особенности манглисского говора русского языка

Манглиси¹ представляет собой старинное грузинское поселение, где русские появляются впервые после 1801 г. сначала в составе военных частей, а немного позднее около Манглиси возникают русские поселения из отставных солдат и нижних чинов, частью оставшихся добровольно (слободка), частью оставленных здесь не по своей воле (поселение). Объектом наших наблюдений, которые производились летом 1948 г., явился говор Ворошиловки (бывш. слободка) и Будёновки (бывшее поселение). Они расположены в $1\frac{1}{2}$ —2 км. от Манглиси по цалкинскому шоссе. Население каждой из этих деревень составляет самостоятельный колхоз. Говор ворошиловцев от говора буденовцев в области фонетики, морфологии, синтаксиса и лексики мало чем отличается один от другого: оба говора, как нам думается, можно отнести к умеренно-акающим говорам смешанного типа. Обращает на себя внимание общая интонация речи: в Ворошиловке говорят плавно, протяжно, а в Будёновке речь быстрее, отрывистее („грубы́й разговор“, по словам их соседей). В настоящей работе дается описание некоторых морфологических особенностей указанных говоров с приложением небольшого отрывка из записанных текстов.

Имя существительное

Категория рода. Заслуживает особого внимания явление деформации категории слов среднего рода, характерное для всех южнорусских говоров. Причины его общеизвестны: они вызываются характером произношения конечных безударных гласных в этих говорах.

Описываемый говор предоставляет богатый материал для исследования вопроса о переходе слов среднего рода в женский. Особенностью данного говора является наличие в нем, помимо существительных, сохраняющих средний род, и существительных, окончательно перешедших в женский род, также таких существительных, род которых, по ряду причин, устано-

¹ Манглиси находится в 64 км. к западу от Тбилиси.

вить затруднительно, и которые, таким образом, являются переходной ступенью от среднего рода к женскому, являются резервом, откуда пополняются слова женского рода.

В то же самое время надо учитывать нивелирующее влияние литературного языка, которым сейчас определяется во многих случаях в большей или меньшей степени, в зависимости от местных условий, общая направленность в развитии современных говоров колхозной деревни, которая в дальнейшем все будет возрастать в связи со все усиливающимся обменом населения между городом и деревней, в связи со стиранием противоположности между ними, в связи с дальнейшей индустриализацией сельских местностей, а также с механизацией и электрификацией сельского хозяйства. Влияние литературного языка явится, вероятно, сдерживающим началом при переходе слов из среднего рода в женский.

1. Приводим ниже примеры, в которых средний род существительных бесспорен. Он устанавливается, во-первых, сохранением безударного — э, во-вторых, формой согласованного с ним определения, в-третьих, формой всего словосочетания (случаи с винительным прямого дополнения): пам'эст'э¹; свајо м'эста; палуч'ал'и спас б'жъ.

2. Случай с существительными среднего рода, где установить род трудно, так как в безударном положении, в котором находятся гласные окончания, последние редуцируются как в определении, так и в определяемом, а глагол — сказуемое (в прош. вр.) тоже с безударным конечным гласным. Но даже и в этих случаях иногда слышится вокализация по направлению к а: наша поб'а начинайца апуда; тбл'ки напъи ина-н'я была.

3. Случай с существительными среднего рода, которые окончательно перешли в женский род, что устанавливается, во-первых, формой определения: у м'ин'а фе'а гбрла бал'йт'; во-вторых, устанавливается формой надежды: гасударства пр'и мајој пам'ьти памахала, насударству наада стробит'; в-третьих, устанавливается формой словосочетания: т'ийэр'ич'а нобв'я прав'йт'льства, јеј наада патчин'аца.

Здесь же отметим также случай перехода среднего рода в женский, но уже совершенно другого порядка: уш'эл' бывайт м'ижду двух гбр; ўс'к'иј прахбт — эти мы называем уш'эл'. В данном случае возможно предположить влияние слова „щель“.

Случаев перехода существительных какого-нибудь другого рода в средний не записано.

Женский род пополняется не только существительными среднего рода, но также и существительными мужского рода. Например: дајбт трыл'йтры мълака; м'ин'а настаб'ыл'и, на тангу — танг'истъм.

¹ Как в образцах текста, так и в примерах количественная редукция гласных не обозначается по техническим причинам.

Гораздо реже встречается переход существительных женского рода в мужской, чаще в основах на мягкий или исторически мягкий согласный. Например: а цалку мыш јэл двá гóда, ётъва туфл'ом удáр'у (у Ушакова отмечено в мужском роде как «обл.»).

Помимо перехода существительных из одного рода в другой, замечается также и смешение основ внутри одного рода, а именно женского, что выражается в переходе отдельных существительных из одного типа склонения в другое.

Переход существительных из III склонения в I-ое: пр'ид'бóт' с цэрквы; já самá хач'у устр'бит' свая́у жыз'н'у; да, бал'эз'на хбд'ит'.

Переход существительных из I склонения в III-ье: н'эпъhьт' пашлá.

Несклоняемые существительные в говоре

В народной речи, как давно уже засвидетельствовано, восприятие слов, заимствованных из других языков, а также заимствуемых в настоящее время, как правило, происходит в плане какого-нибудь определенного рода с соответствующей ему системой склонения.

Описываемый говор тоже предоставляет в наше распоряжение определенный материал, который даёт нам основание сделать вывод, что, в большинстве случаев, несклоняемые существительные воспринимаются в плане женского рода. Так, слова шоссе, кило склоняются, как существительные женск. рода: ат шашы тр'эт'ы дòм (род. п.); ётъ ўлица на шашу вýд'ит (вин. п.); па к'илу нám дàл'i (вин. п.); б'ис пал'tа хбд'ит (род п.). Последнее, как будто, осмысливается в плане мужского рода.

Склонение

Единственное число. В склонении имён существительных мужск. рода в родительном падеже обращает на себя внимание частое употребление окончания -у, -ю как безударного, так и подударного, которое распространено параллельно с окончанием -а, -я. Например: да прошльва hбду; кусбэйбу; жмыху карðвым даёбм.

В склонении имён существительных женского рода в родительном падеже единств. числа, кроме окончания -ы, встречается иногда окончание -е: стар'ик б'ээжын'э жыл; а также окончание -и, чаще безударное: у нас было ч'итыр'i бр'хиáд'i.

В предложном падеже единственного числа существительных мужского рода, наряду с обычными окончаниями, замечаются следующие особенности:

1. Подударное -у в слове дом, являющееся старинной формой местного падежа у основ на „ъ“: сын — хаз'айн в даму.

2. Безударное -у, -ю: пр'и м'икала́ју, прáвdu, папы hрабъд'и нас.

3. Подударное -е вместо ожидаемого -у: ббръс... в'ис'йт' в'ис'йт' соответственно безударное -и вместо ожидаемого -у: в прошлом hбд'и.

В предложном падеже у слов женск. рода с основой на мягкий согласный отмечено употребление окончания -е, появившегося под влиянием окончаний существительных женского рода с основой на твердый согласный: фс'э ф иыл'э как ч'эрт'i; эть н'и на лашад'ё.

Множественное число. В именительном падеже, как и в других падежах единственного и множественного числа, тоже наблюдается смешение основ в склонении имён существительных. Большой продуктивностью обладает подударное -а в окончаниях именительного пад. множеств. числа у существительных как мужского, так иногда и женского рода. Например: валаcá, плuhá, складá, харбшаи дач'ир'á, цыркva.

Не меньшей продуктивностью отличается окончание -и при образовании именит. пад. множ. числа от существительных среднего рода и от слов с древней основой на „т“. Например: тут с'блы; гд'э в'здры? па рас'аты, баивыи р'иб'аты.

Иногда у слов с основой на твердый согласный встречается в окончании им. — вин. пад. -и, что свидетельствует о смешении и замене одной основы другой. Например: т'ил'ат'i; им дајут кварт'ир'i.

В следующем предложении: маmа, д'иржыт'i за роб'и, мы сталкиваемся с сохранением древнего окончания им. пад. множ. числа старых основ на „о“, тогда как в литературном языке употребляется старая форма им.-вин. пад. двойств. числа.

Родительный падеж множ. числа также характеризуется смешением основ. Окончанием, ассимилирующим себе другие окончания родит. пад. множ. числа, подавляющим и вытесняющим их, является окончание -ов, -ев, которое проникает повсюду: в существительные мужского рода с основой на мягкий или на исторически мягкий согласный, в окончание существительных среднего и даже женского рода. Например: у нас ф с'из'эн'i миbна пац'ных старажб; стóл'ка л'икáрствъф прap'исáла р'иб'оньку; скоб'ки ан'й м'ин'э с'т'обклъф п'ирламал'i; в роб'и аф'ишъф н'и ч'итáл'i; Миbна кбинътъф, басн'иф миbна¹. Единичны случаи употребления нулевого окончания вместо -ов, -ев у существительных мужск. рода: с'эм'dис'т' h'иктár; ан'й баран насут'.

В творительном падеже множ. числа записаны случаи окончания -ими вместо -ами после основы на согласный к, что, вероятно, объясняется аналогией к склонению имён прилагательных с соответствующей основой: ан'й ишшак'им'i ишшай фп'ир'ид'i и ззайд'i. Творительный падеж на -ми единичен: п'эрт' л'уд'm'и.

¹ Записан старый родительный падеж множ. числа от слова сын: п'ат' сымоф.

В заключение разбора форм склонения интересно отметить, что говором заимствуются из грузинского языка некоторые собственные имена на -о, которые вытесняют соответствующие им русские, что приводит к изменению всей системы склонения этих слов. Например: „Скóл'ка, Вас б?“ „Спраш' дáд'у Ванá“.

Склонение слов, вошедших в говор из грузинского языка

Осмысливание слов, усвоенных русскими в процессе тесного общения с грузинами, происходит различно. Часть из них осмыливается как именит. пад. множ. числа, чему способствует конечный -и — показатель им. пад. единств. числа в грузинском языке; другая часть оформляется женским родом, третья — мужским.

1. Осмыливается во множ. числе: свáд'бы, тамашы, ан' ма́ла рабóты (свадьба), hruz'íны фтуна́ты (грузины), там — бсы (ты), ауш там hrúški; груз'íны с'ви́н'и́ну јид'át', а т'иúл'и в'ёт (весна).

От весны имеем еще и следующее образование: ... за эт'им бу́хром, там т'иул'á жывут'.

Следующее слово, как будто, не склоняется в говоре: тóхл'i — jaгн'áта дóгъда (холода); атиправ'áим hýрт: стбáкъта тóхл'i, стбáкъта вàлухъф, стòл'къта ав'áп.

2. Осмыливается в единств. числе женск. рода: д'ёт'i к'ёву откавыр'áл'i (зюз); лоб'я ва двар'ё пасажи́н (пассажир).

3. Осмыливается в единств. числе мужского рода: на шáур двá фу́нта хл'óба купл'ý (куплю); барапа тóжэ к бч' называ́ют (бывают); куп'íл кац'á.

Встречается также следующее употребление этого слова: маладбój к бч'а, би лúч'ши; кáжн'i гот б'ир'ом то jaльч'ку, то к бч'у.

При образовании производных слов от заимствованных грузинских чаще всего применяется суффикс -к-, а также различные уменьшительно-ласкательные суффиксы. Например: т'иул' — т'иул'ка; гд'ё эта д'жамъч'ка д'ёлъс? Маладбój коч'ки (молодые барашки).

Имя прилагательное

Окончание в именит. падеже единств. числа мужск. рода у прилагательных бывает различное:

1. -ъj, которое наблюдается не только после заднеязычных, но и после других согласных: м'éлкъj ар'éх, эр'ивáнскъj по́лк, б'ил'ёт слабо́днъj, крас'ивъj бóрт.

2. -aj наблюдается также после всех согласных: стáраj ч'илав'ék, т'иљонъk ма́лин'kaj, муш с'эрд'ýtaj был.

И даже в именит. пад. множеств. числа встречается единично **хар'бъ**
ша и **дач'ир'а**.

Помимо указанных, встречаются окончания, совпадающие с литературными.

В винительном пад. единств. числа у прилагательных женского рода, наряду с обычными окончаниями, записаны и другие, а именно: -**ъю**, -**ају**, -**у**, -**уја**: **ан'й пр'ибыты был'и** на тур'эцкъју **вајнү**; ф тур'эцкају **вајнү**; захв'ат'иш **жывүја**, ал'и н'эт; на фтару **палунб'дју**.

Нам думается, что наличие здесь одного -**у** в качестве показателя падежа ощущается достаточно морфологически выразительным.

В предложном падеже единств. числа прилагательных мужского рода употребляется форма, общая с творительным падежом, происходит смешение падежных форм творительного и предложного падежей единств. числа: **служыл'и** в эр'иванск'им **палку**; ф прошлым **нод'и**.

Местоимения — прилагательные

1. В определительном местоимении **каждый** во многих случаях твердая основа заменяется мягкой: ф **кажн'и д'ир'эн'и**, у **кажн'ива с'им'ёства**.

2. Характерной особенностью для склонения местоимений — прилагательных является частое употребление формы творительного падежа в значении предложного, что приводит к совпадению форм этих двух падежей в одной: он служил в эт'им **палку**; а б эт'им **н'ич'иво н'и знају**; на **каждым уч'аск'и**.

Местоимения

Личные и возвратное местоимения в родит. и винит. пад. ед. числа, наряду с формами на -**я**, сохраняют древнерусскую форму на -**е**: **ан'й з'д'ес'** у м'ин'э б'исплата; у м'ин'э сл'иф мноба; д'ла т'иб'з; д'евъч'к астайл'у у с'иб'з.

Дательный падеж личных местоимений 1 л. встречается в виде **м'ин'з**: **м'ин'э н'ич'иво н'и нада**.

Таким образом получается, что одна форма мине обслуживает 3 падежа: родительный, дательный, винительный, откуда вполне естественным является возникновение следующей формы в дат. пад. — спас'ба т'иб'а за фс'о; так параллельное употребление формы на -е и -я в род. пад. вызывает возможность употребления форм на -я и в дательном падеже.

В склонении личных местоимений III л. обращает на себя внимание следующая особенность — отсутствие в большинстве случаев эпентетического н после предлогов: д'ит'иш'и у јёj; **ан'й раждьны пр'и јом**; јэз'д'ыл'и к јим.

В творительном падеже единств. числа личного местоимения III л. мужского рода отмечены формы: а́на вы́шла за јом фел'ёт, нади́л бомы́за, которые представляют собой употребление формы предложного падежа вместо форм творительного.

Притяжательные местоимения в формах склонения имеют весьма интересную особенность, а именно формы родительного, творительного и предложного падежей у них совпадают в одном окончании — б́й (формы на -ей редки). Например: у мајо́б систр́э д'ёти бáйи; са свајбј матър'ю; и цéркви пр'и мајо́б пам'ят'и клалас'а.

Принадлежность 3-му лицу обозначается специальными формами родительн. пад. соответствующих личных местоимений, которые обрастают нужными по смыслу падежными окончаниями: пр'ирóда йх а такája — татáрскъя (им. п.); йх'и д'иды тóжé з'd'ёс' ражбóный (именит.); мајá дочь в йх'им даму жыв'от' (предл.).

В области указательных местоимений остановимся на следующем явлении: местоимение „этот“ употребляется в 2-х видах: этот и энтот, при чём в последней форме, т. е. с эпентетическим н, оно уже совершенно меняет свой смысл и употребляется в значении тот. Этът=этот, говорят о близнем предмете, вещи или событии; энтът=тот, говорят о дальнем предмете, вещи, событии. Например: этъ быль слабацкóյ апч'иствó, энтъ — пас'ил'энъj апч'иствó.

Глагол

1. В формах неопределенного наклонения наблюдается отпадение конечного гласного, в результате чего в говоре совсем не засвидетельствованы формы на -ти, и единственным окончанием является -ть, т. к. глагол итти и подобные принимают вторичное окончание -ть; ит'йт' имеет, таким образом, двойной показатель неопределенной формы. Например: зéр'ёс'т' сéна хéктър; рáны см'ирт'эл'нъj бн вýн'ис'т' н'и мóжыт'; нада ит'йт'; мају најт'йт'.

2. Глаголы в III л. ед. и множ. числа настоящего и будущего времени имеют, обычно, мягкое окончание. Например: трáхтър раббтъйт'; пр'ид'йт' вр'эм'a; бу́д'йт' уражáj.

3. В некоторых глагольных образованиях мы сталкиваемся с выравниванием глагольных основ: ан'й н'и мбжут' дбм астáв'йт'; вý хбч'ьт'и? скбл'к'и хат'йш — б'ир'й.

4. Бéзударные окончания глаголов II спряжения совпадают в произношении с безударными окончаниями глаголов I спряжения, т. е. звучат как -ут, -ют. Например: сéна кбс'ут'; п'эрс'к'и з'd'ёс' н'и рбд'уца; свай сúд'ут'; туда хб'д'ут'.

5. Возвратная частица очень часто употребляется в виде -ся не только после согласных и j, но и после гласных. Например: цéркви клалас'а;

а ч'ом задумъл а; ранши в'ил'бс' а так. Изредка возвратная форма стица встречается в виде -си: с'в'иш'эн'ик аш'ис'и.

6. Иногда встречаются стяженные формы глаголов: н'ич'иво, знаш, ни д'эльла: вы п'айм рагач'ом.

7. Деепричастие на -ши редко встречается в говоре: ад'эмши л'ажыт', ад'эмши фстан'ит; н'и јэмши, н'и п'имши с'ид'и.

Наречие

Здесь прежде всего заслуживает внимания следующая разница в употреблении наречий: некоторые наречия можно услышать только в устах старшего поколения. Например: дা�фч'и, надыс', д'ужа и др. Другие наречия, например: н'идавна, т'ип'эр' — являются достоянием речи сельской молодежи, а третья — общеупотребительны.

1. Наречия времени, употребительные, главным образом, среди старшего поколения: д'афч'и, д'а в'и, надыс'.

Молодежь этим наречиям предпочитает н'идавна.

Без особой возрастной дифференциации употребляются следующие наречия: и бич'и, ап'йт', ап'ат', тап'эр', тап'эр'а, тап'эр'ич'а, пасл'а (пришол), пак'эда. А также отметим: пазафч'бра капала; плунга были фп'ир'бт=раньше; спакби в'эка.

2. Наречия места. Здесь отметим следующие формы наречий: н'идал'бка, дал'еч'э, на спрот'иф дбм јих.

В следующих наречиях часто полударное -а заменяется через -ы: туды, с'уды. В наречиях тама, тута, здесь сохраняется древнерусская огласовка: з'д'ес'а жыл, патом ат'эц та́ма стал жыт'; ана ту́та жыв'бт'.

Наречия откуда и оттуда часто имеют следующие формы: атк'эдъва, атк'эл'и, ант'эл'и, ант'эл'.

3. Наречия образа действия. По особенности своего образования интересны следующие наречия: ранши фс'б пайнъчи былб; сразум на ўн'и пр'ид'бт; их'их жбн тр'эбъвъли с'уды с'илкбм.

Отметим целый ряд наречий, которые бытуют в говоре для выражения меры и степени проявления действия: очень, больно, сильно,шибко, дюже, крепко, чересчур. Например: наработ бч'ини с'йлны; эть н'и бол'на дъл'икб; яи н'и с'йл'на устал; шыпка һрамътиъ; н'и д'ужа давиб; јиш'б яи н'и кр'эпка старыj; бч'ин' ч'ир'исч'ур раббыл'.

Образцы говоров

1. Ворошиловка. Этъвът з'д'ес' фс'б л'ес был / сасн'ак // а стал и нас'ил'аца нашы аци с рас'зи // службыли па двацът' п'ят л'эт // шашејниъль дарбна ужэ п'ри мајбј пам'т'и // д'икајъ стърана была пр'иин'ял'и с'уды //

да роб'и / ётъ фс'о зас'ил'бнъ была салдатъм'и // ат'эц б'ил'ёт слабо^{нъ}_{на}^{но} гот
луч'ил / а патом ваяна с туркъм'и / забрал'и и н'и пр'ишбл // ja астадса гот
ч'итыр'и м'ес'ьца // ат'эц с рас'и / саратьфскъј губ'эри'и // ja jэз'д'ил патом
туды // пр'ијехъл туды / два д'ад'и / д'ис'атък ав'эц / адна лашад'онка / адна
карав'онка / а с'им'ёства д'ужъј д'ис'атък // д'ёт навар'йт / давај д'ил'ица //
ну / н'явар'йт / ръсп'ишыс'а / а [я] н'инрэмтнъј // пр'ив'ил'и пасаломш'ка /
д'яч'ка // [саратов] панараў'льс'а / крас'ивъј һбрът // јиш'б таңда паншина
была // тр'и дн'а пану / тр'и дн'а с'иб'з / а вакр'ис'эн'и дла бóуа.

Записано со слов Максимова Сергея Ивановича (78 лет) в августе 1948 г.

2. Будённовка. Как было с туркъм ваяна // на их двацът' п'ят'
ч'илав'эк / их двацът' п'ят' ч'илав'эк на аднавб дасталб'а // ан'и ишл'и / там
мос был // салдаты фс'о в ногу вдэр'ил'и / рус'им паказальс'а / што за н'им'и
тыс'ьчи идут' / а их сбт'и был / // ан'и вдэр'ыл'и / и турък побн'ыл ружъя //
аллах аллах / и здал'ис'а // боя н'и был // н'и д'ужа давнб ётъ был // как
т'ип'эр' ваяна было / також н'и в'идал'и ран'ши / ран'ши пайн'чи, въивал'и /
иду ja т'иба ваявът' // он на кр'ешъс'т' должнън был въявът' // а с'ич'ас /
пр'ама бонбы н'а н'ельту съп'уца // нашы рус'и фс'игда брал'и //.

Эх ты сат / ты мой сат / садз'ил'бнај / садз'ил'бнај / ал'ин'кај //
да ч'ивб жа / ты мой сат / ты мой сат / асыпайшс'а //
да куда м'илаі друх саб'ирәис'а //
да куда жа / м'илаі друх саб'ирәис'и //
сам с'идлайш кан'я пак'идайш // сам с'идлайш кан'я / уижайш ат м'ин'э //
н'и праш'ш'айшс'а са мнбј / уижайш ат м'ин'э / н'и праш'ш'айшс'и //
ты праш'ч'ај праш'ч'ај / раскрасав'ица маја //
красатя м'ин'э тваја / ах / н'и идрев'ицца //
а пахбдач'ка тваја фс'о пандраб'илас' //
да када т'иб'э л'уб'ил / ja ш'ш'исл'ивај мал'чик был //
а т'ип'эр' ja п'ир'истал / разн'иш'ашнај мал'чик стал // .

Записано от Федосеева Степана (67 лет) в августе 1948 г.

Тбилисский государственный университет
им. Сталина
Кафедра русского языка

(Поступило в редакцию 16. III. 1949).

୩୮

ଜାତୀୟରେ ଫାରମ୍ବରୀର 29/XI 1950 ରେ ବ୍ୟାଲମ୍ବିତିରେଣୁକାଳ ଧାରାଦେଖିଲାଏ 25 XII 1950 ରେ ପ୍ରିନ୍ଟିଂରେ 500.
ଜୀ 18817. ପାତାଲଭିତ୍ତି 70×108 1/18 = 7,25 ପାତ. ଉଚ୍ଚତାଭିତ୍ତି = 20 ସାଥୀଭବ ତାତୀଶ. ଲାଲରାମ
ପତ୍ର-ସାହାମନ୍‌ପ୍ରେସ୍ — 16,5. ଗାମନମତ୍ରେମଲାବିଲ ଶ୍ରେଣୀରେ ୧୯୫୫ ମେସାହିତୀ ନଂ 44. ପ୍ରକାଶିତ ନଂ ୧୯୫୫ ୫୦୬

ସାହାଲାବିନିରେ ବାବିଲାବିନିରେ ବାବିଲାବିନିରେ ବାବିଲାବିନିରେ ବାବିଲାବିନିରେ ବାବିଲାବିନିରେ